

**T.C.
Marmara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Ortaöğretim Sosyal Alanlar Anabilim Dalı
Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bilim Dalı**

**1860-1923 YILLARI ARASINDA ŞİİR VE TİYATRODA
“ÖZGÜRLÜK” KAVRAMI**

**Seher ŞAHİN ELKOCA
(Yüksek Lisans Tezi)**

İstanbul-2018

**T.C.
Marmara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Ortaöğretim Sosyal Alanlar Anabilim Dalı
Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bilim Dalı**

**1860-1923 YILLARI ARASINDA ŞİİR VE TİYATRODA
“ÖZGÜRLÜK” KAVRAMI**

**Seher ŞAHİN ELKOCA
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Danışman
Prof. Dr. Mesut ŞEN**

İstanbul-2018

**Tüm kullanım hakları
M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü'ne aittir.
© 2018**

ONAY

Seher Şahin Elkoca tarafından hazırlanan “1860-1923 Yılları Arasında Şiir ve Tiyatroda ‘Özgürlük’ Kavramı” konulu bu çalışma, 21/06/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jüri tarafından başarılı bulunmuş ve yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ DANIŞMANI

Adı Soyadı
Prof. Dr. Mesut ŞEN

İmza
.....

JÜRİ ÜYESİ

Yrd. Doç. Dr. Mahmut BABACAN

.....

JÜRİ ÜYESİ

Prof. Dr. Mehmet TEKİN

.....

.....

ÖZGEÇMİŞ

2001-2005	Çapa Anadolu Öğretmen Lisesi
2005-2010	Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bilim Dalından mezun olma
2011 (Ocak)	Erzurum Oltu Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği
2011	(Görevlendirme olarak) Erzurum Oltu Ticaret Meslek Lisesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği
2011 (Eylül)	İstanbul Bayrampaşa Sağmalcılar Anadolu Lisesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği
2014	Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans programına giriş
2016-2017	İstanbul Beşiktaş Kabataş Erkek Lisesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği

İLETİŞİM BİLGİLERİ

Görev Yaptığı Kurum	İstanbul Eyüp Alibeyköy Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi
E-posta	sehersahinelkoca@gmail.com
Telefon	05327011228

ÖN SÖZ

Edebî metinler üzerinden verilen ahlakî-toplumsal değerlerin insanlarda çok daha büyük etki bıraktığı bir gerçektir. Eğitim kurumlarında ve eğitimcilerin desteğiyle küçük yaştan itibaren bir neslin inşasında, edebî metin aracılığıyla etik değerlerin verilmesi ve bu değerlerin sorgulatılması git gide hoşgörüsüz, anlayışsız ve tahammülsüz olmaya başlayan toplumsal yapının da onarılmasında önemli bir katkı sağlayacaktır.

Özgürlük kavramıyla ilgili sorgulamalar insanoğlu var olduğu andan itibaren başlamış, günümüz insanının ise kendini konumlandırmasında ona yol gösteren bir mahiyet kazanmıştır. Özellikle gittikçe toplumsal bir varlık olan bireyin, özgürlük kavramının ne olduğunu kavraması, kendine ait özgürlüklerin farkında olması ve diğer insanlarla iletişimdayken bu özgürlüklerin toplumun diğer bireylerinde de olduğunu bilerek davranması bakımından özgürlük kavramı ve bu kavramın farkındalığının önemi büyüktür.

Hem maddi hem manevi anlamda kişinin kendini “hür” hissetmesi ise etik değerler bağlamında düşünüldüğünde ve eğitim sistemimizde de yetişmekte olan nesiller için hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda eğitimcilere yol gösterici nitelikte olan bu çalışma, değerler eğitimi edebî metinler aracılığıyla öğrenmek ve öğretmek amacıyla edebî geleneğimizde var olan metinlerin taranmasını, bu değerlerin tespiti ve uygun olanlarının seçilerek ders kitapları aracılığıyla öğrencilere ulaştırılmasını önemsemektedir.

Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Anabilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bilim Dalı’na Yüksek Lisans Tezi olarak sunulan bu çalışma, özgürlük kavramı üzerine hazırlanmış olup 1860-1923 yılları arasında yazılan şiir ve tiyatro türündeki eserlerin incelenmesini kapsamaktadır. Çalışmaya özgürlük kavramının olduğu tespit edilen metinlerden kimi zaman alıntı yapılarak kimi zaman özet anlatım şeklinde aktarım yapılmıştır.

Toplam dört bölümden oluşan araştırmanın birinci bölümünde problem; genel olarak ortaya konmuş, araştırmanın amacı, önemi, sınırlılıkları, sayıtlar ve tanımlamalar verilmiştir. Araştırmanın ikinci bölümünde öncelikle özgürlük kavramının felsefî incelemesi yapılarak farklı yüzyıllarda, farklı toplumlarda, farklı filozofların özgürlük kavramıyla ilgili tespitlerine ve bu düşüncelerle ilgili ortaya konan görüşlere yer verilmiş ve özgürlük türleri sınıflandırılarak açıklanmıştır.

Sonrasında Türk edebiyatında şiir türüyle ilgili genel bir bakış ortaya konarak 1860-1923 yılları arasında yazılan şiirlerde özgürlük kavramının tespit edildiği şiirler tematik bir bağlamda bir araya getirilmiştir. Devamında 1860-1923 yılları arasında yazılan tiyatrolarda özgürlük kavramının tespit edildiği piyesler, belirlenen özgürlük türlerine göre tasnif edilerek aktarılmıştır. Araştırmanın üçüncü bölümde araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve verilerin çözümlenmesi üzerinde durulmuştur. Araştırmanın dördüncü bölümünde araştırmanın genelini kapsayacak şekilde sonuç kısmı oluşturulmuştur. Son kısımda ise literatür çalışmasında faydalanan eserlerin künye bilgileri verilerek kaynakça kısmı oluşturulmuş ve tabloda da özgürlük kavramı tespit edilen tiyatroların adları, yazarları, basım yılları yazılarak tespit edilen özgürlük kavramının hangi boyutuyla ele alındığı işaretlenerek çalışma sonlandırılmıştır.

Bu çalışma bir Yeni Türk Edebiyatı tezi olduğu için eş danışmanım Prof. Dr. A. Emel Kefeli'nin yöneticiliğinde yürütülmüştür. Tezimin her safhasında bana yardımcı ve yol gösterici olduğu için Prof. Dr. A. Emel Kefeli'ye teşekkürü bir borç bilirim. Yine bir diğer eş danışmanın Prof. Dr. Mesut Şen'e de çalışmama gösterdiği yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Bu süreçte verdiği manevi desteği yadsıyamayacağım, ikisi de yıllarını evlatlarına ve öğrencilerine adanmış babam Ayhan Şahin ve annem Ayser Şahin'e, anlayış ve ilgisini hiç esirgemeyen ve desteğini hep hissettiğim sevgili eşim Onur Elkoca'ya yürekten teşekkür ediyorum.

Seher ŞAHİN ELKOCA

ÖZET

Ezberci eğitim sisteminin sadece ülkemizde değil tüm dünya ülkelerinin eğitim anlayışlarında artık terk edildiği ve yetişmekte olan nesle edebî geleneğini, tarihini öğretmekte bizzat edebî metinlerin kullanılmaya başlandığı bir gerçektir. Değişen bu dünya düzeni içerisinde gelişmiş dünya ülkelerindeki modelleri değerlendirerek toplumumuza da uygun olabilecek yeni eğitim tasarımlarını hayata geçirmenin faydası büyüktür.

Bu çalışma, değerler eğitimine ait birçok erdemin edebî eserler aracılığıyla daha iyi verileceği ve bu erdemlerin daha kalıcı olacağı inancının yerleştiği günümüz eğitim anlayışında; bireyin ne kadar hür olduğunu sorgulamasına, hangi metinlerle özgürlük kavramının öğrencilerde daha kalıcı bir öğrenmenin gerçekleşmesine imkân vereceğine ve Türk edebiyatının geçirdiği siyasi-sosyal merhalelerde özgürlük kavramının nasıl ele alındığına dair fikir verecek niteliktedir.

Türk tarihinden de faydalanılarak gerçekleştirilen siyasi atılımlar, yapılan savaşlar, demokratikleşme çalışmaları, yönetim anlayışları ve yönetici karakterleri de ihmal edilmeden bu çalışma oluşturulmuştur. 1860-1923 yılları arasında yazılan şiir ve tiyatro türündeki birçok eserin taranması, çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu eserlerin sahiplerinin de kişilikleri, yaşadıkları dönem, özel yaşantıları düşünülerek edebî eserler değerlendirilmiştir.

1860-1923 yılları arasında yazılan şiir ve tiyatro türündeki eserlerde bulunan özgürlük kavramının incelendiği bu çalışmada, giriş bölümünde problem ele alındıktan sonra alan yazın bölümünün ilk kısmında özgürlük kavramının felsefi boyutu irdelenmiştir. Farklı düşünürlerin özgürlük kavramıyla ilgili görüşlerine yer verilerek özgürlük kavramının sınıflandırılması yapılmıştır. Bu özgürlük türlerinin içerikleri açıklanmıştır. Alan yazın bölümünün ikinci kısmındaysa 1860- 1923 yılları arasında yazılan ve özgürlük kavramının tespit edildiği şiirler, tematik bir tasnifle ele alınmıştır. Devamında 1860-1923 yılları arasında yazılan ve özgürlük kavramının tespit edildiği tiyatrolar, belirlenen özgürlük türlerine göre sınıflandırılarak incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde yöntem hakkında bilgi verilerek son bölümde de elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Ek kısmında da hazırlanan tabloda özgürlük kavramı olduğu düşünülen piyeslerde tespit edilen özgürlük türleri işaretlenmiştir. Tablo oluşturulurken adı sığmayan bazı yazarların isimleriyle

kısaltılmış, ismi kısaltılan bu yazarların ad ve soyadları “Kısaltmalar” listesinde belirtilmiştir.

Çalışmanın hem akademik alanda literatür çalışması yapacak araştırmacılara hem de Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenlerine katkı sunacağı düşünülmektedir. Akademik çalışma sahası olarak diğer araştırmacılara da ilham verecek nitelikte olup Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenlerine ise ders anlatımında, hürlük kavramı verilmek istendiğinde ve değinilmek istenen özgürlük türüne göre seçilecek metinler üzerinden anlatımda kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu bağlamda yüksek lisans ve doktora seviyesindeki çalışmalara da ilham olacağı inancının taşındığı ve Millî Eğitim Bakanlığının da programına alarak ders kitabı hazırlama komisyonlarınca dikkate alınacağı düşünülen bu gibi çalışmaların artması; daha hoşgörülü, haklarını bilen bireylerin oluşturduğu, toplumdaki diğer bireylerin de hak ve özgürlüklerine saygılı olan kişilerden oluşan özgür bir toplum yapısının ortaya çıkmasına katkı sağlayacaktır.

ABSTRACT

It is an undeniable truth that rote-learning based education system is abandoned not only in the education system of Turkey but also in all world countries and literary texts are started to be used to teach the new generation their literary traditions and history. It is very useful to evaluate the models of the world countries in the changing world order and carry out new educational ideas which are appropriate for our society.

This study is such as to give an idea regarding a person's questioning about how free he is, with which texts the freedom concept enables students to learn more permanently and in social and political phases how the freedom concept is handled; in the modern-day educational concept which adopts the idea that the values education can be taught better by the literary texts and those values will be more permanent.

This study is created without neglecting political demarches which are carried out by making use of Turkish history; wars, democratization attempts, administrative mentality and the administrator character, scanning many theatrical works and poems which were written between 1860- 1923. Literary studies are evaluated considering the author's characters, their era and their private life.

In this study, the freedom concept in theatrical works, poems written between 1860- 1923 are analyzed, in the introduction part the problem is handled and then in the part of body of literature the philosophical dimension of the freedom concept is examined. Different thinkers' ideas about the freedom concept are included and the freedom concept is classified. The contents of freedom types are explained. In the second part of the body of literature, poems which were written between 1860- 1923 and which includes the freedom concept are handled with a thematic classification. Afterwards, theatrical works, which were written between 1860-1923 and which includes the freedom concept are studied by classifying them up to their freedom types. In the third part of the study, the method is explained, and in the last part, results are evaluated. In the appendix part, the freedom types in some stage plays considered to include the freedom concept in the table are ticked. The names of some authors in the table are shortened and their full names and surnames are written in the list of Abbreviations. This study is considered to make contribution to the researchers who study on literature in the academic field and the teachers of Turkish Philology. It is thought to give inspiration to the other researchers academically and provide

convenience for Turkish Philology teachers when lecturing, when the freedom concept is expressed and when teaching the mentioned freedom types by the way of the chosen texts.

Within this context, it is thought that if the number of this kind of studies, which are considered to give inspiration to the post graduate and doctorate studies and to be taken in consideration by the commissions of writing text books supposing that The Ministry of Education includes it in its program, are increased; it will be much contribute to its emergence a free society structure consisting of people who are more tolerant, aware of their rights and respectful to the rights and freedoms of other people in the society.

İÇİNDEKİLER

ONAY

ÖZGEÇMİŞ

ÖN SÖZ.....i

ÖZET.....iii

ABSTRACT.....v

İÇİNDEKİLER.....vii

KISALTMALAR.....xi

BÖLÜM I: GİRİŞ.....1

1.1. Problem.....1

1.2. Amaç/ Hipotez.....1

1.3. Önem.....1

1.4. Sınırlılıklar.....2

1.5. Sayıtlar (Varsayımlar).....2

1.6. Tanımlar.....2

BÖLÜM II: ALAN YAZIN/İLGİLİ ARAŞTIRMALAR 3

2.1. ÖZGÜRLÜK.....3

2.1.1. “Özgürlük” Kelimesinin Etimolojik Geçmişi.....3

2.1.2. Özgürlük Kavramı.....3

2.1.2.1. Özgürlük - Zorunluk - Sorumluluk.....8

2.1.2.2. Özgürlük ve İhtiyaç.....10

2.1.2.3. Özgürlük ve Süreklilik.....11

2.1.2.4. Özgürlük ve Seçme.....12

2.1.2.5. Özgürlük ve Eşitlik.....13

2.1.2.6. Özgürlük ve Kölelik.....14

2.1.2.7. Özgürlük ve Mutlak Varlık.....14

2.1.3. Özgürlük Kavramının Düşünsel Gelişimi.....15

2.1.3.1. Anayasal Düzenlemeler Işığında “Özgürlük”.....18

2.1.3.1.1. Batı’daki Gelişmeler (1923’e kadar).....18

2.1.3.1.2. Türkiye’deki Gelişmeler (1923’e kadar).....20

2.1.4. Özgürlük Türleri.....24

2.1.4.1. Manevi Özgürlükler.....	25
2.1.4.1.1. Vicdan Özgürlüğü/Din Özgürlüğü.....	26
2.1.4.1.2. Düşünce ve Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü/İfade Özgürlüğü.....	27
2.1.4.1.2.1. Haberleşme Özgürlüğü.....	28
2.1.4.1.2.1.1. Basın ve Yayın Özgürlüğü.....	28
2.1.4.1.2.1.1.1. Türk Basınında Sansür.....	30
2.1.4.1.2.1.2. Özel Haberleşmenin Gizliliği.....	32
2.1.4.1.2.2. Sinematografi Özgürlüğü.....	32
2.1.4.1.2.3. Sahne Eserleri.....	32
2.1.4.1.3. Ruh Özgürlüğü.....	32
2.1.4.2. Maddi Özgürlükler/Kişi Özgürlükleri.....	33
2.1.4.2.1. Yaşama Özgürlüğü/Beden Özgürlüğü.....	33
2.1.4.2.2. Gidip Gelme Özgürlüğü/Hareket Özgürlüğü/Seyahat Özgürlüğü.....	34
2.1.4.2.3. Güvenlik/Korkudan Kurtulma Özgürlüğü.....	34
2.1.4.2.4. Mahremiyet Özgürlüğü.....	34
2.1.4.2.5. Bir Araya Gelme Özgürlüğü.....	34
2.1.4.2.6. Bilgi Edinme Özgürlüğü.....	35
2.1.4.2.6.1. Öğrenim ve Öğretim Özgürlüğü.....	35
2.1.4.2.6.2. Araştırma Özgürlüğü.....	35
2.1.4.3. Ekonomik Özgürlükler.....	35
2.1.4.3.1. Çalışma Özgürlüğü.....	36
2.1.4.3.2. Mülk Özgürlüğü.....	36
2.1.4.4. Politik Özgürlükler.....	36
2.1.4.4.1. Oy Kullanma Özgürlüğü.....	36
2.1.4.4.2. İrade Özgürlüğü.....	36
2.1.4.4.3. Seçilme Özgürlüğü.....	37
2.1.4.4.4. İstikrar Özgürlüğü.....	37
2.1.4.4.5. Şikayet Özgürlüğü.....	37
2.2. TÜRK EDEBİYATINDA 1860-1923 YILLARI ARASINDA ŞİİR VE TİYATRODA “ÖZGÜRLÜK” KAVRAMI.....	38

2.2.1. Şiir.....	38
2.2.1.1. Bireysel Özgürlük Şiirleri.....	41
2.2.1.1.1. Köleliğe Karşı Duruş.....	49
2.2.1.1.2. Düşünce Özgürlüğü Konulu Şiirler.....	52
2.2.1.1.3. Hürriyete/Kedere/Gurbete/Sevgiliye Esir Olmak.....	55
2.2.1.2. Toplumsal Özgürlük Şiirleri.....	64
2.2.1.2.1. Fikrî Anlamda “Özgürlük” Şiirleri	64
2.2.1.2.2. Siyasi Anlamda “Özgürlük” Şiirleri.....	72
2.2.1.2.3. Hamaset Temalı Şiirler.....	87
2.2.2. Tiyatro.....	125
2.2.2.1. Bireysel Özgürlük Konulu Tiyatrolar.....	126
2.2.2.1.1. Esirlik/ Kölelik/ Halayıklık/ Cariyelik.....	126
2.2.2.1.2. Beden Özgürlüğü.....	146
2.2.2.1.3. Yaşama Özgürlüğü.....	148
2.2.2.1.4. Aşka/ Sıkıntıya Esir Olma.....	162
2.2.2.1.5. Evlilikte Seçme Özgürlüğü.....	165
2.2.2.1.6. Tutukluluk ya da Sürgün ile Özgürlüğünü Kaybetme.....	177
2.2.2.1.7. Din ve Vicdan Özgürlüğü.....	182
2.2.2.1.8. Seyahat Özgürlüğü.....	185
2.2.2.1.9. Ekonomik Özgürlükler.....	186
2.2.2.2. Toplumsal Özgürlük Konulu Tiyatrolar.....	186
2.2.2.2.1. Kavram Olarak “Özgürlük”.....	186
2.2.2.2.2. Vatanın Özgürlüğü.....	201
BÖLÜM III: YÖNTEM.....	218
3.1. Araştırmanın Modeli.....	218
3.2. Evren ve Örneklem.....	218
3.3. Veri Toplama Araçları.....	218
3.4. Verilerin Toplanması.....	218
3.5. Verilerin Çözümlemesi.....	218
BÖLÜM IV: SONUÇ.....	219

KAYNAKÇA.....223

EK.....230

TİYATRODA ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ ELE ALINIŞI TABLOSU
(1860-1923)..... 231

KISALTMALAR

A. A.	: (Tabloda) Abdurrahman Ali
A.H.T.	: (Tabloda) Abdülhak Hâmid Tarhan
AKDTYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
A.M.E.	: (Tabloda) Ahmet Mithat Efendi
A. T.	: (Tabloda) Abdi Tevfik (Selânikli)
AYK	: Atatürk Yüksek Kurumu
B. R.	: (Tabloda) Bulgurluzâde Rıza
b.	: (oğlu anlamında) bin
bs.	: basım (eserin yıl olarak basımı kastedilirken)
C.Ş.	: (Tabloda) Cenap Şehabettin
çev.	: Çeviren/Çevirmen
drl.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Dr.	: Doktor
E. A.	: (Tabloda) Enis Avni (Akagündüz)
e. b.	: Eser basılmamıştır
ed.	: Edebiyat/Edebiyatı
E.T.	: (Tabloda) Ebüzziya Tevfik
F. A. O.	: (Tabloda) Faik Ali Ozansoy
F. S.	: (Tabloda) Feyzullah Sacit
F. N.	: (Tabloda) Fehime Nüzhed
haz.	: Hazırlayan/Hazırlayanlar
H. İ.	: (Tabloda) Halil İbrahim
H.S.Y.	: (Tabloda) Hüseyin Suat Yalçın
İ. A.	: (Tabloda) İbrahim Alaeddin
İ. H.-S. S.	: (Tabloda) İhsan Hüsni-Said Suzan
İst.	: İstanbul
K. A. E.	: (Tabloda) Kemalzâde Ali Ekrem
K. M. N.	: (Tabloda) Kaytazzade Mehmet Nazım
Küt.	: Kütüphane/Kütüphanesi
Mat.	: Matbaa/Matbaası

MEGEP	: Meslekî Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi
M. B.	: (Tabloda) Mehmet Burhaneddin
M. F.	: (Tabloda) Melikzade Fuat
M. C.	: (Tabloda) Musahipzade Celâl
M. C. K.	: (Tabloda) Mithat Cemal Kuntay
M. M.	: (Tabloda) Muhyiddin Mekki
M. N.	: (Tabloda) Mehmet Nureddin
M. V.	: (Tabloda) Moralızade Vassaf Kadri
Mu. B.	: (Tabloda) Muhiddin Baha
R.M.E.	: (Tabloda) Recaizade Mahmut Ekrem
s.	: Sayfa
S. P. S.	: (Tabloda) Sami Paşazade Sezai
Ş. A. H.	: (Tabloda) Şehbenderzâde Ahmet Hilmi
S. S.	: (Tabloda) Süleyman Sırrı
Ş. S.	: (Tabloda) Şahabettin Süleyman
Şe. Sa.	: (Tabloda) Şemseddin Sami
T.	: Türkçe
Tah.	: Tahmini/Tahminen
Tef.	: Tefrika
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri/ve benzerleri
vd.	: ve diğeri/ve diğerleri
y.	: yazım (eserin yıl olarak yazımı kastedilirken)
Yay.	: yayınları/ yayınevi
Y.K.K.	: (Tabloda) Yakup Kadri Karaosmanoğlu

BÖLÜM I: GİRİŞ

1.1. Problem

İnsanoğlu günümüzde ne kadar hür olduğunu sorgulama ihtiyacını daha çok hissetmektedir. “Ne kadar özgürüm?” sorusu sürekli değişen, kozmopolit bir dünyada insanın evrendeki yerini ve toplumsal hayatın içindeki konumunu belirlemek açısından bir problematik olarak yerini korumaktadır.

Araştırmanın temel problemi, Yenileşme Dönemi Türk Edebiyatı’nda (Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadar) yazılmış şiir ve tiyatro türündeki eserlerde, “özgürlük” kavramının nasıl ele alındığıdır. Araştırma, öncelikle “özgürlük” kavramının felsefî açıklaması ve tasnifi ile başlamış, sonrasında özgürlük kavramının türlerine göre sınıflandırılmış metinler üzerinden devam ettirilmiştir. Ele alınan her bir metinde “özgürlük” kavramının nasıl işlendiği, dönemsel değişimlere göre kavramın eserlerde işlenişinin farklılıkları irdelenmiştir.

Tez konusunun belirlenmesindeki başlıca itici güç daha önce bu konuyla ilgili yapılmış ciddi bir çalışmanın bulunmayışındır. Dönemin geniş tutulmasının sebebi ise farklı sosyal, siyasi ortamlardaki değişimin gözler önüne serilmek istenmesidir. Bu sayede, Yenileşme Dönemi’nde gelişmeye başlayan bu fikrin edebî eserlere yansısı, eserler aracılığıyla bu kavramın öğrencilere verilmesi, değerler eğitimi çalışmalarında “özgür olma, hürlik” maddesinde başvuru kaynağı olarak görülmesi ve lise ders kitapları vasıtasıyla doğru metinlerin öğrenciye ulaştırılması gibi nedenlerden dolayı eğitime ve alan odaklı çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.2. Amaç/Hipotez

Tematik bir incelemeyi gerektiren bu alan odaklı araştırma, geniş bir zaman dilimini kapsamakta ve birçok şair ve yazarın gözüyle “özgürlük” kavramının işlenişini öne çıkarmayı hedeflemektedir. Özgürlük kavramı üzerine yapılan felsefî inceleme ve 1860-1923 yılları arasında yazılan şiir ve tiyatro türündeki eserlerde özgürlük kavramının işleniş şekli incelenmiştir.

1.3. Önem

Araştırmada elde edilen bulguların, alan ile ilgili çalışma yapacak araştırmacılara, “özgürlük” kavramını farklı boyutlarıyla işleyen metinlere ulaşmak isteyen lise Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerine fayda sağlayacağı umulmaktadır. Aynı zamanda lise ders kitaplarına eklenmek üzere metin araştırması yapan kitap

yazma komisyonlarına dolayısıyla Millî Eğitim Bakanlığı çalışmalarına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

1.4. Sınırlılıklar

Araştırma, Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı'ndan (1860) Cumhuriyet'in ilânına (1923) kadar geçen zaman dilimi ile sınırlıdır. Çalışma, bu zaman aralığında yazılmış özgürlük kavramının tarandığı şiir ve tiyatro türündeki eserleri kapsamaktadır.

1.5. Sayıtlar (Varsayımlar)

Bu çalışmanın evrenini “Türk edebiyatında Batılı anlamda özgürlük kavramı Tanzimat'tan sonra girmiştir.” varsayımından yola çıkarak Türk edebiyatında 1860-1923 yılları arasında yazılan şiir ve tiyatro türündeki eserler oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise Türk edebiyatında 1860-1923 yılları arasında yazılmış şiir ve tiyatro türleri arasından özgürlük kavramı tespit edilen şiir ve tiyatrolar oluşturmaktadır. Araştırmanın temel sayıtları şunlardır:

- Örnekleme, evreni temsil edici niteliktedir.
- Örnekleme, evren hakkında genel bir hüküm vermede yol gösterici olma özelliğine sahiptir.
- Örnekleme, aynı zamanda evrenin geride kalan bölümlerine de uyarlanarak farklı bir çalışma sahası için ilham verici özelliktedir.

1.6. Tanımlar

Araştırmanın temel konusu olan özgürlük “herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumu, serbestî” ve “her türlü dış etkilerden bağımsız olarak insanın kendi iradesine, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi durumu, hürriyet” şeklinde tanımlanabilir. Bunun yanında çalışmada, özgürlük kavramının türleri sınıflandırıldığında her bir türün kapsamı ve tanımı üzerinde durulmuştur. Türk edebiyatının dönemleri üzerinde durulduğu kısımlarda ise siyasi-sosyal açıdan tanımlamaya muhtaç kısımlar hakkında açıklama yapılmıştır.

BÖLÜM II: ALAN YAZIN/ İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. ÖZGÜRLÜK

2.1.1. “Özgürlük” Kelimesinin Etimolojik Geçmişi

“Özgürlük; herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumu, serbestî ve her türlü dış etkiden bağımsız olarak insanın kendi iradesine, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi durumu, hürriyet (TDK Sözlük, 2005, s.1557).” anlamına gelmektedir.

“Özgürlük, soyluluk, nefsin tutkularından kurtulma; bir kişi zümre veya kurumun kanunî haklarını koruma ve kullanma serbestliği gibi anlamlarda kullanılan geniş kapsamlı bir terim (Çağrı, 1998, s.502-505).” olarak da değerlendirilmektedir.

Özgürlük kavramı Fransa’da ortaya çıkmış bir kavramdır. Kavram Fransızcada *liberté* kelimesiyle ifade edilmektedir. Tanzimat aydınları *liberté* kelimesini dilimize alırken Arapça *hür* kelimesine *+iyyet* eki getirerek türettikleri hürriyet kelimesiyle karşılaşmışlardır. Şu hâlde hürriyet kelimesi daha önce dilimizde bulunmayan bir kavrama karşılık olarak türetilmiş bir kelimedir. Cumhuriyet Dönemi’nde dil devrimine bağlı olarak özleştirme çalışmaları kapsamında Tanzimat aydınlarının bulduğu hürriyet kelimesi özgürlük şeklinde Öztürkçe bir kelimeye dönüştürülmüştür. Özgür kelimesi türetilirken Arapça *hür* kelimesindeki ses benzerliğinden de istifade edilmiştir.

Özgürlük kelimesindeki özgür isminin *öz* ve *gür* isimlerinden türetildiğini ve “içten gelen hürlik” anlamında kullanıldığını düşünenler olduğu gibi *özü gür* şeklinde bir isnat grubundan geldiğini ileri sürenler de bulunmaktadır. Bize göre *özgür* kelimesi, *öz* ve *gür* kelimelerinden türetilmiş bir birleşik isimdir. İsmet Zeki Eyuboğlu Türkçe Kökler Sözlüğü’nde *öz* kökünün “örnek almak, öncülük etmek, yönlendirmek, soyluluk, bağımsız (Eyuboğlu, 1989, s.113)” gibi anlamlarının olduğunu iddia etmektedir. Başka bir görüşe göre ise “*öz + gür* ayrımındaki +GÜR eki, yansıma adları fiil yapan +Kİr ekinin analojisidir (Gülensoy, 2007, s.682).”

2.1.2. Özgürlük Kavramı

Avrupa’da Aydınlanma Dönemi’nden itibaren özgürlük kavramı üzerine düşünen birçok kişi, özgürlüğün taşıdığı önem ve etkileyici güç olması bakımından bu kavrama değer vermiştir. Geleceğin şekillenmesinde aldığı önemli rolden dolayı özgürlük kavramı düşünce tarihi içerisinde gelişip kavram alanını artırmıştır. Mill’e

göre, “özgürlük, potansiyel varlığıyla çağın pratik çekişmelerini derinden etkileyen ve çok geçmeden de kendisini geleceğin hayati sorunu olarak kabul ettirmesi beklenen bir sorundur (Mill, 2003, s.39).”

Batılı anlamda özgürlük kavramı ortaya çıkana kadar, özgürlük aslında insanoğlunun düşünce tarihi boyunca düşünmekten vazgeçemediği bir kavramdır. Birçok zorlukla, karşıt fikirle mücadele etmek pahasına düşünürlerin zihninde özgürlük kavramının kapsamı sorgulanmıştır. Özgürlük kavramına çeşitli alanlarda kapsamı genişletilerek ilaveler yapılmıştır. Özgürlük kavramı bu yüzden bir kez, açık bir şekilde tanımlanabilecek yapıda bir kavram değildir. Bu tanımların nasıl çeşitlendiği şöyle ortaya konabilir:

Özgür insan; köle olmayan, başkalarına bağlı bulunmayan, daha açık bir deyişle başkalarıyla eşit bulunan insandır. Özgürlük, bu temel anlamında, başkalarının istediğini değil, kendi istediğini yapabilmektir. Özgürlük, ilkin, sosyal bağlılıklar karşısında, siyasal bir anlamda dile gelmiştir. Anlam giderek genelleşmiş, cansız sayılan cisimler için de kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin, bir taşın boşlukta özgürce düşeceği söylenmiştir. Daha sonra, siyasal anlam bütünü gelişmiş, insanların toplumla ve devletle bağlantılarını düzenlemeye çalışmıştır. (Hançerlioğlu, 1966, s. 53-54)

Hilmi Ziya Ülken’in deyimiyle özgürlük, insanlığın son ve en büyük ülküsüdür. İnsanlığın son iki yüz yılda geliştirdiği felsefi akımlar, eğitim sistemleri özgürlüğe ulaşmak için yapılmış fikir hamleleridir. Özgürlük kavramı özgür bir zaman ve mekân içinde insanların yaşam hakkı ve birbirlerine güven duymasından kaynaklanan bir kavram olarak da görülmektedir. Bu bağlamda özgürlük kavramının esası “başkalarına zarar vermemek kaydı ile kişinin dilediği gibi aklıyla tasarrufta bulunması (İskender, 1982, s. 17)” şeklinde ifade edilebilir.

Özgürlük kavramını açıklarken toplumu oluşturan “birey”den başlamak doğru olacaktır. “Bireysel özgürlüğün kök anlamı, tutsak (esir) olmamakta belirmiştir. Özgür kişi, kendi buyruğunu kendi veren kişidir. Özgür kişi, başkalarının istediğini değil, kendi istediğini yapar (Hançerlioğlu, 1966, s.48).” Özgür bir toplumda bireylerin hareket alanının nasıl şekilleneceğine yine kendisi karar vermelidir. Bireyin de diğer insanların huzurunu yok edecek tavır ve davranışlar içinde bulunmaması özgürlük kavramının doğasına uygun olandır:

Özgürlük adını hak eden tek özgürlük, başkalarını saadetlerinden mahrum etmeye veya onların saadet elde etme gayretlerine engel olmaya

kalkışmadığımız müddetçe kendi iyiliğimizi kendi bildiğimiz yolda arama özgürlüğüdür. Her birey gerek bedensel, gerekse zihinsel ve ruhsal bakımlardan kendi sağlığının asıl ve yegâne bekçisidir. Unutulmamalıdır ki, insanlık herkesin kendi istediği gibi yaşamasına tahammül gösterdiği zaman, kişileri başkalarına hoş gelecek şekilde yaşamaya zorladığından daha büyük kazanç elde eder. (Mill, 2003, s. 54)

Bireysel özgürlük kavramının geçirdiği tarihsel evreleri en güzel şekilde Montesquieu'nun anlatımında bulmaktayız. Montesquieu'ya göre bireysel özgürlük Deli Petro'ya direnen bir Rus erkeğinin nezdinde “Sakalımı kestirmek zorunda kalmıyorsam özgürüm.” diyebilen insanın iradesiyle karşımıza çıkmaktadır:

Kimileri özgürlüğü, önceden kendisine sınırsız bir zor kullanma yetkisi verilmiş kişiyi düşürmekteki kolaylık anlamına almışlar, kimileri de boyun eğecekleri kişiyi seçmek yetkisi olarak. Başkaları silahlanmak ve zor kullanmak hakkı olarak benimsemişler, daha başkaları da yapacakları kanunlarla yönetilmek sanmışlardır. Bir ulus da, uzun bir süre, özgürlüğü sakal bırakmak geleneği saymıştı. (Ruslar, sakallarını kestirmek isteyen Büyük Petro'ya özgürlüklerini ileri sürerek direnmişlerdi.) Kimileri bu adı bir hükümet biçimine vererek öteki hükümet biçimlerini ondan yoksun bırakmışlardı. Demokrasinin tadını alanlar demokrasiye, monarşiden yararlananlar monarşiye mal etmişlerdir. (Montesquieu, 1998, s. 231-232)

Özgürlük, bireye sonradan verilen bir hak değildir ve insanın yaratılışıyla bireye atfedilmiştir. Bu anlamda kanun üstü ve insan ayrımı olmaksızın her bireyin doğuştan kazandığı doğal bir haktır. “Hürriyet, kanunların üstünde, insan varlığıyla ilgili bir haldir (Öner, 1987, s. 110).” Özgürlük kavramını kanunlardan daha öte, değerli gören bu anlayış, özgürlük fikrinin temeline varoluşu koymaktadır. Var olmaya çalışan her bireyde özgürlük fikrinin oluşacağı anlaşılmaktadır. Bu nedenledir ki “özgürlük ilkesi, bir kişinin “özgür olmamakta özgür olma”sını gerektirmez. Bir kişinin kendi özgürlüğünü başkasına devretmesine izin vermek özgürlük değildir (Mill, 2003, s.168-169).” Özgürlük gereği, kendi özgürlüğümüzü bir başkasının kullanımına vermek söz konusu olamaz. Özgürlük kavramı vekil tayin edilebilecek türden bir hak değildir.

Ele alınan özgürlük fikirleri ışığında özgürlüğün, hiçbir sınırı olmaksızın her bireyin istediği gibi davranması anlamı çıkmamalıdır. Kanun üstü niteliğe sahip olan özgürlük kavramına sınır getiren düzenleyiciler ise toplumsal hayatı yaşanır kılan kanunlardır. Kanunların insan özgürlüğüne etkisi büyük olduğundan özgürlük

çok defa kanunlarla açıklanmak istenmiş, sınırları kanunlar yardımıyla belirlenmiştir. Bu sayede özgürlük, kanunlarla güvence altına alınmıştır ve kişilerin özgürlük alanları standarda bağlanmıştır. Özgürlüğü, “tabiat ve cemiyet kanunlarına zıt olmamak üzere, insanın vicdanından gelen bir sevkle ve seyerek hareket etmesidir (Ülken, 2013a, s. 83).” şeklinde tanımlayan Hilmi Ziya, özgürlüğün ancak sosyal hayat içinde ona uyum sağlayarak gerçekleşebileceğini ileri sürmektedir. Montesquieu’a göre ise kanunlar, özgür bir ortamın sağlanması için önemli bir ön koşuldur. Birey, özgürlüğünü ortaya koymak adına kanunların yasakladıklarını yapma eğilimi gösterirse burada özgürlükten söz edilemez. Çünkü akabinde diğer bireyler de yasak davranışları gösterecek ve herkes birbirinin hakkını gasp etme yolunu seçecektir. “Bir vatandaş kanunların yasak ettiği şeyi yapabilseydi özgür olamazdı, çünkü öteki vatandaşlar da aynı şeyi yapacaklardı. Özgürlük yetkinin kötüye kullanılmadığı yerde vardır. Öteden beri denenmiştir, kendisine yetki verilen her insan bu yetkiyi kötüye kullanma eğilimdedir. Bir sınırla karşılaşınca kadar kötüye kullanır (Montesquieu, 1998, s. 233).”

Özgürlük kavramını “özgür olmak”tan çok “güvende olmak” şeklinde açıklayan düşünürlere göre ise kanun koyucu da insandır ve dolaylı yoldan da olsa kendi isteklerini “devlet” adı altında diğer insanlara yaptırır. “Siyasal özgürlük kuramcıları, kanunları insanların yaptığını ve böylece insanların dolaylı olarak gene kendi buyruklarını yerine getirmekte olduklarını ileri sürerler ama önce insanları kanun yapabilecek bir özgürlüğe kavuşturmanın sözünü etmezler. Buysa, özgürlük kavramının, hiçbir anlam vermeden, kendi içinde dönüşüp durması sonucunu doğurur (Hançerlioğlu, 1966, s. 53).” Böylece hakları kanunlarla belirlenmiş güvenli bir toplum düzeni, özgürlük kavramının kısır bir döngü içinde sıkışıp kalması şeklinde kendini gösterecektir. Bu anlamda özgürlüğü sadece insan yapımı kanunlara itaat etmek şeklinde algılamanın çeşitli sakıncaları söz konusu olacaktır. Özellikle baskıcı rejimlerde kanun yapıcılar, bireylerin özgürlük alanlarını belirlemek adı altında koydukları katı kurallara uymalarını bekleyerek hem topluma zarar verecek hem de özgürlük kavramının doğasına aykırı olarak kişilerin çıkarları doğrultusunda özgürlük fikrini kötüye kullanacaklardır. Ali Fuat Başgil, “hürriyeti, mutlak surette kanuna itaattir diye tarif etmek - özellikle totaliter rejimlerde - insanlara açıkça zulme karşı boyun büküp baş eğmeyi tavsiye etmek değil midir? Bu

ise içtimai ahlak bakımından en menfur telakki ve tavsiyedir (Başgil, 2006, s. 98).” görüşüyle bu düşünceyi desteklemektedir.

Kanunlarla düzenlenen bir toplumsal düzende özgürlüğün tam olarak ne olduğu ve özgürlük fikrinin insana katması gerekenler noktasındaki tespitler belki de özgür bireylerden oluşmuş bir toplumsal yapı için asıl irdelenmesi gereken konudur. “Asıl hürriyet, insanın değer ve kabiliyetlerini geliştirmesi, kendi hayatını yaşaması, tam şahsiyet olması için cemiyette bulunması gerekli şart ve imkânların bütünü demektir. İşte, hürriyet fikri cemiyet hayatının nizamında, ilim, fikir, sanat ve politika gibi her türlü müesseselerde bu şart ve imkânların gerçekleşmesini gerekli kılmaktadır (Okurer, 2009, s. 139).” İnsanı insan yapan birçok erdemi içinde barındıran bir özgürlük kavramı algısı, özgür bir toplum olabilmenin temel şartıdır. İnsan olmanın temel şartı olarak hür olmayı gören bu anlayış temelde, “gerçek insan”ı diğer insanlardan ayıran en belirgin özellik olarak özgürlük kavramını ileri sürmektedir. Hür olma derecesine göre insanoğlunun gerçek yaratılışına, kimliğine kavuşacağı düşünülmektedir.

Siyasal anlamda özgürlük kavramı ise ilk olarak İskenderiye’nin 1798’de Fransa tarafından işgali sırasında Arapça olarak basılan bültenlerde Fransız İhtilali sonrasında yayılmaya başlayan “liberté” kavramının karşılığı şeklinde karşımıza çıkmıştır. Özgürlük kavramı bizde Avrupa’daki anlamıyla Sadık Rıfat Paşa’nın Avrupa Ahvaline Dair Risale¹’sinde yankı bulmuştur. Siyasal anlamda bireyin kazanması gerektiğini düşündüğü hakların neler olduğunu Sadık Rıfat Paşa bu risalede sıralamıştır. Risalede ileri bir medeniyet algısı geliştiren Avrupa’da, devletin baskıcı bir zihniyetle yönetilmemesi ve insan haklarına saygılı bir yönetim anlayışının bulunması Avrupa’nın bu kadar gelişmesinin altında yatan nedenlerden biri olarak gösterilmiştir. Hatta Tanpınar bu risalenin “Gülhane Hattı Hümayunu’nun esaslarının hazırlanmasına benzediğini ve asıl mühim, belki Reşit Paşa’yı bile geçen tarafının insanın üzerinde ısrar edişi olduğunu (Tanpınar, 2003, s. 123)” söylemektedir.

Bireyler bir araya gelerek toplumları oluşturur. Toplumsal yaşamda tam olarak özgürlük ortamının bulunmadığı bir toplumda bile özgürlük kavramına en azından saygı duyulması gerektiği fikri öne çıkmaktadır. “Hükümetin şekli ne

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I 1839-1865*, haz. Mehmet Kaplan İnci Enginün, Birol Emil, İstanbul, 1974, s. 26-34.

olursa olsun, özgürlüklere bütünü itibariyle saygı gösterilmeyen hiçbir toplum özgür değildir. Özgürlüklerin kayıtsız ve şartsız var olmadığı hiçbir toplum tam olarak özgür olamaz (Mill, 2003, s.54).” Bu görüşte özgürlüklerin “kayıtsız ve şartsız olması” ifadesi yasalarla çerçevelenmediği bir şartsızlık anlamında değil özgürlüklerin zihinlerde kayıtsız ve şartsız olarak yer alması gerektiği anlamında değerlendirilmelidir. Özellikle gelişmekte olan toplumlarda her bir özgürlük alanının tam olarak sosyal hayata aktarılamadığı düşünülürse bir toplumun tamamen özgür olabilmesi, kavramın her türüne saygıyla yaklaşan bireylerden oluşan bir toplum düzeninden ve özgürlük fikrini toplumun her bir ferdinin içselleştirmesinden geçmektedir.

Bir insan topluluğunun millet olabilmesi için de özgürlük kavramının itici gücüne ihtiyaç vardır. Nasıl ki bireyin “gerçek insan” hüviyetine kavuşması özgürlük ile, bir topluluğun da “millet” olabilmesinin ön koşulu özgürlük kavramıdır.

Hürriyet fikri, bir taraftan cemiyet içinde fertlerin birbirlerinin gerçek insan ve şahsiyet olmak hak ve hürriyetlerine hürmet ve riayet etmelerini gerektirirken, diğer taraftan da dünya üzerindeki cemiyetlerin birbirlerinin gerçek millet olmak hak ve hürriyetlerin tanımalarını gerektirecektir. Kısaca, hürriyet ferdin şahsiyet, cemiyetin millet olması için şarttır. Hürriyet fikri, insan ve millet fikirleriyle beraber ilerler, genişler, derinleşir ve gerçekleşir. (Okurer, 2009, s. 140-141)

Anlaşıyor ki birey, toplum ve millet olabilmenin temelinde özgürlük kavramının büyük bir rolü vardır. Tam olarak kişiliğini kazanmamış bireylerden oluşan toplumların millet olabilmesi mümkün değildir. Bireylerin kişilik kazanması ise sahip oldukları hak ve özgürlüklerin farkında olarak tüm özgürlük alanlarına saygılı olmasıyla, kanunlarla sınırlandırılmış özgürlüklerin her birey tarafından kabulüyle gerçekleşebilir. Ancak böyle bireylerden oluşan toplumların millet olma yolunda ilerlemeleri mümkündür.

2.1.2.1. Özgürlük - Zorunluk - Sorumluluk

Bireyler, özgürlüklerinin bilincine erişinceye kadar karşılaşılan güçlüklerin başında zorunluk kavramı gelmektedir. Zorunluk kavramının ortaya çıkması, insanların özgür olamamasının bir nedeni olarak zorunlu bir şekilde yaşanması gerekenlerin varlığını keşfetmesiyle gerçekleşmiştir. Böylelikle zorunluk ve

özgürlük kavramları birbirini engelleyen zıt iki kavram olarak algılanmıştır.

İnsanları özgür olmadıkları sonucuna götüren görüşlerden biri şöyledir:

Anamla babam birleşmeseydi ben meydana gelmezdim. Öyleyse ben bir zorunluğun sonucuyum. Bırakılan taş yere düşüyor, Öyleyse bu bir zorunluğun sonucudur. Kafasına yıldırım düşen arkadaşım yolda benimle birkaç söz etmeseydi yıldırım düşeceği yeri geçmiş olacak ve ölmeyecekti. Öyleyse bu bir zorunluğun işidir. Böyle olunca da, ben ve davranışlarım bir zorunluğa bağlıyız. Özgür değiliz. (Hançerlioğlu, 1966, s.35)

Özgürlük kavramı bu şekilde basite indirgenerek varlığı ve yokluğu sorgulanabilecek bir kavram değildir. Hatta bu yüzeysel bakış açısı düşünce tarihi başında “Doğaya karşıt insanla, doğaya karşıt hayvan, yirmi milyon yıl geride, özgür olmayan doğal bir Ata’da birleşiyorlardı. Özgürleşen hayvan, insan oldu. Özgürleşemeyenler de hayvan kaldı (Hançerlioğlu, 1966, s.35).” şeklinde daha da ileriye götürülmüştür.

Zorunluğun özgürlüğü kısıtladığını ileri süren bu anlayışın aksine olacağı önceden bilemediğimiz için, bu bilgisizliği özgürlük olarak ifade eden düşünürler de söz konusudur. Stoacı düşünür Krisippos kadercilikle özgürlük arasında bağlantı kurmaya çalışarak herhangi bir olayın gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesi şeklindeki iki bilinmez zorunluluğun, insanın özgürmüş gibi davranmasını sağladığını ileri sürmüştür. Özgürlük kavramına yüzeysel bir açıdan bakılan bu Antik Çağ düşüncesinde insanoğlunun asıl çözümlemesi gereken durum, özellikle doğayla baş edemediği durumlarda özgür olmadığı hissine kapılmasındansa kendini doğa olaylarına karşı nasıl koruduğu, ne gibi önlemler alabildiği, doğayı faydaya nasıl dönüştürdüğüdür. Dolayısıyla insanoğlu doğayı ne ölçüde kendine fayda sağlayabilmesi adına kullanabiliyorsa o ölçüde basit anlamda özgürlüğünü de elde etmiş olacaktır.

18. yüzyılın başına kadar özgürlük ve zorunluk çatışma hâlindeyken özgürlük-zorunluk çatışmasını ortadan kaldıran ilk düşünür olan Schelling’in;

Özgürüm, komşumun kafasını kırabilirim, ama soluğu da karakolda alırım. Özgürce davranışımın sonucu, özgürlüğümün elimden alınarak dört duvar arasına tutsaklanmamı gerektirir. Dahası var, komşumun kafasını kıracağım derken benim kafam kırılabilir, elde etmek istediğimin tam tersi bir sonuçla karşılaşabilirim. Öyleyse özgürlüğüm, elde etmek istediğim sonuçla gerçekleşecektir. Bu sonucu elde etmek içinse bir tahminde bulunmam

gerekir, bu tahmini tutturamazsam özgürlüğüm yok olur, gerçekleşemez.

(Hançerlioğlu, 1966, s. 101-102)

şeklindeki modellemesi, diğer bireylerin davranışlarının zorunluluğunun bireyin özgürlüğünün ön koşulu olduğunu vurgulamaktadır. Birbirine zıt gibi görünen bu iki kavram böylelikle ilintili hâle getirilmiştir.

Sorumlulukların bireyde vicdanî olarak sorgulanması gereken olgular olduğunu düşünürsek bireyin sorumlu olması gereken birçok özgürlük alanının varlığını görürüz. Özgürlük ve sorumluluk birbirine zıt iki kavram olmaktan çok birbiriyle beslenen kavramlardır. “Hiçbir yerde hürlikler ve mesullükler karşı karşıya geçmiş, birbirlerini sınırlamış ve kabul etmiş iki cephe değildir; ve eğer insan kendini yargılamaktan ibaret olan bu kudretini kazanmış değilse, orada bahşedilmiş haklar veya alınmış hürliklerden bahsedilemez (Ülken, 2013a, s. 80).”

İnsanoğluna herhangi bir sorumluluk yüklenebilmesi için özgürlük ortamının olması gerekmektedir. İlk olarak Aristoteles’in ortaya attığı “Bireyin tüm davranışları bir zorunluluğun sonucuysa sorumluluk neye dayanıyor?” sorusuyla özgürlük-zorunluk-sorumluluk kavramları sorgulanmıştır. Sorumluluk kavramının anlamında “zorunluk”un olmaması, sorumluluğun bireyin içinden gelen bir duygu olması ve bireyin özgürlüğü derecesinde bireye birtakım sorumluluklar yüklenebileceği gerçeği özgürlük-zorunluk-sorumluluk kavramları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

2.1.2.2. Özgürlük ve İhtiyaç

İnsan doğası gereği baskıya karşı gelir.

Tacitus

Birtakım kavramların ortaya çıkışı ihtiyaçla ilintilidir. Bireyler ihtiyaç duydukları ya da yoksunluğunu hissettikleri konular üzerine fikirler üreterek bazen içinde bulundukları duruma bazen de hissettiklerine anlam vermeye çalışırlar. “Bir kişi için bir hâlin hürriyet hâli olması, ancak o kişinin ona ihtiyaç duyması ile mümkün olur. Entelektüeller için çok önemli olan fikir hürriyetinin, okuryazar olmayanlar için bir anlamı yoktur (Öner, 1987, s. 66).”

İnsanoğlu için kaybedilen ya da elde olmayan şeyler her zaman daha kıymetlidir. Variyetin, sağlığın vb. birçok değerın kıymeti onlar insanoğlunda olmadığı zaman daha iyi anlaşılır. Özgürlük kavramı da bunlardandır. Özgür bir ortamda özgürlüğün gereksinimi duyulmazken baskı altındaki bir ortamda özgürlük kavramının değeri ortaya çıkar. İnsanoğlu özgürlüğüne kavuşmak, onu bulabilmek,

içinde bulunduğu ortamdan kurtulmak için kendinde yüksek bir motivasyon hissederek türlü fedakârlıklar gösterir. Dolayısıyla “hürriyet bir yaşama hâli olduğu için, insan böyle bir imkâna sahip olduğunu hisseder. Bu hissediş, hürriyet hâlinde değil de hürriyetsizlikte ortaya çıkar (Öner, 1987, s. 131).”

Özgürlüğün ne anlama geldiğini tam olarak anlayabilmenin yolu özgür olmayan bir ortamın tecrübesini tatmaktan geçmektedir. Çünkü “insan, hür oluşunun değil, hür olmayışının bilincindedir. Başka bir ifadeyle; insan, hürriyetin verdiği rahatlığın değil, fakat hürriyetsizliğin verdiği rahatsızlığın farkındadır. Yani, hürriyetin yokluğunun bilinci, hürriyetin mevcudiyetini ortaya koyar (Öner, 1987, s. 6).” Bu anlamda özgürlük kavramı tersine işler. Özgürlüğe ulaşmak ideali, özgürlük kavramının önemini belki de kavramın var oluş sebebini açıkça ortaya koymaktadır.

2.1.2.3. Özgürlük ve Süreklilik

Ne mümkün zulm ile bidad ile imha-i hürriyet.

Namık Kemal

Özgürlük kavramı, kapsam alanı içinde bir sürekliliği de barındırır. Kesintili bir biçimde oluşan ya da bir kez özgürlük ortamının sağlanması sonrasında bu ortamın yok olması, özgürlük gibi bir kavram için söz konusu olamaz. Özgürlük kavramı bir devamlılığın ürünüdür, olması istenendir. Özgürlüğü tadan veya özgürlükle hemhâl olmuş bir bireyin ya da toplumun, özgürlük kavramından vaz geçmesi güçtür. Çünkü aksi olan her durum o birey veya topluma, özgür bir ortamdan fazlasını veremeyecektir. “Hürriyet, bir defa erişilip elde edilen bir hâl değildir; ideal bir haldir. İnsanlar onun peşinden koşup durur (Öner, 1987, s. 132).”

Siyasal anlamda özgürlüğü, demokratik yönetim anlayışını tatmış bir toplumun da aynı şekilde bu özgürlüğünden vazgeçmesi beklenemez. Çünkü “kendi kendini yönetme, özgür insanların doğuştan hakkıdır. Bir defa ele geçirdiler mi, insanlar onu her şeyin üstünde tutarlar (Dewey, 1964, s. 10).” Bunun nedeni ise özgürlük kavramının “sonu gelmeyen uyanık bir çaba karşılığında (Dewey, 1964, s.14)” elde edilmesidir.

İnsanın özgür olmaya mahkûm edildiğini düşünen Sartre, özgürlük kavramında yer alan süreklilik fikrini vurgulamıştır. Namık Kemal de benzer doğrultudaki

“Ne efsûnkâr imişsin âh ey dîdâr-ı hürriyet

Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten...

(Namık Kemal, 1941, s.4)”

dizeleriyle özgürlük fikrinin bireyleri kendine tutsak ettiğini ve özgürlük aşkının devamlılığını ifade etmektedir.

2.1.2.4. Özgürlük ve Seçme

Özgürlük nedir? Özgürlük, seçme hakkının olması demektir. İnsanın kendisi için alternatif tercihleri yaratabilme hakkıdır. Tercih özgürlüğü olmadan insan özgür değildir.

Arcibald Mac Leish

Özgür olmanın bir diğer boyutu, amaca ulaşmak için gidilen farklı yollardan en uygun olanını seçip o yoldan gidebilmektir. Başkasının “seç” dediğini seçmemek, bireyin kendi karar mekanizmasıyla “seçme”si özgürlük ve seçme arasındaki ilişkide önem arz etmektedir. “Gerçek özgürlük, insanın kendi seçtiği yoldan gitmesidir (Hacıkadiroğlu, 2002, s. 117).” Ancak, bir seçmeden bahsedebilmek için, önce amaca giden farklı yolların neler olabileceğini bilmek, sonra bu yollar arasında bir değerlendirme yaparak en doğru yolun hangisi olduğuna karar vermek, en son olarak da en değerliyi elde etme olanağını sağlamak gerekir. Tüm bu aşamaların hayata geçebilmesi için ise kişinin özgürlük alanıyla ilgili hiçbir endişesi olmaksızın hür olma hâline tam olarak sahip olması gerekmektedir.

“Seçmenin bulunduğu her yerde özgürlük var demektir (Hançerlioğlu, 1966, s.37).” Birey, yapmayı istediğini önce seçip ardından da uygulayabiliyorsa özgürdür. Ne zaman ki birey seçmede ya da uygulamada güçlükle karşılaşır özgürlüğü sekteye uğramış demektir.

İnsanın diğer canlı varlıklardan farkının, “seçme” olduğunu düşünenler de mevcuttur: “İnsanla hayvan arasındaki ayrım, yani insanı insan yapan özneliliğin, hayvanlardaki yaşamını doğanın gösterdiği yoldan sürdürme güdüsü yerine, insanın, yaşamı sürdürme yollarından kendisi için uygun olanı seçme özgürlüğünü arayışında ortaya çıkar (Hacıkadiroğlu, 2002, s. 66).” Descartes, “seçmeme” ve “sessiz kalma” özgürlüğüne diğer özgürlük alanları içinde değer vermemektedir. Yeni Çağ düşünürlerinden Leibniz’in paradoksal yaklaşımı özgürlük ve seçme arasındaki ilişkiye farklı bir boyut kazandırmıştır:

Leibniz konuya Buridan’ın eşiğiyle girer: Buridan’ın eşiği aynı oranda aç ve susuzdur. Sağ yanına arpa, sol yanına su konulmuştur. Arpa ve su, aynı

uzaklıktadır. Buridan'ın epeği, açlığı ve susuzluğu aynı oranda duyduğu ve aynı uzaklıkta bulunan ikisinden birine öncelik tanımayacağı için arpa ve sudan birini özgürce seçemez. Buridan'ın epeği ölür. Çünkü onu seçmeye zorlayacak olan nedenler aynı güçtedir. (Hançerlioğlu, 1966, s. 80-81)

Bu paradoksta seçme özgürlüğünden mahrum olan bir bireyin eşit uzaklıktaki seçenekler arasında öncelik sırasına göre bir ayırım yapamayacağı ön görülmektedir. Bireyin her ne şart altında olursa olsun seçenekler arasında bir tercihte bulunması beklenmektedir. Bu da ancak seçme özgürlüğüyle mümkündür.

2.1.2.5. Özgürlük ve Eşitlik

Bütün insanlar eşit yaratılmışlardır. Yaradanları tarafından vazgeçilmez haklara sahip kılınmışlardır. Bu haklar; yaşam, özgürlük ve mutluluğa ulaşma hakkıdır.

Thomas Jefferson

Özgürlük, eşitlik kavramından doğar. Özgürlük kavramını destekleyen, kuvvetlendiren ve onun gelişimine katkı sağlayan önemli kavramlardan biri eşitliktir. Denebilir ki bireyler özgürlüklerini aradıkları uzun bir zaman boyunca aslında eşitliklerinin peşinde düşmüşlerdir. Çünkü her bireyin özgürlük alanının kişi ayırımı yapılmaksızın sınırlandırılması, eşitlik kavramını beraberinde getirir. Önceleri her bireyin kanunlar önünde eşit olma özgürlüğü şeklinde kendi gösteren kavram, sonraları derinleşerek ruhsal, ahlakî bir anlam kazanır.

Eşitsizlik, toplum içinde insanların temelde aynı hak ve özgürlüklere sahip oldukları hâlde birbirlerinden farklı algılanmaları ve farklı muamele görmeleriyle sorun hâline gelmiştir. Özellikle sınıfsal ayrımın olduğu toplumlarda görülen bu yapının öncesinde “insanlar, pek uzun bir süre, eşitsizliklerinin nedenlerini düşünmemişler ve bunu kaderlerine bağlayarak durumlarına uysallıkla boyun eğmişlerdir. Kadercilik, bu yüzden, güçlülerce her zaman tutulmuş ve çağlar boyunca körüklenmiştir (Hançerlioğlu, 1966, s.36).”

İnsanların tam anlamıyla eşit olamayacağını savunan düşünürler de olmuştur. Voltaire, insanların gerçek mânâda eşit olamayacaklarını “akıl”la açıklamaktadır. Ona göre, akıl insanların hareket alanını sınırlandıran ve çeşitlendiren bir melekedir. Hayvanlarda düşünme yeteneği olmadığı için hayvanlar özgürdür ve düşünebilen insanın her bir fikirde bir diğer insandan ayrılma ihtimali olduğundan sadece hayvansal dürtüler yönüyle iki insan arasında eşitlik

sağlanabilir. Yani Voltaire, insanların farklı düşüncelere sahip olmasını eşitsizlik olarak görmektedir. Ancak Voltaire'in bu görüşündeki her bireyin aynı düşünce etrafında birleşmemesi bir eşitsizlik olarak değil çeşitlilik, zenginlik olarak algılanmalıdır. Dolayısıyla eşitlik kavramını ulaşılması istenen diğer kavramların ön koşulu olarak görmek gerekir. Eğer erdemli, mutlu, özgür bireylerden oluşan bir toplum arzulanıyorsa eşitlik kavramının hem toplumun bütün bireylerinin zihninde tartışmasız kabulü edilmesi hem de kurumların işleyişinde tam olarak uygulanıyor olması gerekmektedir.

2.1.2.6. Özgürlük ve Kölelik

Hiç kimse bir başkasının efendisi ya da kölesi değildir.

John Hospers

“Kölelik, bir insanın malıyla ve vücuduyla başka bir insanın avucunun içinde olması demektir (Montesquieu, 1998, s. 339).” Eşitsizliğin doğurduğu bir kavram olan kölelik, aynı zamanda toplumdaki sınıf farkının bir getirisi. İnsanların birbiriyle eşit olmadığı toplumlarda bir sınıf diğer bir sınıftan üstün, baskın olduğunda “kölelik”ten söz edilebilir. Eşitliğin olmaması köleliği ortaya çıkarmış, özgürlüğünü elde etmek isteyen toplumlar da öncelikle kölelik sisteminin son bulması gerektiği görüşünde birleşmişlerdir. Aslında bu kavramlar birbirini tetiklemiştir. Önce eşitsizlik sonucu insanoğlu köleleşmiş, köleleşen insan özgürlüğünün kıymetini anlamış ve özgür olmanın eşit olmaktan geçtiğini fark etmiştir.

Montesquieu’a göre “iki çeşit kölelik vardır. Gerçek kölelik köleyi toprağa bağlayandır. Bu çeşit köleler evlerde çalışmazlar; efendilerine belli ölçüde buğday, kumaş, hayvan verirler. Kişisel kölelikse ev işlerine özgü, daha çok efendinin kişiliğine bağlıdır (Montesquieu, 1998, s.348).” Kendini başka insanlar için vazgeçilmez gören insanlar kölelik zihniyetini meşrulaştırmışlardır. Önceleri savaş esirlerinin öldürülmemesi adına kölelik ortaya çıkmıştır. Ancak köle olarak kullanılan insanların bir metadan farkı yoktur. Dolayısıyla “kölelik, doğal hukuka olduğu kadar medenî hukuka da aykırıdır (Montesquieu, 1998, s.341).” Tam olarak özgür bir toplumdan söz etmek için öncelikle kanunlarla yasaklanmış bir kölelik sistemine sonrasında da yasa dışı kölelik uygulamalarının önüne geçmeye ihtiyaç vardır.

2.1.2.7. Özgürlük ve Mutlak Varlık

Özgürlük kavramı ile mutlak varlık arasındaki ilişki teist, panteist ve ateist görüşe göre farklılıklar göstermektedir. Descartes'ın da desteklediği teist görüşte insan, Tanrı'dan ona bahsedilen irade yetisi sayesinde özgür bir varlıktır. Ancak mutlak hürlük sadece Tanrı'ya mahsustur. Çünkü Tanrı, insana sınırlı bir şekilde kullanabileceği bir irade gücü vererek insanı, kendinden ayrı tutmuştur.

Panteist görüş özgürlüğü, zorunluk kavramıyla ilişkilendirir. Bu görüşte, doğası gereği var olan ve herhangi bir dayatmaya maruz kalmayan her şey özgürken varlığı ve hareket alanı belirlenmiş olan varlıklar bir zorunluğun ürünü olarak nitelendirilir. Bu durumda Tanrı özgürdür ancak onun dışında kalanlar bir zorunluğun parçasıdır. Panteist görüşten beslenen ve akla önem veren “Spinoza'ya göre hür insan yalnız aklın emirlerine göre yaşayan insandır. İnsanın hür olması akla uymasıyla mümkündür (Öner, 1987, s.33).”

Ateizmde ise insanın özgürlüğü ancak Tanrı'nın yokluğunu kabul etmekle mümkündür. Çünkü Tanrı'nın olmadığı düşünüldüğünde insanın özgürlük alanının sınırlayan da hiçbir şey olmayacaktır. “Sartre, Dostoyevski'nin “Eğer Tanrı olmasaydı her şeye cevaz vardı.” sözünü varoluşçuluğun (existensialisme) hareket noktası olarak kabul eder (Öner, 1987, s.35).”

2.1.3. Özgürlük Kavramının Düşünsel Gelişimi

Özgürlük “14. ve 15. yüzyıllarda önce İtalya'da belirip kısa bir zaman içinde hemen hemen tüm Avrupa'ya yayılan, klasik kültüre dayalı ve bu kültürün öz değerlerini günün koşulları içinde yeniden yaşatmayı amaç edinen kültür akımı (Zekiyan, 1982, s.1)” olan hümanizmle ortaya çıkmış bir kavramdır. İnsanı temele alan ve insana değer veren hümanizm, merkeze yine insanı alan özgürlük kavramının gelişebileceği uygun kültürel ve düşünsel ortamı yaratması bakımından önemlidir. Hümanizmin daha derin felsefî özellik kazanması ise 19. yüzyılın ortalarına denk gelir. Devamından gelen ve hümanizmin etkisiyle ortaya çıkan Rönesans'la beraber özgürlük fikrinin tam olarak ne olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. “Hürriyet fikri gerek metafizik, gerek siyasi manalarda eski medeniyet için bilinmeyen bir fikirdi: Aristoteles ve Eflatun nazarında insani hürriyet diye bir mesele yoktu. Hürriyet fikri Rönesans'ta başlamıştır. Rönesans'ın ideal insanı, hür insandı (Ülken, 2013a, s. 71).” Denebilir ki özgürlük kavramına bilimsel bir açıdan yaklaşarak açıklanmaya çalışılması ilk olarak Batı kültüründe görülmektedir.

Dünya tarihi açısından Fransız Devrimi'nin de farklı fikirlerin ortaya çıkması ve yayılması noktasında önemi büyüktür. Özgürlük kavramıyla ilgili ilk ciddi

fikirlerin ortaya atıldığı, 1789'da yayımlanan İnsan Hakları Bildirisi²'nin birinci maddesi, özgürlük ilkesini “İnsan özgür doğar, özgür yaşar.” şeklinde ifade etmektedir. Ardından 1818 Amerika Birleşik Devletleri anayasası olan Connecticut'ta “her yurttaş, her konudaki düşüncelerini serbestçe konuşmak, yazmak ve yaymak hakkını taşır, ancak bu özgürlüğün kötüye kullanılmasından da sorumludur (Hançerlioğlu, 1966, s.48).” vurgusu yer almaktadır. Bu yeni fikirler sonrasında Fransız Devrimi'nden etkilenen bütün anayasaların ilk maddelerinde özgürlüğün bu tanımı kullanılmıştır. Geri kalan maddelerde de özgürlükleri kanunlarla koruyabilmek adına özgürlükler sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

Özgürlük kavramının anayasalarla çerçevesinin çizilmesine zemin hazırlamak kendini özgür hissetmeyen halkın, özgürlüklerinin peşine düşmesiyle gerçekleşmiştir. Bu hareketin ilki 1525'te Alman köylülerinin hazırladıkları on iki maddelik bir listedir. Bu listede halk kendi papasını seçmek istemekte, kutsal kitaplarında ödemekle sorumlu tutuldukları vergileri ödemeye hazır olduklarını dile getirmektedir. Ancak artık kendilerine toprak kölesi gözüyle bakılmamasını istemekte, Hz. İsa'nın toprak sahipleri kadar diğer insanlar için de çile çektiğini ifade etmektedirler. Görülüyor ki aslında insanlar eşitliklerini dolayısıyla özgürlüklerini elde etmek adına böyle bir girişimde bulunmuşlardır.

Özgürlük kavramının farklı devir ve düşünörlere göre nasıl bir seyir izlediğini özetlemek gerekirse Sokrates ve Platon'a göre özgürlük, seçme kavramıyla açıklanabilir. Ancak onlar seçmenin bir akıl, bilgi işi olduğunu düşünörlö. Bilgili insan iyiliğı, bilgiz olansa kötölüğü seçmek zorundadır. Bunun tam tersinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Aristoteles insanoğlunun tam olarak özgürleşmeyeceğini, ancak bilgisini zenginleştirerek özgür görünebileceğini savunmaktadır. Stoacılar önceden belirlenen bir düzenin varlığından dolayı özgürlüğün olmadığı kanısındadırlar. Stoacı Krisippos genel olarak Stoacılardan ayrılmakta ve önceden belirlenen bu düzenin doğuracağı sonuçların ne olacağı kesinleşmeden insanoğlunun özgür olabileceğini savunmaktadır. Dolayısıyla özgürlüğü bilgisizlikle ilişkilendirmektedir.

Tevrat'ta yer alan “yaratma” fikri ile İncil'in ortaya attığı “insanın Tanrı'nın oğlu ve benzeri olduğu” düşüncesi Antik Çağ felsefesinde, Yunan ve Romalılarda

² İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, 28 Ağustos 1789'da Fransız Ulusal Meclisi tarafından dünya çapında bir bildiri hâline dönüştürölmüştür.

olmayan bir “yaratıcı” algısını ortaya koymaktadır. Bu anlayışa göre yaratmanın, özgürce bir eylem olduğu düşünülürse Tanrı ve benzeri olan insan da yaratıcı ve özgürdür. Orta Çağ’a gelindiğindeyse Hristiyan düşünürler, eski ve yeni bu iki anlayış arasında bağ kurarak özgür iradenin yaratıcıdan insana verildiğini ve insanın kutsal kitaplardaki emirleri yerine getirebilmesi için bu iradeye sahip olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Orta Çağ baskısından sıyrılarak modern felsefede irade özgürlüğünü savunan ilk filozof olan Descartes, özgürlüğü tanımlarken kuşkunun gerekliliğinden söz etmiştir. “Descartes’e göre özgürlük, iradedir ve hiçbir kanıtı gerektirmeyecek biçimde, yaşamımızda bellidir. Bir kez kuşkulanmaya görsün insan. Artık onu, özgürlüğünü elde etmekten hiçbir güç alıkoyamayacaktır (Hançerlioğlu, 1966, s.74).” Spinoza’ya göre ise özgürlük insanın içinde olan bir irade değil aklının sınırları içindedir. Akıl ise gücünü bilgidan alır.

Sonuç olarak İlk Çağ, özgürlüğü, akla ve bilgiye uygun davranış olarak tanımlamaktadır. Yunan ve Roma düşünürleri bu tanımları yorumlamaya, açıklamaya çalışmışlardır. Onların vardığı sonuç ise özgürlüğün ancak bilgiyle gerçekleşebileceği ve bilmeyenin, bilgisizliğin kölesi olmak zorunda kalacağı gerçeğidir.

Orta Çağ’da ise özgürlüğün yeni tanımı da bir zorunluğun ürünüdür. Orta Çağ, metafizik baskının insanları ezdiği bir çağ olduğundan dolayı Tanrı gücü karşısında insanları sorumlu kılabilmek için onları nedensellikten kurtarmak, akılcılıktan uzak tutmak, onlara özgürlük bağışlamak gerekmektedir. Nitekim hâkim kuvvet bu yönde adımlar atmıştır.

Yeni Çağ düşünürleri ise, Orta Çağ’ın hiçbir nedene dayanmayan özgürlüğünden yola çıkıp İlk Çağ’ın akla ve bilgiye dayanan özgürlüğüne dönüş yapmanın daha doğru olduğunu savunmuşlardır. Yeni Çağ düşünürlerinin önemlilerinden biri Leibniz özgürlükle ilgili düşüncelerini “Buridan’ın eşiği” örneği üzerinden anlatır. Kant özgürlüğün bir zorunluk olduğunu, özgürlüğü bir başıboşluk sayarak zorunluğun karşısına çıkarmanın doğru olmayacağını ortaya atmıştır. Fichte’ye göre özgürlük, varlığın temel problemidir ve insanın gerçekleştirdiği her eylem aslında özgürlüktür. İnsan yaptıkları ölçüsünce özgürlüğünü yaşamış ve devam ettirmiş olur. Yapamadıklarıysa insanın önce özgürlüğünü sonra varlığını kaybetmesi anlamına gelir. Fichte özgürlüğe töresel

anlam da yüklemektedir. Özgür olmayı törenin varlığıyla ilişkilendirir ve en güçlü törenin özgürlüğü istemek olduğunu ifade eder.

19. yüzyılın ilk yarısında insanı insan eden gücün *bilinç (özgürlük)* olduğu sanılmaktayken 19. yüzyılın ikinci yarısında *diyalektik maddecilik* yöntemiyle yapılan kökten bir araştırma bu sanının tam tersini dile getirmiştir. “İnsanı insan eden bilinç değil, bilinci bilinç eden insandı, daha açık bir deyişle maddesel diyalektikti. Bilinç, birbirleriyle çatışan, birleriyle birleşen, birbirlerini etkileyen maddesel (bilinç dışı) etmenlerin (facteur) insan kafasında yansımalarıyla oluşuyordu (Hançerlioğlu, 1966, s. 113).” 19. yüzyıl düşünürlerinin özgürlük kavramıyla ilgili genel algısı, insanın Tanrı’ya bile olsa her türlü bağılılığı özgürlüğe ulaşmasında insana engel oluşturacağı yönündedir. Çünkü merkeze insanı alan bu yüzyıl düşünürleri, insan dışındaki bir varlığın geleceği tayin etmesinin özgürlük kavramını ortadan kaldıracağına inanmaktadırlar.

2.1.3.1. Anayasal Düzenlemeler Işığında “Özgürlük”

2.1.3.1.1. Batı’daki Gelişmeler (1923’e kadar)

Özgürlük kavramı, devlet-halk arasındaki beklentilerin ne olduğunu ortaya koyması ve kamu kurumları arasındaki işleyişin sorunsuz şekilde yürütülmesi adına birtakım anayasal düzenlemelerle, yayımlanan bildirilerle sistematik bir temele oturtulmaya çalışılmıştır. Özgürlük kavramı ilk olarak 26 Temmuz 1581’de Hollanda Bağımsızlık Bildirisi’nde şöyle dile getirilmiştir:

Halk prens için değil, tersine prens halk için yaratılmıştır; çünkü halk olmasa prens de olmazdı. Prens uyruklarını hak ve adalete uyarak yönetmeli, onları bir baba evlatlarını nasıl severse öyle sevmeli, bir çoban sürüsünü nasıl güderse, aynen öyle bağılılıkla gütmelidir. Prens bunun için vardır. Eğer böyle davranmaz, köle muamelesi yaparsa, prensliği sona ermiş demektir; bir tirandır artık o. (Hürriyet Bildirgeleri, 1983, s.34)

İngiliz anayasal düzenlemesi olan Petition of Right (1628) adlı belgede özgürlüğün kolay elde edilmediği, sürekli bir mücadeleyi gerektirdiği ve Magna Charta’da yer alan maddelerin bile bazen krallar tarafından unutulduğu ifade edilmiştir. 1643’te tüm yayımların sansür edileceğine dair çıkan bir yasanın ardından Areopagitica yayımlanır. Milton, bununla parlamentoyu sansür yasasını tekzip etmesi için harekete geçirmeyi amaçlamış ve sansürün tarihini anlatarak bu kurumun özü bakımından tiranlığa ait olduğunu dile getirmiştir. John Milton Areopagitica’da “ruhlar hapsedilmemelidir. Kamuyu ilgilendiren konular üzerine

serbestçe konuşmanın ve yazmanın zamanı gelmiştir artık. Kazanan hiç kuşkusuz yalnız gerçek olacaktır (Hürriyet Bildirgeleri, 1983, s.46).” demektedir.

1649’da I. Charles’ın idam edilmeden önce Whitehall’un ziyafet salonunda yaptığı konuşmadaki tespitler özgürlük kavramının bir İngiliz gözünden nasıl görüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır:

Herhangi bir başkası olarak halka da özgürlük ve adalet diliyorum. Ama size hemen söyleyeyim; halkın özgürlüğü, canlarını ve mallarını en iyi biçimde koruyacak bir yönetime ve yasalara sahip olmalarına bağlıdır. Egemenlikten pay almak demek değildir bu. Efendiler, egemenliğin halkla bir ilişkisi olamaz: Uyruluk ve efendilik iki ayrı şeydir. Ve bana kalırsa, bunu sağlayana değin, halka yukarıda sözünü ettiğim özgürlüğü vermelisiniz. (Hürriyet Bildirgeleri, 1983, s.54)

1776’da yayımlanan Virginia İnsan Hakları Bildirisi’nin şu maddeleri özgürlük kavramının yasal anlamda düzenlenmesi yönünde yapılmış önemli hamlelerdendir:

(1.madde) Tüm insanlar doğuştan eşit derecede özgür ve bağımsızdırlar. Doğar doğmaz edindikleri belli bazı hakları vardır.

(12. madde) Özgürlüğün en güçlü kalelerinden birisi de basın özgürlüğüdür; despotik yönetimler dışında, asla sınırlandırılmaz.

(15. madde) Ancak adalete, ılımlılığa, tutumluluğa, alçakgönüllülüğü ve erdeme sıkı sıkıya bağlı kalarak, her fırsatta temel ilkeleri anarak, bir halk özgür bir yönetime ve özgürlüğün nimetlerine sahip olabilir.

1789 Fransız Devrimi’yle yayımlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nde ise özgürlük kavramı şöyle ele alınmıştır:

(1. madde) İnsanlar hukuk açısından özgür ve eşit doğarlar; özgür ve eşit yaşarlar. Toplumsal farklılıklar ancak ortak yarara dayanabilir.

(2. madde) Her siyasal topluluğun ana amacı, hukuki taahhüt altındaki, doğal insan haklarını korumaktır. Bu haklar özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnmedir.

(4. madde) Özgürlük başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmektir. Böylece, her insanın doğal haklarını kullanması, toplumun diğer üyelerinin de aynı haklardan yararlanmasını güvence altına alan sınırlardan başka sınır tanımaz. Bu sınırlar da ancak yasayla belirlenebilir.

Stein Baronu’nun 1808 tarihli Siyasal Vasiyetname’sinde yer alan “Baylar sizin katkılarınızla da birçok şey elde ettik. Köleliğin son kalıntısı, uyruluğun

babadan oğula geçmesi ilkesi kaldırıldı, onun yerine, tahtın sarsılmaz dayanağı, özgür insan iradesi konuldu (Hürriyet Bildirgeleri, 1983, s.123).” ifadeleri dikkat çekmektedir. Ypsilanti Prensi’nin 1821 tarihli Yunanlılara Çağrı’sında Avrupa’daki halkların kendi ve ülkelerinin özgürlükleri için uzun zamandır mücadele verdiklerini, diğer halkların da bunu örnek almaları gerektiğini söylemektedir. 1850’de Victor Hugo’nun Öğretim Özgürlüğü Üzerine Konuşma’sında baskı yerine özgürlüğü, kölelik yerine başına buyrukluğu isteyen biri olduğunu ifade etmektedir. Giuseppe Garibaldi, 1860’da Sicilya Çıkartması esnasında yaptığı konuşmada özgürlüğün kendisine ulaşmaya çalışanları yaya bırakmayacağını ve birtakım sıkıntıların ülkesini savunma gayretinde olan halka engel oluşturmayacağını dile getirmiştir. 1862’de Birleşik Devletler Cumhurbaşkanı Abraham Lincoln yayımladığı bildiride şu ifadeleri kullanılarak özgürlüğe verdiği önemi vurgulanmıştır:

1863 yılı Ocak ayının ilk gününden itibaren kölelik altında tutulan herkes, ebediyen özgür olacak; Kara ve Deniz Kuvvetleri de olmak üzere Birleşik Devletler’ in tüm yürütme organları, bu kişilerin özgürlüklerini tanıyacaklar, koruyacaklar ve bu kişilerin yalnız başına ya da topluca özgürlüklerine tamamiyle kavuşabilmek için gösterdikleri çabayı engellemeye kalkışmayacaklardır. (Hürriyet Bildirgeleri, 1983, s. 152)

Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Abraham Lincoln 1863’te yayımladığı Azatlık Bildirisi’nde adı geçen eyaletlerde köle olarak tutulan herkesin özgür kalacağını ve devletin tüm organlarının bu kişilerin özgürlüklerin koruyacağını ilan eder. Almanya’nın ilk cumhurbaşkanı Friedrich Ebert’in 1919’te göreve başlama konuşmasındaki “özgürlük ve hukuk ikiz kardeşlerdir. Özgürlük sadece sağlam bir düzen içinde gerçekleşebilir. Özgürlüğü korumak ve yıkıldığı yerde yeniden inşa etmek, özgürlük âşıklarının ilk görevleridir. Kimden gelirse gelsin, her türlü istibdada karşı tüm gücümüzle savaşmalıyız (Hürriyet Bildirgeleri, 1983, s.169-170).” ifadeleri özgürlüğe verilen önemi ortaya koymaktadır.

2.1.3.1.2. Türkiye’deki Gelişmeler (1923’e kadar)

Özgürlük adına atılan adımlar Tanzimat Dönemi’nde yoğunluk kazanmıştır. Tanzimat Dönemi’nden önce birçok alanda Batılılaşma hareketleri kendini göstermektedir. “Askerî ve teknik olarak başlayan Batılılaşma Tanzimat’la siyasi-hukuki bir şekil kazanmıştır (Ülken, 2013b, s. 27).” 3 Kasım 1839’da ilan edilen ve Fransız İhtilali sonrasında kabul edilen İnsan Hakları Beyannamesi örnek alınarak

hazırlanan Tanzimat Fermanı yeni fikirleri, uygulamaları barındırması bakımından anayasal düzeyde atılan ilk ciddi adımdır. “Devletin bütün resmî temsil yeteneğine sahip kurumları ile bir değişimin içine girdiği dönem, yenileşmenin başlangıcı olmasa bile en keskin virajlarından biri olarak kabul edilir (Duman, 2005, s. 2).” Fermanda kişisel hakların devlet koruması altına alınacağı vurgulanan adalet ve hukuk alanında yapılan birçok düzenlemeden müslim ve gayrimüslim bütün halkın eşit olarak yararlanacağı belirtilmiştir. Ardından Tanzimat Fermanı’nın tamamlayıcısı olan gayrimüslim halka verilen siyasi haklardan oluşan Islahat Fermanı 1856’da ilan edilmiştir.

Tanzimat’la gelen eşitlik ve özgürlük fikirleri Osmanlı birliğine bağlı birden çok unsurun zamanla Osmanlı’dan ayrılma safhasına gireceği bir dağılma sürecinin de tohumlarını atmıştır. Yeni Osmanlılar’ın çalışmaları sonucu 1876’da ilk anayasa olan Kanun-ı Esasi kabul edilmiş, Osmanlı Devleti’nde ilk defa yarı parlamenter bir idare sistemi olan Meşrutiyet ilan edilmiştir. Meşruti yönetime geçme süreciyle hem bireysel hem de toplumsal özgürleşmenin önü açılmış, rejim değişikliğe uğramıştır.

1877 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin yenilmesi, mecliste Sultan II. Abdülhamit ve askerlerin suçlanması gibi sebeplerle 1878’de padişah, Meclis-i Mebusan’ı anayasada da kendine verilmiş bir hak olarak “ertelemiştir”. Böylece I. Meşrutiyet dönemi sona ermiş ve 1908’e kadar II. Abdülhamit idaresi hüküm sürmüştür. 1908’de siyasi hayatta İttihatçılar şeklini alan Yeni Osmanlılar, Rumeli’nin değişik yerlerinde Meşrutiyet’i tekrar ilan etmişlerdir ve II. Abdülhamit de bu durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. 1876 Kanun-ı Esasi’sinde “tebaanın genel haklarından söz eden kesimdeki kişisel özgürlüklerin dokunulmazlığı, mülkiyet, söz, cemiyet kurma, eğitim hakları, konut dokunulmazlığı, açık yargılanmadan cezalandırılmama hakkı gibi özgürlüklerin hiçbirinin müeyyidesi olmadığı gibi bunları sınırlayarak egemen güçleri önleyecek önlemler de yoktur (Berkes, 2013, s. 334).” İttihatçılar da bu eksikliklerin farkındadır ve bunun üzerine II. Abdülhamit 1908’de Kanun-ı Esasi’yi tekrar yürürlüğe koyduğunu, meclisi açtığını, genel seçimlere gidileceğini belirterek Meşrutiyet’i ikinci kez ilan etmiştir. Böylece “hürriyetin ilanı” da denen II. Meşrutiyet Dönemi başlamıştır. II. Meşrutiyet’in gelmesiyle adalet, meşveret, müsavat, hürriyet, uhuvvet söylemleriyle istibdat devrinin izleri silinmeye çalışılmıştır. Meşrutiyet’in tekrar ilanıla sansür kalkarak düşünce ve ifade özgürlüğünün önü açılmıştır. Hafiyeye

teşkilatına son verilerek siyasi görüşlerinde dolayı sürgün edilenler adeta birer hürriyet kahramanı olarak yurda dönüş yapmışlardır. İstibdat nedeniyle kısıtlanan siyasi parti, dernek gibi sosyal teşkilatlanmalar Meşrutiyet'le serbest hâle getirilmiştir.

1909'da 31 Mart Vakası patlak verince Hareket Ordusu, Selanik'ten İstanbul'a gelmiştir ve sıkıyönetim ilan edilmiştir. İttihatçılar II. Abdülhamit'i tahttan indirerek Selanik'e sürgüne göndermiş ve iktidarı ele geçirmişlerdir. 31 Mart Vakasından sonra İttihatçılar 1876 Kanun-ı Esasî'sinin kendi istedikleri Meşrutiyet'i uygulamaya yeterli olmadığını anlamışlar ve bunun için yeni bir anayasa hazırlama gereğine inanmışlardır. Özellikle Kanun-ı Esasî'nin 113. maddesi fazlaca eleştirilmiştir:

...padişaha, polisçe şüphe edilen birisinin yargılanmaksızın yurt dışına sürülmesine emir verme hakkını tanıyordu. Namık Kemal, bu maddenin yalnız bütün kanun-ı esâsîyi değil, Tanzimat reformlarını bile yıkmaya yeterli olduğunu, özgürlüklerin tam güvence altına alınacağını beklenildiği bir zamanda Tanzimat'ın sağladığı özgürlüklerin bile bu madde yüzünden tehlikeye girdiğini anlatmaya çalıştı. (Berkes, 2013, s. 331)

Hazırlanan yeni anayasa 1909'da meclis tarafından kabul edilmiştir. Bu anayasayla padişahın yetkisi büyük oranda azaltılarak padişahlık sembolik bir hâle getirilmiştir. 1909'daki anayasal düzenlemeyle gelen diğer yeniliklerse şöyledir:

Yasama işi meclise, yürütme de halk tarafından seçilen milletvekillerinden oluşan Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olan hükümete devredilmiştir. Ayan ve Mebusan Meclisi, padişahın izin almadan kanun teklifi getirebilecek ve kanun çıkarabilecektir. Padişah, kanunları ya onayacak ya da ikinci kez görüşülmek üzere meclise geri gönderebilecektir ama mutlak şekilde veto edemeyecektir. Meclis, hükümeti denetleme ve gerekli gördüğünde düşürme yetkisine sahiptir. Padişahın sadece sadrazamı tayin etme yetkisi vardır, bakanlar ise sadrazam tarafından seçilecek ve padişahın onayıyla göreve başlayacaklardır. Bakanlar padişaha karşı değil meclise karşı sorumludurlar. (Çetişli vd., 2007, s.73)

Yapılan yeniliklerden anlaşıldığı üzere egemenliğin tek otoriteden çıkıp meclise geçtiği ve bu anlamda daha özgürlükçü, demokratik bir ortam oluşturma hedeflendiği görülmektedir. Bu anlamda mecliste ilerleyen yıllarda İttihatçıların dışında kurulan birçok hükümet ve fırka söz konusu olmuştur. Bu da yine özgürleşme sürecinde önemli adımlardandır. Bu esnada Balkan Savaşları, I. Dünya

Savaşı patlak vermiş ve özgürleşme süreci yerini vatan savunmasına, ülkeyi düşman elinden kurtarma çabasına bırakmıştır. Bu mücadele de şüphesiz Türk halkının tam bağımsızlık uğruna topyekün bir savaşın için aslında yine özgürlüğü için var olması anlamını taşımaktadır.

Akabinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, Millî Mücadele'yi Anadolu'ya yaymak adına 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gitmiştir. 1919'da Havza'ya geçen Mustafa Kemal vali ve komutanlara gönderdiği bir telgrafla bütün Türk milletinin işgalcilere karşı protesto mitingi düzenlemesini emretmiştir. Mustafa Kemal, Anadolu'ya giderek Kurtuluş'u başlatmaya karar vermesini şu sözleriyle ifade etmiştir:

Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak! Temel ilke, Türk Milleti'nin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu ilke ancak tam istiklâlde sahip olmakla gerçekleştirilebilir. Ne kadar zengin ve bolluk içinde olursa olsun istiklâlden yoksun millet, medenî insanlık dünyası karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye lâyık görülemez. (Seçkin, 2004, s. 25)

Amasya Genelgesi'nin yayımlanmasından sonra 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar özgürlük kavramına yapılan vurgulardan dolayı önem arz etmektedir. Tüm dünyaya ilan edilen, Erzurum Kongresi'nde alınan özgürlük, bağımsızlıkla ilgili kararlar şunlardır:

- Hiçbir neden ve vesileyle Osmanlı toplumunun hiçbir unsuru ayrılmak olanağı düşünilemeyen bir bütündür.
- Osmanlı vatanının bütünlüğü ve millî bağımsızlığımızın sağlanması, saltanat ve hilafet makamının korunması için Kuvayımillîye'yi etken ve millî iradeyi egemen kılmak esastır.
- Siyasal egemenlik ve toplum dengesini bozacak surette Hristiyan ögelere yeni birtakım ayrıcalık verilmesi kabul edilmeyecektir.
- Vatanımızda öteden beri birlikte yaşadığımız Müslüman olmayan ögelerin Osmanlı Devleti yasalarıyla doğrulanmış, kazanılmış haklarına tümüyle saygı duymaktayız.
- Hükümet-i Merkeziyemizin ulusun kaderi ve ülke için alacağı bütün kararları Millî Meclis'in denetimine sunması zorunludur. (Millî Egemenlik Belgeleri, 2015, s. 23-25)

Aynı yıl yapılan Sivas Kongresi'nde özgürlük bağlamında alınan kararlar söz konusudur. Sivas Kongresi Beyannamesi'nde de tıpkı Erzurum Kongresi kararlarında olduğu gibi ülkenin bölünmezliğine vurgu yapılarak “gayrimüslim halka siyasi hakimiyet ve toplum dengesini bozacak ayrıcalıklar verilmesinin kabul edilemeyeceği dile getirilmiştir (Millî Egemenlik Belgeleri, 2015, s. 30).” Sadece milletin seçtiği temsilcilerin görev aldığı bu kongreler; milletin bağımsızlığını kazanmak adına “özgürlük” vurgusunun yapıldığı ve demokratik toplum düzeninin hedeflendiği kongrelerdir. Erzurum Kongresi'nin ardından yerel çapta 13 büyük kongre, Sivas Kongresi'nin ardından değişik yerlerde 14 büyük kongre daha yapılmıştır. 1920'de yayımlanan Misak-ı Millî'de “tam bir hürriyet ve bağımsızlığa ulaşmamız, varlığımız ve hayatımızın esasıdır (Millî Egemenlik Belgeleri, 2015, s. 38)” ibaresiyle “Osmanlı İmparatorluğu'nun dağıldığını, onunla birlikte Osmanlılık, İslam Birliği, Turan politikalarının da reddedildiği (Berkes, 2013, s. 480)” doğrulanmıştır. 1920'de Osmanlı Mebusan Meclisi feshedilerek 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır.

Ardından Türk milletin bağımsızlığını kazanmak için zaferle ayrılması gereken birçok savaş yapılmıştır. 1921'de I. İnönü Savaşı, II. İnönü Savaşı, Eskişehir-Kütahya Savaşları, Sakarya Savaşı, 1922'de Büyük Taarruz yapılmıştır. Yine 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile Türkler hür bir millet olarak başka bir devlete esir olmadan yaşama iradesini tüm dünyaya kanıtlamıştır.

1922'de TBMM, hilafetin ve saltanatın birbirinden ayrılmasına ve saltanatın kaldırılmasına karar vermiştir. 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın ardından Türk topraklarının tamamı düşman elinden kurtarılmış ve 29 Ekim 1923'te fiilen var olan yönetim şeklinin yasal adı da konarak cumhuriyet ilan edilmiştir.

Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak Kurtuluş Mücadelesi'ni kaleme aldığı Nutuk adlı eserinde 243 kez hukuk, 223 kez istiklâl, 201 kez cumhuriyet, 150'nin üstünde kanun/kanunî/gayrikanuni, 35 kez hürriyet, 18 kez adil, 6 kez istibdâd sözcüklerini kullanılmıştır. Bu veriler de yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusunun oluşturmaya çalıştığı toplum düzeninin hak gözeten, özgürlüklerin eksiksiz bir şekilde kullanılabildiği, adaletin tesis edildiği bir ülke olması gibi özellikler gözettiğini ortaya koymaktadır.

2.1.4. Özgürlük Türleri

Özgürlük kavramı, yapısı itibariyle çeşitli türleri barındıran bir kavramdır. Türlerin tespiti noktasında farklı sınıflandırmaların olduğu görülmektedir. Bazı

araştırmacılar özgürlüğü, bireyin maddi ve manevi menfaatleri şeklinde sınıflandırmış, bazı araştırmacılar ise ana hürriyetler ve tâli hürriyetler şeklinde bir ayırma gitmişlerdir. Ali Fuat Başgil, özgürlük kavramını üç tür üzerinden ele almıştır:

Modern hürriyet; bedenî, fikrî ve manevi üç şekil alır. Bedenî hürriyet; gelme-gitme, oturup kalkma, çalışma ve seyahat etme gibi bedenî hareket ve faaliyet serbestliğidir. Fikir hürriyeti serbestçe düşünme ve hususiyle, düşündüğünü sözle ve yazıyla başkalarına duyurma hakkıdır. Manevi hürriyet ya da vicdan hürriyeti, herkesin dilediği ve beğendiği bir dinin veya felsefî, siyasi, iktisadî bir doktrinin akide ve esaslarını serbestçe benimsemeye ve bunları hiçbir korkuya ve endişeye düşmeksizin açıklamaya olan mukaddes hakkıdır. (Başgil, 2006, s. 71-72)

Başgil, belirlediği bu üç özgürlük türünden en çok fikir ve vicdan hürriyetinin önemli olduğuna işaret etmektedir. Hak ve özgürlüklerin temelini bu iki özgürlük türünde görmektedir. Bülent Nuri Esen ve Osman Nebioğlu'nun ortaklaşa yazdıkları *Kölelik ve Hürriyet* eserinde ise özgürlüklerin tasnifi konusunda şöyle bir tespit mevcuttur:

Hürriyetleri müsbet veya menfi, yahut da ana ve tâli diye ayırmakta isabet görmeyiz. Maddi dediğimiz bir hürriyetin manevi veya fikrî bir cephesi olduğu gibi, çok defa manevi mahiyet gösteren bir hürriyetin de maddi tarafları yok değildir. Bundan dolayı, hürriyetleri ayırırken daha ziyade galip vasıflarını nazara almakla yetinmek ve ona göre kısımlar gözetmek mümkündür. Bu görüş ile hürriyetleri, mesela; maddi, manevi ve siyasi hürriyetler olmak üzere ayırmak düşünülebileceği gibi maddi, fikrî, ekonomik ve siyasi diye ayırmak da hatıra gelebilir. (Esen, Nebioğlu; tarihsiz, s.24-25)

Bu iki yazara göre tüm özgürlük çeşitleri içinde en başta gelen vicdan özgürlüğüdür. Çünkü vicdan, insanı diğer canlılardan ayıran özelliktir. Diğer tüm özgürlük türleri vicdan özgürlüğünün bir sonucudur.

Bize göre özgürlük kavramının manevi özgürlükler, maddi özgürlükler/kişi özgürlükleri, ekonomik özgürlükler ve politik özgürlükler olmak üzere dört aşamada incelenmesi daha doğru olacaktır.

2.1.4.1. Manevi Özgürlükler

İnsan, manevi vasfı itibarıyla diğer varlıklardan ayrılmaktadır. Bundan dolayı önemli bir özgürlük türü olarak insanın manevi varlığını dolduran manevi özgürlükleri türleri önem arz etmektedir. Manevi özgürlükleri, vicdan özgürlüğü/din

özgürlüğü, düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğü/ifade özgürlüğü ve ruh özgürlüğü başlıkları altında inceleyebiliriz:

2.1.4.1.1. Vicdan Özgürlüğü /Din Özgürlüğü

Ayaklarıma pranga vurabilirsiniz, fakat inancıma vuramazsınız. Zeus bile beni mağlup edemez.

Epiktetus

Din ve vicdan özgürlüğü şeklinde de literatürde yer bulan vicdan özgürlüğüne göre tüm bireyler, herhangi bir tehdit unsuru oluşturmadan, vicdanları doğrultusunda istedikleri inanca bağlanabilmeli, o inancın gereklerini yerine getirebilmelidirler. Din özgürlüğü, herhangi bir dine inanan kişi ve zümrelerin, o dinin emirlerini hiçbir engelle karşılaşmadan yerine getirebilme hâlidir. Din özgürlüğü, vazife duygusuyla ilgili oluşuyla diğer hürriyetlerden ayrılır.

Vicdan özgürlüğü önce 1778 tarihli Amerika Anayasası'nda yer bulmuştur. Anaysaya göre, kamu hizmetlerinde görev almak için herhangi bir dine bağlı olma şartı aranmayacağı ortaya konmuştur. İnanç özgürlüğü Avrupa'ya 1830'da Fransız Şartı ile gelmiştir. Fransa'da inanç özgürlüğüne bu tarihe kadar değer vermeyen Roma Katolik Kilisesi'nin bertaraf edilmesiyle dinî kanaatlerde eşitlik devletin anayasa politikasının temeli hâline getirilmiştir. Hassen Prensiği'nin 1831 tarihli anayasası, tam vicdan özgürlüğü ile tam dinî ibadet özgürlüğünü de sağlamıştır. 1831 tarihli Belçika Anayasası'nda, ibadet özgürlüğü garanti edilmiştir. 1850 tarihinde Prusya Anayasası'nda dinî inanç özgürlüğü temel hak olarak kabul edilmiştir.

Bu hususta devletlerin din mefhumuna karşı takındıkları farklı tavırların olduğu görülmektedir. Bazı devletler din ile bütünleşerek dinin yeryüzündeki uygulayıcısı olma şeklinde varlık göstermişlerdir. Yavuz Sultan Selim'le halifeliğin Osmanlı padişahına geçmesi Osmanlı Devlet yapısında bu anlayışın olduğunu göstermektedir. Ayrıca Papalık Devleti'nde de durum aynıdır. Devlet yöneticisi aynı zamanda o devletin bağlı bulunduğu dinin de lideri konumundadır.

“Din, afyondur.” söylemiyle dini ve inancı kökten reddeden yönetim şekilleri söz konusudur. 1919-1936 yılları arasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde Lenin'in kurmaya çalıştığı bu rejim anlayışından, insanın yaradılışına aykırı olduğu düşüncesiyle 1936'da Anayasa'da yapılan bir değişiklikle vazgeçilmiştir.

Demokrasiyle yönetilen devletlerde ise devletin herhangi bir dine bağlı bulunması mümkün değildir. İnsanların herhangi bir dine inanması gibi bir zorlama söz konusu olamaz. Birey hangi dine kendini yakın görüyorsa o dinin gereklerini yerine getirebilir. Birey isterse bağlı olduğu dini değiştirme özgürlüğüne de sahiptir. Günümüz Türk Anayasası'nda ve demokratik ülke anayasalarında bireylere verilen din ve vicdan özgürlüğüyle ilgili bu haklar korunmuştur.

2.1.4.1.2. Düşünce ve Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü/İfade Özgürlüğü

Söylediklerini onaylamıyorum, fakat ölümüne de olsa, konuşma hakkını savunacağım.

Voltaire

Bir kimsenin düşüncesini açıklayamaması köleliktir.

Euripides

İfade özgürlüğünün ilk kapsamlı savunması Milton'un Areopagitica'sıdır. Milton'un görüşüne göre ifade özgürlüğü, basın-yayın üzerindeki iktidar kısıtlamalarının olmaması durumunda toplumun doğruyu bulmasına ve yanlış reddetmesi öncülüne dayanmaktadır. Başka bir deyişle ifade özgürlüğü siyasi iktidarın sansür ve kısıtlamalarından muaf olmaktır. Mill' e göre ise, ifade özgürlüğü, sadece iktidar kontrolünden değil, aynı zamanda, düşünce ve görüşleri de engelleyen her türlü özel toplumsal baskıların olmaması anlamına gelmektedir.

Batı'da düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğü Fransız İhtilali'nden sonra farkındalık kazanmıştır. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin 11. maddesinde “düşüncelerin ve inançların serbest iletimi insanın en değerli haklarından. Bu nedenle her yurttaş serbestçe konuşabilir, yazabilir ve yayınlatabilir, ancak bu özgürlüğün yasada belirlenen kötüye kullanılması hallerinden sorumlu olur (<https://tr.wikisource.org>).”

İfade özgürlüğünün ne olduğu ifade edilmeye çalışılırken göz ardı edilmemesi gereken husus toplum kurallarına uymayan ya da insan haklarına saldırı niteliğinde olan durumlara karşı ifade özgürlüğünden ya da özgür ifade hakkından söz edilemeyeceğidir. “Bir özgür ifade hakkı, yalan yere yemin etme, tehditle bir şey alma ya da bedensel zararla tehdit etme haklarını -bunların hepsinin birer ifade eylemi olmasına rağmen- kapsamaz (Schauer, 2002, s.127).” Schauer, ifade

özgürlüğünü gerçekliğe dayanan ve demokrasiye dayanan kuram olmak üzere iki aşamada incelemiştir:

Gerçekliğe dayanan kuramda ifade özgürlüğü, bilginin artmasının, hatanın keşfedilmesinin ve doğrunun belirlenmesinin bir vasıtasıdır; demokrasiye dayanan kuramda ise, kendi kendini yönetim ilkelerine dayanan bir devletin, amaca uygun çalışmasını sağlayan bir yoldur. Bu kuramların her biri, açık haberleşmeyi bizzat varlığı için değil, gördüğü iş bakımından önemli kabul eder. (Schauer, 2002, s. 69)

İfade özgürlüğünün bireysel bir çıkar olarak algılama durumuna karşılık Schauer, bazı bireysel çıkarları o çıkarları kullanan kişilerce elde edilen faydanın üstünlüğü sebebiyle değerli görmektedir. “Diğer bireysel çıkarlar ise, öncelikle bunların birey açısından nihai değeri sebebiyle değil, bunları kullanan bireyin, bireysel çıkarların genel kullanımından dolayı toplumda tahakkuk eden değere bir vasıta olması sebebiyle değerlidir (Schauer, 2002, s.69).”

2.1.4.1.2.1. Haberleşme Özgürlüğü

Basın özgürlüğü; tüm sivil, politik ve dinî hakların koruyucusudur.

Junius

Düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğünün bir kolu olan haberleşme özgürlüğü, insandaki düşüncelerin hiçbir engelle karşılaşmadan açığa vurulması, bireyin kendi iç dünyasındakileri diğer insanlara iletmesi, onlara düşüncelerini bildirmesi anlamını taşımaktadır. Haberleşme, basın ve yayın faaliyetleri ile gerçekleşmekte ve kısıtlandığı durumlarda da sansürün devreye girdiği görülmektedir.

2.1.4.1.2.1.1. Basın ve Yayın Özgürlüğü

Basın tarafından yapılan istismar ve suistimal ile basının istediği şekilde yayın yapması arasında açık bir çizgi çizmek oldukça güçtür. Bu nedenle basını devletin denetimine almaktansa serbest bırakarak onu halkın değer yargılarına teslim etmek daha doğrudur.

Thomas Jefferson

Haberleşme özgürlüğünün içinde yer alan basın ve yayın özgürlüğü, fikirlerin diğer insanlara iletilmesinde yazılı ve sözlü araçlar kullanmayı esas alır.³ İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde basın ve yayın özgürlüğüyle ilgili 19. maddede ifade edildiği gibi “her ferdin fikir ve fikirlerini açıklama hürriyetine hakkı vardır. Bu hak fikirlerinden ötürü rahatsız edilmemek, memleket sınırları mevzubahis olmaksızın malumat ve fikirleri her vasıta ile aramak, elde etmek ve yaymak hakkını içerir (<https://www.unicef.org>).”

Her birey aynı düşünceye sahip olamaz. Böyle bir zorunluluk da mümkün değildir. Özellikle demokratik ve gelişmiş toplum düzenlerinde basın ve yayın organlarının bu çıkış noktasından hareketle farklı fikirlere yer verir şekilde yayın yapmaları gerekmektedir. “Tek doğru üzerinde ısrar eden totaliter rejimler insan tabiatına aykırıdır. İnsan tabiatına uygun olarak, basın ve yayın organlarının görevi, tek fikrin yayım ve tekini değil, farklı fikir ve kanaatlerin yayılmasını sağlamaktır (Öner, 1987, s. 99).”

Manevi özgürlükler içinde etki alanının gücü bakımından belki de kötüye kullanıma en açık olan özgürlük türü basın ve yayın özgürlüğüdür. Bu kötüye kullanımdan ötürü basının kontrol altında tutulması gereği görüşü yaygındır. Bireyin dokunulmazlık haklarının başında özel hayatı ve aile mahremiyeti gelir. Hiçbir sebeple basın ve yayın faaliyetlerinde bir kişinin özel hayatı konu edilip kişi küçük düşürülmemelidir.

Basın ve yayın faaliyetlerinde toplumların kutsal kabul ettiği birtakım değerlere saygı göstermek esastır. Daha gelişmiş bir toplum düzeni için teorik olarak geliştirilen fikirlerin yanı sıra devletin varlığını zedeleyebilecek söylemler geliştirmek ve toplumsal birtakım tahriklerde bulunmak basın ve yayın faaliyetlerinin kötüye kullanılması anlamına gelmektedir. Basın ve yayın faaliyetlerinde haberin doğruluğu ilkesi de göz ardı edilmemelidir. Yapılan hiçbir haberin toplumda onarılması güç yaralar açmamasına ve her haberin güvenilir kaynaklardan alınıyor olmasına dikkat edilmelidir.

³ Bazı kaynaklarda sözlü olan vasıtalar da “basın özgürlüğü” ifadesi kullanılmaktadır. Bunun nedeni, ilk etapta kitap, dergi, gazete, afiş gibi yazılı kaynakların var olması, sonraları sözlü/görsel yayın organlarıyla (radyo, televizyon, tiyatro, sinema vb.) bu alanın genişlemesiyle basın özgürlüğü kavramının kapsamında da bir genişleme meydana gelmiştir. Bu sebeple bu özgürlük türü bu çalışmada “basın ve yayın özgürlüğü” şeklinde sınıflandırılmıştır.

2.1.4.1.2.1.1.1. Türk Basınında Sansür

Sansür, basın ve yayın özgürlüğüne karşı siyasi iktidarların kullandığı en ezici araçtır. Özellikle monarşiyle yönetilen devletlerde basın, iktidarın denetimi altındadır. Otuz yıl süren bir istibdat devrini yaşayan Osmanlı Devleti, sadece istibdat döneminde değil henüz istibdat yokken dahi basın faaliyetlerine sansür uygulamıştır. 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanına kadar basın ve yayın özgürlüğünden söz edilemez.⁴ Sansür hükmü getiren ilk düzenleme 1845’te çıkan Polis Nizamı’ndaki 13. maddeyle hayata geçirilmiştir. Bu maddede “ahlak ve genel adabı bozacak her türlü konuda basımevlerine, kitaphanelere ve kitapçı dükkânlarına dikkat edilmesi ve önceden sezilmesi, dışarıdan gelen her türlü kitap, risale evrakın yayımlanmadan önce gerekenlerin yasaklanmasına ve el konulmasına (Kabacalı, 1990, s. 15-16)” ibaresi yer almaktadır. 1858 tarihli Fransız Ceza Kanunu’ndan çevrilerek kabul edilen maddelerle Türk basınında sansürün etki alanı genişlemektedir:

138. maddede, “Matbaalarda, yüce saltanat, yöneticiler, Osmanlı tebaasından bir millet aleyhinde yayın yapılması” yasaklanır. 139. maddede, “Genel adaba aykırı mizah yazıları ile müstehcen resim basılması”, 213. maddede ise “Afiş ve yayın yoluyla başkasına asılsız suç yüklemek” yasaklanır. Söz konusu üç maddede, yasaklamalara uymayanlar hakkında hapis cezasını da içeren cezalar öngörülür. (MEB, 2008, s.12)

Akabinde 1864’te yayınlanan ilk Matbuat Nizamnamesi’nde (Basın Tüzüğü) Osmanlı’da basın ön izin koşuluna bağlanmıştır. Alınan kararla “yabancı ülkelerde basılan ve Osmanlı Devleti’ne saldırı ya da düşmanlık niteliğinde yayın yapan gazetelerin ülkeye sokulması yasaklanmıştır (MEB, 2008, s.12).” Aynı zamanda tüzükte çeşitli basın suçları ve bunlar için verilecek hapis ve para cezalarının yanı sıra geçici ya da süresiz kapatma cezaları da yer almıştır.

1878’den 1908 II. Meşrutiyetin ilanına kadar geçen istibdat devrinde üç tür sansürün uygulandığı görülmektedir. Türkçe ve azınlıkların dilleriyle yayınlanan gazetelerin sansürünün uygulanması amacıyla 1878’de kurulan sansür heyeti,

⁴ Türk basınında sansür ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. H.Nedim ŞAHHÜSEYİNOĞLU, *Dünden Bugüne Düşünceye ve Basına Sansür*, Paragraf Yay., Ankara, 2005, s.15-43; Fatmagül DEMİREL, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yay., İstanbul, 2007, s. 43-100; Alpay KARABACAK, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1990, s.10-109; Süleyman Kâni İRTEM, *Abdülhamid Devrinde Haftiyelik ve Sansür*, Temel Yay., İstanbul, 1999, s. 177-281.

İçişleri Bakanlığı İç Basın Müdürlüğüne bağlanmıştır. “Bu sansürün Gazete yazı işleri müdürleri, gazeteye girecek bütün yazıların provalarını her akşam sansür kuruluna sunmaya başlarlar. Sansür memurları, gerekli gördükleri yazı, paragraf, cümle ve ya kelimeleri çıkardıktan sonra gazeteye geri gönderirler (MEB, 2008, s. 16).” Türkiye’de ve dışarıdan gelen yabancı dillerde basılan gazetelerin sansüründe Dışişleri Bakanlığına bağlı Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü görevlendirilmiştir. Yabancı ülkelerden gelen yayınlar daha gümrükten geçmeden sansür memurlarının denetiminden geçmektedir. Yerli ve yabancı kitap sansüründe görevlendirilmek üzere ise 1880’de Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı olarak Encümen-i Teftiş ve Muayene Kurulu kurulmuştur. Kurul, siyasal olmayan süreli yayınların ve kitapların sansürü ile ilgilenmektedir. Sultan II. Abdülhamit tarafından 1884’te verilen bir emirle Matbuat Müdürlüğü yeniden düzenlenmiştir. Bu yeni düzenleme şu maddelere yer verilmiştir:

Ahlaki yönden yazılacak yazılar Maarif Nazırı’nın ‘Sakıncası yoktur.’ onayı alındıktan sonra yayımlanacaktır. Tüzel kişilerin, taşradaki teşkilatların, hükümet mercilerine yönelik şikayetleri kesinlikle yayınlanmayacaktır. Yabancı ülkelerde meydana gelen isyan ve ihtilallere, devlet başkanlarına karşı yapılan suikastlere kesinlikle yer verilmeyecek, bazı kötü niyetli kişilere eleştiri fırsatı vermemek için gazeteler bu kurallardan bahsetmeyecektir. (Er, 2014, s. 42)

1897’de yine Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı olarak Tetkik-i Müllefat Komisyonu ile Kütüb-ü Diniye ve Şeriye Tetkik Heyeti kurularak kontroller sıklaştırılmıştır.

İstibdat döneminde basın faaliyetlerinde birçok kelimeye yasaklama getirildiği görülmektedir. Yasaklanan sözcükler “Kanun-i Esasi, hürriyet, vatan, Bosna, Makedonya, Girit, Kıbrıs, büyük burun, cumhuriyet, mebuslar, Mithat Paşa, Namık Kemal, inkılâp, tahtakurusu, hasta, kardeş, grev, suikast, ihtilal, anarşi, sosyalizm, dinamo, dinamit, hal (MEB, 2008, s. 18)...” gibi sözcüklerdir. Görülüyor ki o günkü kullanımıyla hürriyet yani özgürlük kavramı da bu kısıtlamadan nasibini almıştır.

Osmanlı Devleti’ndeki sıkı sansür dönemi, İkinci Meşrutiyet’in ilan edildiği 1908’de sona ermiştir. “Gazete muhabirleri kendi aralarında toplanarak yazı provalarını Matbuat Müdürlüğü’ne göndermemeye karar vermişlerdir. Gazeteler otuz yıldır devam eden bu uygulama sonucu sansürsüz çıkmaya başlamıştır (Er,

2014, s. 43).” “Sansürün kaldırıldığı gün olan 24 Temmuz ise Cumhuriyet’in ilanından sonra “Basın Bayramı” kabul edilir (MEB, 2008, s. 22).”

Tarihteki 31 Mart Vakasıyla yönetime el koyanlar, basına sansürünü tekrar getirerek yazılanlar dolayısıyla infiale sebep oldukları düşünülen gazetelerin kapanması şeklinde yaptırımlar uygulamıştır. Kapatılan gazetelerin farklı isimlerle tekrar açılması nedeniyle Basın ve Basım Kanunu tasarıları hazırlanıp Meclis’e sunulmuştur. “Hükümete, devletin güvenliğini sarsacak ve halkı isyana sürükleyecek nitelikte yayın yapan gazetelerin geçici süreyle kapatılması yetkisi tanınır. (MEB, 2008, s. 24)” maddesiyle 1909 ile 1931 yılları arasında basın özgürlüğüne sınırlama getirilmiştir.

2.1.4.1.2.1.2. Özel Haberleşmenin Gizliliği

İnsanların diğer kişilerle özgürce haberleşebilmesi ve bu haberleşmelerin gizli kalması bireye verilmiş haklar arasındadır. Ancak özel haberleşmenin gizliliği bazı hâllerde göz ardı edilebilmektedir. Mahkeme kararı varsa yargıç tarafından, akıl hastalarının yazdıkları mektuplar hekimleri tarafından okunabileceği gibi cezaevlerinde tutuklu bulunanların da yazdıkları kontrol edilebilmektedir.

2.1.4.1.2.2. Sinematografi Özgürlüğü

Bir sinema filminin çekilip seyircisiyle buluşması düşünce ve düşünceyi açıklama hürriyetinin önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Fikirlerin beyanında ait olduğu toplumun kurallarına ters düşmedikçe her bireyin sinema aracılığıyla düşüncelerini açıklama yoluna gitmesi özgürlüğü bulunmaktadır.

2.1.4.1.2.3. Sahne Eserleri

T.V. Smith’e göre; “İnsanları ilerlemesine hizmet ettikleri bir işte, yaratıcı bir gayrette bulunmaktan men etmek, hürriyete aykırı olan hareketlerin en kötüsüdür (Nebioğlu, Esen; tarihsiz, s.71).” Sinematografi özgürlüğü gibi sahne eserleri için de fikirlerin etkili bir beyan mercidir denebilir. Sahne eserleri denince akla ilk gelen tiyatro olsa da tiyatro dışında sahne eserleri olarak adlandırılabileceğimiz birçok sanat dalı vardır. Bale, opera, operet bunlardan bazılarıdır. Denebilir ki içlerinde fikrin izleyicilere daha kolay iletilebileceği dal tiyatrodur. Her toplum anayasasının belirlediği ölçüde tiyatro ve dışındaki diğer bütün sahne sanatları, gerekli çalışma ve faaliyetleri yapma özgürlüğüne sahiptir.

2.1.4.1.3. Ruh Özgürlüğü

Manevi özgürlüklerin sonuncusu olan ruh özgürlüğü bireyin içinden gelen, insanın bir yaşam biçimi hâline getirip vazgeçilmez karakter özelliği konumuna

taşıdığı bir özgürlük çeşididir. Kendi memleketini, alıştığı toplumu, düzeni isteme tüm bunlara dönüş için içsel bir motivasyon kaynağı olan ruh özgürlüğünde birey, esareti de kökten reddeder. İnsanoğluna yaradılıştaki bahşedilen iradenin herhangi bir nedenden ötürü kullanılamaması anlamına gelen esarete birey, isteklerini yerine getiremeyerek kısıtlanmış olacaktır.

Ruh özgürlüğünün kısıtlanması psikolojik ve manevi bir baskının ürünüdür. Çünkü birey için hür olmak ve bunu devam ettirmek insan olmanın gereklerindendir. Kölelik kurumunun olduğu devirlerde ve toplumlarda, ruh özgürlüğünün kısıtlanması söz konusudur. Bu nedenledir ki zaman içinde köleliğin insanî olmadığı sonucuna varılmış, devlet anayasalarından kaldırılarak ruh özgürlüğünün güvence altına alınması yönünde yasalar yapılmıştır.

2.1.4.2. Maddi Özgürlükler/ Kişi Özgürlükleri

Maddi özgürlükler, bireye somut olarak verilmesi gereken özgürlüklerdir. Maddi özgürlükleri altı aşamada ele almak mümkündür:

2.1.4.2.1. Yaşama Özgürlüğü/ Beden Özgürlüğü

Yaşama özgürlüğünü, “Her birey hür doğar.” söyleminden geliştirerek kölelik kurumuna karşı atılmış ciddi bir adım olarak değerlendirmek gerekmektedir. Yaşamadan kasıt kesinlikle sadece nefes alıp vermek değildir. Özgürce davranmak, zorla birinin ya da birilerinin yanında tutulmamak, maddi bir karşılık sonucunda yer değiştirmemek anlamlarını ihtiva etmektedir. Sadece Osmanlı sınırlarında değil dünyanın çeşitli yerlerinde insan alım satımı, beyaz kadın ticareti, insanlara eşya-mal gözüyle bakma, “evlatlık” adı altında herhangi bir devlet kurumunun bilgisi olmadan maddi çıkar karşılığında satın alınan çocukların olması gibi birçok olay yaşama özgürlüğünün olmadığına kanıttır. Hatta eski dönemlerde efendinin, kölesi üzerinde hayat ve ölüm hakkı bulunmaktadır. Eski Yunan’da Euripides ve Sophokles gibi düşünürse bedeninin esir edildiği hallerde dahi ruhun özgür olduğunu dile getirmişlerdir. Tüm bunlara rağmen kölelik yakın zamana kadar büyük devletlerin uygulamaları arasındadır. “Maddi ve ekonomik menfaatler, kölelik müessesini uzun devirler ayakta tutmuştur. 1835’te Büyük Avrupa Devletleri; sömürgelerinde, Kuzey ve Güney Amerika Devletleri’nde kölelik fevkalâde gelişmiş bir müessese olarak yaşamaktadır. Brezilya’da kölelik kaldırılmış ancak 16.-19. asır arasında Afrika’dan Amerika kıtasına otuz iki milyon zenci ithal edilmiştir (Esen, Nebioğlu; tarihsiz , s.102).”

Fransız İhtilali'nin etkisiyle kölelik ilk olarak Fransa'da yasaklanmıştır. Ardından 1807'de İngiltere, İmparatorluk ülkelerinde köle ticaretini durdurmuştur. 1808'de de Amerika Birleşik Devletleri zenci ithalini sonlandırmıştır ancak bu sefer de zenci kaçakçılığı ortaya çıkmıştır. Türkiye'de ise bu sistem haremağaları, halayıklar, cariyeler ve odalıklar aracılığıyla kendini göstermiştir. 1890 Brüksel Anlaşması ve 1926 Cenevre Konvasyonu, köleliği uluslararası alanda yasak etmiştir.

Yaşama özgürlüğünün kısıtlandığı bir başka boyut da işlenen bir suçun karşılığında yargının, suçun muhteviyatına uygun olarak verdiği idam, zehirleme, kısırlaştırma gibi cezalardır. “Türkiye’de bu mesele 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile ele alınmış ve bilhassa “zehirleme” cezasının artık uygulanmayacağı hükme bağlanmıştır (Esen, Nebioğlu; tarihsiz, s. 106).”

2.1.4.2.2. *Gidip Gelme Özgürlüğü/Hareket Özgürlüğü/Seyahat Özgürlüğü*

Kişinin isteğine göre tercih ettiği herhangi bir taşıt ile bir yerden bir yere hareket etmesi serbestisine gidip gelme özgürlüğü denmektedir. Özellikle bir ülkeden başka bir ülkeye geçişlerde gerekli olan pasaport ile ülkeler arası gidip gelme gerçekleştirilir. Her ülkenin kendi yasaları çerçevesinde ülkelere girecek turistlere karşı yaptırımları mevcuttur. Dolayısıyla belirlenen bu kurallar dahilinde gidip gelme özgürlüğü, hayata geçirilir.

2.1.4.2.3. *Güvenlik/Korkudan Kurtulma Özgürlüğü*

Bireyin, idari yoldan özgürlüğünden mahrum bırakılmaması anlamına gelen güvenlik, toplumdaki her bir ferdin emniyetini temin etme esasına dayanır. Özellikle totaliter olmayan toplumlarda bireyin akıbetini yalnız ve yalnız yasalar söyler. Böylece birey kendini güvende hissederek her an başına ne gelecek korkusunu olmadan yaşamına devam eder. Ayrıca birey olumsuz bir durumla da karşılaştığında güvenliğinin devlet tarafından sağlanacağını bilir.

2.1.4.2.4. *Mahremiyet Özgürlüğü*

Toplumdaki her bir bireyin kendine ayırdığı vaktin ve yaşadığı konutun dokunulmazlığının esas alınmasıdır. Mahremiyet özgürlüğünde herhangi bir savcı ya da mahkeme kararı olduğu takdirde bireylerin evi aranabilmektedir. Böylesi bir konuda mahremiyet özgürlüğü ortadan kalkar.

2.1.4.2.5. *Bir Araya Gelme Özgürlüğü*

Bir araya gelme özgürlüğü, toplumdaki bireylerin kitle oluşturmak için toplanmaları anlamına gelmektedir. Her toplum bir araya gelme özgürlüğü kapsamındaki sınırlandırmaları kendi yasaları çerçevesinde yapar. Kitle hâline

gelmiş bir grupta bireysellik ortadan kalkar ve tamamen “kitle ruhu” ile hareket edilir.

2.1.4.2.6. Bilgi Edinme Özgürlüğü

Bir toplum düzeni içerisinde devlet, her bir ferdinin bilgi edinme ihtiyacını sağlamakla sorumludur. Dolayısıyla devlet bünyesinde bulunan tüm kişilere fırsat eşitliği sağlanarak, kişilerin almak istedikleri eğitimi bireylere vermek devletin asli görevidir. Bilgi edinme özgürlüğünü, öğrenim ve öğretim özgürlüğü ile araştırma özgürlüğü şeklinde iki grupta inceleyebiliriz:

2.1.4.2.6.1. Öğrenim ve Öğretim Özgürlüğü

“Öğretim ve öğrenimin hür olması demek öğrenenin öğrenme imkânlarına sahip olarak yeteneği ölçüsünde yetişebilmesidir (Öner, 1987, s.93-94).” Bunu sağlamak için de her bireyin yeteneklerini fark edecekleri bir eğitim ortamına ve eşit eğitim ortamının sağlandığı bir toplum düzenine ihtiyaç vardır. Aynı zamanda öğreticilerin de uzmanı oldukları alanla ilgili uygulanabilir, tutarlı bir müfredat programıyla öğretim faaliyetini gerçekleştirecek bir eğitim sistemi içinde yer almaları gerekmektedir.

2.1.4.2.6.2. Araştırma Özgürlüğü

Bilgi edinme özgürlüğünün bir başka cephesi de araştırma özgürlüğüdür. Bir devletin bütün teknolojik imkânlardan ve dünyadaki diğer gelişmelerden yararlanarak güçlenmesi araştırma özgürlüğüne ne ölçüde sahip olduğuyla ilintilidir. Özellikle teknolojik ve bilimsel faaliyetlerin büyük bir hızla aşama katettiği bir devirde ileri, gelişmiş toplumlar olabilmenin yolu araştırma özgürlüğünün kısıtlanmadığı bir toplum düzeninden geçmektedir.

2.1.4.3. Ekonomik Özgürlükler

Ekonomik özgürlük, siyasi özgürlüğü gerçekleştirmek için zaruridir.

Milton Friedman

Toplumdaki bireylerin ekonomik özgürlüğe sahip olması, o toplumun refah seviyesinin yüksek olduğunun bir kanıtıdır. Ekonomik özgürlüğünü eline almış bireylerin oluşturduğu toplumların siyasi ve sosyal alanda ileri oldukları da bir gerçektir. Dolayısıyla kadın-erkek fark etmeksizin tüm bireylerin ekonomik özgürlüğünü elinde bulundurması, bireyin bir başkasına muhtaç olmaması anlamına gelmekte ve kişinin istediğini, bir başkasına bağlı kalmadan yapması anlamına

gelmektedir. Bu bağlamda ekonomik özgürlüğün, ruh özgürlüğünü destekleyen bir özgürlük çeşidi olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik özgürlükleri, çalışma özgürlüğü ve mülk özgürlüğü olmak üzere iki aşamada ele alabiliriz:

2.1.4.3.1. Çalışma Özgürlüğü

Çalışma özgürlüğünü, kazanç elde edebilme, kazanma özgürlüğü olarak tanımlayabiliriz. Başka bir deyişle bireyin çalışması için gerekli olan şartları koordine etmesi serbestisidir. Çalışma özgürlüğünde amaç zengin olmak değil, elde edilen ekonomik destekle hayatın devamını sağlamaktır.

Çalışma özgürlüğünü diğer özgürlüklerden ayıran yan ise çalışma özgürlüğünün olmadığı şartlarda itiraz edilmesi hâlinde bir yaptırımın bulunmayışıdır.

Çalışma özgürlüğünün zıttı çalışmama özgürlüğü yani diğer bir deyişle grev, ise bir özgürlük alanı oluşturmamaktadır. Eğer verilmeyen hak iddiası varsa bunun peşine yasalar ve hukuk yoluyla düşmek gerekir.

2.1.4.3.2. Mülk Özgürlüğü

Mülk özgürlüğü, her bireyin gücü oranında yasalara aykırı olmamak kaydıyla mülk edinmesi ve yaşadığı devletin koyduğu ölçüde edindiği mülke ait vergiyi ödeyerek vatandaşlık görevini yerine getirmesidir. Veraset yoluyla kalan mülkler ise kişinin inisiyatifine bağlı olacak şekilde bireye tahsis edilir.

2.1.4.4. Politik Özgürlükler

Siyaset bilimi anlamına gelen politikoloji, ilk etapta bireyin devleti kurmasıyla kendini gösterir. Devletler siyasi bir karakter taşır ve bunda da başrolde yine birey vardır. Denebilir ki birey devlet içinde politik, özgür bir varlıktır. Dolayısıyla bireyin hür olmadığı toplumlarda politik hiçbir faaliyetten söz etmek mümkün değildir. Politik özgürlükler, beş grupta incelenebilir:

2.1.4.4.1. Oy Kullanma Özgürlüğü

Demokrasi ile yönetilen ve özgür olan toplumlarda yasalarla bu özgürlüğün tanımlandığı her birey, oy kullanma özgürlüğüne sahiptir. Bu özgürlüğün biri ya da birileri tarafından engellenmeye çalışılması söz konusu dahi olamaz.

2.1.4.4.2. İrade Özgürlüğü

İrade özgürlüğü, her ferdin kendi kararı, fikri doğrultusundaki siyasi oluşumları desteklemesi ve seçme zamanında da bu iradeyi ortaya koyması anlamına gelmektedir.

2.1.4.4.3. Seçilme Özgürlüğü

Seçilme özgürlüğü, meşruti yönetimlerde ve demokrasilerde, yasalarca belirlenmiş şartları taşıyan tüm bireylerin, yönetim kademesine seçilmesi anlamını taşımaktadır.

2.1.4.4.4. İstikrar Özgürlüğü

Her bireyin istikrar dahilinde yönetilmesi ve birey emniyetinin tesisi anlamında kullanılan istikrar özgürlüğü, iktisadi ve ticari anlamda istikrarı da kapsamaktadır.

2.1.4.4.5. Şikayet Özgürlüğü

Bir bireyin haksızlığa uğradığını düşündüğünde ve yolunda gitmeyen herhangi bir olayla ilgili itiraz özgürlüğü vardır. Bir bireyin itirazını şikayet yoluyla arayabilmesi, kendi cezasını kendinin kesmemesi anlamına gelir ki gelişmiş toplumlardaki hak arama yolu budur.

2.2. TÜRK EDEBİYATINDA 1860-1923 YILLARI ARASINDA ŞİİR VE TİYATRODA “ÖZGÜRLÜK” KAVRAMI

Gelişen yeni fikirler, 1860 ile başladığı kabul edilen Tanzimat Dönemi Edebiyatı’yla edebî türlere yansımıştır. Bu dönem aydınlarının zihninde diğer yeni kavramlarla beraber özgürlük kavramı da yavaş yavaş şekillenmeye başlamış ve zamanla taraftarını artırarak rejimsel birtakım değişikliklere kadar götürebilecek derecede kuvvetlenmiştir.

Özgürlük kavramının Tanzimat aydınlarının zihninde şekillenmeye başlaması, Tanzimat aydınlarının git gide Batılı devletleri ve bu devletlerin sosyal-siyasi-kültürel geleneklerini yakinen tanımaya başlamasının bir sonucudur. Tanzimat aydınlarının kendilerini kültürel anlamda ve zihniyet olarak geliştirmeye başlamaları, Batı dillerini öğrenerek Batılı eserleri orijinalinden okumaları, Batı kültürü verimlerini zamanla özümsemeleri özgürlük kavramının gelişmesi ve topluma benimsetilmesi hususunda etkin bir ortam sağlamıştır:

Gülhane Hattı’nın okunduğu yıl bir de “Meclis-i Ahkam-ı Adliyye Meşveret Usulü Hakkında Layiha” yayınlanmıştır. Bir çeşit meclis iç tüzüğü demek olan bu layihada, yaratılış itibariyle herkesin aynı düşüncede olmasının, binaenaleyh kararların oybirliğiyle alınmasının düşünülemeyeceği, bu sebeple meclis üyelerinin fikir ve reylerini serbestçe kullanmalarından sorumlu olmayacakları gerekçesinden hareket edilerek usul hakkında yeni birtakım teklifler getiriliyordu. (Okay, 2014, s. 17)

Padişahın kendi belirlediği kişiler bile olsa danışma zorunluluğunun gelmesi, herkesin kendi fikrini açıkça söylemesi düşünce özgürlüğünün yavaş yavaş oluşmaya başladığının bir göstergesidir. Sonrasında özgürlük arayışının sekteye uğradığı yıllarda yazarlarda baskının etkisi görülmektedir. II. Meşrutiyet’le sağlanan özgürlük ortamı Millî Mücadele yıllarında yerini vatanın özgürlüğüne bırakmıştır. Özgürlük kavramının şiir ve tiyatro türüne yansımaları şöyle değerlendirmek mümkündür:

2.2.1. Şiir

Hürriyyet! Ey ecell-i atâyâsı kudretin!

Hürriyyet! Ey ehem-i fezâyâsı hilkatın!

Hürriyyet! Ey muhâfız ictimâ’-ı ümmetin!

Hürriyyet! Ey mübâşiri hükm-i şer’atin!

Recaizade Mahmut Ekrem

1860-1923 senelerini Yaşar Nabi; “Bu şiir, bir intikal, bir geçiş devrinin şiiridir. Doğu sanat görüşünden Batı sanat görüşüne bir hamlede atlamak elbette ki mümkün değildi. Tanzimat’la başlayan ve Cumhuriyet’e kadar gelen devre eski zevkten sıyrılma ve yeni bir zevke intibak için yapılan bir mücadelenin tarihidir (Nayır, 1954, s. 5).” şeklinde tanımlamaktadır. Çünkü bambaşka bir medeniyet dairesi içinde yer almaya gayret eden, aynı zamanda gelenekleri ile yeni olan arasında dualite yaşayan bir toplum olarak siyasi-sosyal açıdan yaşanan sıkıntılı süreçlerin, özgürlüğü kaybetmemek adına verilen tepkilerin önemi büyüktür.

Tanzimat Fermanı’nın ilanıyla Türk aydınlarının kaleme aldıkları şiirlerde hürriyet, müsavat, hak, adalet, hukuk gibi kavramlar kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Batı kökenli bu kavramın Osmanlı’da kabul görmesi için ilk etapta birtakım delillerle halka bu kavramları yadsıyamayacağı şekilde anlatmanın yolunu bulmak gerekmektedir. Bunun için İslami kaynaklar aranmış ve halka din üzerinden özgürlük kavramı verilmeye çalışılmıştır. 1869’da Namık Kemal’in Hürriyet gazetesinde yazdığı makalede Kur’ân-ı Kerim’de Âli İmran sûresinin 159. ayetinde, parlamenter rejim yolunun açık olduğunu, hatta emredici olduğunu ileri sürmüştür. “Ve şâvirhüm fi’l-emr” (iş konusunda/yönetimde istişare et!), tatbikatta “bîat” usulü ve ilk halifeler devrindeki deneyimler oluşturulmak istenen yeni yönetim anlayışının aslında İslam dinine ve milletin yaşayışına çok da zıt olmadığını ortaya koyması bakımından önemlidir. Tanzimat’tan sonra da bu kavramların şekil değiştirerek edebî eserlere yansıdığı görülmektedir. Bu kavramlar; bazen kavramı açıklama gayesiyle bazen ülkenin bağımsızlık arayışını desteklemek maksadıyla bazen de ülke savunmasında millî, vatanperver duyguları ortaya çıkarmak adına eserlerde kendilerine yer bulmuştur.

Münif Paşa özgürlük kavramını “âlem-i hissîde zâtiyyet veya cevheriyyet-i beşeriyenin fiil-i âsârı ve haysiyet-i insanîyenin bir şâhid-i Pertev-nisârı ve her türlü terakkiyâtın sâik-i zî-iktidârı olan hürriyet”⁵ şeklinde tanımlamıştır. Sadullah Paşa’ya göre özgürlük, “Ey züvvâr-ı hoşyâr! Nazar-rübâ-yı hayretin olan bu nümüne-gâh-ı terakkiyât-i beşeri temaşa ederken gafil olma ki, bu kemâlât bütün hürriyet eseridir.”⁶ Namık Kemal’in Rüya’sında bir kıza benzettiği özgürlük, Divan

⁵ Münif Paşa, “Hukuk-ı Hürriyet”, (Der. Bulgurluzâde Rıza), Müntehabât-ı Bedâyi’-i Edebiyye: Mensur Kısmı, 2. Baskı, Dersaadet Kütüphanesi, İstanbul 1327, s.363

⁶ Sadullah Paşa, “1878 Paris Ekspozisyonu”, (Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil), YTEA 1865-1876, C.II, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1978, s. 638.

edebiyatındaki tipik sevgili modelini hatırlatır: “O zaman bildim ki bu cism-i latîf fikirde hayâlini, levhada tasvîri temâşâ iderek cemâl-i hâtır-firîbine meftun olduğum hürriyetin timsâl-i semâvisidir.”⁷

Sansürün edebiyat ve fikir dünyasına hakimiyet kurmasıyla beraber özgürlük gibi kavramların dile getirilmesinde derin bir sessizlik görülür. Yüzyılın başından II. Meşrutiyet’in ilanına kadar basın ve dolayısıyla edebiyat ve fikir hayatı durgunluk yaşar. Hem sansürden dolayı hem de dönem sanatçıları üzerlerinde psikolojik bir baskı hissetmektedirler. Dolayısıyla bu süreçte daha bireysel çıkış noktalı şiirler kaleme alınmıştır. II. Meşrutiyetin ilan edilmesi sürecini ve sonrasındaki basın yayın faaliyetlerindeki artışı, Orhan Okay şu cümlelerle izah eder:

Önce yurt dışında, Avrupa’daki Osmanlıların faaliyetleriyle gelişen siyasi hareketler, bir süre sonra devlet merkezinden nispeten uzak ve Batı tesirlerine daha açık şehirlerde (İzmir, Selanik, Şam, Kahire vs.) birtakım kımıldamalar doğurdu. Nihayet beklenen patlama 23 Temmuz 1908’de vukubuldu. Meşrutiyet ilan edildi. Hürriyet, müsavat, adalet, uhuvvet gibi Fransız İhtilâli’nin sloganları olan âvâzeler, bu ve benzeri kelimelerin yazıldığı bayraklar, flamalar sokakları doldurdu. Sansür resmen değilse de fiilen kalktı. Türkiye, yakın tarihinin en hür, basın ise alabildiğine serbest bir dönemine girdi. (Okay, 2014, s. 45)

Bu özgürlük ortamında sayısı yüzü aşan yayın basılmıştır ancak bu hürriyet havası İttihat ve Terakki hükümetinin yönetsel anlayışından dolayı fazla uzun sürmemiş hatta II. Abdülhamid’in baskıcı rejimini aratır hâle gelmiştir. “Devr-i sabıkı aratmak”, “Abdülhamid devrini aratmak” gibi deyimlerin bu dönemde ortaya çıkışı İttihat ve Terakki hükümetinin ne ölçüde baskı yarattığını ortaya koyması bakımından önemlidir.

II. Meşrutiyet’in ilanının I. Meşrutiyet’ten hatta Tanzimat’ın ilanından bile daha çok ses getirdiği aşîkârdır. Toplumun her kesiminde II. Meşrutiyet rejiminin yarattığı özgürlük ortamı kendini hissettirir. Büyük bir baskıdan kurtulmanın bir sonucu olarak düşünüldüğünde II. Meşrutiyet’in toplumun her kesiminde yankı bulmasını daha iyi açıklamak mümkün olacaktır.

⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Parlatır, Tanzimat Edebiyatında Kölelik, TTK, Ankara 1992, s.34 vd.

Baskı ve sansürün uygulandığı yıllarda edebiyat dolayısıyla şiir de üzerine düşen payı alır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile artık şiir de estetikliği ve yüksek sanat algısını bir kenara bırakıp adeta siyasi bir yapıya bürünür. Baskıdan dolayı fikirlerini yeterince ifade edemeyen şairler II. Meşrutiyet'in ilanı ile ve oluşan özgürlük ortamının verdiği coşkuyla ülke yönetimini eleştiren, meşrutiyeti ve oluşan özgürlük ortamını yücelten şiirler kaleme almışlardır.

Osmanlı'nın kötüye gidişi ve toprak kayıplarıyla güçsüzleşmeye başlamasıyla ülkenin birlik ve bütünlüğünü konu eden şiirler daha çok yazılmıştır. Vatanın özgürlüğünü savunan bu şairler Kurtuluş Savaşı senelerinde millete manevi güç sağlamada önemli bir rol oynamışlardır.

2.2.1.1. Bireysel Özgürlük Şiirleri

Tanzimat devri sanatçılarından Ziya Paşa'nın Terkib-i Bend'indeki şu beyiti bireysel anlamda özgür olmanın yolunu işaret etmektedir:

“Hür olmak ister isen olma cihânın

Zevkinde safasında gamında kederinde

...

(Kaplan, Enginün, Emil, Kerman; 1978, s.18)”

Türk edebiyatının “vatan şairi” olarak bilinen Namık Kemal'in, düşman tarafından istismara uğrayan bir muhacir kızı ele aldığı şiirinde, kişinin arzusu gözetilmeden ve beden özgürlüğüne saygı duyulmaksızın kişiye sahip olmanın yanlışlığını ortaya koymaktadır:

“-Bir muhacir kızın istimdadı-

İşte şu mazlumun teni

Bak lekelenmiş dâmeni

İnsan mı sandın düşmeni?

Allah için öldür beni,

Allah hıfz etsin seni...

(Namık Kemal, 1941, s.39)”

Bireye özgürlüğün gelmesi durumunda gelişecek olayları Namık Kemal, Neva-yı Emel şiirinde şu şekilde dile getirmiştir:

“...

İnkılâp eyler zaman bir muktedir hey'et

Müstebitler mahv olur her ferde hürriyyet gelir

Millete servet vücud-ı devlete kuvvet gelir

Şimdi viran gördüğün mevâlar âbâdan olur

(Enginün, Kerman; 2011, s.118)”

Bu kıt’asında “hürriyet”i rakip gören ve adeta “hürriyet”e savaş açan Namık Kemal, esaretin neredeyse bir din olarak algılandığı bir dünya düzeninde yaşayamayacağını, ya esaretin ya da kendisinin yeryüzünde kalması gerektiğini şu mısralarla ifade etmiştir:

...

Kudret ettikde taalluk fitratın ahkâmına
Kahr-ı Hak bir dîn halk etmiş esaret namına
Âlemin çökmüş o sıklet sîne-i ârâmına
Dehşetinden inliyor her zerre hâlâ dinleyin

Çekmedim ömrümde zencir-i esaret bârını
Kayd-ı dünyadan müberrâyım bilir dünya beni
İşte meydan-ı hamîyyet kaçma ey cellad-ı zulm
Yâ seni mahveylesin Mevlâ cihanda yâ beni

(Enginün, Kerman; 2011, s.121)

Namık Kemal’in, Cezmi adlı tarihî romanında yer verdiği ve zindanda zincire vurulan Adil Giray’ın, kendini Perihan’a daha iyi anlatmak amacıyla kaleme aldığı şiirinde ölümü, içinde bulunduğu duruma tercih etmesi söz konusudur:

...

Zincirde inleyen esirin
Koynundaki tıfl-ı nâtüvâne
Fıtratta tesâvî-yi zuhuru
Bu hâl ile hâlık-ı yegâne

...

Ne kâre yarar sinân u hançer
Ne canlı gezer muîn ü hemdem
Geldi dem-i zillet-i esaret
Mevt özler iken dil-i mü’ellem

...

Düşmanlarıma esir idim ben
Boynumda eğerçi yoktu zencir
Maksûd ise rütbe-i şehâdet
Ben hâzır idim kim etti tehir

(Enginün, Kerman; 2011, s.125-126)

Abdülhak Hâmid Tarhan, Sahra adlı şiir kitabının birinci Nağme'sinde, bedevî ve beledî olarak tanımladığı köyde yaşayanlarla şehirde yaşayanları kıyaslamaktadır. Bu kıyas sonucunda köyde yaşayanları, kentte yaşayanlara göre daha özgür bulur:

Bir zamanlar karar-gâhım idi,
Bedevîler gibi beyâbanlar.
Buna mûcib de iştibâhım idi:
Nasıl imrâr-ı vakt eder anlar.
Belde halkında görmedim, hayfâ,
Gördüğüm ünsü ehl-i vahşette!
Bedevîler sükûn u rahatte,
Sürdüğü daima ganemle safâ.
Beledî muttasıl esîr-i cefâ,
İnitaş âleminde zulmette!
Biri endişeden aman bulmaz;
Biri endişeye zaman bulmaz.

(Tarhan, 1979, s.43)

Aynı şiirin devamındaki üçüncü Nağme'de de durum aynıdır:

“...
Edemez kalb-i sâfina tesir;
Lokma-ı nân-ı huşk ile dil-sîr,
Yeter iknâa bir çanak ayran;
Daimâ pür-meserret ü handân,
Nefsini eylemez hayata esîr.

(Tarhan, 1979, s.44)”

On üç ve on dördüncü Nağme'lerde de şehirlileri zindan esiri şeklinde tanımlayarak bu kıyasa devam etmiştir:

“...
Nitekim bir esîr-i zindana
Gelir envâr-ı fikr-i cânâne.
Hâneler hep hasır ile mahsur;
Birbirinden uzak fakat arası
Berf ile ol haşır ise mestur;

(Tarhan, 1979, s.49)”

Abdülhak Hâmid Tarhan, eşi Fatma Hanım'ın ölümü üzerine kitaplaştırdığı Makber adlı şiirinde vicdanen rahat olamama durumunu şu şekilde ifade etmektedir:

“...
Vicdan beni bunda koymuyor hür,
Olmaz şunu etmemek tahattur:
... (Tarhan, 1982, s.113)”

Recaizade Mahmut Ekrem, Yâdigâr-ı Şebâb Lahn 7 şiirinde kendi ruh özgürlüğünü vurgulamaktadır:

“...
Beste-i kayd-ı ta'alluktu gönül
Ben yine hür ü ser-âzâde idim
... (Ekrem, 1997b, s. 147)”

Recaizade Mahmut Ekrem'in Mağruka adlı manzumesinde denize atlayarak canına kıyan ve yaşama özgürlüğünden vazgeçen bir “mağruka” konu edilmiştir:

“...
Bahtım ne kadar siyâh imiş âh!
Kuşlar ötüyor demek seher-gâh!

Îmân sana kaldı hasbiye'l-lâh!
Dünyâ sana elvedâ'! Yâ Allâh!

(Ekrem, 1997b, s. 235)”

Tevfik Fikret, Rübâb-ı Şikeste'de yer alan Tecdîd-i İzdivâc şiirinde, kadınların evlendiğinde hayatını sınırlandırdığından dolayı tam olarak özgür olamadığını düşünmektedir:

Evlendiler, seviştiler ammâ muvakkaten;
Sevdâ sükûta başladı beş hafta geçmeden.
Evlendiler, niçin?.. Bunu bir kız nasıl bilir?
Evlennesiyle mâderi olmuştu müftehir;
Zevcin de verdi neş'e düğün akrabasına,
Lâkin dokundu kendi hayâl ü hevâsına.
Tahdîd idi, onun nazarında, hayâtını
Bir şahsa hasrediş emel ü irtibâtını...
... (Tevfik Fikret, 2005, s.34)

Tevfik Fikret, kız kardeşinin, gurbette eşinden gördüğü zulümler sonucu ölmesi üzerine Hemşirem İçin şiirini kaleme almıştır. Bu şiirde kendi küçükken hac ziyaretindeyken vefat eden annesine Fikret, kız kardeşinin neler yaşadığını anlatır. Öte yandan kadınlara nasıl muamele edilmesi gerektiği ve kadının özgürleştirilmesiyle ilgili fikirlerini dile getirir:

“...

Elbet değil nasîbi mezellet kadınlığın,
Elbet değil melekliğin ümmîdi zulm ü şer,
Elbet sefil olursa kadın, alçalır beşer;
Lâkin bugün hep onlara âit yığın yığın
Endişeler, kederler, eziyetler, iğneler!

(Tevfik Fikret, 2005, s. 290)”

Tevfik Fikret “-Hürriyet yolunda- epigrafiyla başladığı İzler adlı şiirinde büyük zorluk içinde dimdik bir yokuşu çıktığından ve bu yokuştan çıkarken birçok ayak izi gördüğünden bahseder. Sonunda bu ayak izlerinin kendine ait olduğunu anlar. Bu şiirden yola çıkarak Fikret’in savunduğu düşüncede tek başına yol alan bir “özgürlük savaşçı” portresi çıkardığını söyleyebiliriz:

“...

Mübeşşer adımlarla ettim mürur
Demin muztarib geçtiğim sahâdan;
Yolum aynı şey: Hep çakıl, hep diken;
Yürürdüm fakat ben mübeşşer, vakûr.

Geçerdim basıp birtakım izlere;
Eğildim, biraz dikkat ettim yere:
O izler benim, hep benim izlerimdi.

(Tevfik Fikret, 2005, s. 274)”

Mehmet Akif Ersoy, İnsan manzumesinde tabiatı, insanın esiri olarak ifade eder:

“...

Esîrindir tabiat, dest-i teshîrindedir eşya;
Senin ahkâmının münkâdıdır, mahkûmudur dünya.

(Ersoy, 2014, s. 140)”

Mehmet Akif Ersoy, Küfe adlı manzumesinde günahının ne olduğunu bilmeyen ve babasının ölümünden sonra evin geçimini üstlenmek zorunda kalan Hasan'ın durumunu mahkumiyet ile ifade eder:

“...
-Ki ezmek istedi görmekle reh- güzârında-
İle'l-ebed çekecek dûş-i ıztırârında!
O, yük değil, kaderin bir cezâsı mâsuma...
Yazık, günâhı nedir, bilmeyen şu mahkûma!

(Ersoy, 2014, s. 58)”

Mehmet Akif Ersoy, Mezarlık adlı manzumesinde, yaşamayı alçaklıkla bir tutarak özgürlüğün ölümde, mezarlıkta olduğunu ifade etmektedir:

“Şanlı bir târîhsin: Mâzî-i millet sendedir.
Varsa ibret sendedir, hikmet de elbet sendedir;
Devr-i istîlâ durur yâdında, devlet sendedir!
Çünkü hürriyyet, hamâset sende, gayret sendedir,
Zindegî zillettir artık, bence izzet sendedir!

(Ersoy, 2014, s.86)”

Akif, İnsan manzumesinde ise daha ümitvâr bir edayla “insan”ı zindanın, idam sehparlarının, dikdatörlüğün önünde durabilecek güçte ele almıştır:

“...
Ne zindanlar olur hâil, ne menfâlar, ne makteller...
Yürürsün sedd-i râhın olsa hattâ âhenîn eller.
Yıkar bârû istibdâdı bir âsûde tedbirin;
Semâlardan inen te'yîdisin gûyâ ki takdîrin!

(Ersoy, 2014, s. 142)”

Akif'in Süleymaniye Kürsüsünde kadının özgürlüğü konusuna değindiği görülmektedir. Batı'ya göre İslam ülkelerindeki kadınlar esaret içindedir:

“O zaman iş bitecekmiş... O zaman kızlarımız,
Şu tutundukları gayet kaba, pek mâ'nâsız
Örtüden sıyrılacak... Sonra da erkeklerden,
Analık ilmini tahsil edecekmiş... Zâten,
Müslümanlar o sebepten bu sefâlette imiş:
Ki kadın “sosyete” bilmezmiş, esarete imiş!

... (Ersoy, 2014, s. 302)”

Süleymaniye Kürsüsünde vaiz, “hür düşünceli kimse” tabirini Batılılaşmayı yanlış algılayan, dindarlığı barbarlık olarak niteleyen kişiler için de kullanmaktadır:

“...

Müttefikleriniz, anlaşılan, pek korkak,
Yâhud ahmak... İkisinden bilemem hangisidir?
Sanıyorlar ki: “Bugün Avrupa tek mil kâfir.
Mütedeyyin görünürsek, diyecekler, barbar!
‘Libri pansör’⁸ geçinirsek, değişir belki nazar.

(Ersoy, 2014, s. 340)”

Akif, Hâtıralar adlı şiirinde, insanı “mutlak hürriyet sahibi” olarak tanımlar:

“...

Hayat artık behîmîdir... Hayır ondan da alçaktır;
Ya hayvan bağlıdır fitratla, insan hür-i mutlakdır.

...

(Ersoy, 2014, s. 528)”

Akif, Berlin Hatıraları manzumesinin Sebilürreşat’ta yayımlanmış hâlinde var olan doksan sekiz mısralık bölüme, eserin hiçbir baskısında yer verilmemiştir. Kitap baskısı olmayan bu bölümde özellikle Tevfik Fikret’in eserleri olan Târîh-i Kadîm ve Târîh-i Kadîm’e Zeyl’in toplumda meydana getirdiği olumsuz etkiler üzerinde durarak Tevfik Fikret’e ağır eleştiriler yöneltildiği görülmektedir:

Tevfik Fikret’in “hür yaratılış”ının “namusun sınırlarına” sığmayacağı dile getirilmiştir:

“...

Onun sarıldığı âheng-i lâfzadır, yoksa,
Sığar mı fitrat-ı âzâdı kayd-i nâmûsa?

(Ersoy, 2014, s. 928)”

Akif, hürriyete körü körüne bağlanmayı da yine bu eserinde eleştirir:

“...

Liberte nâmına serdet uzunca bir diskur;
Sonunda hepsini döv, kimse i’tirâz edemez.
Liberte, anladık ammâ bu yaptığın ne? demez!
Bizim edîbe de bir gürledin, deminki sesi,

⁸ Libre penseur: Serbest, hür düşünceli kimse. Şiirin Sırât-ı Müstakîm dergisinde ilk neşrinden sonraki tekrar neşrinde bu kelime için dipnot konularak “dinsiz” anlamı verilmiştir.

Küşâdedir size artık harîm-i âilesi!..

(Ersoy, 2014, s. 928)”

İsmail Safa’nın, Huz Mâ Sâfâ’da yer alan İstiğrâk adlı şiirinde “âzâdelik” şu şekilde dile getirilmiştir:

“ ...

Âşıklar içinde bahtiyârım.

Azâde-seri firak-ı yârım!

Oldum ben o yâr ile berâber

Birlikte benimle ol semen-ber

...

(Çetin, 2002, s. 83)”

Ziya Gökalp, Meslek Kadını adlı şiirinde bir kadının çalışma özgürlüğünü elde etmesi gerektiğini tariz sanatını kullanarak dile getirmiştir:

“Dersiniz, ‘Bir genç kız yaşı dolunca,

Mutlakâ kendine bulur bir koca,

Kocası evine getirir ekmek,

O hâlde kadına meslek ne gerek?

...

(Gökalp, 1989, s. 114)”

Gökalp, Âile şiirinde aile kurumunun, kadının ve kadın haklarının yeterince önemsenmediğini ifade etmektedir:

“ ...

Diğer haklar için millî mahkemeler açmışız,

Âileyi bırakmışız medresenin elinde..

Bilmem niçün, kadınlığa âit işten kaçmışız,

Yâ onun da bir emeği yok mu bu Türk ilinde?

Yoksa o mu iğnesinden kanlı süngü yaparak

Haklarını pençemizden ihtilâlle alacak?

...

(Gökalp, 1989, s. 116)”

Mithat Cemal Kuntay’ın Münacat’ında “ruhun özgür olması” şu şekilde dile getirilir:

“ ...

Îlâhî dizlerimden önce ben âzâde ruhumla

Seni her nerde bulsam nerde olsam secde-me’nûsum.

Fakat bazen sücudum bir sukût-ı bî-tenahîdir

O demlerdir ki va'd-i rahmetinden ben de me'yûsum.

... (Enginün, Kerman; 2011, s.419)”

2.2.1.1.1. Köleliğe Karşı Duruş

Sadullah Paşa On Dokuzuncu Asır manzumesinde insanın insana kulluğunu kökten redderek, insanlar arasındaki eşitliği dile getirmiştir:

“ ...

Ne Amr, Zeyd'in esîri, ne Zeyd Amr'a velî

Müesses üss-i müsâvâta nass-ı mevzuât

... (Enginün, Kerman; 2011, s.132)”

Namık Kemal, kimseye boyun eğmemenin karşılığında hürriyetin elde edileceğini ifade etmektedir:

“Kimsenin lütfuna olma tâlib

Bedeli cevher-i hürriyettir

(Namık Kemal, 1941, s.294)”

Abdülhak Hâmid Tarhan, Validem adlı manzumesinde alınıp köle olarak satılmaya götürülen kadınların adeta fotoğrafını çekmektedir:

...

Tâlip olmuş Sohum'da bir tâcir,

Müşteri-i hayat bir baykuş

Satın almıştı nuru zulmetten!

Müntakıl eşkıyadan emvaca,

Kaçıranlar siyah, geldiği yer,

Gittiği yol siyah olan bu yetim,

Bu yetim-i sefid ü surh u siyah;

Gemide bir tesadüf-i müşfik,

“Taya” derlerdi bir çocuklu kadın,

satılık bir nineyle hem-reh olur.-

gemi bir tekne, bir çürük yelken;

yolcularsa bütün o yolda idi:

analar, kızlar, ehl-i cehl-i işar,

gidiyorlardı hep satılmak için!

... (Enginün, Kerman; 2011, s.176)

Tevfik Fikret, Târîh-i Kadîm adlı şiirinde savaşları, savaşlarda insanların gördüğü eziyetleri, esirliği saçma bulur:

“ ...

Mızrak, yay, kılıç, topuz, balta,
Mancınık, top, sapan, tüfenk... Arada
Kanlı âmirleriyle cünd-i vegâ;
Sonra artık alay alay üserâ...
Mutlaka bir muzaffer, on mağlub;
Çiğneyen haklı, çiğnenen ma'yub;...

(Tevfik Fikret, 2005, s. 430-431)”

Fikret, Târîh-i Kadîm’de insanoğlunun karanlıkta olduğunu, savaşlardan dolayı halkın perişanlığı, bu savaşları yapanların da kendilerini “kahraman” olarak adlandırmalarını eleştirerek, “bağımsızlığın eskimiş tahtını” söylemleriyle “devirme”yi amaçlamaktadır:

“ ...

Devril, ey köhne taht-ı istiklâl!
Zîr-i kahrında inliyor ensâl,
Parçalan, ey şikeste-fer iklâl,
Şu yığınlarla ihtiyâc-ı sefil...

(Tevfik Fikret, 2005, s. 433)”

Fikret’in Şehrîyâr şiirinde ise muazzam bir Boğaziçi akşamında tek üzüntülü olan öfkeli bir neşe ile eğlenen esir dikkat çekmektedir:

“ ...

Bir esîrin, esîr-i pür-Ye’sin
Mütehevvir neşât-ı serşârı...
İştembir dümbelek, düdük ve demin

...

(Tevfik Fikret, 2004, s. 538)”

Mehmet Akif Ersoy, Cânân Yurdu şiirinde sevgilinin “ruh özgürlüğü” şu şekilde dile getirilmiştir:

“ ...

Zulmetler içinde subh-i mahmur;
Yâ gözbebeğinde nazra-i nûr;
Yâ ebr-i bahâr içinde cevval
Bâran şeklinde dürr-i seyyâl;

Yâ sinede her zaman coşan yâd,
Yâ kayd-ı bedende rûh-i âzâd.

... (Ersoy, 2014, s. 192)”

Süleymaniye Kürsüsünde’de, Süleymaniye Camii’nde konuşma yapan kişi daha önceden İstanbul’a geldiğini söyleyerek köle iken sahibinin azat etmesiyle yüksek kademelere çıkan ve verdiği kanun dışı hükümlerle nam salmış Karakuş lakablı Bahaeddin bin Abdullah’ın varlığından bahseder:

“...
Ne felâket, ne rezâletti o devrin hâli!
Başta bir kukla, bütün milletin istikbâli
İki üç kuklacının keyfine mahkûm olmuş:
Bir siyâset ki didiklerdi, emînim, Karakuş!

(Ersoy, 2014, s. 294)”

Mehmet Emin Yurdakul’un Bırak Beni Haykırayım şiirinde “kendindeki imânın, esir yaratmayan bir Tanrı’ya olduğunu” söyler:

“Ben en hakir bir insanı kardeş duyan bir ruhum;
Bende esir yaratmayan bir Tanrı’ya iman var;
Paçavralar altındaki yoksul beni yaralar;

... (Enginün, Kerman; 2011, s.329)”

Ziya Gökalp, Altun Işık adlı kitabındaki Kolsuz Hanım adlı geçmiş zaman masalı anlattığı manzumesinde kölelikten bahseder:

“...
Bir ânda şiddetle kapı açıldı,
İçeri bir sürü köle saçıldı;

Önde üvey anne elinde balta
Dedi, ‘Bağlayınız genci halata!’

... (Gökalp, 1989, s. 171)”

Gökalp, Arslan Basat adlı manzumesinin IV. bölümü olan Oğuz-İli’ni Tepegöz’den Nasıl Kurtardı kısmında alplerin esir düşmesini konu edinmiştir:

“...
Taşlar da etmedi tenine te’sir,
Tepegöz Mamak’ı eyledi esir...

(Gökalp, 1989, s. 214)

...

Alpler esir düştü, sen varamadın,
Onlardan birini kurtaramadın!

...

(Gökalp, 1989, s. 216)”

Enis Behiç Koryürek Çocuk Balonları şiirinde, balonlar ve balonların sahibi arasında efendi- köle ilişkisi kurarak, esaretin de yaşamaya devam edebilmek için kişiyi motive eden unsur olduğunu iyimser bir bakış açısıyla ortaya koymuştur:

“...

Ne kadar kaçmağa yükselmeğe müştak iseniz,
Sizi âzâde bırakmaz yaşayan sahibiniz.
Yaşayan sahibiniz ömrünü sizden kazanır?
Bu esaret yaşamak hırsına bir vasıtaadır.

...

(Enginün, Kerman; 2011, s.490-491)”

2.2.1.1.2. Düşünce Özgürlüğü Konulu Şiirler

Namık Kemal’in Hürriyet Kasidesi’ndeki bu beyitleri, mert insanın hürriyet uğruna sonuna kadar savaşması gerektiğine, esaret zincirinin azılı bir cellattan bile daha yaralayıcı olduğuna, kişide akıl olduğu sürece hürriyet fikrini ortadan kaldırmanın imkânsızlığı üzerine yazılmıştır:

“Ne gam pür âteř-i hevl olsa da gavga-yi hürriyet
Kaçar mı merd olan bir cân için meydân-ı gayretten

Kemend-i cangüdâzı ejder-i kahr olsa cellâdın
Müreccahtır yine bin kerre zencîr-i esâretten

...

Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imhâ-yi hürriyyet
Çalış idrâki kaldır muktedirsens âdemiyetten

(Namık Kemal, 1941, s.4)”

Recaizade Mahmut Ekrem, *Teşekkür* adlı şiirinde kalemini çekinmeden kullanarak doğruları yazmanın önemi üzerinde durulmaktadır:

“...

Ey fikr-i sedîdi hür ü bî-bâk,
Tefrîk-i hakâyık u zunûnda!
Ey kilik-i hadîdi cüst ü çâlâk,
Ta’lîk-i mebâhis-i fûnûnda!

... (Ekrem, 1997b, s. 258)”

Recaizade Mahmut Ekrem, Nefrîn şiirinde düşünce özgürlüğünü vurgulamakta, fikrin kaleme dökülenlerin hür bir şekilde ortaya konması gereğini ileri sürmektedir:

...
Vâreste-i mu'âheze câsûs-ı muhtelis
Âzâde-i muhâkeme haydûd-ı müfteris
Keyfî bütün mu'âmele, ahkâm mu'tekis
Mühmel usûl-i şer', nizâmât mûnderis
(Ekrem, 1997b, s. 452)

...
Eyler bu hâneyi biri zulmüyle mündehim,
Kimdir fakat bilinmez o mes'ûl ü müttehim,
Halka bu dâhiye nasıl olsun ki münfehim
Hürriyyet-i lisân ü kalem mahv u mün'adim?..
(Ekrem, 1997b, s. 453)

Eşref, İstimdâd adlı musammatında insanlarda düşüncelerini ifade cesaretinin kalmadığına değinir:

“...
Yazık kim kalmamış kan ümmetin pîr ü civânında
Açılmaz bir kilit var hepsinin sanki dehânında
Muhabbet kalmamıştır devlet ü millet meyânında
Bozuldu her tarafta emn ü âsâyiş zamanında
Hesâbı yok bıçaklanmış alilin yâ Resûllallah!
(Eşref, 1988, s. 112)”

Eşref, Türkiye’de şair, aydın olanın ömrünün hapisle, sürgünle, işkenceyle geçtiğini ifade ederek düşünce özgürlüğünün olmadığını ortaya koymaktadır:

“Çektiğim cevri ü cefanın sebebinden sorma
Deme kim bâd-ı heva menkıbe tellâlı budur:
Haps ile nefy ile işkence ile ömrü geçer
İşte Türkiye’de şair olanın hâli budur.

(Enginün, Kerman; 2011, s.129)”

Abdülhalim Memduh’un Müstezat şiirinde var olan gerçekleri hiçbir kuvvetin silemeyeceği, fikrin imha edilemeyeceği ortaya konmuştur:

“...

Nârûne-i âlem gibi fikrette de heycâ;

Bir fûshat-ı yeldâ!..

Hâl-i safha-i âlem gibi fikret de silinmez,

Kahr olsa meğr fîkr!

Eylerse şuûnât-ı felek fikr-i hüveydâ,

Kabil midir imhâ?

...

(Enginün, Kerman; 2011, s. 201)”

Abdülhalim Memduh’un Bu da Bir His adlı hürriyet fikrini ele aldığı şiirinin sakıncalı görülen mısraları sansür heyeti tarafından çıkarılmıştır:

“...

Girivv ü vâledir re’simde dair,

O serde fikr-i hürriyyet de sair.

Sanırsın türbet-i fikrettir ol ser,

9

(Enginün, Kerman; 2011, s. 201)”

Süleyman Nazif Gizli Figanlar kitabındaki Âh, Bilmem Ki! adlı şiirinde “vatanın gençleri için miskinlik, uyuşukluk ve beceriksizlik neden gerekli görülsün? Hür insanlara yaraşır özgür düşünceler, niçin ayıplanır? Bilmiyorum, bunu anlamıyorum!” demektedir:

“Neden lâzım sayılsın meskenet, şübbâna bilmem ki!

Niçin me’yûbdur efkâr-ı ahrârâne bilmem ki!

(Süleyman Nazif, 2010, s. 35-36)”

Mehmet Akif Ersoy, Geçinme Belâsı adlı şiirinde, çoğu kez sanatından da etkilendiği Sa’dî-i Şirâzî gibi felsefesiyle, ilmiyle fikir hürriyetine sahip birinin dahi geçim sıkıntısından dert yanmasından dolayı özgürlüğe karşı tepki geliştirdiği görülmektedir:

“Doksan senelik ömre İlâhî, bu mu gâyet?

Bilmem ki ne âlem bu sedel-gâh-ı maişet!

Korkunç oluyor böyle hâkikatleri, gerçek,

Sa’dî gibi bir asr-ı faziletten işitmek.

Sa’dî o kadar felsefesiyle, hüneriyle,

Fikrindeki hürriyet-i fevka’l-beşeriyle

Esbâb-ı maişet denilen kayda girerse,

⁹ Bu metinlerdeki boşluklar sansürün çıkardığı yerlerdir.

Yâd etmesin âzâdeliğin nâmını kimse.

... (Ersoy, 2014, s. 70)”

Tevfik Fikret’in Rübâb-ı Şikeste’sinin hemen başında yer alan ve kendi fikir özgürlüğünü ortaya koyduğu şu dörtlük dikkat çekmektedir:

“Kimseden ümmîd-i feyz etmem, dilenmem perr ü bâl:
Kendi cevvim, kendi eflâkimde kendim tâ’irim.
İnhinâ tavk-ı esâretten girândır boynuma;
Fikri hür, irfânı hür, vicdânı hür bir şâirim.”

Fikret, Târîh-i Kadîm’de düşünce özgürlüğünün önüne geçildiğini şu dizelerle ifade etmektedir:

“...
Bilsem ey kargalar ki âkil-i hûn
Her karanlık sizinledir meşhûn;
Fikre artık yeter tahakkümünüz;
Yaşanır pek güzel tagallübsüz,
... (Tevfik Fikret, 2005, s. 434)”

Fikret, Mâzî... Âtî adlı şiirinde fikre, fikrin önemine, insan fikrinin varlığı düzenlediğine yer vermektedir:

“...
Ölmek hayâtı tazelemektir: Biz ölmesek
Efkâr ölür; hayât-ı beşer şahs-ı fikretin
Bir cümle-i tekâmülü... Her fikr, müşterek
Bir sadmedir, onunla kımıldar her hey’etin
Zerrât-ı bî-nihâyesi, zerrât-ı nâ’imi;
Kevnin, hulâsa, fikr-i beşerdir munazzimi.

(Tevfik Fikret, 2004, s. 463)”

2.2.1.1.3. “Hürriyete/Kedere/Gurbete/Sevgiliye Esir Olmak”

Akif Paşa Adem Kaside’sinde “yokluğun halkı gam ve elemelerden âzâde, özgürdür” demektedir:

“...
Herkes bâr-ı belâ kendisinin varlığıdır
Gam u âlâmdan âzâde berâyâ-yı adem

... (Akif Paşa, 2002, s.77)”¹⁰

Namık Kemal Hürriyet Kasidesi’nde esaretten kurtulmak için hürriyet aşkına esir olmak gerektiği üzerine yaptığı metaforla dikkat çekmektedir:

Ne efsunkâr imişsin âh ey dîdâr-ı hürriyyet

Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten

(Namık Kemal, 1941, s.4)”

Namık Kemal Gazel’inde hürriyet sultanının aşkına esir olduğunu dile getirmektedir:

“ ...

Ben esir-i aşkıyım; sultan-ı hürriyyetin Kemal:

Âlemi yekser alâıktan ser-âzâd etse de

(Enginün, Kerman; 2011, s.119)”

Ziya Paşa’nın şu beyitinde vatanından ayrılıp gurbete giden şairin, öldürücü hastalığın esiri olması söz konusudur:

“ ...

Geh vatandan ayrılıp gitdim diyâr-ı gurbete

Âkıbet oldum giriftâr işbu mühlik illete

...

(Ziya Paşa, 1992, s.143)”

Ziya Paşa, gönlünün hunhar bir afetin esiri olduğunu şöyle anlatmaktadır:

“ ...

Bir âfet-i hunhara esîr oldu gönül kim

Her nâzına her lâhzada bin kerre fedayız

...

(Kaplan vd., 1978, s.22)”

Eşref yazdığı bir kıt’ada “hürriyet aşkının, şarabının sarhoşluğu”nun memleketi, mahşer yerine çevirdiğini ifade etmektedir:

“Öyle ser-mest-i mey-i hürriyet oldu memleket

her taraf mahşer gibi velvele hâlinedir

hazret-i Allah hayr etsün heman encâmını

Sallanır lâ-yenkati’ bir zelzele hâlinedir.

¹⁰ İnanişâ göre “Bezm-i Elest”te, Allah’ın sorduğu Elest-i bî Rabbiküm (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) hitabına karşılık ruhların verdiği kâlu (dediler) belâ (Evet) cevabı, ruhlara mutlak gücün dediklerini yerine getirmek adına, bir sorumluluk yüklemektedir.) Akif Paşa’ya göre, yokluk halkı, mutlak varlığa böyle bir sorumluluk taşımadığından daha özgürdür.

(Eşref, 1988, s. 128)”

Abdülhak Hâmid Tarhan, Sami Paşa’nın ölümü üzerine kaleme aldığı şiirinde Sami Paşa’yı kederin, üzüntünün esiri olarak nitelendirmiştir:

“ ...

Hâl-i malumu ne lâzım ilâm,

Çekilen gaile beynel-islâm,

Anı kılmıştır esir-i âlâm,

Acıdı haline hem cümle enâm;

İrtihal eyledi Sami Paşa.

...

(Kaplan vd., 1982, s.39)”

Hyde Park’tan Geçerken adlı şiirinde Abdülhak Hâmid Tarhan, kendini gurbete esir şeklinde tanımlamıştır:

“ ...

Verir dehşet, bugün bir kabr-i seyyârım, çemen-ber-dûş,

Eder tevhiş, esîr-i gurbetim, çıktım vatan ber-dûş.

...

(Kaplan vd., 1982, s.117)”

Recaizade Mahmut Ekrem’in bülbül redifli Gazel’inde “dilsitânın esiri olmak” tabiri kullanılmıştır:

“ ...

Seninle hem-dem olursa becâ değil mi ki dil

Esîridir yine bir dilsitânın ey bülbül?

...

(Ekrem, 1997b, s. 181)”

Recaizade Mahmut Ekrem, Sitayiş adlı şiirinde “gamdan, sıkıntıdan âzâde” tabiri yer almaktadır:

“ ...

Zihî eyyâm-ı Ferruh-fâl ü hoş-hâl-i mübarek kim

Cihân âzâde gamdan şimdi her sûlarda pûyâdır

...

(Ekrem, 1997b, s.23)

Ne kâdir şükrünü bu lütfunun îfâya âdem kim

Cihân mihnetten âzâde te’ellümden müberrâdır

...

(Ekrem, 1997b, s. 28)”

Yine Sitayiş adlı şiirinde de benzer durum söz konusudur:

“ ...

Minnet ol Hazret-i Hallâk'a ki oldum ben de
 Hele âzâde-i endûh u gam u rencîş-i bâl
 ... (Ekrem, 1997b, s. 31)”

Recaizade Mahmut Ekrem, âzâde sözcüğünü “şaibeden, iftiradan uzak” anlamında kullanmıştır:

“...
 Muhtâc ede Mevlâ beni nâ-merde sözümde
 Ger şâ'ibe-i süm'adan âzâde değilsem
 ... (Ekrem, 1997b, s. 34)”

Recaizade Mahmut Ekrem, Tercî'-i Bend-i Latîfe-âmiz şiirinde “gama esir olmak” tabirini kullanmıştır:

...
 Yâ Rab nedir bu mihnet-i dûr u dırâz-ı baht
 Kıldı bizi esîr-i gam-ı can-güdâz-ı saht
 Makhûr olup felek yere geçsin bu heft taht
 Urduk semend-i tîz-rev-i iftirâka raht
 İyd erdi geldi mektebe gitmek zamanları
 Tertîbe şimdi başlayalım biz yalanları
 ... (Ekrem, 1997b, s. 61)

Recaizade Mahmut Ekrem, Tahmîs-i Gazel adlı şiirinde mecazî olarak ruhun, ten kafesine hapsolması resmedilmiştir:

“...
 Cevr ile zindân-ı mihnettir derûnum ruhuma
 Eylemem şekvâ yine ben dilber-i memdûha
 Bir nigâh etmek de yok mu bu dil-i meşrûha
 Sanma bakmaz şefkatinden sîne-i mecrûha
 ... (Ekrem, 1997b, s. 67)”

Recaizade Mahmut Ekrem, yine Tahmîs-i Gazel’inde “aşk derdinin esiri”, “sıkıntının esiri” tabirlerini kullanmaktadır:

“...
 Dil esîr-i derd-i aşkım n'eylesin tende hayât
 Derd-i hasret oldu câna ârzû-bahş-ı memât

 Fahr edersem bana yektir cevher-i zât u sıfât

Himmetim ikbâl için olmaz esîr-i müşkilat

... (Ekrem, 1997b, s. 68)”

Kâfiye-i mim’den 2. şiirinde de benzer durum söz konusudur:

“...

Mâsivâyâ ta’allukum yoktur

Derd-i aşka esîrdir gönlüm

... (Ekrem, 1997b, s. 110)”

Recaizade Mahmut Ekrem, Şarkı’sında sevgilinin nazının esiri olma söz konusudur:

“...

Bir görüşte eyledi cân u dili

Nâzının birden esîr ü mâ’ili

Dil şikâr etmekte işte hâsılı

... (Ekrem, 1997b, s. 72)”

Şair, Kâfiye-i mim’den 10. şiirinde sevdiğinin esiri olduğunu dile getirmektedir:

“...

Ol zâlimin olmuşum esîri

Sad hamd ki kâm-yâb-ı aşkım

... (Ekrem, 1997b, s. 114)”

Şair, Beyân-ı Aşk şiirinde de sevgilisinin aşkına esir olma hâli işlenmiştir:

...

Âzâde-ser-i cihan iken âh

Aşkın beni bağladı müebbed.

Bî- kaydım onunla hem mukayyed,

Ey nâzına cân dayanmayan mâh!

Müşkilse de ibtilâ-yı aşkın

Göstermeye Hak fenâ-yı aşkın.

Sevdim seni ihtiyâr ile ben

Geçmekte fakat yok ihtiyârım.

Ancak seni sevmedir medârım,

Bilmem ki kabul eder misin sen.

Çoktandır esîrin oldu gönlüm.

Hâlîydi seninle doldu gönlüm.

... (Ekrem, 1997b, s. 177)

Gazel’inde de benzer durum söz konusudur:

“Bu yerlerdir esîr-i aşk-ı cânân olduğum yerler.
Bu yerlerdir nigâh-ı rahma şâyân olduğum yerler.

... (Ekrem, 1997b, s. 202)”

Yine Ne Hoştu şiirinde de sevgiliye esaret şu şekilde dile getirilmiştir:

“...
Nezâket-i mu’âmelen mükerrer etti aşkımı
Muhakkak oldu sevdiğim benim sana esâretim.

(Ekrem, 1997b, s. 251)”

Şair, sevgilinin özgür hâl ve hareketleri de Şarkı’sında dile getirmektedir:

“...
Olur leb-rîz-i neş’e hâtır-ı zâr
Geline yâdına her lâhza her bâr
O nâzik sözler ol âzâde etvâr

... (Ekrem, 1997b, s. 73)”

Şair, Kâfiye-i bâ’da 5. şiirinde sevgilisinden artık onun arzusunu fark etmesini dilemektedir:

“...
Gör pâ-y-mâle gâh sezâ hâk-i cismimi
Tâ kalmayım esîr-i temennâ-yı ıztırâb
... (Ekrem, 1997b, s. 82)”

Muhammes şiirinde sevgili artık daha da ulvileştirilir:

“...
Zıkr ü fikrinden ibâretken işim her dem senin,
Olmadım hayfâ yine esrarına mahrem senin!
Söylemez miydim eğer mâhiyyetin bilsem senin?
Ol kadar kim bir esîrindir yine (Ekrem) senin,
Sen nesin... Rûhum mu î mânım mı... mısın?

(Ekrem, 1997b, s. 262)”

Şair, Kâfiye-i râ’da 3. şiirinde gamdan kurtulmasının imkânsızlığını şu dizelerle dile getirmiştir:

“...
Gamdan âzâd olmaz ey Ekrem dil-i ehl-i kemâl

Mârdan hâli değil dervâze-i gencûrlar

... (Ekrem, 1997b, s. 90)”

Kâfiye-i nûn’dan 6. şiirinde gamdan kurtuluşun olmayacağı üzerinde durulmuştur:

“Zannetme gam-ı dehrden âzâd olacaksın

Sultân-ı zamân ol yine nâ-şâd olacaksın

... (Ekrem, 1997b, s. 119)”

Şair, Diğer adlı şiirinde benzer durum üzerinde durmaktadır:

“...

Değildir bir zamân âzâde-i gam,

Esîr-i derd-i hicrandır dem-â-dem;

Acırdın hâlini ger bilsen (Ekrem)

Neler çekti, neler bî-çâre gönlüm!

... (Ekrem, 1997b, s. 269)”

“Yakacık’ta akşamdan sonra bir mezarlık âlemi –ki hissiyâtı muhabbetin efkâr-ı hikmetle âheng-i imtizâcını tecrübe maksadıyla söylenmiştir.” notu düşülen şiirde sevgiliye esir olma durumunu işlemektedir:

“...

Yâ Râb! – Dedim- tükendi hayatım o bitmedi

Pâyânı yok mu derd ü belâ-yı muhabbetin?

Âzâdi-i dili bana rûzî mi kılmadın

Her dem esîrim olmadayım ben bir âfetin!

(Ekrem, 1997b, s. 302)”

Tagazzül Tenezzül Değildir şiirinde aşkına karşılık vermeyen sevgilinin acımasının olmadığı vurgulanmıştır:

“...

Varlığım mahv eyledi aşkıyla bir îmânı yok

Avdet etmez fevt olan hürriyetim imkânı yok!

(Ekrem, 1997b, s. 308)”

Şair, artık kurtuluşunun olmadığından ve sevgilisine ulaşamamanın verdiği üzüntüyü Yine Hilâl-i Seher şiirinde dile getirmiştir:

“...

Memâta âşık idim bir zaman ne hoş-dil idim

Yazık niyâzsızım ben bu gün memâtımdan!

Bir ibtilâkeş-i bed-baht.. esîr-i nâ-kâmım
Ki derd-nâk olurum fikret-i necâtımdan.

(Ekrem, 1997b, s. 357)”

Kaçma, hoşâ gitmeyen şey ya da şeylerden uzak durma gibi temleri barındıran ve “veremden ölmüş kişinin hayaline esir olmak” şeklinde Tevfik Fikret’in Bir Mersiye adlı şiirinde ifadesini bulan “esîrimsin” sözcüğü dikkat çekmektedir:

“...

Onda bir şîve-i tahakküm var:

‘Sen, diyor, sen benim esîrimsin;

‘Yaşıyorsun benimle, benden umar

‘Nefha-i inbisâtı her nefesin...’

(Tevfik Fikret, 2004, s. 405)”

Fikret, Âveng-i Tesâvîr’de yer alan *Fuzûlî* şiirinde esir sözcüğünü “aşkın esiri olmak” şeklinde kullanmıştır:

“...

Esîri olduğu hüsn-i hayâl-perverde

Çeker mehâsine pişinde bir donuk perde;

...

(Tevfik Fikret, 2004, s. 496)”

Fikret’e göre Nedîm şiirinde Nedim’in kıyafeti, üstü başı, dağınıklığı; onun özgür mizacını ortaya koymaktadır:

“...

Eder kıyâfeti âzâde bir mizâc ikrâr:

‘Kemer güsiste, perâkende gûşe-i destâr.’

...

(Tevfik Fikret, 2004, s. 499)”

Fikret’in Prens Faruk’a ithaf ettiği Halûk’un Vedâ’ı şiirinde güçsüzün hırpalandığı, ötekileştirildiğine vurgu yapan şair, bütün alemleri kuvvetin esiri olarak betimler:

“...

Bütün âlem esîr-i kuvvettir.

(Tevfik Fikret, 2004, s. 548)”

Süleyman Nesib Esir-i Hayat adlı şiirinde hayatın esiri olan birinin ruh hâlini ortaya koymaktadır:

Kırık emelleri, hep mahvolan hayalâtı

Yığın yığın duruyorken önünde işte bütün;
Bedialar yaratır rûh-ı infîâlâtı,
Sürüklenir yine müştak ü muhteris, her gün...

Sürüklenir, safahât-ı hayatı sanki söner
Uzakta gördüğü bir lem'a-i tebessümle...
Nigâh-ı gafleti güçlükle in'itaf eyler
Geçen zamanına bir nazra-i terahhumla...

Sürüklenir, ona her taze çehre-i mes'ud
Bir ibtihal-i samimi-i mes'adet getirir,
Bulur emelleri birden o anda sanki vücud...

-Sürüklenip duracaktır- budur nasibi onun

İlelebed hâsir,
İlelebed meftun.

(Enginün, Kerman; 2011, s.303)

Osman Nevres, Fuad Paşa için yazdığı kasidede ise esir sözcüğünü “meftun olmak” anlamıyla kullanmıştır:

“...

Bu ben miyim ki, kuyûd-ı hevâna oldum esîr
Ne ıstıbâra tahammül, ne iştikâyâ mecâl

(Osman Nevres, 2016, s. 110)”

Osman Nevres, Abdülaziz Han için yazdığı kasidede “esir olma” tabirini kullanmıştır:

“...

Nev esîr etti dil-i Nevres'i zülfün şekli
Tuttu bir dil ki esîriydi gönüller anın

(Osman Nevres, 2016, s. 92)”

Ziya Gökalp, Hocamın Vasıyyeti'nden adlı şiirin V. bölümünde “hayatın kendi gönlünü hürriyet zinciriyle bağladığını” ifade etmektedir:

“Varlığın kırdım bütün zencîr-i meyliyâtını
Meyl-i diğerle beni âhir yine sayd eyledi
Herkesi bir kayd ile bend eyleyen dâm-ı hayât
Gönlümü zencir-i hürriyetle der-kayd eyledi

(Gökalp, 1989, s. 239)”

Celal Sahir Erozan, Leyal-i Sahiriyet şiirinin 12. bölümünde sevdiğini görür görmez ona esir olduğunu dile getirmektedir:

“ ...

Çeşminde vardı zıllı uzun bir düşüncenin,

Çehrende parlıyordu melâli muhabbetin.

İmkân-ı izdiyadi olaydı esaretin

Derdim ki ben o lahzada oldum daha senin...

(Enginün, Kerman; 2011, s.435)”

Tahsin Nahit Söylesene! adlı şiirinde sevgilisine esir oluşunu anlatmaktadır:

“ ...

Küçük yaşımda senin bir esirin olmuştum...

- O gün, bugün dokuz on yıldır işte, mahkûmum-

Evet dokuz senedir ben neler, neler çektim...

Bugün o günleri yâd eyledikçe incinirim.

(Enginün, Kerman; 2011, s.430)”

Tokadizade Şekip’in Zulmetlerim şiirinde “dünyaya küsen matem esiri” nin ruh hâli anlatılmaktadır:

“Benim yine buğum gizli iğbirarım var,

Şu giryelerle geçen ömre inkisarım var.

Bugün de ruh-ı alilim esîr-i matemdir.

Benim bugün yine dünyaya küstüğüm demdir.

...

(Enginün, Kerman; 2011, s.368)”

2.2.1.2. Toplumsal Özgürlük Şiirleri

2.2.1.2.1. Fikrî Anlamda “Özgürlük” Şiirleri

Eşref, Hasbihal yahut Eşref ve Kemal adını verdiği ve Namık Kemal’in Hürriyet Kasidesi’nin her bir beyitine nazire şeklinde oluşturduğu şiirinde “hürriyet”le ilgili çoğunluğun lafta kalarak hürriyeti savunduğunu, iş icraat göstermeye geldiğinde ise birçok kişinin geri adım attığını dile getirmiştir:

“ ...

Eden çok ben gibi meyhânede dâvâyı hürriyet

Fakat tırnağını kessen kaçır meydân-ı gayretten

...

(Eşref, 1978, s. 304)”

Eşref, “hürriyet”in gelerek esarete son vereceğini, bunun da hilafete son vermekle mümkün olacağını dile getirmiştir:

“ ...

Umûmî bir hücum ettir ki cellâdı ezip geçsin,
Bizim evlâdımız da yoksa kurtulmaz esâretten.

...

Ne mümkün başka türlü bizce istihsal-i hürriyet
Çalış, hünkârı kaldır ortadan, hal’ et hilâfetten.

...

Görün bir kere hurşid: ne ey didâr-ı hürriyet
Cihânı feyz ile tenvir edip kurtar esâretten...

(Eşref, 1978, s. 304-305)”

Eşref, son eseri Tercüman-ı Millet yahut Kaside-i Hürriyet’te hürriyeti
“çıplak bir kıza” ardından da “kutsal mabet”e benzetir:

“ ...

Bir soyunmuş kız gibi timsâl-i hürriyet gelir,
Hâtıra gelmeksizin bir mâh-i tâbânın adı.

Çok değildir olsa hürriyyet için canlar fedâ,
Kalb-i milletde yer eyler öyle kurbânın adı.

Kâbe-i hürriyyete kimse taarruz etmesin,
Yoksa ondan müntehabdır bence “Mervân”ın adı.

(Eşref, 1978, s.348)”

Hicivleriyle öne çıkan Eşref, Muhyi-i Devlet-i Aliyye-i İrâniyye A’lâ-yı
Hazret-i Muzafferrüddin Şâh yahut Abdülhamîd’e Son Bir Ders-i İntibâh adlı
kasidesinde İran’a hürriyet getiren Muzafferüddin Şah’ı överken Adbühamîd’e ise
vicdanlı ve namuslu kişileri öldürttüğü için öfkesini dile getirir:

“Nasıl medh eylemez insan cenâb-ı Şâh-ı İrân’ı
Umûmen nâ’il-i hürriyyet oldu zîr-i destânı

(Eşref, 1988, s. 78)

...

Taleb-kâr olmadam millet O ihsân etti hürriyet
Anınçün adl ile âfâkı tuttu şöhet ü şânı

(Eşref, 1988, s. 84)

...

Hafıyye olmayanlarca belâdan kurtuluş yokdur
Denizde boğdurur, ya habs eder erbâb-ı vicdânı
(Eşref, 1988, s. 78)”

Eşref, meclisin kapanmasını “bir tiyatro perdesi” gibi hemen açılıp kapanması şeklinde hicvetmiştir:

“...
Tiyatro perdesi-vârî hemen açtı kapattırdı
Gece sağdan geri arş etti meb’ûsânı a’yânı
(Eşref, 1988, s. 84)”

İstibdat senelerinde seyahat özgürlüğünün de kısıtlandığını Eşref’in şu beyitinden anlamak mümkündür:

“...
Ahâlinin içerden çıkması şiddetle memnudur
Bırakmaz Mısır’a gitmek üzre âdi bir bezirgânı
(Eşref, 1988, s. 84)”

Eşref, kanunlarla hakların korunduğu bir sistem olması adına padişahın Kânûn-ı Esâsî’yi kabul etmesi hâlinde ülkenin Cennet’e döneceğini ifade eder:

“...
Bugün tatbik edersen hükm-i Kanûn-ı Esâsî’yi
Memâlik fark olunmaz üç sene zarfında Cennet’ten
(Eşref, 1988, s. 104)”

Eşref, Köy Bakkalları şiirinde çalışmanın, eğitimin önemine; çocukların okutulmasına; aralarında bir “bakkal” belirleyip, kooperatifçilik usulüyle kâr elde ederek okullar kurmaya; “Yani” diye bahsettiği yabancından ihtiyaçları karşılamak yerine kendi hammadde rezervlerini işlemenin önemine değinir:

...
Olmayın tenbel, ümûra alışın,
Durmayın boş, gece gündüz çalışın.
...
Ekmeyi biçmeyi, ehl-i fenden,
Öğrenip yapmalıdır erkenden.

“Böyle gördüm” diye etme ısrâr,
Neresinden ziyânın, dönsen kâr.

...

Okuyup yazma zamanı bu zaman,
Âkıl ol fırsatı fevtetme aman.

Asrımız asr-ı terakkî, gözün aç,
Kalmasın sen gibi oğlun dahi aç.

(Eşref, 1964, s. 88)

...

Sille'den geldi şu bakkal Yani,
Köyü zaptetti bütün külhâni.

...

Bildiğiçün okuyup yazma biraz,
Onda naz, köylüyle sende niyaz.

Veresi verdi sizietti zebun,
Oldunuz köyce herife medyun.

Ne yaptıysa yapıp aldattı,
Size malını fâhiş sattı.

...

Size uymazsa zamâne siz uyun,
Toplanın bir yere sermâye koyun.

(Eşref, 1964, s. 89)

...

İçinizden birini bakkal edin.
Eski köy bakkalını battal edin.

...

Hissedâr olsun ona köylü bütün,
Olacak kârı verin mektep için.

Sokunuz bakkalı böyle araya,
Mektebin masrafı çıksın daraya.

(Eşref, 1964, s. 90)

Osman Fahri, Benim Bütün Feryadım adlı şiirinde milletin kurtuluşunun
hürriyet fikriyle oluşabileceğini dile getirmektedir:

“Mağlup olan şu milleti kurtarmak isteyen

Çıksın açık alımla serîr-i adalete
Hürriyyet ü uhuvveti kursun müebbeden
Versin hayat çaresi bîçare millete!

Artık vatan onun pey-i fikrinde titresin,
Artık uzak ufuklara düşsün riya ve kin!

... (Enginün, Kerman; 2011, s.357)”

İbnürreşad Ali Ferruh’un Sultan Selim-i Evvel Hazretlerini Ziyaret adlı şiiri de milliyet fikrine değinmektedir:

“ ...

Gelip gelip dona kalmış da fikr-i milliyet
Cebîn-i pâkine inmiş de sermediyyetten

...

Lehîb-i nur mudur? Meş’al-i esaret mi?
Mezarın üzre yatan ey muhibb-i hürriyyet!

... (Enginün, Kerman; 2011, s.199-200)”

Nabizade Nâzım, Anadoluhisarı’nda Mezarlık şiirinde hürriyetin adeta bir şimşek gibi her bir yandan çıktığını dile getirmektedir:

“ ...

Burada münzevi sükûn u edeb
Burada câ-nişin demek azamet.
Zahir olmuş kemal-i kudret-i Rab.
Sanki bir kâinat-ı pür-hayret
Berk urur her taraftan hürriyet.

(Enginün, Kerman; 2011, s.226)”

Tevfik Fikret, “karanlık” diye nitelendirdiği kötü gidişatın “kurtuluşu”nun, “ışık içinde koşmak”tan geçtiğine inanarak oğlu Halûk’a seslendiği 1905 tarihli Sabah Olursa..... adlı şiirinde şu şekilde dile getirmiştir:

...Siz, ey fezâ-yı ferdânın
Küçük güneşleri, artık birer birer uyanın!
Ufukların ebedî iştiyâkı var nurâ.
Tenevvür... ‘Asrımızın işte rûh-ı âmâlî;
Silin bulutları, silkin zılâl-i ehvâlî,
Ziyâ içinde koşun bir halâs-ı meşkûra.

Ümîdimiz bu: Ölürsek de biz, yaşar mutlak
Vatan sizinle şu zindan karanlığından uzak!

(Tevfik Fikret, 2005, s. 279)

Fikret, Dârülfünûn Marşı için yazdığı Bir Güfte adlı şiirde, herkesin daima neşeli ve özgür olmasını; cehaletin ve zulmün ölmesi, hakkın kuvvet bulması, karanlıkların aydınlığa erişmesine bağlamaktadır:

“ ...

Ey fecr-i hâkîkat, sana azdır bu tahassür;
Âtî kılar ancak leme’âtınla tenevvür.
Gülsün beşeriyyet, şu cehennemleri söndür,
Herkes ebedî neş’eli, herkes ebedî hür...

Şirretlere, zulmetlere, zilletlere la’net;
Sen doğ bize, sen doğ bize, ey fecr-i uhuvvet!

(Tevfik Fikret, 2005, s. 317)”

Hayavata şiirinde Fikret’in, ele aldığı sevimli kahraman üzerinden özgürlük kavramına değindiği görülür:

“ ...

Kanatlandı şâ’ia mizâcın yine;
Güzel seçtin ithâf için teknene
O sahrâ-yı vahşet firârîsinin,
O hürriyyet evlâdının nâmını...

Geçirsen de âzâde eyyâmını,
Küçük kolların hîç hatar görmesin.

(Tevfik Fikret, 2004, s. 536)”

Fikret’in Prens Faruk’a ithaf ettiği Halûk’un Vedâ’ı şiirinde kendini “Boğaziçi’nin köhne, bezgin, yorgunluk bulaşmış yatağında” görürken Prens Faruk onun için “İskoç illerinin özgürlük dolu uygarlaşmış köşelerinde”dir:

“... sen İskoç illerinin

Sisli, yağmurlu, karlı, buzlu, fakat
Cidd ü himmet, vakâr ü hürriyet
Dolu peygûle-i temeddününe,
Bense nâzende Bosfor’un köhne,

... (Tevfik Fikret, 2004, s. 544)”

Mehmet Akif’in, Safahat’ın Süleymaniye Kürsüsünde kitabında vaiz, vicdan hürriyeti adı altında dine kafa tutanları sert bir dille eleştirir:

“... ”

Yürüyor diye dine beş on maskara, alkışlanıyor,
Nesl-i hâzır bunu hürriyyet –i vicdan sanıyor!

(Ersoy, 2014, s. 322)”

Safahat’ın 6. Kitabı olan *Âsım*’da Köse İmam’ın yirminci yüzyıl ile ilgili düşünceleri ve skolastik düşüncenin önüne geçilerek endüstrinin gelişebileceği ifadeleri dikkat çekmektedir:

...

Yirminci asır, fenlere zihniyyetler
Verebilmekle tebellür ve tefâhürler eder.
Vakîâ hâlet-i rûhiyyesi var akvâmın;
Bu prensiple, fakat ma’şeri pek i’zâmın,
Belki ferdiyyeti sarsar biraz aksü’l-ameli...
Sâde şe’niyyet-i a’sârı durup dinlemeli.
İctihâdî galeyânlar d mühimdir ya, asıl,
İktisâdî cereyanlardır olan müstahsil.
Bunu tem’min edemezlerse nihâyet hocalar,
İskolastikle sanâyi’ yola gelmez, bocalar...

(Ersoy, 2014, s. 678)

Köse İmam, hürriyet için sürgüne gitmiştir ancak sonrasında gördükleri onu hürriyetle ilgili fikirlerini değiştirmiştir:

“... ”

_ Niye hürriyyet için sürgüne gittindi?

_ Evet,

Gittim amma bu değil beklediğim hürriyyet.

Zâten i’lân edilirken işi çakmıştım ya...

Çatlasan hayra yorulmazdı o miskin rû’yâ!..

(Ersoy, 2014, s. 708)”

Ziya Gökalp, Kızılelma adlı mesnevi şeklinde başlayıp koşma nazım şekline geçen, sonra da tekrar mesneviye dönen şiirinin şu mısralarında hürriyetin adı ve manası üzerine düşünmüştür:

“... ”

Ne Bakû, ne Kazan, ne de İstanbul,
Bu yeni hayâtı edemez kabul.

Burada hürriyet siyâsî değil,
Orada lafzı var, ma'nâsı değil,
... (Gökalp, 1989, s. 16)”

Küçük Hemşire şiirinin II. bölümündeki şu beyit eşitlik ve hürlük vurgusu yapmasında dolayı önemlidir:

“...
Müsâvi, hür fertler mes'ûd yaşasın;
İnsanlık ne demek herkes anlasın..
... (Gökalp, 1989, s. 194)”

Gazi Paşa Hazretleri'ne şeklinde ithafı bulunan İkinci İstid'a manzumesinde yoğun olarak hürlük üzerine düşünülmüştür:

Sen deyince, 'Sulhten sonra isterim:
Herkes gibi bir fert olmak, hür olmak.'
Hepimizde doğdu büyük bir vehim:
Gerçekten mi bu kıyâmet kopacak?

Yeniden mi başlayacak felâket?
Düşecek mi yine derde memleket?

Hâyır, aslâ! Yoktur buna bir imkân:
Fert olamaz bir milletin beşîri..
Hürdür belki mefkûresiz bir insan,
Hür olamaz vazifenin esîri..
... (Gökalp, 1989, s. 292)

“...
Artık çiftlik değil, bu hür memleket,
'Mâlikâne' yazılamaz taşında..
Kahramanlar soyu olan bu millet,
Arslanları görmek ister başında..
... (Gökalp, 1989, s. 292)”

Ağa Kimdir şiirinde de sınıf farkı üzerinden hürriyet kavramına değinildiği görülmektedir:

“Baba! N’içün bu hürriyyet çıkalı,
Ağaların kapuları kapalı?”

“Çünkü, oğlum, onlar ağa değildi,
Şimdi ağa kim olduğu bilindi.”

...

“Vazifemiz, insanlığa kim hizmet
“Eder ise onu sever hürriyyet..

“Hürriyyet ‘ten evvel beylik, ağalık,
“Zorbalara olmuş idi Arpalık.

...

“Babacığım! Bu hürriyyet pek tatlı
“Bir şey imiş, insanları kanatlı

...

(Gökalp, 1989, s. 314-315)

Şairin Meşihat adlı şiirinde hür bir milletin özelliklerinin sorgulandığı
görölmektedir:

“...

Hâkim olan millet midir, Meşihat midir?
Millî meclis: Meb’ûsân mı? Bâb-ı Fetvâ mı?
Meşrûtiyyet bir hîle-i şariat midir?
Hür bir millet olduğumuz yoksa ru’yâ mı?

...

(Gökalp, 1989, s. 317)”

2.2.1.2.2. Siyasi Anlamda “Özgürlük” Şiirleri

Namık Kemal, Kıt’a’sında siyasi anlamda gelecek olan hürriyetin
“zalim”leri rahatsız ettiğini dile getirmektedir:

“...

İttihat ettikçe amma başına zâlimlerin
Yıldırımlar yağdırırdık berk-ı hürriyyet gibi¹¹

(Enginün, Kerman; 2011, s.120)”

Eşref Tercüman-ı Millet yahut Kaside-i Hürriyet’te hürriyet kavramı
üzerinde dururken bir yandan da dönem hükümetine karşı eleştirel bir söylev

¹¹ “Hazret-i Kemal’in Ziya Paşa ile birlikte çıkardıkları bir resmin arkasına –Ziya Paşa’nın vefatından sonra- yazdığı kıt’adır” takdimiyle. (Alıntı yapılan metne aittir.)

geliştirir. Görünürde “hürriyet”in geldiğini ancak hâlâ “istibdat”ın sürdüğünü ifade eder:

“Verdi ziynet âleme bir verd-i handânın adı,
Doğdu, “Hürriyet” konuldu bir perîşânın adı.
(Eşref, 1978, s. 345)

...

Hokkabazlar aynı “istibdâd”ı “hürriyet” diye,
Gösterip derler “Değiştî hokkabâzân”ın adı?
(Eşref, 1978, s. 347)

...

Serbestiyyet sanki sâhibsiz arâziymiş gibi,
Geçdi tâpu kaydına çok serseriyyânın adı.
(Eşref, 1978, s.354)”

Rüyâ adlı musammatında ise Eşref için vatan vereme yakalanmıştır ve istibdat boyunca bu hastalığa direnmiş ancak İttihad ve Terakki yönetimindeki üç yılda yıkılmıştır:

“...

Vatan zâten teverrüm etti mikropla musab oldu
Otuz üç yıl dayandı zulme, üç yılda harâb oldu
Umardık başka biz, bir başka türlü inkılâb oldu
Medet kıl biz nasıl ellerde kaldık yâ Resûllallah!
Bugünlerde bunaldıkça bunaldık yâ Resûllallah!
(Eşref, 1988, s. 118)”

Hiciv ustası Eşref, Deccal adlı şiirinde, hürriyeti ilan etmeyen hükümetin, ülkenin sonunu getirmeye niyetli olduğunu dile getirmektedir:

Bize zencir-i esaret yakışır ziynet için,
Vatanın mahvına zira ki bütün dış bileriz...
Değil evrak-ı havadiste kıraat etmek
Levh-i mahfuzda hürriyeti görsek sileriz.

Cevâmi’de cemaat kalmamış havf-ı hükûmetten
Mezâlimle memalik bir yıkık mihraba dönmüştür...
Serâpâ sahne-i gülzâr-ı hürriyyet harap olmuş,
Menâbi’-i hürriyet çeşme-i b’i-âba dönmüştür.

(Enginün, Kerman; 2011, s.128)

Abdülhak Hâmid Tarhan, Hürriyet Neşidesi'nde hürriyetin gelmesiyle yaşanacak değişikliklerin üzerinde durmuştur:

Kimdir şu esâfil, bir alaysüngüsü düşkün,
Hûn-ı vatanı nûş ile mahmur idiler dün?
Âfak-ı hamâsette tecelli ile “sürgün”,
Osmanlıların nâmına verdin yine bir ün!
Binler yaşa ey mihr ü muhabbetle doğan gün,
Sâyende ne zından, en ezâ kaldı, ne sürgün!
Hürriyet! Eyâ mâlike-i ceş-i gazanfer,
Esfârına her yerde kızıl kanla veren fer,
Teb-lerze-i havfın ne siper koydu, ne miğfer
Bahşeyledi sayhan bize bir sulh-ı muzaffer!

...

(Kaplan vd., 1982, s.155)

Abdülhak Hâmid Tarhan, İkinci Neşide-i Hürriyet adlı şiirinde de hürriyetin gelişine övgüler sıralamıştır:

Öğün, ey peyker-i hakperver-i hürriyet, öğün
Kadın erkek ediyor sâye-i feyzinde düğün;
Öyle bir cilve-i i'câz ettin ki sökün,
Karışıklıklar barışık oldu tamamiyle bugün.

...

Vatan evlâdı bugün bir anadan doğmada hep,
Ayrı gayrı olamaz hubb-ı vatandır mezhep,
Yaraşır, olsa serîrin o semâvî eşheb,
Ki güzâr ettiği her kûh, ola bir kâh-ı zeheb

Öğün, ey server-i kâm-aver-i hürriyet öğün,
Kadın erkek ediyor piş-i celâlinde düğün!

(Kaplan vd., 1982, s.157-158)

Recaizade Mahmut Ekrem, Nefrin adlı şiirinde gidişatın müsebbiplerine beddua etmektedir:

“...

Hürriyyeti esârete tahvil kıldılar,
Ulviyyeti mezelleme tebdil kıldılar,
Milliyyeti hamallığa tenzil kıldılar,
Her bârı dûş-ı millete tahmil kıldılar,

İcrâda her denâ'eti tekmîl kıldılar
Kallâşlar hükûmeti terzil kıldılar.

(Ekrem, 1997b, s. 449-450)”

Cenap Şahabettin, kendine “hükümetin pençesinin ve kanunun boyunduruğunun geçmediği” ni Derviş adıyla yayımladığı şiirinde şu şekilde dile getirir:

“ ...

Geçmedi pençe-i hükûmetle
Gerdenimden kılâde-i kanun;
Yaşarım bâde-i merâretle,
Her dem âzâde, her zaman memnun!

(Cenap Şahabettin, 2011, s. 189)”

Tevfik Fikret, büyük yankı uyandıran Sis şiirinde nefes almanın özgür olmakla bir olmadığını ve Abdülhamid’in baskıcı yönetimini kastedecek şekilde korkudan kimsenin ağzını dahi açamadığını, mahkemelerde “hak” kavramının her gün kovulduğunu söyleyerek kanun ve adalete inancının kalmadığını vurgulamaktadır:

...

Ey şahsa masûniyet ü hürriyyete makrûn
Bir hakk-ı teneffüs veren efsâne-i kânun;
Ey va'd-i muhâl, ey ebedî kizb-i muhakkak,
Ey mahkemelerden mütemâdî sürülen hak;
Ey savlet-i evhâm ile bî-tâb-ı tahassüs
Vicdanlara temdîd edilen gûş-ı teccessüs;
Ey bîm-i teccessüsle kilitlenmiş ağızlar;
Ey gayret-i millîye ki mebgûz u muhakkak; ...

(Tevfik Fikret, 2005, s. 298-299)

1908’de II. Meşrutiyet’in ilanıyla Tevfik Fikret, kaleme aldığı Rücû’ şiirinde ise, hürriyet ortamını oluşturanlara övgüler yağdırmaktadır:

...

Adalet isteyen âvâz-ı hak-ınümûnla
Bugün senin harekâtın veya sükûnunla
Takarrür eyleyecektir huzur-ı istikbâl;
Senin selâmet-i fikrin demek selâmet-i hâl!

...

Ve siz, ey ordumuzun anlı şanlı efrâdı,
Siz ey güzel vatanın ber-güzîde evlâdı,
Siz ey kûşâde alınlar, güzîde vicdanlar,
Siz ey yürekli, ve arslan yürekli insanlar!
İçimde şimdi ne hisler, nasıl temenniler,
Ne neş'eler coşuyor, bilseniz; ne vecd-âver...

(Tevfik Fikret, 2005, s. 300-301)

İttihat ve Terakki Partisi'nin 1912'de meclisi kapatması üzerine Fikret, Abdülhamid'in meclisi kapatması olayını hatırlayarak geçmişteki o karanlık günlere dönüşün yaşandığını, geçmişten ders çıkarılmadığını; özgürlük, kanun, hak gibi kavramların önemsenmediğini Doksan Beşe Doğru adlı şiirinde dile getirir:

...

Ey bir dem-i rü'yâ gibi geçmiş kara günler,
Bir lâhza edin seyr-i cahîminizi tekrâr;
Dönsün bize mâzi, o derin nazra-ı muğber...
Heyhât! Otuz üç yıl, otuz üç yıl bütün ekdâr;
Heyhât... Ne bir ders, ne bir fikr-i mukarrer!

...

Kânûn diyoruz; nerde o mescûd-ı muhayyel?
Düşman diyoruz; nerde bu? Hâricde mi, biz mi?
Hürriyetimiz var, diyoruz, şanlı, mübeccel;
Düşman bize kânun mu, ya hürriyetimiz mi?
Bir hamlede biz bunları kahrettik en evvel...

(Tevfik Fikret, 2004, s. 649-650)

Fikret, “özgürlüğü kişilikle, kanunu gururla” değiştirdiğimizi ve istibdat dönemini kastederek otuz üç sene geri gittiğimizi şöyle ifade eder:

“...

Bir hamle-i mahmûm-ı tegallüble değiştik
Hürriyeti şhsiyyete, kânunu gurura;
Heyhât! Otuz üç yıl geri düştük ve bu mühlik
Yoldan şu nedâmetli ve gafletli mürura
Bî-şübhe o hummâ-yı cünun oldu muharrik...

(Tevfik Fikret, 2004, s. 651)”

Fikret, Revzen-i Mahlû' adlı, Doksan Beşe Doğru şiirinden bir hafta sonra kaleme aldığı şiirinde, II. Abdülhamid'in baskıcı devrinin geri gelmemesini temenni etmektedir. Bu şiirde padişahın intikam alır gibi bir tavırla "penceresini açarken kahkaha attığı" ancak şairin "hak, şeref, vatan, kanun" gibi tüm değerlerin silinmesini göze alıp bir tek padişahın gülüşüne, zafer naraları atışına tahammülü kalmadığı ortadadır:

...
 Bir gizli, bir kilitli ve nekbetli pencere
 Pür-inşirâh açıldı ve mağrur u muntakîm
 Bir kahkahayla güldü... "Aman görmeyeyim!" dedim.
 ...
 İsterseniz şu gözler, ağızlar... Biraz bakan,
 Bir parça fark eden, düşünen... "Hak, şeref, vatan,
 Kânûn!" diyen ne varsa silinsin, görülmesin;
 Hattâ semâ yüz üstü kapansın ve ağlasın...
 Yalnız o gülmesin!

(Tevfik Fikret, 2004, s. 657)

Fikret, Doğan Güneşe adlı şiirini tesadüf eseri 24 Temmuz 1908 tarihinde yazmamıştır. Meclis'in tekrar açılmasını "güneş" in "doğuş" u ile imgeleştirmiştir:

...
 Âkıbet ufk açıldı, sen doğdun
 Bütün âlâyîşinle; şimdi fezâ
 Seni alkışlıyor, bütün gözler
 (Tevfik Fikret, 2004, s. 557)"

Rübâbın Cevâbı'nda Fikret, sazının uzun süren sessizliği ve öncesindeki "hür sesi"ni dile getirmiştir:

"Demlerdir, ey rübâb-ı hazinim, günüdesin;
 Yılgın bir ebkemiyyetin üstünde hür sesin
 Yıllarca dalgalandı; bu kasvetli mahbesin
 Çatla, sağır duvarları sayhanla inşedi;
 Binlerle kalb o sayha-i bîdârî dinledi..."

(Tevfik Fikret, 2004, s. 652)"

Şeyh Vasfi, Gülbang-ı Hürriyet adlı şiirinde hürriyetin gelişini ve müstebitlerin akıbetini coşkuyla karşılamaktadır:

Biz der-âgûş eylerdik nâzende-i hürriyeti

Kimde görmüştür cihan halkı bu mesudiyeti
 Olmasın pââmâl-i istibdad Yârab bir zaman
 Haşredek bulsun bekâ Osmanlı meşrutiyeti
 Müstebidler hâk-i zilletten nasıl baş kaldırır
 Rey-i milletle devrildi hükm-i makhuriyeti
 Bakmayın âlem-nümâ cahillerin akvaline
 Ey vatan evlâdı takdis eyleyin cemiyyeti
 Vâsıl-ı ser-i menzil matlûb olur bî-iştibah
 Eyleyenler kendine rehber-i ulvî himmeti

(Enginün, Kerman; 2011, s.196)

Süleyman Nazif, istibdat idaresinin yani zalim, adaletsiz, hak hukuk tanımaz yönetimin; vatanın şerefli, onurlu, seçkin insanlarının önüne şimdi, “beğen beğen!” diyerek; ya mezara ya da hapse girme tercihini, seçeneğini ortaya koyduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“...

Mezâr ü mahbesi arz eylemekte istibdâd;
 Hamiyet ehline şimdi “beğen beğen!” diyerek.

(Süleyman Nazif, 2010, s. 34-35)”

Faik Ali Ozansoy, Fânî Teselliler kitabında yer alan Ben İsterim ki şiirinde her şeyin kanuna uygun ve hürce olmasını gönülden dilemektedir:

“Ben isterim ki bütün sânihât-ı kalbiyyem
 Şebih-i nağme bir aheng-i bî-karar olsun,
 Ki hande-nâk, fakat gizli gizli girye-nümûn;
 Kuyûd içinde, fakat hür... açık, fakat müphem.

...

(Enginün, Kerman; 2011, s.317”

Mehmet Akif’in; Tevhîd yahut Feryâd’da “bu millet sen yanılttığın için mi bir kişiye esir olmayı devlet zannediyor? Zulüm kılıcının dünyayı yakıp yıkmayı senin emrinle mi başlıyor yâ Rab?” diyerek devlet olma anlayışını sorgularken aynı zamanda esirlik üzerine düşünmektedir:

“...

Bir şahsa esîr olmayı bir koskoca millet,
 Mekrinle mi yâ Rab sanıyor kendine devlet?
 Dünyâyı yakıp yıkmaya bir seyf-i teaddî,
 Emrinle mi yâ Rab, ediyor böyle tesaddî?

... (Ersoy, 2014, s. 46-48)”

Mehmet Akif’in İran’da Meşrutiyet’i kaldırması, meclisi topa tutması ve baskıcı yönetim anlayışıyla tanınan Muhammet Ali Şah için yazdığı İran Şahı adlı manzumesinde Peygamber’in hürriyet sancağının zulmün ayakları altında ezildiğinden söz etmektedir:

“...
Livâü’l-hamd-i hürriyyet iken İslâm için gâyet,
Nedir pââmâl-i istibdâdın olmak öyle bir râyet?

... (Ersoy, 2014, s. 154)”

Akif, otuz üç yıl devam eden istibdat dönemini ele aldığı ve Mithat Cemal Kuntay ile yazdığı İstibdâd manzumesinde istibdadı lanetler ve Türk milletine yakıştıramaz:

Yıkıldın, gittin amma ey mülevves devr-i istibdâd,
Bıraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd!
Diyor ecdâdımız makberlerinden: “Ey sefil ahfâd,
Niçin binlerce ma’sum öldürürken her gelen cellâd,
Hurûş etmezdi, mezbûhâne olsun, kimseden feryâd?

...
O birkaç hayme halkından cihangîrâne bir devlet
Çıkarmış, bir zaman dünyâyı lerzân eylemiş millet;
Zaman gelsin de görsün böyle dünyâlar kadar zillet,
Otuz üç yıl devâm etsin başından gitmesin neket...
Bu bir ibrettir ammâ olmayaydık böyle biz ibret!

(Ersoy, 2014, s. 158)

Şair, baskı rejiminin bir an önce son bulup hürriyetin egemen olduğu bir yönetim sisteminin gelmesini arzulamaktadır:

“Değil kâbusun artık, devr-i devlet intibâhındır.
Gel ey nâzende hürriyyet ki canlar ferş-i râhındır.
Emîndir mevki’in: En pâk vicdanlar penâhındır.
Serâpâ mülk-i Osmânî müeyyed taht- gâhındır.
Serîr-ârâ-yı ikbâl ol ki: Bir millet sipâhındır.

(Ersoy, 2014, s. 160)”

Akif’in Hürriyet adlı manzumesinde; belinde hürriyet kuşağı olan bir kız çocuğu, elinde bayrak taşıyan bir erkek çocuğu ve değneğine yaslanıp onları

seyreden bir ihtiyar yer almaktadır. İhtiyar zaman zaman koşup düşen kız çocuğunu uyarır:

“ ...

- Kız o ne? Düşün mü yine!

Sana bin kerre dedim koşma, yavaş git, yaramaz!

Haydi kalk ağlama... Söz dinlesen olmaz mı biraz?

(Ersoy, 2014, s. 170)”

Hürriyet manzumesinde hürriyet ilanını çocuklar sevinçle karşılamaktadır:

...

Söktü baktım ki hemen bir alay etfâl öteden,

O nasıl mevkib-i şadî, o ne âlem, görsen!

Her çocuk bir kocaman bayrak edinmiş, geliyor;

“Yaşasın!” sesleri eflâke kadar yükseliyor.

Görerek yapma değil hem, ne tabî’î etvâr!

Şu yavrucaklara bak: Sanki ezelden ahrâr!¹²

_ Bağırın haydi çocuklar...

_ Yaşasın hürriyet!

Derken alkış geliyor; sonra da nevbet nevbet,

Ya Vatan Şarkısı, yahut ona benzer bir şey.

Okunup her köşe çın çın ötüyor... Hey gidi hey!

Bir mezarlık gibi dalgın yatıyorken daha dün,

Şu sokaklarda bugün dalgalanan ruhu görün!

_ Biz de gitsek azıcık, ağbaba, olmaz mı?

_ Gidin.

Çok koşup terlemeyin ha! Amanın dikkat edin.

(Ersoy, 2014, s. 172)

II. Meşrutiyet’in ilanıyla gelen hürriyet havasına gönderme yaparak dörde kadar eş alabileceğini ifade eden kişiye, bu durumun yanlışlığı Köse İmam manzumesinde dile getirilmektedir:

“ ...

¹² Hür olanlar anlamına gelen bu söz, II. Meşrutiyet dönemi öncesi ve sonrasında Sultan Abdülhamit’in istibdadına karşı hürriyet ve inkılâp mücadelesi veren, bu uğurda da hapse veya sürgüne gitmiş olan kimseler için kullanılırdı. (Not, alıntı yapılan metne aittir.)

_ Boşamaz? Amma da yaptın! Ya şer'at ne için
 Bize evlenmeyi tâ dörde kadar emretsin?
 İki alsam ne çıkar sâye-i hürriyette?
 ... (Ersoy, 2014, s. 232)”

İslamiyet'in kadınlara tanıdığı özgürlüklerin ne olduğu Köse İmam manzumesinde şu şekilde dile getirilmiştir:

...
 İki evlense ne varmış... Bu yenir herze midir?
 Vâkıâ ba'zen olur, dörde kadar evlenilir...
 Bu kimin harcı, a sersem, hele bir kerre düşün!
 Tek kadın çok sana emsâl olan erkekler için.
 Hani servet? Hani sıhhat? Ne ararsan mefkûd;
 Tamtakır bir kese var ortada, bir sıska vücûd!
 ...
 Karı iş görmeyecek; varsa piçin bakmayacak,
 Çamaşır, tahta, yemek nerde? Ateş yakmayacak,
 Bunların hepsini yapmak sana âid “şer'an!”
 Çocuk emzirmeye hattâ olacak bir süt anan!
 (Ersoy, 2014, s. 234)

Manzumenin sonunda ise Akif, özgürlüğü “her istediğini yapmak” şeklinde anlayan ve eşini kah döverek kah boşayarak keyfine göre tavırlar sergileyen kişiden yola çıkarak hürriyetin öncelikle tam olarak ne anlama geldiğinin halka ifade edilmesi yönünde dikkat çekici tespitlerde bulunur:

...
 İşte gördün ya, herif “sâye-i hürriyette”
 Diyerek, başlamak üzreydi hemen tehdide!
 Eskiden vardı ya meydanda gezen ipsizler:
 Hani bir “sâye-i şâhâne” çekip her şeyi yer!
 Onların birçoğu ahrâr-ı izâm oldu bugün;
 Mürteci', nah kafa, bizler... Kerem et; hâli düşün!
 Bu cehâlet yürümez; asra bakın: Asr-ı ulûm!
 Başlasın terbiyyeniz, âilelerden oğlum.
 Sâde hürriyeti i'lan ile bir şey çıkmaz;
 Fikr-i hürriyeti hazm ettiriniz halka biraz.
 (Ersoy, 2014, s. 238)

İstanbul'un bu hâlini gören vaiz, Rusya'ya gider ve orada olmayan özgürlük ortamını ve insana verilmeyen değeri şu şekilde resmeder:

...

O zaman Rusya'da hâkimdi yaman bir tazyik...
Zulmü sevdirmek için var mı ya bir başka tarik?
Düşünen her kafanın mutlak ezilmekti sonu!
Medenî Avrupa, bilmem, niye görmezdi bunu?
Süngü, kurşun gibi kestirme ölümlerle ölen;
Yâhud işkenceler altında ecelsiz gömülen:
Ne soluk var, ne ışık var, ne otur var ne durak,
İki üç yüz kulaç altında zemînin, çıplak,
Aç, susuz işletilen kanları donmuş canlar,
Size milyonla desem, fazlası yok, eksigi var!
Bilmiyorlar ki bu şiddetlerin olmaz hükmü:
Göz yıllar önce, fakat, sonra kanıksar ölümü.
Sanıyorlar kafa kesmekle, beyin ezmekle,
Fikr-i hürriyyet ölür. Hey gidi şaşkın hazele!

(Ersoy, 2014, s. 298)

II. Abdülhamit'in Kânûn-i Esâsî'yi kabul ettiği haberini alması vaizde, heyecana sebep olur; vaiz sevinç gözyaşı döker:

“Bu ne şâhın işi, yâ Rab, ne sipâhın kârı...
Bu senin kudretinin havsala-çâk esrârı!
Yurdumun gülmeyen evlâdını artık güldür...
Ağladım sonra çocuklar gibi hüngür hüngür.

(Ersoy, 2014, s. 316)”

Vaiz, İstanbul'a döndüğünde hürriyetin ilanının etkilerini görür. Bu etkilerden pek memnun değildir, milleti rehavete kapılmış bulur:

Bir de İstanbul'a geldim ki: Bütün çarşı, pazar
Na'radan çalkalanıyor! Öyle ya... Hürriyyet var!

...

Ne devâirde hükûmet ne ahâlîde bir iş!
Ne sanâyi', ne maârif ne alış var ne veriş.
Çamlıbel sanki şehir: Zabıta yok, râbıta yok;
Aksa kan sel gibi, bir dindirecek vâsıta yok.
“Zevk-i hürriyyeti onlar daha çok anlamalı.”
Diye mekteplilerin mektebi tek mil kapalı!

İlmi tazyik ile ta'lim, o da bir istibdâd...

Haydi öyleyse çocuklar, ebediyyen âzâd!

(Ersoy, 2014, s. 322)

Akif hayırlı olarak gördüğü “hürriyet sabahı”nı ülkenin işgal edilmesi sürecinin başlamasıyla beraber “leyl-gûn”a benzetir:

“...

Sabâhü'l-hayr hürriyyet, İlâhî, leyl-gûn oldu;

Karanlık bir hezimet her taraftan rû-nümûn oldu.

Şehâmet gitti; gayret söndü; kudret zebun oldu.

O mevcâ-mevc sancaklar ne müdhiş ser-nigûn oldu!

Sükûtun dehşetinden kalb-i rahmet, belki hûn oldu:

(Ersoy, 2014, s. 350)”

Akif, 1912’de bağımsızlığını ilan ederek Osmanlı Devleti’nden ayrılan Arnavutluk’un, Sırp mezalimine uğraması durumunu ele aldığı şiirde birlikteliğin bozulmamasını bağımsızlık ilan etmeye tercih eder:

“...

Hani, ey kavm-i esaret-zede, muhtâriyyet?

Korkarım, şimdi naşibin mütemâdî haybet!

Hani, ey unsur-i bî-râbîta, istiklâlin?

Ebediyyen, sanırım, söndü bütün âmâlin!

Hani “Başkım”cılarının¹³ kurduğu yüksek hülyâ?

Seni yıllarca avutmuş da o mel’un rû’yâ,

...

(Ersoy, 2014, s. 364)”

Meşrutiyet’in ilanı esnasında slogan hâline gelen “hürriyet, adalet, hak” gibi kavramları, milletin evladı canını ortaya koymuşken kimilerinin sadece “Yaşasın!” nidasının uyuşukluğu ile hareket etmeleri, Akif tarafından, afyon, macun benzetmesi ile ilişkilendirilir:

“...

Müsterîh olmanın imkânı mı var, insâf et!

“Yaşasın!” ma’cunu a’lâ idi, yut, keyfine bak!

(Ersoy, 2014, s. 694)

...

¹³ Başkımçı: 1912 yılında Arnavutluk’un Osmanlı Devleti’nden bağımsızlığını elde etmesi sırasında isyan hareketlerini düzenleyenlere verilen isim.

Ağlasın milletin evlâdı da bangır bangır,
Durma hürriyeti aldık diye, sen türkü çağır!
(Ersoy, 2014, s. 696)”

İstiklal Şairimiz bu benzetmenin ardından bağımsızlık ve özgürlük ile ilgili fikirlerini ileri sürer:

“...
Doğduğumdan beri âşıkım istiklâle,
Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle...
(Ersoy, 2014, s. 696)”

Hocazâde, Köse İmam’a istibdat devrinin çekilmezliğini şu sözlerle ifade eder:

...
_ İğnelersin şu benim neslimi yüz buldukça,
Sana elmas gibi hürriyeti kim verdi, hoca?
Ne yaman şeydi unuttun mu o istibdâdı?
Hep fecâyî’di, hayâtın hele hiç yoktu tadı.

Milletin benzi sararmış, işitilmezdi refâh;
Her nefes dört elifin sırtına binmiş bir “âh!”
O ne günler!..

(Ersoy, 2014, s. 700)

Köse İmam, babasıyla arasında geçen bir konuşmadan bahseder. Bu konuşmada hürlik ile nereye çekilirse oraya gitmek, kendi fikirlerini hayata geçirememek gibi kavramlar üzerinde durur:

“...
Nasîhatim sana: Herzeyle iştigâli bırak;
Adamlığın yolu nerdense, bul da girmeye bak!
Adam mısın: Ebediyyen cihanda hürsün, gez;
Yular takıp sen bir kimsecik sürükleyemez.
Adam değil misin, oğlum: Gönüllüsün semere;
Küfür savurma boyun kestiğin semercilere.
(Ersoy, 2014, s. 704)”

Hâlâ mı Boğuşmak adlı şiirde ise II. Meşrutiyet ile hürriyete kavuşulduğu ancak şairin beklediğini bulamadığı anlaşılmaktadır:

“ ...

“Hürriyeti aldık!” dediler, gaybe inandık;

“Eyvâh, bu bâzîçede bizler yine yandık!”

(Ersoy, 2014, s. 806)”

Yine Vatan Tehlikede adlı şiirinde Yurdakul, istibdat yönetiminin ülkeyi kötü bir gidişata sürüklediğini, hürriyetin olmadığını ifade etmektedir:

Şu istibdad hükûmeti Türkiya’ya tehlike!..

...

Zirâ mülkte adâlet yok, hürriyet yok, hukuk yok;

Hükûmette haksızlık çok, ahaliye zulüm çok!

...

Otuz yıldır işlenilen zulümleri hep adâlet bilsinler;

...

(Yurdakul, 1989, s. 73)

Vatandaşlar, hür ve mes’ud ömür sürmek bir hakken,

Esir olmak, mazlum olmak, sefil olmak bu neden?..

Bu milletin çektiği ne?.. Bu istibdad ne demek?..

Bir hamiyet göstermezsek vatan elden gidecek!..

(Yurdakul, 1989, s. 74)

Şair, istibdat devrindeki yanlış algıyı şu şekilde ifade etmektedir:

“ ...

Şu zavallı millet içim Meşrutiyet cinâyet;

Adâleti düşünen baş eziliri,

Müsâvâtı söyleyen dil kesilir;

Hürriyetle çırpınan kalb haindir.

(Yurdakul, 1989, s. 73)”

Yurdakul, Abdülhamid’in herkesin kendi esiri olmasını istediğini dile getirmiştir:

“ ...

‘Abdü’l-Hamîd istiyor ki vatan için silahlanan askerler,

Herkes gibi rahat ömür sürmek için doğmuş rencberler;

Kendisinin hayvanlaşmış birer miskin esirleri olsunlar.

(Yurdakul, 1989, s. 74)”

Meşrutiyet ile hürriyetin gelmesiyle istibdadın son bularak milletin refaha çıkacağı şair tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

“ ...

Yüksek sesle, ‘Meşrûtiyyet, yâhud ölüm!’ diyerek,
 Hürriyetin bayrağını açalım;
 Zâlimlerin önlerine çıkalım;
 İstibdâdı temelinden yıkalım;
 Bu uğurda kanımızı saçalım!..

(Yurdakul, 1989, s. 74-75)”

Yurdakul’un *İttihad ve Terakkî Cem’iyyeti’ne* ithafıyla başladığı 10 Temmuz şiiri ise tam bir hürriyet beyanıdır:

“...
 Evler, köyler zincirleri parçalayan beldelerin,
 ‘Ya hürriyet, yahut ölüm!’ türküsünü çağırıyor.
 ...

Esir millet yaratmayan ‘Âdil Allâh
 Bize dahî, ‘Kalkın!’ dedi;
 Elimizde parıldayan keskin silâh
 Bu gün zulmü kahreyledi.

(Yurdakul, 1989, s. 76-77)”

Anayasal sistemin kanunlaştığı bir toplumu nelerin beklediğini Yurdakul, şu şekilde ifade etmiştir:

...
 Bundan sonra her Osmanlı şu Türkiya toprağında
 Ma’bediyle, mektebiyle, her şeyile hür olacak;
 Bir ak-mermer saray kadar emîn olan ocağında
 Bir padişah gibi ömür sürmek için hak bulacak.
 ...
 Hakîr köylü diyecek ki, ‘Bu gün ben de bir ağayım;
 ‘Adâletin huzurunda zenginlerle müsâvîyim;
 ‘Hür ve mes’ud bir vatandaş olduğumu duymadayım;
 ‘Ağılımin, çiftliğimin, her hakkımın sahibiyim.’

(Yurdakul, 1989, s. 77-78)

Mefkûre şiirinde ise şair, hürriyetin oluşunu “mefkûre” ile açıklamaktadır:

“... Dünyâların fecridir senin sesin, senin nurun,
 Eski, yeni Tarih’i yapan senin ellerindir;
 Medeniyet, hürriyet, herşey senin eserindir!

(Yurdakul, 1989, s. 321)”

Ziya Gökalp, İhtilâl Şarkısı şiirinde hürriyeti sefaletten kurtulmayla eşdeğer görmektedir:

“ ...

Kardeşlerim! Niçün çekelim bu sefâleti,
Hürriyet olmasın mı bizim de penâhımız?

...

(Gökalp, 1989, s. 235)”

“ ...

Hürriyete, hamiiyete arz-ı selâm edin
Seyf-i cihada yaslanın öyle kıyam edin

...

(Gökalp, 1989, s. 236)”

2.2.1.2.3. *Hamaset Temalı Şiirler*

“Vatan şairi” olarak bilinen Namık Kemal’in Vatan Mersiyesi’nde bin bir zahmet ile elde edilmiş vatanın kolay kolay düşmana teslim edilmeyeceği dile getirilmektedir:

Vatanı hep boyamışken kâne
Böyle durmak mı düşer bîgâne
Yürüyün bir daha şu meydâne
Nerde olsa çıkacak bir cânê
Hayflar minnet eden insâne

Vatanı düşmen elinde görmek
Âdeme küfre müşabihtir pek
Bundan evvel ne şerefmiş ölmek
Bu gidişle olacak büthâne
Mescid ü Kâ’be’imiz ey dîvâne

Vatanı aldığı günler ecdâd
Geri vermek mi içündü o cihâd
Yâd edin kanlarını aşk ile yâd
Geldi toprakları da efgane
Dâd res yok mu diyor nâlâne

(Namık Kemal, 1941, s.38)

Vatanın, “kutsal sayılan ve bakıp, büyüten, kollayan bir ana”ya benzetilmesi metaforu sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu benzetmenin yapıldığı şiirlerde kişinin

annesine duyduğu sevginin benzer şiddetini vatana da beslemesi ve annesine zarar gelmesini istemeyen her evlat gibi her yurttaş da vatanına zarar gelsin istememektedir. Namık Kemal, Deli Hikmet’le müştereken kaleme aldığı Vatan Mersiyesi’nde de vatan, “düşmanın hançerini dayadığı ve kurtarılmaya muhtaç bir ana” şeklinde resmedilmiştir:

Serilüp hâk-i hakarete vatan can veriyor,
Yetişin son nefesimdir gelin imdâda diyor.
Sevgili vâlidemiz âkıbet elden gidiyor
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

Beslemişken bu kadar âdemi ihsânıyla
Gitti bîçâre vatan ağlıyarak şâniyle
Yaz bu mersiyyeyi taşa şühedâ kanıyla
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

(Namık Kemal, 1941, s.41)

İşte can verdi vatan dinîne hürriyetine
Buyurun kanlı musallâya Hudâ hürmetine
Hakk’a karşı duralım er kişi niyetine
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

(Namık Kemal, 1941, s.43)

Şair, Vatan yahut Silistre’nin ilk baskısına eklediği bu dörtlüklerde de ana metaforuna yer vermiştir:

“Cümlemizin validemizdir vatan
Herkesi lütfuyla odur besleyen
Bastı adû göğsüne biz sağ iken
Arş yiğitler vatan imdadına

Yâre nişandır tenine erlerin
Mevt ise son rütbesidir askerin
Altı da bir üstü de birdir yerin
Arş yiğitler vatan imdadına

(Namık Kemal, 1941, s.51)”

Namık Kemal'in Vatan yahut Silistre piyesinde orduya katılacak halka söylediği Vatan Şarkısı şiirinde, yiğitçe bir edayla Osmanlıların gücü ortaya konmuştur:

“Âmâlimiz efkârımız ikbâl-i vatandır
Serhaddimize kal’a bizim hâk-i bedendir
Osmanlılarız ziynetimiz kanlı kefendir
Gavgada şehâdetle bütün kâm alırsız biz
Osmanlılarız can verimiz nâm alırsız biz

(Namık Kemal, 1941, s.47)”

Namık Kemal, Murabba'sında değil vatanın kurtuluşu bir bülbülün dahi özgürlük uğruna neler yapabileceğini şöyle açıklamaktadır:

Sıdk ile terk edelim her emeli her hevesi,
Kıralım hâil ise azmimize ten kafesi;
İnledikçe eleminden vatanın her nefesi,
Gelin imdâda diyor, bak budur Allah sesi!

Mahv eder kendini bülbül bile hürriyyet için;
Çekilir mi bu belâ âlem-i pür mihnet için?
Dîn için, devlet için, can çekişen millet için
Azme hâil mi olurmuş bu çürük ten kafesi?

(Namık Kemal, 1941, s.49)

Muhammes'inde de benzer durum dile getirilmektedir:

“Çıkup dâ'vâ-yi hürriyyet miyâne
Atıldık biz de câ-y-i imtihâne
Muhâlif gittik evzâ-yi cihâne
Bu yolda bakmadık ikbâle cânê
Neler ettik alâ rağm-i zamâne

(Namık Kemal, 1941, s.37)”

Şair, aşağıdaki beyitlerde de milletin refahı için yapılabileceklerden bahsetmektedir:

“Refah-ı millet için terk-i rahat eyliyelim
Vatan yolunda yürü azm-i gurbet eyliyelim

Müyesser olmaz ise bari mülkün ihyâsı

O yolda ölmeğe işar-ı kudret eyliyelim

Medar-ı izz ü refah ihtiyar-ı mihnettir

Hükûmet ise garaz halka hizmet eyliyelim

(Namık Kemal, 1957, s.87)”

Şair, Hürriyet Kasidesi’nde milletin zor bir süreçten geçtiğini ancak değerinden hiçbir şey kaybetmeden ve vatansever insanların da gayretiyle milletin hak ettiği noktaya geleceğinden söz etmektedir. Bu anlamda Namık Kemal, kendi adına vatan uğruna azmetmekten asla dönmeyeceğini ifade etmektedir:

Hakîr olduysa millet şânına noksan gelir sanma

Yere düşmekle cevher sâkıt olmaz kadr ü kıymetten

Vücûdun kim hamîr-i mâyesi hâk-i vatandandır

Ne gam rah-i vatanda hâk¹⁴ olursa cevri ü mihnetten

Durur ahkâm-ı nusrat ittihâd-ı kalb-i millete

Çıkar âsâr-ı rahmet ihtilâf-ı re’y-i ümmetten

(Namık Kemal, 1941, s.3)

Biz ol âlî himem erbâb-ı cidd ü içtihadız kim

Cihangîrâne bir devlet çıkardık bir aşîretten

Felek her dürlü esbâb-ı cefâsın toplansın gelsin

Dönersem kahbeyim millet yolunda bir azîmetten

Vatan bir bî vefâ nâzende-i tannâza dönmüş kim

Ayırmaz sâdıkan-ı aşkını âlâm-ı gurbetten

Kilâb-ı zulme kaldı gezdiğin nâzende sahrâlar

Uyan ey yâreli şîr-i jiyan, bu hâb-ı gafletten

(Namık Kemal, 1941, s.4)

Namık Kemal’in vatan sevgisinin ele aldığı bir başka şiiri de Vaveyla’dır:

Feminin rengi aksedüp tenine

Yeni açmış güle misâl olmuş

În’itâfile bak ne âl olmuş

¹⁴ Çâk: nüsha. (Alınan metne aittir.)

Serv-i sîmin safâlı gerdenine
 Bu letafetle ol nihâl-i revan
 Giriyor göz yumunca rû'yama
 Benziyor aynı kendi hülyama
 Bu tasavvur dokundu sevdâma
 Âh böyle gezer mi hiç cânan?
 Gül değil arkasında kanlı kefen
 Sen misin sen misin garîb vatan?

(Namık Kemal, 1941, s.270)

Namık Kemal'in, Marsaillaise tercümesinde de vatani kurtarmak için halkı silahlanmaya teşvik söz konusudur:

“Ey ehl-i vatan, gel gidelim, şan günüdür bu!
 Zulm açtı yine karşımıza kanlı alemler!
 Evlâdımız, ehlimizi kırdaki ordu
 Âğuş-i vefâmızda tutup boğmaya kükrer,
 Saf bağlayın, artık, sarılın haydi silâha:
 Reyyân edelim isrimizi hûn-i mübâha

(Namık Kemal, 1941, s.276)”

Şair, bir başka şiirinde de vatani, Kabe'yle özdeşleştirerek vatana verdiği kıymeti ortaya koymaktadır:

“Nine koynunda uyurkan çıktım
 Geldim ammâ bu cihana bıktım
 Bir kızım var sana kurbân olsun
 Oğlumun merkadi al kan olsun
 Bu da Osmanlılara şân olsun!
 Sen gidersen yine gitmez şerefî
 Âh, vatan Kâ'be midir her tarafın

(Namık Kemal, 1941, s.276)”

Recaizade Mahmut Ekrem'in bülbül redifli gazelinde ise vatan sevgisi şu şekilde dile getirilmiştir:

...
 Vatan bahâra müreccah mı sence de yoksa
 Değil mi kâbil-i nakl âşiyânın ey bülbül?
 Senin bana sözünü ben sana hitâb edeyim
 Olup bu histe dahi tercümânın ey bülbül:

Bedel midir vatana bin cihân, velev hepsi;
 Nazîri olsa riyâz-ı cinânın ey bülbül?
 Vatan muhibbi içinse vatanda yeksândır
 Safâ vü kahır bahâr ü hazânın ey bülbül!

(Ekrem, 1997b, s.182)

Recaizade Mahmut Ekrem'in 93 harbi dolayısıyla yazdığı Murabba'sında vatanın özgürlüğü işlenmiştir:

“ ...
 Ne ikbâl ne bir feyz ne bir şöret için,
 Vatan millete hasbî olarak hizmet için;
 Pençe-i bâz-ı şimâlîdeki hürriyyet için;
 Azm-i merdaneye hâ'il mi olur ten kafesi?

(Ekrem, 1997b, s. 186)”

Hürriyetin ilan edilmesiyle birlikte 10 Temmuz 1325 tarihini taşıyan birçok hamaset temalı şiirin kaleme alındığı görülmektedir. Recaizade Mahmut Ekrem'in de bu ismi taşıyan şiirinin şu dizeleri, hürriyet kahramanlarına methiyeler düzmektedir:

“ ...
 Bir nûr-ı hak, bir mu'cize
 Gösterdi hürriyyet bize

Ey Kahramânlar tâ-ebed
 Medyûn-ı şükranız size
 Hoş îd-i millîdir bugün
 Asker! Senindir şân, öğün

... (Ekrem, 1997b, s. 472)”

Recaizade Mahmut Ekrem'in hürriyete övgüler sıraladığı mısralarıysa şöyledir:

...
 Korkunç, alış muhabbet-i milliyyeyi dile,
 Hürriyyeti tefevvüh.. O bir canlı hâ'ile..
 Bin havf ü ihtirâz ile, bin ihtiyât ile.
 Yok hasb-ı hâle cür'etimiz hod-be-hod bile..

... (Ekrem, 1997b, s. 454)

Zulme mü'essir olmuyor âhı bu milletin,

Kalsın mı intikâmı İlâhî bu milletin?.

... (Ekrem, 1997b, s. 457)

Hürriyyet! Ey ecell-i atâyâsı kudretin!

Hürriyyet! Ey ehem-i fezâyâsı hilâtin!

Hürriyyet! Ey muhâfız-ı icmâ'-ı ümmetin!

Hürriyyet! Ey mübâşiri hükm-i şerî'atin!

Zulmetme, kır selâsilini; kır esâretin;

Şeh-râh-ı kâbiliyyetini aç şu milletin!.

(Ekrem, 1997b, s. 459)

Muallim Naci, Musa b. Ebu'l Gazan yahut Hamiyyet manzumesinde devletin kurtuluşunun, kuvveti bulmanın yolunun birlikten geçtiğini şu dizelerle anlatır:

...

İttihat olsa tab'-ı millette

Hiç olur mu zeval devlette

Mülke âfet şikâk-ı millettir

Rûh-ı mülk ittifak-ı millettir

Ayrılan millet ittihadından

Kessin ümidini muradından

İttihat olmazsa vatan yaşamaz

Çünkü can olmayınca ten yaşamaz

Kuvvet ü izzet ittifak ile dir

Za'f u zillet de iftirak ile dir.

(Enginün, Kerman; 2011, s.195)

Hiciv ustası Eşref, Zeyl yahut Abdülhamîd-i Sâni'nin Hayatından Bir Nebze adlı şiirinde Abdülhamid Devri'nde yaşananlara, esarete, istibdat senelerinde “vatan, namus, hürriyet” gibi kavramların halkın gönlünden kaldırılmak istendiğine yer verir:

“...

Bunun asrında her şahsın hukuku pâ-y-mâl oldu,

Hayâtı milletin bin kerre fâci'dir esâretten.

...

“Vatan. nâmûs, hürriyyet” gibi elfâz-ı kudsîyi

Otuz yıldan beri kaldırmak ister kalb-i milletten.

Lûgatlerden bilinmez hangisi dûcâr-ı kahr olmuş,
Şaşırdı kaldı erbâb-ı kalem evhama hizmetten.

(Eşref, 1978, s. 306)”

Eşref, Sultan Abdülhamit’e olan kinini ve vatan sevgisini şu şekilde dile getirmiştir:

Sebep vardır vatandan ihtiyarî kimse dûr olmaz
Bunu herkes bilir hubb-ı vatan gerçi mukaddestir.
N’ola bir hubb-ı gurbet hâsıl olsa bilakis bizde
Vatanda ehl-i namusun ikâmetgâhı mahbestir.

Hamîd’in tac u tahtı târumâr olsun diye millet,
Nasıl el kaldırıp etmez dua detgâh-ı Mevlâ’ya;
Esir oldu vatan yaşmaklı bir duhter gibi güya
Şeh-i âlem saçından tuttu teslim etti a’dâya.

(Enginün, Kerman; 2011, s.129)

İbrahim Alaattin Gövsa, İnsanlık Aşkı şiirinde Türklerin, vatanlarının özgürlüğü için verdikleri mücadelede dahi onurlu olduklarını belirtmiştir:

“ ...

Sarı, solgun bir ecnebi simasını görmüştük;
Bu yaralı bir esirdi; etrafında hepsi Türk.
Çehresinde serserilik hayatının izleri,
Gözlerinde hile dolu bir Fransız neferi.

...

Bakmış Türkler yamyam değil ve hemen
Silâhını bırakarak atılmış,
Esirlerin arasına katılmış...

...

(Enginün, Kerman; 2011, s.493-494)”

Abdullah Cevdet, Şâika-yı Hayat şiirinde özgürlüğün, bağımsızlığın gelmesiyle oluşacak mutluluğa değinmiştir:

“Hûş-yâran deli gönlüm gibi cûşan olsa,
Kanlarında tutuşur nâire-i şan olsa,
Hakka, haysiyet-i milliyyeye, istiklâle,
Ah bir aşk, bir iman-ı huruşan olsa!

...

(Enginün, Kerman; 2011, s.425)”

Aka Gündüz, Bozgun şiirinde düşman işgalinde olan vatani resmetmektedir:

“Müslümanı, Türkü düşman sürümüş
Altın dağ üstünü duman bürümüş
Ruhlar, melekler ufka yürümüş!
Başını çevirip bakan kalmamış,
Ağla gözüm ağla; hicran yaraşır,
Vatansız erkeğe, zindan yaraşır.

(Enginün, Kerman; 2011, s.348)”

Aka Gündüz, *-Mecliste-* notuyla kaleme aldığı Ah!... şiirinde Rumeli’de Türk kalmadığını dile getirmiştir:

“...
Ben ne ettim? Nedir Rabb’im günahım?
Zindanlarda garip kaldım, nideyim?
Hak yolundan ayrılmadım Allah’ım!
Kurtar beni! Kurtarmağa gideyim...

Ağla bülbül! Çok zehir var dilinde
Türk kalmamış koca Urumeli’nde...

(Enginün, Kerman; 2011, s.349)”

Ali Ekrem Bolayır, Vasiyet şiirinde Osmanlı askerlerinin savaş meydanında gösterdikleri kahramanlıklara değinmiştir:

“...
Bir ordunun âvâze-i satveti,
Bütün halkın aheng-i mlliyeti;
Mukaddes, mübarek, bediü’l-kemal,
Zafer-itiyad ü gaza-iştimal,
Melâik-pesend ü şehadet-meâl,
Semevâta aksetti ism-i Celâl!
O Allah, Allah duyuldu, heman,
Bütün ordu ateşlere attı can!
Bütün ordunun kahraman erleri,
Cihangîr Osmanlı askerleri

... (Enginün, Kerman; 2011, s.285)”

Ali Ekrem, Ertuğrul şiirinde Türklerin atalarından aldıkları güçle var olmaya devam ettiklerini ifade etmektedir:

Sen ey nam-ı bilend, ey nam-ı Türk, ey nam-ı ra'd-aheng!
 Urur kalb-i cihana yâd-ı sıytınla nevâ-yı ceng:
 Büyük bir devletin âvâze-i tarih-i iclâli,
 Müebbet kavm-i Osmanî'nin en tâbende âmâlî
 Ertuğrul'unun lafz-ı celîl-i rûh-dârından;
 Vatan çıkmış o şâh-ı necdetin ulvî mezarından!

... (Enginün, Kerman; 2011, s.286)”

Samih Rifat, İnönü Kapılarında şiirinde milletçe esir olmamak için vatan savunmasını önemsemektedir:

“...
 Yurdunu çiğnetme, esir olursun
 Türbeni çiğnetme, Müslüman'sın sen
 Dövülür, kovulur, hayır ölürsün
 Yurdunu çiğnetme, kahraman'sın sen!

(Enginün, Kerman; 2011, s.373)”

Süleyman Nazif, “Niyetim, isteğim; hürriyetin, özgürlüğün şan ve şeref dolu yolunda şöhreti, ünü terk etmek; bunu bir yana iterek -sadece- vatan ve millet için çalışmaktır. Bu yüce emeli, isteği vicdanıma; duyguma, düşünceme yerleştiren kimdir? Bilmiyorum, bunu, - bir türlü- anlamıyorum! (Süleyman Nazif, 2010, s. 35-36)” demektedir:

“...
 Reh-i pür-şân-ı hürriyette kastım, terk-i şân etmek;
 Bu meyli kimdir ilkaa eyleyen vicdanıma bilmem ki!

(Süleyman Nazif, 2010, s. 35-36)”

Süleyman Nesib, -Balkan Muharebesi münasebetiyle- notuyla kaleme aldığı Orduya şiirinde Osmanlı ordusunu takdir etmektedir:

“Bulgar hududu geçmiş ey Osmanlı kahraman!
 Balkan, Pilevne, Şıpka ufuklarda bak doğan.
 Bunlar senindir al, veriyor Rabb-i müstean...
 Koş, koş hududa çağırıyor âbâ-yı necdetin,
 Şâd eylesin makâbir-i ecdadı nusretin...

(Enginün, Kerman; 2011, s.303)”

Celal Sahir Erozan, Ordunun Duası şiirinde Turan ülküsüne kavuşmayı dilemektedir:

“ ...

Ulu Tanrı'm, esir olan güzel Turan
Daha kaç yıl hakanına hasret çeksin?
Sen nasip et, altın ordu, elde Kur'an,
Otağını Kut dağında kursun; âmin.

(Enginün, Kerman; 2011, s.441)”

İsmail Safa, Terane-i Harb şiirinde vatanın kurtuluşunda canını ortaya koyan kahramanlara ve Osmanlı Devleti'ne övgülerini dile getirmektedir:

...

Her nefer cenkte arslan kesilir
Vatana bazısı kurban kesilir
Eylemiş canlarını işte feda
Yüzüyor kanlar içinde şühedâ

...

Var ol ey gayret-i insaniyye
Yaşa ey Devlet-i Osmaniyye
Var ol ey Hüsrev-i sahib-iklîl
Yaşa ey râhber ü ser'-i celîl
Var ol ey şaşaa-ı din-i mübin
Yaşa ey sürür-ı tâbende cebîn
Var ol ey mihr-i sipihr-i devlet
Yaşa ey cünd-i Gazanfer-i savlet
Var olun var olun ey askerler
Yaşayın siz yaşayın ey erler!

(Enginün, Kerman; 2011, s.305-306)

İsmail Safa, Gazileri İstikbal şiirinde Yunanlara haddinin bildirildiği ifade edilmiştir:

“ ...

Müeyyedsiniz avm-i Mennan ile
Nedir harp sizlerce Yunan ile
O gösterdi endamını, kaddini
Varıp siz de bildirdiniz haddini.

..

Vücudu boyanmışken al kanlara
Çıkıp sancak asmak o Balkanlar'a
Vurulmaktan asla hazer etmemek
Esir ettiği hasmı incitmemek

... (Enginün, Kerman; 2011, s.310)"

Osmanlı Devri'nde uygulanan ilk anıt projesi olma özeliğine sahip "Âbide-i Hürriyet"¹⁵ (Cezar, 1991, s. 142) için 1909'da Tevfik Fikret'ten bir şiir istenmesi üzerine Fikret'in kaleme aldığı Kitâbe'si yaşanan elim olayda hürriyet şehidi olan paşa ve askerlere de dikkat çekerek hürriyeti, hürriyetin önemini sıkça vurgulamaktadır. Bu anıtı Fikret, "milletin bağımsızlık isteğinin kutsal kiblesi" olarak nitelendirmektedir:

"...
Eğil zâ'ir, bu yer mihrâb-ı hürriyet, bu âlî yer
Mukaddes kible-i ikbâl-i istiklâl-i millettir.

(Tevfik Fikret, 2004, s. 492)"

Yine Kitâbe şiirinde Fikret; özgürlüğün, namus ve umudun, dokunulmadan bırakılmasını anıtın dikildiği bu heyete borçlu olduğunu söyleyerek yaşayan her kişinin hürriyeti kutsamasını ibadetten sayar:

"...
Bugün hürriyetin, milliyetin, nâmûs u ümmîdin
Masûn kaldıysa bil, zâ'ir, rehâ-kârın hey'ettir.

Bu hey'et şânlı bir timsalidir hürriyetin, takdîs!

Yaşar her ferd için, takdis-i hürriyyet ibâdettir!

(Tevfik Fikret, 2004, s. 492)"

Tevfik Fikret'in, oğlu Halûk'u, vatan uğruna şehit görmekten zerre endişe duymadığı hatta "sevincini kutsayarak secde edeceğini" Fikret, Halûk'un Defteri adlı şiirinde şu şekilde ele almıştır:

"...

¹⁵ 23 Temmuz 1911'de açılışı yapılan bu anıt, 31 Mart (13 Nisan 1909) gericilik hareketinde şehit düşenler için, hürriyetin, daha doğrusu Meşrutiyet'in kurtarılışı anısına dikilmiştir. (Detaylı bilgi için bkz. Haz. Ali Şükrü Çoruk, *Eski İstanbul Hatıraları* Sadri Sema, Kitabevi, İstanbul, 2002., Mustafa Cezar, *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, Akbank Ak Yayınları, İstanbul, 1991.)

Ey, şanlı vatan bayrağı, bir gün seni oğlum
 Bir mevkib-i zî-heybet-i hürriyyet önünde
 Çekmiş görebiseydim... O pür-hande ölürken
 Etmezsem eğer şevkını takdîs ile secde;
 Dünyada en alçak baba elbet ben olurdum.
 Oğlum, onu gönlümce yaşat... Ölme fakat sen.

(Tevfik Fikret, 2004, s. 530)”

Tevfik Fikret, Rübâb-ı Şikeste’deki Ken’an manzumesinde Kenan’ın çocukluğundan bahsettikten sonra savaş senelerinde vatan savunması için cepheye gidişini ve gazi olarak köye dönüşünü anlatır:

“...

Harp oldu, bütün köydeki şübhân-ı hamîyyet
 Serhadde şitâb eyledi... Ken’an da berâber;
 Bir gün pusuda bir avuç erbâb-ı celâdet
 Bir fırka harâb eyledi... Ken’an da beraber.
 Ken’an köyüne yârelî dönmüş geliyordu,
 Pîşinde bir âvâze-i şân yükseliyordu!

(Tevfik Fikret, 2005, s. 39)”

Şair, Hasan’ın Gazâsı adlı manzumesinde vatan savunması ve gaza için can atan Hasan’ı konu alır. Hasan, büyük bir istekle cepheye gider ve döndüğünde de saygı ve övgü ile karşılanır:

“Tahaşşüd eyledi teşyi’ için gönülleri,
 O kahraman, o gazanfer yürekli efrâdı;
 Bu muhterem vatanın ber- güzîde evlâdı

...

“Evet, yiğitler, evet... Siz fedâ-yı nefis ediniz;

“Vatan yolunda fedâ-yı hayat eden ölmez...

“Kadınlar, ağlamayın, cenge her giden ölmez!..

(Tevfik Fikret, 2005, s.41)”

Şair, Asker Geçerken adlı sonesinde ise yine vatanın özgürlüğü için canını ortaya koyan askerlerin geçişindeki asaleti ve vakuru hissettirir:

“Nakkâre önde, bir müteharrik cbel gibi
 Geçmekte zî-vakar u tarab mevkib-i zafer;
 Sancak, o reng-i âl ile fecr-i ezel gibi

Fark-ı mehâmetinde saçar mevce mevce fer...

(Tevfik Fikret, 2005, s. 230)”

Kılıç şiirinde Fikret, “çekiç altında heybetli bir kılıç olmak için ezilen çelik, ne zaman ki ülkeyi kurtarmak uğruna, ülkenin bağımsızlığa kavuşması için kınından çıkar, o zaman” asıl işlevini yerine getireceğini düşünür:

Çekiç altında muhakkar ezilir günlerce,
Bir çelik parçası bir tîg-ı mehîb olmak için;
Sonra yatmakla geçer ömrü niyâmında bütün;
Ne hazîn işkence!

O çelik parçası bir gün bir ehemmiyet alır;
Koca bir kavmin olur hâris-i istilâli;
Koca bir memleketin ırzı, hayâtı, malı
Ona vâbeste kalır...

(Tevfik Fikret, 2005, s. 232)

Millet Şarkısı şiirinde ise Fikret, vatansız yaşamaktansa ölmeyi tercih etmenin doğru olacağını dile getirir:

... Gel kardeşim, annen sana muhtâc; ona koşmak...
Koşmak ona, kurtarmak o bî-bahtı vazifen.
Karşında göğüs bağı açık, ölgün, yatıyor bak;
Onsuz yaşamaktansa berâber ölüş ehven!
...

Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol;
Ey hak yaşa; ey sevgili millet, yaşa... Var ol!

(Tevfik Fikret, 2005, s. 312)

Vatan Şarkısı’nda ise “Osmanlı”lık kavramına vurgu yapan Fikret, Türk milletini; “istibdadın burcunu yıkan ve vatanın güçlenmesi için ant içen özgürler” olarak tanımlamıştır:

Biz fedâyî milletiz, mer oğlu merd Osmanlıyız;
Burc-ı istibdâdı yıktık, kahramanız, şanlıyız;
Bir vatan, bir hak tanır ahrârız; arslan canlıyız.
Canla, şanla, ey vatan, te’bîdine peymânlıyız...
Can da sen, şan da sen, hepsi sensin, yaşa;
Ey vatan, ey mübârek vatan, bin yaşa!

...

(Tevfik Fikret, 2005, s. 314)

Mehmet Akif, Safahat'ın Süleymaniye Kürsüsünde kitabında esaretin ne kadar kabul edilemez olduğunu vaiz, şu cümlelerle ortaya koymaktadır:

“ ...

Düşmeden pençesinin altına istikbâlin,

Biliniz kadrini hürriyyetin, istiklâlin,

Söyleyip başka memalikteki mahkûmîni:

Hâkimiyet ne imiş öğreniniz kıymetini.

Yoksa, onsuz ne şu dünya kalır İslâm'a ne din...

Kuşatır millet-i mahkûmeyi hüsrân-ı Mübin.

...

(Ersoy, 2014, s. 324)”

Mehmet Akif Ersoy, Safahat'ın dördüncü kitabı olan ve sürekli “çalışmayı” yücelttiği Fatih Kürsüsünde'de camide konuşma yapan vaiz, çalışmayan milletlerin esarete mahkum olduklarını dile getirmiştir:

“ ...

‘İşitmedim’ diyemezsin; işittin elbette:

‘Tevakkufun yeri yoktur hayât-ı millette.’

Sükûn belirdi mi bir milletin hayâtında;

Kalır senin gibi zillet, esâret altında.

(Ersoy, 2014, s. 448)”

Vaiz, “vatan sevgisi” konusuna geldiğinde önce vatanını önemsemeyen kişilerden bahseder, sonra da özgür olan kişinin bundan kesinlikle ödün vermeyeceğini şu sözlerle ifade eder:

“ ...

Fakat, sen öyle değilsin: Senin yanar ciğerin:

‘Vatan!’ deyip öleceksin semâda olsa yerin.

Nasıl tahammül eder hür olan esâretine?

Kör olsun ağlamayan, ey vatan, felâketine!

(Ersoy, 2014, s. 484)”

Vaiz, Balkan Savaşı'nda Edirne'nin Bulgarların eline geçmesi konusuna geldiğinde yapılan zalimlikleri ve savaş esirlerinin öldürülmesini hatırlatır:

“ ...

Sokak sokak dolaşan sahya: Vâpesîn feryâd;

Derin derin duyulan ses: Enîn-i istimdâd.

Dışarda kendisi mahkûm, içerde nâmûsu...

Esîri öldürüyor, bak ki, zulmün en koyusu!

(Ersoy, 2014, s. 502)”

Akif, ahlakın çökmesini milletin bağımsızlığının da bir sonu olacağını şu ifadelerle anlatmıştır:

...

Budur hilkatte cârî en büyük kanûnu Hallâk'ın:

O yüzden başlar izmihlâlî milletlerde ahlâkın.,

Fakat, ahlâkın izmihlâlî en müdhiş bir izmihlâl;

Ne millet kurtulur, zîrâ, ne milliyet ne istiklâl.

Oyuncak sanmayın! Ahlâk-ı millî, rûh-i millîdir;

Onun iflâsı en korkunç ölümdür: Mevt-i küllîdir.

...

(Ersoy, 2014, s. 528)

Safahat'ın altıncı kitabı olan Âsım'da Köse İmam, büyük ümitler atfettiği Âsım'ı vatanın özgürlüğü uğruna feda etmeyi göze almıştır:

“ ...

_ Çünkü gayetle tabî'idir o müşkil gayret:

Kaplamış yurdumun âfâkını, mâdem, şühedâ...

Varsın olsun kalanın uğruna Âsım da fedâ.

“Hem gazâ, hem de şehâdet ne sa'âdet bu!” derim;

Ciğerim yansa da söndürmek için cehd ederim.

(Ersoy, 2014, s. 770)”

Akif, *Safahat*'ın yedinci kitabı olan Gölgele'deki Şark adlı şiirinde Doğu medeniyetinde gördüklerini sıralarken esaret, zorbalık, düşünmeyen kişiler gördüğünü dile getirmektedir:

“ ...

‘Ne gördün, Şark'ı çok gezdin?’ diyorlar. Gördüğüm; Yer yer,

Harâb iller; serilmiş hânımanlar; başsız ümmetler;

Yıkılmış köprüler; çökmüş kanallar; yolcusuz yollar;

...

Düşünmez başlar; aldırılmaz yürekler; paslı vicdanlar;

Tegallübler; esâretler; tehakkümler; mezelletler

...

‘Gazâ’ nâmıyle dindaş öldüren bîcâre dindaşlar...

(Ersoy, 2014, s. 790)”

Akif, Alınlar Terlemeli şiirinde boyunduruk altında kalmak ve hürriyet arasında bir karşılaştırmaya gitmiştir:

...
 Gebermek istiyorsan, başka! Lâkin, korkarım, yandın;
 Ya sen mahkûm iken, sağlık ölüm hakkın mıdır sandın?
 Zimâmın hangi ellerdeyse, artık, onlarınsın sen;
 Behîmî bir tahammül, varlığından hisse istersen!
 Ezilmek, inlemek, yatmak, sürünmek var ki âdettir;
 Ölüm dünyâda mahkûmîne en son bir sa'âdettir.
 Desen bin kerre “İnsânım!” kanan kim? Hem niçin kansın?
 Hayır, hürriyyetin, hakkın masun oldukça insansın.
 Bu hürriyyet, bu hak bizden bugün âheng-i sa'y ister:
 Nedir üç dört alın? Bir yurdun alnından boşansın ter.

(Ersoy, 2014, s. 796)

Akif, 1920’de İngilizler tarafından Malta’ya sürgün edilen Süleyman Nazif için yazdığı *Süleyman Nazif’e* adlı şiirde, onun 23 Kasım 1918’de İstanbul’un müttefik işgalini yaşadığı gün -hiçbir yazar bu olaya tepki verememişken- Hâdisât gazetesinde yazdığı Kara Bir Gün başlıklı makalesine göndermede bulunmuş ve Süleyman Nazif’i bu şiirin sonuna eklediği dipnotta “kahraman bir vatanperver” olarak anmıştır:

“...
 Ey tek kara gün dostu, bu hicrân-zede yurdun!
 Sen milletin âlâmını dünyaya duyurdun,
 En korkulu günlerde o müdhiş kaleminle...”

(Ersoy, 2014, s. 818)”

Akif, Taceddin Dergâhı’nda yazdığı bu şiirin devamında bu milletin esareti, hiçbir şekilde kabul etmeyeceğini dile getirir:

“...
 İslâm ilinin sâde esâret mi nasîbi?
 ...
 Saldırsa da kırk Ehl-i Salîb ordusu, kol kol,
 Dört yüz bu kadar milyon esîr olmaz, emin ol.

(Ersoy, 2014, s. 820)”

Bursa'nın Yunan istilasına maruz kaldığı sırada kaleme alınan Bülbul manzumesinde, bülbulün özgürce uçabilmesinin “bütün hürriyet aşıklarının en büyük ideali” olarak tasavvur edilir:

“... ”

Değil bir kayda, sığmazsın –kanatlandın mı- eb'âda;

Hayâtın en muhayyel gayedir ahrâra dünyâda.

(Ersoy, 2014, s. 824)”

Millî Marşımız olan ve Akif'in, *Kahraman Ordumuza* ithaf ettiği ve Safahat'a almadığı İstiklâl Marşı, Türk milletinin bağımsızlığa nasıl kavuştuğu ve Akif'in bu bağımsızlığa olan inancını konu alır. Bağımsızlığı Türk milletinin hakkı olarak gören Akif, “hakk” kelimesinin “yaratıcı, Allah” anlamını kullanarak “Allah'a inanmak gibi ulu değerlerden vazgeçmeyen Türk milleti bağımsızlığı hak eder.” ifadesiyle kendi dünya görüşünü de ortaya koymaktadır:

“... ”

Hakkıdır, hür yaşamış, bayrağımın hürriyet;

Hakkıdır, Hakk'a tapan, milletimin istiklâl.

(Ersoy, 2014, s. 922)”

Şiirin, hürriyet kavramını, belki de en derin tesirle veren dörtlüğünde kendi özelinde Türk milletinin hürriyetine düşkün bir millet olduğu ve Ergenekon Destanı'nı da hatırlatır şekilde “dağları yırtarak” bağımsızlık ateşinin milletin adeta genetik kodlarında yazılı olduğu ifade edilmiştir:

“... ”

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım

Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!

Kükremiş sel gibiyim: Bendimi çiğner, aşarım;

Yırtarım dağları, enginlere sığmam taşarım...

(Ersoy, 2014, s. 920)”

Vatanın özgürlüğü ve bu bağımsızlığın korunması adına, bu vatan için toprağa düşen şehitler anısına; vatana sahip çıkılması gereği vurgulanmıştır:

...

Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma sakın;

Siper et gövdeni, dursun bu hayasızca akın.

...

Se şehîd oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:

Verme, dünyâları alsan da, bu cennet vatanı.

(Ersoy, 2014, s. 920)

...

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ?

Şühedâ fişkırarak toprağı sıksan, şühedâ!

(Ersoy, 2014, s. 922)

Mehmed Emin Yurdakul, Yunan Sınırını Geçerken şiirinde Türk milletinin köle olmayacağını ifade etmiştir. Zincir-kement, hür yaşamak-köle olmamak, kükremiş sel-taşmak imgelerinin benzerliğinden yola çıkarak Mehmed Akif'e İstiklal Marşımızı yazdıran zemini hazırlayıcı bir şiir olduğunu görmek mümkündür:

“...

Hangi Türk'tür gerdenine urgan, kement urdurur?

Hangi Türk'tür mescidine çanlı kule kurdurur?

Milletimiz köle olmaz; böyle günde kim durur?

Biz Türkler'iz; Kızılırmak olur böyle taşarız!

(Yurdakul, 1989, s.24)”

Yurdakul, Anadolu'dan Bir Ses yahut Cenge Giderken adlı şiiriyle memleket edebiyatını başlatmış, bir çağır açmıştır:

Ben bir Türk'üm dinim, cinsim uludur,

Sînem, özüm ateş ile doludur,

İnsan olan vatanının kuludur,

Türk evlâdı evde durmaz; giderim!

Yaradanın kitabını kaldırtmam,

Osmancığın bayrağını aldirtmam,

Düşmanımı vatanıma saldırtmam,

Tanrı evi viran olmaz; giderim!

Bu topraklar ecdadımın ocağı,

Evim, köyüm hep bu yerin bucağı,

İşte vatan! İşte Tanrı kucağı!

Ata yurdun evlât bulmaz; giderim!

Tanrı'm şahit duracağım sözümde,

Milletimin sevgileri özümde,
 Vatanımdan başka şey yok gözümde,
 Yâr yatağın düşman almaz; giderim!

...

(Enginün, Kerman; 2011, s.326)

Yurdakul, *Gençlik'e* ithaf ettiği Anadolu manzumesinde savaş yorgunu, bitkin, fakir Anadolu'nun artık yükselişe geçmesinin, hür düşünceye tekrar kavuşmasının, kızların esaretten kurtulmasının vaktinin geldiğini vurgular:

...

Ey mübârek Anadolu toprağı!
 Hani senin bahtıyarlık hukukun,
 Hür düşüncen, millî duygun, kânunun?
 Hani senin yeni ruhlu çocuğun,
 Sevgin, neş`en, çalgın, türkü'n, oyunun?
 Ey dertliler yatağı,
 Ne vakte dek gençliğine hakâret,
 Bu ayrılık, bu gözyaşı, bu ölüm?
 Ne vakte dek kızlarına esâret,
 Bu sert denir, bu ağır yük, bu zulüm?..

(Yurdakul, 1989, s. 55)

Yurdakul, “*Hürriyet Kahramanları'ndan Enver Bey'e*” ithafıyla başladığı Beşiğin Önünde¹⁶ adlı şiirinde “esaret içinde yaşanan vatanın, zindan olduğu; özgürlüğün sembolü güvercinin dahi zehirli yılanı benzediği” görüşüne yer vermiştir:

...

Ağlamak!..

Zirâ, bizim hayâtımız baharına ermedi.
 Hürriyetin hiçbir dalı bize yemiş vermedi;
 Bilmez misin, zincir sesi işidilen bir toprak
 Cennet olsa bizim için bir karanlık zindandır;
 Bizim için penbe şafak bir kırmızı kefendir;
 Bizim için bir Sadberk gül bir yabânî dikendir;
 Bizim için bir güğercin bir agulu yılandır...

(Yurdakul, 1989, s. 66)

Aynı şiirde şair, kurtarıcı bir kahramanın çıkmamasının sitemini dile getirmektedir:

¹⁶ Şiirin TTK'ye verilen örneğinde başlığı *Ağlamıyor* şeklindedir. *Resimli Kitap* basımında *Oğlum Doğduğu Gece* başlığıyla ve ithaf olmadan basılmıştır.

...

Mazlum oldum, adâletin eşiğinde haykırdım;
Esir oldum, hürriyetin kürsüsünde bağırdım;
Her şey oldum... Kurtarıcı kahramanlar istedim.
Pek yazık ki bu günedek böyle yiğit çıkmadı;
Beşikleri tabut yapan, yangınlarla ısınan,
Mi`desinin açlığını vicdân bilen bir insan..
İşte sana yaşadığın alçak dervin evlâdı!..

(Yurdakul, 1989, s. 67)

Yurdakul'un *Hürriyet Kahramanlarından Halil Bey'e* ithafıyla kaleme aldığı *Biliniz Ki Ey Gaddarlar*¹⁷ şiiri milleti bilinçlendirecek yayınların basılamadığını, okulların kapatılarak eğitim özgürlüğünün engellediğini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir:

“Evet sizler, varın bize asla şiir yazdırtmayın;
Şu millete can verecek hiçbir kitap basdırtmayın;
Vahşet tamam olmak için her mektebi kapattırın..

(Yurdakul, 1989, s. 71)”

Bu şiirin devamında da hiçbir milletin esareti kabullenemeyeceği, Allah'ın her kulunu özgür yarattığını ve hürriyeti kısıtlanan bir millete de Allah'ın yardım edeceği dile getirilmiştir:

“...

Sorarım ki hangi millet bu hayâta katlanmıştır?
Köleliği kendisiçün bir mukaddes hak sanmıştır?

...

Bu âlemde insanları hür yaradan Cenâb-ı Hak
Her millete zincirini kırdırtmış, kırdırtacak;..

(Yurdakul, 1989, s.72)”

Yurdakul'un *İttihad ve Terakkî Cem'iyeti'ne* ithafıyla başladığı 10 Temmuz şiirinde yürekte vatan aşkı ve hürriyeti olduktan sonra hiçbir engelin bu aşkın önüne geçemeyeceği vurgulanmıştır:

“...

Aklınıza gelmezdi ki, hiçbir vakit zincir, zindan
Kalblerinde vatan aşkı çarpanları titretmez;

¹⁷ *Türk Derneği* mecmuasında *Ma`ârif Cellâdları'na* adıyla basılmıştır.

Hürriyetin o muladdes ru'yaları alev saçan
Alınlardan en sönük bir kıvılcımı körletemez.

(Yurdakul, 1989, s. 77)”

Şiirin sonunda ise şair, Türk milletinin istediği takdir gücünün nelere yetebileceğini şu şekilde sıralamıştır. Ancak Türk milleti bunları yapabilmek için “hürriyetin kanadının gölgesine” ihtiyaç duymaktadır:

“ ...

Biz istersek hürriyetin kanadının gölgesinde
Asırları öğündüren dehâmızı parlatırız;
Büyük ırklar yurdu olan şu zengin Şark Ülkesi’nde
Yarın yine bir şerefli medeniyet yaratırız.

(Yurdakul, 1989, s. 78)”

Şairin, *Yurdumun Dişi Arslanları’na* ithafıyla şehit ve gazi analarına seslenişi Ya Gâzî Ol, Ya Şehid şiiri; oğlunu vatan savunmasına gönderen bir annenin cümlelerinden mürekkeptir:

...

O silâha sarıl ki, böyle günde bir erkek
Bu duâlı demirden başka bir şey kullanmaz;
Bunu tutan bir bilek
Köleliğin uğursuz zincirine uzanmaz.

Git evlâdım, yıllarca ben oğulsuz kalayım;
Şu yaralı bağrıma kara taşlar çalayım.
Haydi oğlum, haydi git;
Ya gâzî ol, ya şehid!..

(Yurdakul, 1989, s. 92)

Yurdakul, *Harbiye Mektebi Talebesi’ne* ithaf ettiği Ordu’dan Bir Ses adlı şiirinde “hürlük”e şöyle vurgu yapmaktadır:

“ ...

Bil ki senin toprağın
Her zaman hür kalacak
Ay yıldızlı bayrağın
Bize gölge salacak!

Sen ninniye duyduğumuz bir yersin;
 Hür yaşamak hukûkunu verensin;
 Nice günler gördüğümüz illersin;
 Varlığımız, dirliğimiz hep sensin.

(Yurdakul, 1989, s. 94-95)”

Şair, Nifâk adlı şiirinde milletin üstünde dolaşan kara bulutların hürriyete zarar verdiğini dile getirmektedir:

“...
 Senin kanlı kinlerin kayalardan keskindir;
 Senin mel`ûn rüzgârın dünyâları titretir;

Bir devleti öyle bir felâkete düşürür,
 Tehlikeye atar ki bur’da büyük bir millet,
 Şeref, namus, hürriyet,
 Bir geminin enkâzı gibi batar ve çürür.

(Yurdakul, 1989, s. 106)”

Türk Ocağı için yazdığı *İrkımın Türküsü* şiirinde şair, önce “esirliği Türk’e değil, başka millete yakıştırmış” sonra da “doğan güneşin hür alınları öpeceğini” söylemiştir:

...
 Bizim mağrur Kayserler’e diz çöken
 Hiçbir alçak askerimiz doğmadı;
 Dârâlar’a sâkîyelik eyleyen
 Her esir kız başka millet evlâdı.
 ...
 Bilinsin ki en son Nisan bu il’in
 Son tahtına güllerini serpecek.
 En son doğan baygın güneş son neslin
 Hür alnını nurlariyle öpecek.

(Yurdakul, 1989, s. 111-112)

Şair, aynı “hür alın”dan Selâm Sana şiirinde de bahsetmektedir:

“...
 Senin dahî hür alnında bir nur vardı;
 Turanlar’ın güneşleri,

Kâ`beler'in o mukaddes ateşleri
Ru`yâ gören bu alında yıldırdı.

(Yurdakul, 1989, s. 113)”

Yine aynı şiirde şair, “hür millet olma ve serbestlik” üzerinde durmuştur:

...
Biz de bugün şu Osmanlı ülkesinde
Armağanın olan adı taşıyoruz;
Şu Osmanlı bayrağının gölgesinde
Bir hür millet hukûkiyle yaşıyoruz.
“...
Hür kalblerin duyduğu bir sa`âdetle

Ataların ocağında
Bir sâf ömür sürmekteyiz;
Bir mâbedin saçağında
Yuva yapan kırlangıçlar,
Cıvıldaayan kuşlar kadar
Bahtiyâriz ve serbestiz.

(Yurdakul, 1989, s. 119-120)

Yurdakul, Ey Türk Uyan şiirinde “hürriyetsiz milletlere” Resul’un “Uyan!” dediğini ifade etmektedir:

“Fâtih, şâir: Kurtarıcı, diriltici her çehre
Bu timsâlle hayâl olan ümidleri fetheder;
Hürriyetsiz milletlere, sa`âdetsiz yerlere
Bunun Resûl hitabıyla seslenerek, “Uyan!” der.

(Yurdakul, 1989, s. 138)”

Şair, yine aynı şiirinde Şark’ı esir olarak nitelendirmektedir:

“Harâbeler üzerinden istikbâlin Asya’sı
Saçlarının ucu kanlı güneş gibi doğacak;
Bu günedek esîr olan Şark’ın mazlum dünyâsı
O çapulcu sürüleri toprağından boğacak;

(Yurdakul, 1989, s. 139)”

Şair, çalışan kişilerin ancak hürriyete ulaşabileceğini düşünmektedir:

“Haydi yürü! Bu âlemde her zafer
Yalnız aslan olanları selâmlar;

Hürriyetler, sa`âdetler, sevinçler
Meşakkatli alınlarda parıldar!.

(Yurdakul, 1989, s. 141)”

Şair, hürriyeti Türkistan ve bütün Asya için arzulamaktadır:

“Haydi yürü! Medeniyet, şeref, şan
Genç alnında millî ru`yâ görenin!
Eski, yeni hür ve mes`ud Türkistan,
Bütün Asya ve istikbâl hep senin!..

(Yurdakul, 1989, s. 142)”

Yurdakul, Tan Sesleri şiir kitabında yer alan Aç Bağrını Biz Geldik adlı şiirindeki şu mısralar Türk milletinin esareti kabullenemeyeceğini ortaya koymaktadır:

“Bugün yeni tarih’in başladığı bir gündür;
Açtığımız bayraklar,
O canavar Ruslar’a mahkûm olan topraklar,
Zulm altında inleyen esir Türkler içündür.
Biz de, zindan ve zincir yaratmayan Tanrı’nın
Halâs için dünyaya gönderdiği erleriz;
Şark’a büyük bir devir hazırlayan yarının
Ru`yâsına can vermek yemini ediniz!..

(Yurdakul, 1989, s. 145)”

Aynı şiirin 5. bölümünde Türk milletinin “memlekete hürriyeti getirmek” için yaratıldığı ifade edilmektedir:

“Ey sevgili memleket
Aç bağrını biz geldik:
Sana necat, hürriyet
Vermek için yükseldik.”

(Yurdakul, 1989, s. 146)

Aynı şiirin 15. bölümünde şair, “ihtilâl şiirleri okuyan bir çocuk” ile “hürriyet bayrağı dokuyan bir genç kız” resmedilmiştir:

“Bilsinler ki, şu komşu, kardeş olan toprakta
Elmas taçlı sultan’dan
Yirmi evli köydeki rencberedek her insan
Onlar için en derin mahabbetler duymakta;
Bakın, size bir çocuk: Bülbül sesli diliyle

Onlar için ihtilâl şiirleri okuyor;
Bakın, size bir genç kız.. Som gümüşten eliyle
Onlar için hürriyet bayrağını dokuyor.

(Yurdakul, 1989, s. 149)”

16. bölümde ise “hür vatan” vurgusu yapılmaktadır:

“Evet, artık kurtuluş zamanları yakındır;
Yarın yine saltanat bu kahraman ırkıdır.
Bir ayrılmaz Türklük’ün yaşadığı her bucak
Yetmişiki ulus’a bir hür vatan olacak;

(Yurdakul, 1989, s. 149)”

Yurdakul, Ey İğnem, Dik şiirinin 2. bölümünde ise Türk bayrağı diken kadınların bayrağı dikerken hangi hissiyata sahip olduklarını vurgulamaktadır:

“Ben doğduğum vatana sonsuz yıllar dilerim;
İsterim ki hayâta hür açılan gözlerim
Ay yıldızlı bayrağın
Nurlarının altında saâdetle kapansın;
Şu mübârek toprağın
Her çocuğu Turan’ın ninnisiyle sallansın!
Bunun için bende de iş görececek kuvvet var;
Kılıçların yanında iğneler de parıldar.

(Yurdakul, 1989, s. 156)”

Aynı şiirin 4. bölümünde Turan zihniyetiyle Türk ırkının her ferdine hürriyet kazanmaya davet söz konusudur:

“Bakın, her Türk, kızından karısından ayrılmış,
Aşka vedâ` ederek,
Ocağını köyünü yurda fedâ ederek
Pâdişâhın emriyle silâhına sarılmış:
“Ey Gâzîler” türküsü çağırarak gidiyor;
Şu zavallı Turan’ın necâtını istiyor
Ve diyor ki, “İrkımın –Özbeg, Tatar, Kumuk, Fin-
“Her evlâdı hürriyet kazanarak birleşsin!”

(Yurdakul, 1989, s. 158)”

Aynı şiirin 10. bölümünde Türk milleti esir milletleri “kurtarıcı” rolündedir:

“Ey zaferin Tanrı’sı sen bizlere yardım et!

Şark’a necat verecek,
Yirmi esir millete kanadını gerecek
Kurtarıcı Türkler’i sağ ve sağlam ilerlet!

(Yurdakul, 1989, s. 159)”

Yurdakul şiirlerinde sıklıkla “kurtuluş” anlamına gelen (TDK Sözlük, 2005, s.1463) “necat” sözcüğüne yer vermektedir. Şiirlerin genel olarak bağlamından çıkarımlayacağımız üzere bu sözcük “esaretten kurtuluş, boyunduruktan sıyrılma vb.” anlamları karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Aynı şiirin 11. bölümünde şair, Ural-Altay hattı boyunca hürriyet sevinci yaşanmasını dilemektedir:

“Dilerim ki, ordumuz Kafkaslar’da yükselsin;
Nevalar’ın önünden “Zafer!” diye ses gelsin.

Urallar’ın altında
Vahşi, mağrur leşlere adâletin bağırınsın;
Altaylar’ın sırtında
Yetmiş milyon hürriyet sevinciyle haykırsın.

(Yurdakul, 1989, s. 160)”

Şairin *Çanakkal’a Kahramanları’na* ithafen kaleme aldığı Ordunun Destanı adlı şiirinin 2. bölümünde, bize atalarımızdan kalan hak, hürriyet gibi kavramların tehlikede olduğu aktarılmıştır:

“Zîrâ fâtiâ ataların şân verdiği şu ülkede
Milletlere hak, hürriyet..
Devletlere, krallara sınır çizen bir hükûmet
Girdâblara sürüklenen gemi gibi tehlikede!..

(Yurdakul, 1989, s. 174)”

Ülkenin işgali hâlinde ne olacağına dönük varsayımlar yine bu bölümün sonuna denk gelmektedir:

...
Tâ ki onlar Hindû, Mogul, Arap ve Türk yirmi ırka
İpek, fağfur, sedef, yâkut toprakları zengin Şark’a
Bir kuvvetten korkmaksızın
Kırbaçlarla, demirlerle, ateşlerle zulm etsinler
Ve bu asrı Sezarlar’ın
Konsuller’i ilâh olan zamânına benzetsinler.
Âh, o zaman bizler için ne hükûmet, ne miliyyet;

Dîni, ırk1, hürriyeti unutturan bir mâsîbet!..

(Yurdakul, 1989, s. 176)

Aynı şiirin 3. bölümünde genç delikanlıların ve kızların fedakârlıkları sonunda hür milletlerin oluştuğu dile getirilmiştir:

“ ...

Yurdun böyle felâketli günlerinde...

Onun yayla, köy, kasaba her yerinde

Her kahraman delikanlı,

En sevgili vücutlarından uzaklaşır;

Her genç zevce, her nişanlı

Bir kız kardeş kalbi gibi duygu taşır.

Bizim bugün gördüğümüz hür milletler

O fedâkâr çiftlerinin yâdigârı;

...

(Yurdakul, 1989, s. 177)”

Aynı bölümün devamında da esir düşen bir milletin hiçbir kıymetinin kalmayacağı dile getirilmiştir:

“ ...

Bu yurt esir düştüğü gün o şafaklar,

O arslanlı gümüş sular neye yarar?

...

(Yurdakul, 1989, s. 177)”

“ ...

Şu dünyanın her yerinde zincirlerin

Karşısında aşklar susar, kalbler inler;

Ömrü, günah gibi çeken her esirin

Dudağında ümid ağlar, mâtem güler.

...

(Yurdakul, 1989, s. 177)”

Aynı şiirin 8. bölümünde şair, hürriyeti elde etmenin yolunun mücadele etmekten geçtiğini hatırlatmaktadır:

“O silâhı parlatın ki ulu ecdad

Bı demirle yüz devlete temel atmış;

Her iklimde yüce, şanlı bir saltanat,

Hür ve mes’ud bir Türk ömrü parıldatmış.

...

(Yurdakul, 1989, s. 187)”

Bölümün devamında tahtta ancak bir Türk hakanın olması gerektiği, bu bağlamda başka bir devletin boyunduruğu altına giremeyen bir Türk ırkı dile getirilmiştir:

“ ...

İleriye! Türk’ün alnı

Yalnız Rabb’e secde eder;

Onun asil, hür vicdânı

Tahtta hakan görmek ister.

(Yurdakul, 1989, s. 188)”

İşgal güçlerinin “hürriyet düşmanı” olarak nitelendirildiği ve sömürgeciliği hatırlatan şu mısralar dikkat çekmektedir:

“Şu canavar İngilizler, Fransızlar..

Bu hürriyet düşmanları vicdansızlar

Âl-i Osman devletini

Hindistan’a, Cezayir’e çevirsin mi?

Muhammed’in ümmetini

Esâretin zincirleri kemirsin mi?

...

(Yurdakul, 1989, s. 188)”

Aynı şiirin 9. bölümünde Şark’ın Şarklılara ait olduğu belirtilmiştir:

“ ...

Kurtarıcı silâhlarla

Bu tâli`siz illerde de hür milletler yaşayacak.

Artık Şark’ın ufukları altındaki her diyârın,

Tacı, tahtı, saâdeti, herbir şeyi Şarklı’ların!..

(Yurdakul, 1989, s. 194)”

On bölümden oluşan bu şiirin son dördlüğü ise ezelden gelen güçle her ses “hürriyetin nağmesi” olarak nitelendirilmiştir:

“ ...

Zîrâ bu yer en fedâkâr bir milletin

Kahramanlık, şeref, nâmus kal`esidir;

Bur’da her ses o ilâhî hürriyetin

Asırlara bizi söyler nagmesidir!..

(Yurdakul, 1989, s. 195)”

Yurdakul’un Dicle Önünde adlı şiirindeki şu iki dördlük Türk-İslam sentezinin bu toprakları esaretten koruyacağını ifade etmektedir:

“ ...

Lâkin bizim devletimiz, tahtımız bir;
Bur’da zâlim Kayserler’in zinciri yok.
Vazifemiz, hukukumuz, bahtımız bir;
Bur’da mazlum müstemlike esiri yok.

Biz Türk, Arap hür ve mes`ud evlâdınız,
Muhammed’in kürsüsünde oturanın;
Ümidiniz, kuvvetiniz, hayâtınız,
Yeryüzünde üçyüz milyon Müslüman’ın.

... (Yurdakul, 1989, s. 216)”

Şairin Han’ın Sazına adlı şiirinde Tatar Türkmenlerinin kurtuluşu ele alınmıştır:

“ ...

Turnalara söyle ki uçsunlar Süt-gölü’ne;
O Han gelsin, kurtarsın kölelikten milleti;
Artık İdil tahtının kurulacak saati!..

(Yurdakul, 1989, s. 250)”

Yine Çar’a adlı şiirde Rus Çarı’na karşı birlik oluşturan bir Turan resmedilmektedir:

“ ...

Sana kanlı bir fecir hazırlıyor Asya;
Bak, hürriyet türküsü çağırıyor Kafkasya;
Bak Türkistan, bak Kırım ihtilâlcı birer kız!

... (Yurdakul, 1989, s. 251)”

Petersburg’a adlı şiirde ise şair, Petersburg’a beslediği kını dışa vurmaktadır:

“ ...

Senin bâkir vatanlar mezbahının kurbanıdır;
Gözyaşıyla, kanlarla yuğurulmuş temellerin.
Neva’lardan duyulan esirlerin fğanıdır;
Birer mezar taşını andırıyor heykellerin!...

... (Yurdakul, 1989, s. 251)”

Şairin Verinhora’ya adlı sonesinde de “esir diyarlara getirilen hürriyet” söz konusudur:

Ey sazında İlâhî aşk titreyen asil şâir!

Sen ki yanık bir sesle Polonya'yı haykırırsın;
Esirlere hürriyet türküleri çağırırdın,
Senin haber verdiğin Türkler, işte bu nesildir.

...

Evet, bizim önümüz hürriyetin zafer yolu!
Şu titreyen ışıklar Finlanda'dır, Lehistan'dır.
Şu doğacak yıldızlar Kafkasya'dır, Türkistan'dır.

Mezarından kalk, doğrul, ey Lehler'in büyük oğlu!
Bak, hürriyet getirdik, senin esir diyarına;
Defne dalı çelenkler koyacağız mezarına!..

(Yurdakul, 1989, s. 252-253)

İsyan şiiriyle şair önceki şiirlerinde gördüğümüz tüm ümidini yitirmiştir ve esaret karşısında çözümü "isyan"da bulmuştur:

...

Bana öyle bir duygu geliyor ki bir köleyim;
Sanki güzel yurdumdan esirciler beni çalmış;
Hayâlimde doğduğum toprakların izi kalmış.

...

Lâkin bugün gördüm ki burada da harisler var;
Onlar var ki hürriyet mihrâbına at sürüyor,
Ellerinde esâret zincirleri götürüyor.

...

Ey saçları dalgalı Resûller'in hulyâları!
Ey Hürriyet-kızı'nın türküleri, şiirleri!
Ey ebedî aşkların füsunları, sihirleri!..

Hayır, artık o dünkü sâde çocuk değilim ben,
Şu buruşmuş çehremde o saflıktan bir eser yok;
Taş kalbimde o eski tevekküller, ümidler yok.

(Yurdakul, 1989, s.258-263)

Şairin aynı sene yazdığı Duâ adlı şiirinde de esarete karşı bir rahatlama metodu olarak Allah'a sığınma söz konusudur:

Ey Allâh'ım mâdem ki sen fikrimi hür yarattın;
Bana kendi adımdan daha önce şâir dedin;
Bende hırsla kin, isyan, benden zulma öc istedin.

(Yurdakul, 1989, s. 266)

...

Artık yeter; gurûrun, hırsın, kîn'in kurbanları;
Artık yeter; din, vatan, hak, hürriyet düşmanlığı;
Artık yeter; vicdânın, fikrin, kalbin karanlığı!..

(Yurdakul, 1989, s. 268)

...

Sen ki ma'sum, günahkâr herkese el uzatansın;
Hürriyetsiz bir esir sana açar vicdânını,
Sana döker derdini, mâtemini, figânını.

(Yurdakul, 1989, s. 271)

...

"Her tarafta görünsün o ilâhî 'asâsıyla;
"Hürriyetler götürsün hınçkırıklı sâhillere,
"Vatanları çalınan beyaz, siyah nesillere.

(Yurdakul, 1989, s. 272)

...

Ey milletler, hayatın türküsünü çalın sizler!
Ey şâirler, yükseltin destanını, hürriyetin,
Hulyânızın sizlerde yarattığı bir cennetin!..

(Yurdakul, 1989, s. 273)

Şairin Aydın Kızları adlı şiirinde de "zincirli ellerle Allah'a yalvaran esir kızlar" söz konusudur:

"...

Kaldırdık zincirli ellerimizi
Allâh'a sorduk ki, bu demir nedir?
O niçin vatandan ayırttı bizi
Ve neden düşmana ettirdi esîr?

...

(Yurdakul, 1989, s. 284)"

Şairin *Millî Ordu*'ya ithaf ettiği Vur şiirinde de "hürriyet", "mukaddes" denilerek yüceltilmiş ve yıllardır milletçe çekilen zulümlerin öcünün ancak bu şiddetle alınacağı ifade edilmiştir:

...

Vur, sen de mukaddes hürriyet için,
Dünyanın diktiği bayrak için vur;
Her dînin sevdiği adâlet için,

Her yerde haykıran bir hak için vur!.

(Yurdakul, 1989, s. 289)

...

Vur, senin darbenden çıkacak ateş

İntikam isteyen bir milletindir;

Alnında doğacak kırmızı güneş,

Bu senin ilâhî hürriyetindir!..

(Yurdakul, 1989, s. 290)

Şairin 1909'da, o dönemde çıkarılan Matbuat Nizamnamesi dolayısıyla kaleme aldığı Mabû'ât Nizam-Nâmesi yâhud İlk Hücum adlı şiirinde "istibdadın devamı hâlinde Avrupalı devletlerin Osmanlı topraklarını kendi aralarında paylaşacağı ve hürriyetin son bulacağı" ön görülmüştür:

Meşrûtiyyet ve istibdad... Bu ne demek, nasıl hak?

Bugün de mi fikirlere, ağızlara kelepçe?

Bugün de mi hürriyete, adâlete işkence;

Bugün de mi eserlere külhanlar?

Demek, millet bugün dahî keyfe kurban olacak!

...

Lâkin bunu biliniz ki şu Türkiye toprağı

Meşrûtiyyet hukûkundan eğer mahrum kalırsa,

Onu yine bir istibdada pençesine alırsa,

Şu Avrupa behemehâl bizi taksim edecek,

Âh, o zaman ne tac, ne taht, ne Osmanlı bayrağı,

Ne de vatan, hepsi hepsi gidecek!..

(Yurdakul, 1989, s. 314)

Bir dil milliyetçisi olan Yurdakul, Türk Dili şiirinde hür olmanın şartının Türkçeye sahip çıkmaktan geçtiğine inanmaktadır:

“...

Senin nağmen zincirli milletleri hür yaşatır;

Sanki senin o gümüş sâhilinde bir pîr vardır,

Âb-ı Hayat dağıtır altun tasla Kevser'inden!...

(Yurdakul, 1989, s. 324)”¹⁸

¹⁸ Mehmet Emin'in, hangi sene yazıldıkları belli olmayan *Hürriyet, İstiklâl Destanı, Devrim* adlı şiirlerinde de özgürlük kavramı üzerinde durulduğu görülmektedir.

Necmettin Halil Onan, Karlı Geceler adlı şiirinde vatanın derde esir oluşunu ve düşman askerinin vatana el koyduğunu dile getirmektedir:

“ ...

Eminim ki bu anda dedemin ruhu bile
Mezarında inliyor bugünün matemiyle.
Şimdi güzel vatanım esir oldu her derde;
Artık benim doğduğum yer bile yâd ellerde!..

(Enginün, Kerman; 2011, s. 515)”

Ömer Seyfettin, Koşma’sında Türk milletinin içinde yanan ateşin aynı zamanda milletin kurtuluşu olacağı ve bu güçten düşmanın korktuğu ifade edilerek Türk milletine uyanışa, mücadeleye ve içindeki ateşi çıkarmaya davet söz konusudur:

Milletleri uyandırır uykudan,
Bir ateştir... Alevi var, külü yok!
Hainlerin ödü kopar korkudan
Kurtulunca yayından bu ateş ok...

Bu ateşin nuru ile esirler
Zincirleri koparırlar, galeyana gelirler.
Taht yıkarlar, baht yaparlar ve derler:
“Durmayaalım, hakkımız var daha çok...”

Mefkûre bu... Yok mu ey Türk haberin?
Bu mukaddes şeyle yanar içerin,
Aç gözünü artık uyan ve gerin,
Bırak çıksın kalbinden şu ateş ok...

(Enginün, Kerman; 2011, s.342-343)

Ziya Gökalp, Altın Destan şiirinde milleti düşman güçlere karşı uyandırma söz konusudur:

“ ...

Türk yurdu uykuda ey düşman sakın!
Uyuyan ülkeye yapılmaz akın,
Tan yeri ağardı yiğitler, kalkın!
Bakın yurt ne hâlde, vatan nerede?
Gideyim arayım: Yatan nerede?

... (Enginün, Kerman; 2011, s.333)”

Ziya Gökalp, Durma, Vur! şiirinde de milletin uyanması için Yunan ordusunu kışkırtma söz konusudur:

“Durma, Yunan, durma, kibrini artır!
Türklüğün başına hakaret yağdır!
Uyuyan bir kavme bu zillet azdır,

Vur, eski kölesi, uyandır onu!
Bırakma uyusun, uyandır onu!

... (Enginün, Kerman; 2011, s.339)”

Ziya Gökalp, Vatan şiirinde ise vatanın içinde bulunduğu durumdan kurtulması için millet evladının canını sakınmadan ortaya koyacağı inancını dile getirmektedir:

“ ...
Bir ülke ki toprağında başka ilin gözü yok,
Her ferdinde mefkûre bir, lisan, âdet, din bir...
Mebusânı temiz, orda Boşo’ların sözü yok,
Hududunda evlâtları seve seve can verir;
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!

... (Enginün, Kerman; 2011, s.338)”

Şairin Yeşil Boncuk manzumesinde bayrak, hürriyetin sembolü olarak ifade edilmiştir:

“ ...
İlk görüşte anladım,
Hem öptüm, hem ağladım.

Boncuk: İslâm vatani!
Kız: Tanıdım ben anı,

Hürriyet’tir bezenmiş,
Yurdumuzu beğenmiş,

... (Gökalp, 1989, s. 68)”

Ziya Gökalp'in Yeni Hayat şiir kitabında yer alan Köy adlı şiirinin ilk bölümünde vatan toprağı "hür bir yuva" olarak nitelendirilerek sınıf farkının olmadığı ifade edilmiştir:

"Ey Türk, senin köyün hür bir yuvadır,
Çiftlik değil, yoktur Bey'i, Ağa'sı...
Her köylünün var bir çifti, tarlası,
Öz evinde o hem Bey, hem Ağa'dır..."

Hiç kimsenin yarıcısı, rencberi
Olmaz, ancak olur vatan askeri...

(Gökalp, 1989, s. 105)"

Şair San'at şiirinde dil milliyetçiliğı üzerinde durur:

"...
Arûz sizin olsun, Hece bizimdir,
Halkın söylediğı Türkçe bizimdir,
Leyl sizin, şeb sizin, gece bizimdir,
Değildir bir ma'nâ üç ad'a muhtac.

(Gökalp, 1989, s. 111)"

İslâm İttihâdı şiirinde ise bütün Müslüman ülkelerin hürriyeti hak ettiğini ifade etmiştir:

"...
İslâmlar'ın birliğı: Bunun için ibtidâ,
Kazanmalı istiklâl her Müslüman memleket;
Sonra bunlar umûmen halifeye ıktidâ
Eyleyerek, kurmalı sırf siyâsî bir vahdet.

(Gökalp, 1989, s. 112)"

Çanakkale manzumesi adeta kölelikten kurtarılan milletlerin zaferini ilan eder:

"...
Çanakkale dört devlete,
Galebeyi sen çevirdin.
Çar kölesi yüz millete
İstiklâli sen getirdin!

(Gökalp, 1989, s. 258)"

Şair, İngilizli'den Sakın adlı şiirinde İngiltere'yi, milletlerin hürriyetini elinden alan devlet olarak tanımlamıştır:

“ ...

Rûhunu da bütün soyar,
Sende ne his, ne din koyar..

Önce çalar vicdânını,
Sonra alır vatanını.

Vatanları odur yıkan;
Yüz devlete vâris çıkan;

Odur boğan hürriyeti,
Esir eden bin milleti..

...

(Gökalp, 1989, s. 281)”

Şair, Ak Destan adlı manzumesinde Kurtuluş Mücadelemizi ele alarak Yunan'a esir düşmüş vatani kurtarışımızdan bahsetmektedir:

“Dinleyin kardeşler, bu *Ak Destan*'ı!
Rahmân bir fiskeyle ezdi şeytanı:
Kurtardı Yunan'dan esir vatani..

Bundan sonra artık sulh yakındır,
Sulhü yapan, bil ki ancak akındır..

...

(Gökalp, 1989, s. 285)”

İpek Kozası şiirinde ise şair, kurtuluşu hürriyette arayan kelebeğin serüvenine yer vermiştir:

...

Tırtıl irticâa düşmüş bir hayât,
Kelebek hürükte arıyor necât..

...

Taht ve tac da bizde tırtila benzer
O da bin yılda değişir gömlek..
O çökerse sanma oluruz heder
Ondan doğar millet adlı kelebek..

Fikirle mefkûre iki kanadlarıdır:
Uçunca hürriyet adını alır..

Saray da bir zaman işe yaradı;
Fakat millî devlet asra uygundur;
Öteki sönünce, bu nûr parladı:
Halkçılık önünde tahtçılık dündür..

Hiç kabul eder mi bu günki vicdân,
Milyonları esir etsin bir sultân?

... (Gökalp, 1989, s. 296-297)

Niçin adlı şiirde ise şair, Türk gençlerini irticaya karşılık uyarmaktadır:

“...

Uyanık bulunun ey Türk gençleri!
İrticâ sevemez bu hür rehberi,
Susturun mantıkla kîn güdenleri,
Borcumuz savaşmak ebeden, niçin..

(Gökalp, 1989, s. 298)”

Şair, Girit’in Yunanların eline geçmesi tehlikesine karşılık kaleme aldığı Girit şiirinde Osmanlıların bağımsızlığına düşkün bir millet olduğu vurgusunu yapmıştır:

“...

Osmânlılar ki cümlesi yek-rûh ve yek-emel,
Osmânlılar ki cümlesi âzâd ve ser-ferâz,
Osmânlılar ki mazhar-i nusret mine’l-ezel,
Vermez ile’l-ebed husemâyâ bu me’meni

... (Gökalp, 1989, s. 312)”

Yine İran şiirinde de hürriyet vurgusuna rastlanmaktadır:

“Îrân: Bu güzel hıta-i hürriyyet-i ezhân!

Îran: Bu siyeh kişver-i ehvâl-ü mezâlim!

Bir sâhası pür-fecr-ü ziyâ Cennet-i irfân,

Bir sâhası pür-kahr-u gazab Dûzeh-i muzlim..

Hurmuzl’a Ehrimen: Bu iki kuvvet-, ma’kûs

-Ta'bîr-i cedîdî ile- hürriyyet-ü esdâd
 Yıllarca savaştı, birisi şime-i nâmus
 Gösterdi cihânâ öteki vahşet-i muzdâd
 ... (Gökalp, 1989, s. 313)"

2.2.2. Tiyatro

Türk edebiyatına tiyatro türünün yerleşmesi ve edebiyatımızın bir dalı hâline gelmesi XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşir. Bu devirde yazılan eserlerin yanı sıra yapılan çevirilerin de tiyatronun gelişmesinde önemli katkısı vardır.

Hürriyet, eşitlik, kanun gibi yeni kavramları halka daha kolay anlatabilmek için Tanzimat Dönemi aydınının tiyatroyu ele alışı dikkat çekmektedir. Tiyatronun eğitici yönünden faydalanmayı hedefleyen Tanzimat aydınları "biraz öğretmen, tiyatro gibi eğlenceli bir öğretme yolu seçtikleri için biraz pedagog, fertlerin eğitimi, ailenin düzeni ve toplumun kalkınması endişeleriyle hareket ettiği için bir yol gösterici, bir ıslahatçı durumunda görünürler (Akı, 1963, s.135)." Tiyatro türünün Tanzimat döneminde bu derecede gelişme göstermesinde, Tanzimat aydınının yanında devletin de büyük rolü vardır:

Saray kitaplığında 500 Avrupa oyununun metnini bulunduran bir II.Mahmut; üç hekimine sarayında Molière'in Hastalık Hastası'nı Türkçe seyrettiren bir Abdülmecit; Türklerle azınlıkları bir araya getirerek bir Ulusal Tiyatro kurmayı amaçlayan, bu tasarısı gerçekleşmeyince onun yerine Güllü Agop'a verdiği tekelle kamu denetimli bir çeşit devlet tiyatrosu kuran Âli Paşa... (And, 1972, s. 448)

Geleneksel olanla yeterince ilgilenmemeleri ve romantik bir duyuşla gerçeklikten uzak bir sanat algısı geliştirmeleri Tanzimat aydınlarının eleştirilen yanlarındandır. Ancak romantizm özgürlük, eşitlik, vatan sevgisi gibi kavramların eserlerde sıklıkla işlenmesi şeklinde kendini göstermiştir.

1878'de II.Abdülhamit'in I.Meşrutiyet'e son vererek başlattığı istibdat devri ile sansürün artması, bu dönem aydınının tiyatroya daha az meyil göstermesine neden olmuştur. "Ne yazık ki istibdat ve sıkı denetimin baskısı yaratıcılığı ve fikir özgürlüğünü kaldırmıştı (And, 1972, s.451)." Ancak "istibdadın koşulları içinde gelişen Servetifünuncular Meşrutiyet'te yarattıkları tiyatro eserleriyle bu türde de, eğer kendilerine olanak tanınmış olsaydı, ne denli güçlü yazabileceklerini göstermişlerdir (And, 1972, s.452)." 23 Temmuz 1908'de Hürriyet'in İlanı adı

verilen bu tarihle beraber ülkenin içindeki ve dışındaki hürriyet mücadelesinin net sonucu alınarak 1876 Anayasası bir kez daha yürürlüğe girmiştir.

Abdülhamit'in yönetiminin ve sansürünün kısıtladığı tiyatro faaliyeti ve oyun yazarlığı bu tarihte birden bire uyanmış, tiyatrolar açılmış, yazarlar kısa sürede oyunlar yazmışlar, bunlar sahneye konulduğu gibi Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik, Şemsettin Sami, Abdülhak Hamit gibi Tanzimat yazarlarının Abdülhamit yönetiminde yasaklanmış oyunları da sahnelenebilmiştir. (And, 1971, s.10)

Meşrutiyet yıllarında popüler olmayan yazarların kaleminden çıkmış birçok tiyatro eserinin mevcuttur. Bu eserlerde genellikle baskı döneminin eleştirisi söz konusudur. “Diğer edebî türlerde olduğu gibi bunlarda da genellikle II. Abdülhamid devrinin rüşvet, suiistimal, jurnal, işkence, sürgün gibi olumsuzluklarının dile getirildiği görülmektedir (Okay, 2014, s. 149).”

Meşrutiyet Dönemi'nde Abdülhamit yönetiminin bütün kötü yanları Fehim Paşa kişiliği üzerinden verilmeye, bütün bir çağın hıncının bu şekilde alınmaya çalışıldığı görülmektedir. “Kimi oyunlarda bu sembolizm yer yer eli zincire vurulmuş Hürriyet Perisi'nin çıkarılması, Namık Kemal veya Mithat Paşa'nın görüntülerinin sahnede görünmesi biçiminde olur (And, 1971, s.13).” Yine bu dönemde alegori üzerinden de istibdat ve hürriyet karşılaştırmasının yapıldığı eserlere rastlamak mümkündür.

Halkı, Meşrutiyet Dönemi'nde tiyatroya çekmenin bir yolu da elde edilen gelirlerin milletin yararına harcanacağı, *menfaat-i milliye* kapsamında orduya yeni bir savaş gemisi alınması, yoksullara yardım edilmesi vb. işlerde kullanılacağı söylemidir. O dönemde zaten buna çok açık olan ve hürriyetin verdiği coşkuyla hareket eden halk, tiyatroya daha da çok rağbet etmiştir.

Hürriyet fikrinin halkın üzerinde yarattığı bu heyecan ara ara kesintilere de uğramıştır. 31 Mart Vaka'sı, Trablusgarp ve Balkan Savaşı ile moral düşüklüğü yaşayan millete yine tiyatro destek vermiş ve millî, vatanî duyguları barındıran eserler bu dönemde kaleme alınmıştır.

2.2.2.1. Bireysel Özgürlük Konulu Tiyatrolar

2.2.2.1.1. Esirlik/ Kölelik/ Halayıklık/ Cariyelik

Moliere'in Les Fourberies de Scapin adlı piyesinin uyarlaması olan ve aynı eserin Dekbazlık adıyla Ahmet Vefik Paşa tarafından kaleme alındığı bilinen Âli Bey'in Ayyar Hamza piyesinde, Sena Bey gittiği esirci Emine Molla'nın evinde

gördüğü Çerkez halayığa gönlünü kaptırır. Nimet Bey'in ise sevdiği kişi olan Eda Hanım'ın başka bir müşteriye satılarak Mısır'a götürülmesi durumu uşak Ziver ile Nimet Bey'e şu şekilde ulaştırılır:

“ZİVER_ Sizin sevdiğiniz halayığa müşteri çıktı. Mısır'a götürmek için alacaklar, bugün de vapura koyacaklar. Onun için esirci beni size gönderdi., mahsus selâm eder. Eğer iki saata kadar beş yüz altın gönderip halayığı aldırılmazsanız yedi yüz elli altına alıp götürecekler; bilmiş olunuz (Âli Bey, 1968,s. 71).”

Nitekim Eda Hanım kurtulur ve “... Benim gibi esirci evinden kurtulmuşa bundan büyük nimet olmaz (Âli Bey, 1968, s.96).” cümlesini kurarak memnuniyetini dile getirir.

Ahmet Mithat Efendi'nin Ahz-ı Sâr yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti adlı Fransa ve İspanya'da geçen piyesinde asillerin, halkı, ellerinde oyuncak ettiği fikri söz konusudur. Bir derebeyinin kızı olan Matmazel Virginie'ye gönlünü kaptıran Nikola'ya kardeşi Ana, sınıf farkından dolayı bu aşkın mümkün olmayacağını dile getirir:

“ANA_ Ay Matmazel Virjini koca bir derebeyi kızı olduğu hâlde nasıl olur ki senin sevgilin olabilir? Sen basbayağı bir adamsın (Ahmet Mithat, 1998, s. 140).”

Nikola, sevdiğine kavuşmak uğruna Matmazel Virginie'nin eşi Saint Honneur'ü ortadan kaldırmayı planlamaktadır:

“NİKOLA_ ... Onun gibi bir beyzade tutup da bana esir olamaz ya? Fakat bir âşık-ı sâdığın boynunun borcu olan vazifeyi yerine getireyim de... Bıçağı hazırladım. Deniz kenarında kumlar içine gömdüm. Onu alıp şehre gideceğim (Ahmet Mithat, 1998, s.142)...”

Matmazel Virginie'nin âşıklarıyla arasındaki iletişimi sağlamak üzere temin ettiği kişilerin hepsini, Matmazel'in eşi Saint Honneur öldürttüğü için Matmazel Virginie, yeni bir aracıya ihtiyaç duymaktadır. Bu konu için Madam Mandor'dan yardım alır. Yeni aracı ile Madam Mandor arasında geçen şu konuşma sınıf farkının ve efendi-köle çatışmasından doğan özgürlük kısıtlanmasının net bir örneğidir:

“JÖN FİYER_ Ben sizin kölenizim, efendim.

...

MADAM MANDOR_ Ama nereye gönderirse gitmeli. Mesela bir adamın başını kesmeğe (Ahmet Mithat, 1998, s. 152-153).”

Ahmet Mithat Efendi'nin Hükm-ü Dil adıyla Letaif-i Rivayat'taki Gönül adlı hikâyesinin tiyatrolaştırılmış şeklinde, asiller ve halk vardır. Bir asilzâde olan

Ogüst'ün, geçerken Pol'ün istifini bozmamasına sinirlenmesi ve ardından ağır sözler sarf etmesi üzerine Pol'ün sınıf ayrımıyla ilgili söyledikleri şunlardır:

“POL_ Artık sahîhan bunlara esir miyiz? Nasılsa göremedim de ihtiramda kusur etmişim. Ne olur namusa dokunmadık a. Herif birden bire alçak diye tekdire başladı. Gayrı bu asilzâdelerin de ettikleri çok oldu (Ahmet Mithat, 1998, s. 191)...”

Eşitlik ve sınıf farkının saçmalığını ortaya koyan Margerit'in şu sözleri dikkat çekicidir:

MARGERİT_ Cümlemizi bir Allah yaratmadı mı? Cümlemiz anâsır-ı erbaadan mürettep değil miyiz? Hepimizde cevher-i insaniyet müsavi değil mi? Hiç insanın büyüğü küçüğü, eşrefi ednâsı olur mu? Bu fikir cühelâyâ mahsustur. Bizim kanımız mukaddestir diyen herifler de cühelâdan ibarettir. Asilzâdelerin kanı mukaddes de pespayelerin çürük mü? Bir pespaye asilzâdelerden ziyade ulüvv-i cenab, istikamet-i tab' olamaz mı?... (Ahmet Mithat, 1998, s. 195)

Paris'te geçen olayda Amerika'da sınıfsal ayrımın olmadığı şu şekilde dile getirilmektedir:

“FİNET_ Korkma, korkma. Amerika bizim Paris gibi değildir. Onlarda asil, pespaye yokmuş (Ahmet Mithat, 1998, s. 201)...”

Aynı adlı romandan uyarlama olan Ahmet Mithat'ın Don Kişot'a dayanarak yazdığı Çengi yahut Daniş Çelebi piyesinde genel olarak batıl inançlar tenkit edilmiştir. Aklî melekeleri pek yerinde olmayan Daniş Çelebi, Engürüsü'nin cariyesi olan Peri'yi alıp eve götürmek ister. Engürüsü, buna izin vermez ancak Daniş Çelebi'nin annesi Saliha Molla, olaya el atar ve Peri'yi eve götürür:

“SALİHA_ Aması filanı yok, beyim! Nihayeti hükmünüz paranıza geçer. Ben bir cariyeye için oğlumu meraklandırıramam. Haydi oğlum! (Ahmet Mithat, 1998, s. 227)”
Cariye alıp satmanın Ahmet Mithat'ın Çerkes Özdenleri piyesinde de işlendiği gözlemlenmiştir:

“ACEM_ ...Hele esirci Hasan Kulu'nun üzerinde çok para bulunmak ihtimali de ortada!.. Ya bu kızın “seni Timurtaş Beyzâde Arslangöz istiyor. Sana ucuz bir cariyeye satacakmış” demesine bakıp da hemen inanıvermişim de garip değil mi (Ahmet Mithat, 1998, s. 329)?”

Arslangöz, bu olaydan o kadar etkilenir ki arkadaşı Ziba'dan yardım alarak kendini cariyeye diye Acem'e sattırır. Acem'in insan satma üzerine düşünceleri dikkat çekmektedir:

“ACEM_ ... Babasına mı küsmüş, âşığına mı? Kime küserse küssün. Ben paraları kazanayım da ne olursa olsun (Ahmet Mithat, 1998, s. 334)!”

Namık Kemal, Celâleddin Harzemşah adlı piyesinde Celâleddin’in, ilk haremi Neyyire ile yaptığı şu konuşmada çoklu evlilik ve azatlık arasında bir bağ kurulduğu görülür. Cariyelik konusunun işlendiği eserde Neyyire’yi azat olma fikri dahi rahatsız etmektedir:

“NEYYİRE_ ... Zalim, sanki beni esir etmedin, öyle mi? Hangi cariyen benim gibi sana kulluk eder?

CELÂLEDDİN_ (Lâife yollu) Azat olduğunu mu istiyorsun?

NEYYİRE_ Allah esirgesin (Namık Kemal, 1969, s.44)!..”

Ayrıca piyeste Celâleddin, eşini ve evladını Tatarlara esir düşmesinler diye ikisini de Sind Nehri’nin akıntısına bırakır.

Namık Kemal Gülnihal piyesinde, İsmet’in dadısı olan Gülnihal, kendi hayatını dile getirirken insanın maddi bir karşılıkla alınıp satılmasına ve içinde bulunduğu zor anlara şahit olunmaktadır:

“GÜLNİHAL_ Gözlerimi açtım ki kendimi gemide, elimi ayağımı zincirde buldum. Meğer; beyimin canına kıyan mel’unlar beni de esir diye cellât suratlı bir herife satmışlar (Namık Kemal, 1988, s. 17)...”

“GÜLNİHAL_ ...Kızım, sen esirci nedir bilmezsin. Elinde iken o kadar eziyet altında idim ki, yedi ay, kendimi öldürmeye bile meydan bulamadım (Namık Kemal, 1988, s.18).”

Namık Kemal Kara Belâ piyesinde Şah’ın kızı Behrever’in dâyesi Mihridil kölelikten dâyeliğe geçişini şöyle anlatmaktadır:

MİHRİDİL_ Ben hırsız atı arkasında, esirci kırbacı altında ezile ezile büyümüş bir bîçâre halayık iken Cenab-ı Hak sizin vücudunuzla mesrur ettiği zaman bir padişahın gözbebeğini kucağında büyötmek devletine nâil olduğum için şimdi sayenizde esirler kullanıyorum, hanzâdeler kadar itibar görüyorum, bir câriye parçası iken sultan yanında oturuyorum, padişah iltifatına nâil oluyorum... (Namık Kemal, 1989, s.2)

Behrever’in hizmetindeki Ahşid, içinde bulunduğu durumu ve esirlikten hadım ağalığa geçişinin ödediği para ile oluşunu dile getirmektedir. Bu bölümden de anlaşılacağı üzere, doğuştan kazanılması gereken bir hak olan özgürlük o dönemlerde para ile elde edilebilmektedir:

AHŞİD_ (Kendi kendine) Ey şimdi fenâ mı etmişim de, eski efendimin yanında kazandığım paraları esircilere yedirmişim... On sene esirliğin bin türlü meşakkatini yüzbin türlü azâbını çekip de belâdan kurtulduktan sonra âzâd kâğıdımı yırtmışım, şu saraya yalandan hadım ağalığı ile satılmışım! Ben o parayı sarfetmeseydim hadım ağalık nâmını nasıl kazanırdım? Ben tekrar ihtiyâr-ı esâret etmeseydim bu mülkün hizmetinde nasıl bulunurdum?.. Elbette mâlik olacağım!.. O benim servetimin, hürriyetimin bedelidir. (Namık Kemal, 1989, s.8)

Esere de adını veren Ahşid'in "kara"lığı hem Arap oluşundan hem de aklından geçirdiği kötü düşüncelerden ileri gelmektedir:

AHŞİD_ ..Tuhaf şey değil midir? Hadım zannolunmuş bir Arap bir şah kızını sevsin, yalan söyleye söyleye lalalığını kazansın, birkaç ordu dağıtmış, bir memleket zapdetmiş bir vezirzâdeyi de kavga esiri gibi bir yere hapsedsin! O Arap, o parasını, hayatının bedelini esirci tahtasında görmüş Arap şimdi şahın kızını koynuna alacak, ister ise vezirin oğlunu da cellat önüne atacak. (Namık Kemal, 1989, s.34)

Behrever, padişah kızı oluşundan dolayı yeterince özgür olamadığını şu şekilde dile getirir:

"BEHREVER_ Âh Rabbim beni bir padişah kızı yaratacağına bir câriye parçası yaratsan ne olurdu! Meğer Hindistan'da asıl esaret sultanların nasibi imiş! Bilmem başka yerlerde de öyle midir (Namık Kemal, 1989, s.24)?"

Ahşid'in kölelik tanımı ise *kendini efendisine adamak* bağlamında değerlendirilebilir:

"AHŞİD_ ...Bizim gibi sâdik bendelerin lüzumu, efendimize müşkül görülen şeylere çare bulmak için değil midir (Namık Kemal, 1989, s.2)?"

Sâlim'in Sözde Sebat adlı beş fasıllık tiyatro oyununda, ekonomik durumu iyi olan Çavuş Başı'nın karısı Nezihe Hanım, kırk gün boyunca oğlu İzzet'e görücü usulü ile kız aradıktan sonra tesadüf eseri odun kırma işiyle uğraşan Said'in evine gelerek Said'in kızı Naime'yi görür, oğluna ister. İlk etapta kızın annesi Safiye, kendi ekonomik durumlarının çok iyi olmaması dolayısıyla bu işin olamayacağı hissine kapılsa da ikna olması uzun sürmez ve kızının fikrini dahi merak etmeden kızını hemen verir ve şu sözleri ekler:

"SAFİYE_ (Sevinç yüzü) Efendim bizim gibi ednâlar, siz efendilerimizin pek aşağı uşağınızı bile dâmad edinmek haddimiz değildir. Nerede kaldı ki oğlunuzu... Kızı

şimdi ister iseniz, alınız götürünüz. Hizmet-i âlînizde câriyeniz olsun (Duymaz, 2000, s.94).”

Ayrıca yine Sözde Sebat oyunundaki Behram adlı Çavuş Başı’nın kölesinin ve isim dahi koymaya gerek görülmemiş “Uşak” karakterlerinin bulunması da özgür bir ortamın olmadığına, insanların para karşılığında alınıp satılabildiğinin bir göstergesidir.

Düğün olduktan sonra yeni gelin Safiye ve ailesine atılan “*arkasına yastık koyarak* (Nezihe’nin şişmanlığından dolayı) *zevklenmesi*” şeklindeki iftira üzerine, Nezihe Hanım bu evliliği bozma kararı alır. Bu iftirayı atanlara karşı İzzet Bey’in dadısı Mihridil’in şu sözleri dikkat çekicidir:

MİHRİDİL_ Bozacak mısın? Böyle bir düzen sözle... Cenâb-ı Hakk’a kasem ederim ki yerde insanlar, gökte bulunan melekler bu işe vâh vâh diye zâr zâr ağlaşırlar.

USTA_ Mihridil Kalfa, artık bizi bu kadar yalancılığa çıkardığınız elverir.

MİHRİDİL_ Ah. Hürriyetim elimde olsa, sizin yalanlarınızı değil, canlarınızı bile çıkarırım, ne yapayım... (Duymaz, 2000, s.117)

Şemsettin Sami’nin Gâve adlı piyesinde Cemşid’in ve Dahhâk’ın cariyesi, on altı senedir oğlundan haber alamayan Mehrû’nun; Kubad’ın oğlu Pervîz’i görünce yaptığı konuşma şöyledir:

MEHRÛ_ ... Oğlum kaç yaşındasın?

PERVÎZ_ On sekiz.

MEHRÛ_ (Kendi kendine) Ah! Tam oğlumun yaşı! Bîçâre ben! Böyle bir evlât validesi olacaktım!.. Ah! Pederimi kaybettim; zevcimi kaybettim; saadetimi, itibarımı kaybettim; babamın ve zevcimin katili eline esir düştüm; yalnız evlâdıma ah! Bir esircinin eline esir mi düştü? Acep vahşi Hintlilerin, Asurilerin elinde esir midir? Dahhâk kendisini aratıyor... (Şemsettin Sami, 2008, s. 265)

Pervîz’e gönlünü kaptıran Hûbçeher’in istediği kişiye varamayacak olmanın verdiği esaret ile ilgili sözleri şöyledir:

PERVÎZ_ Vazgeçmeli; bu muhabbetten vazgeçmeliyim! Bir padişah kızının bir kula ne ümidi olabilir? Ben Dahhâk’ın kızı; o bir çoban çocuğu; babamın bir kölesi...Ah! Zavallı ben! Ah hür olmamak, esir olmak ne müşkül şey! Ah! Keşke bir çoban, bir çiftçi, bir dilenci kızı olaydım da, sözümü dinleyecek, ricamı kabul edecek bir babam olaydı! (Şemsettin Sami, 2008, s. 273-274)

Hûbçeher'in duyguları karşılıksız değildir. Pervîz'in bu konuyu Ferhat'a açışı şu şekilde olmuştur:

“PERVÎZ_ Babacığım! Öldür beni! Yahut buradan kurtar... Burası artık bana zindan oldu! Köye gideyim! Eğer unutabilirsem iyi... Babacığım! Artık sizden saklayamıyorum... Seviyorum... Seviyorum... Ah! Hûbçeher'i seviyorum (Şemsettin Sami, 2008, s. 283)!”

Pervîz, konuşmanın devamında bunun bir delilik olduğunu ifade eder:

“PERVÎZ_ (Ferhât'a yanaşarak) Babacığım! Söylediğim bir delilik! Bir bende, bir çoban çocuğu bir padişah kızını sevmek! Bu ne cesaret! Bu ne küstahlık (Şemsettin Sami, 2008, s. 283)!”

Kendi istediği kişiyle evlenemeyeceğine inanan Hûbçeher, padişah kızı olduğu hâlde kendini esir, Pervîz'i de hür kabul eder:

“HÛBÇEHER_ ... Sen git, Pervîz! Git!.. Benim gibi esir olmayan, kendin gibi hür bir kız bulur, seversin! (Me'yus me'yus ağlar.) (Şemsettin Sami, 2008, s. 290)”

Bunun üzerine Pervîz; “Ah! Bu âlemde en büyük zannolulan adamlar da esir imiş! Cüz'i hürriyet varsa, o da ufak adamlarda bulunabilir (Şemsettin Sami, 2008, s. 291)!” cümlesini kurar.

Nevruz günü demirci Gâve'nin çoban Kubad ile arasında geçen şu konuşma serbestçe davranamamanın verdiği hüznü ortaya koymaktadır:

GÂVE_ (Bir vakit durup çobanlara baktıktan sonra) Ah! Siz ne bahtiyarsınız ki âyin-i cemi serbest serbest icra edebilirsiniz!..

KUBAD_ (Gâve'ye) Siz de gelin! Bu mübarek günü birlikte geçirelim! Akşama kadar eğlenelim!

GÂVE_ Ah! Biz hür değiliz!.. Haber alınır da sonra bizi idam ederler!.. A!..

Yok! Yok! Siz eğlenin! Siz dağ çiçeklerisiniz! Biz ocak kömürleri! Bu âlemde bizim hissemize düşen iş işlemektir!.. (Şemsettin Sami, 2008, s. 308)

Gâve ve oğulları bu eğlenceye katılmadığı hâlde Dahhâk'ın yolladığı Zâbit, hem kendinin hem oğullarının eğlenceye katıldıklarını ileri sürerek Gâve'nin mallarını müsadere edip oğullarını da almak ister.

Şemsettin Sami'nin Seydi Yahya adlı piyesinde Seydi Yahya'nın, üç çocuğunu açlıktan kaybetmiş, dördüncüsüne de açlıktan ölmesin diye bir şey aramakta olan İhtiyar ile olan konuşmasında, Seydi Ahmet adında bir zâtın hikâyesini kısaca anlatır. Seydi Ahmet'in bu hikâyesinde esaret vurgusu ve Seydi

Ahmet'in bir esirin kurtulması için kendi yaşama özgürlüğünden vaz geçişinin destansı anlatımını görmekteyiz:

İHTİYAR_ Bu mezarda yatan büyük bir zattır! İsmi Seydi Ahmet'tir! Burası düşmanın elindeyken, bizden yirmi kişi esir tutulmuş; tam idam olunacakları gün bu zat nefisini tehlikeye koyarak yolunu bulmuş, sokulmuş, on dokuzunu kurtarıp kaçırmış; yirmincisini kaçırmaktayken düşmanlar haber almışlar, tecrübe için kendisine demişler ki: Ya bu kaçırmak istediğin esiri bırakırsın ve yahut ona bedel kendin kalırsın. Bu mübarek zat esiri kurtarıp göndermiş, yerine kendisi kalmış!

SEYDİ YAHYA_ (Fevkalade bir taaccüple) Ey! Sonra? Sonra? Düşmanlar böyle bir adamı idam mı etmişler?

İHTİYAR_ Evet! Şuracıkta şehit etmişlerdir! (Şemsettin Sami, 2008, s. 153)

Seydi Yahya, Seydi Ahmet'in hayalinin, şehrin teslim edilmesi üzerine söylediklerini dikkate alarak şehrin teslimini istemiş ve sonunda da tahmini doğru çıkmıştır. Açlık biter ancak esaret başlar:

“SEYDİ YAHYA_ (Şehre doğru bakarak) Biçare ahâli! Açlıktan kurtulur kurtulmaz esârete düştüler! Kendilerine mukavemet etmiş olanların ehil ve iyâlini esir edip Kaştale'ye gönderiyorlar! Ah! Kızım! Kızım!.. Kızımı da belki esir etmişlerdir! Bîçare! Henüz iki yaşına varmadan esârete düşmek (Şemsettin Sami, 2008, s. 175)!..”

Seydi Yahya, açıkça hürlik ve esirlik arasında kıyaslama yapar:

“SEYDİ YAHYA_ (Müteessir olarak) Gerçek! Lâkin düşmana serfûrû etmeyerek son nefese dek hür yaşayarak açlıktan ölmek ile, düşmanın tig-i intikamına tecribegâh olmak, veyahut düşmanın eline esir düşüp denâetle yaşamının beyninde dağlar kadar fark vardır (Şemsettin Sami, 2008, s. 158)!”

Seydi Yahya'nın yardımcısı Muhammet de şehir halkının esirleştirildiğini dile getirmiştir:

“MUHAMMET_ Şehir ahâlisini esir edip gürüh gürüh gönderiyorlar!.. Gel, bak, gel! (Seydi Yahya'yı kolundan çekip bir tabyanın yanına getirir.) Şu giden kervanı görüyor musun? Hep esirden ibaret (Şemsettin Sami, 2008, s. 176)!”

Bu sözün üzerine Seydi Yahya, o esir gürühünün içinde kızının da olabileceğini düşünerek yanındaki arkadaşlarını da alır ve esirleri kurtarmak için hücumla geçerler.

Seydi Yahya'nın şu ifadesi mutlak varlık ve özgürlük kavramına dair bir göndermedir:

“SEYDİ YAHYA_ (Kendi kendine) İnsan ne garip mahlûktur!.. Cenab-ı Hakk bütün tabiatı kendisine esir etmiş!.. Yeryüzündeki mahsûlât, yerin altındaki madenler, hep insanın elinde! Canlı hayvanların kâffesi insanın hizmetinde (Şemsettin Sami, 2008, s. 182)!..”

Tutuklu Pedro da ölümü yani müebbed uykuyu, esarete yani müebbed hapse tercih etmektedir:

PEDRO_ Ah! Müebbed bir uyku vardır! Evet; müebbed hapisten kurtulmak için müebbed uyku uyumaktan başka çare yoktur!.. (Ayağa kalkarak) Evet!.. Beni bu zindan kurtaracak ancak ölümdür!.. Ölüm ise elimde: Üç beş defa başımı şu duvara vurursam, beynim dökülür, iş biter gider!.. Evet; işte beş dakika acısını çekeceğim... Ne olacak?.. Haydi gayret!.. (Başını duvara vurmaya hazır olur; sonra cesâret edemeyip durur, bir müddet duvara hayran hayran bakakalır, sonra meysûsâne çekilerek)... (Şemsettin Sami, 2008, s. 187)

Zindandaki mahkûmlar arasında geçen konuşmada hürlik üzerine

söylenenler dikkat çekicidir:

COVANNİ_ Ey! Niçin?.. Adamlardan kaçıp da dağlarda gezmenin sebebi nedir?

CAKOMİ_ Adamlar menfurumdur!.. Bir şehrin içinde yaşamakla bu zindanda yaşamının indiminde hiç farkı yoktur!

COVANNİ_ Adamlardan nefret etmenin sebebi nedir?

CAKOMİ_ Sebebini söyledim; çünkü adamlar hür değildirler, âdet, görenek, tamah, haset, hile kendilerini zapt etmişler! Adamlarla beraber yaşamak için bunların esiri olmalı! (Şemsettin Sami, 2008, s. 195-196)

Françesko ve eşi Dona Arabella'nın hizmetinde olan Osman, kendisine söylenenlere karşı şu tepkiyi verir:

FRANÇEŞKO_ Baksana; Dona ne diyor? Geçen sene bahçe daha güzeldi, diyor; hem hakkı vardır; bu sene çiçekler eksildi, bahçenin her tarafına taşlar, topraklar dolmuş! Bu böyle olmaz; çalışmalısınız; üç kişisiniz!

OSMAN_ Efendim! Biz elimizden geldiği kadar çalışıyoruz; lâkin yalnız bu işimiz yok; başka işlerimiz de var!

FRANÇEŞKO_ Ey! Edepsiz!.. Yalnız cevap vermeyi bilirsin!

OSMAN_ (Tenekeyi alıp bahçeye giderek) Rabbim! Esâret ne güç şeymiş! (Şemsettin Sami, 2008, s. 211-212)

Seydi Yahya'nın kızı Halime de Osman'ı babası bilerek bu ailenin hizmetinde bulunmaktadır. Köle gözüyle bakılan bu kişilere yapılmayan hakaret neredeyse kalmamakta ve Halime'nin elleri pis olduğu gerekçesiyle de elinden su dahi içilmemektedir. Halime bu duruma çok içerler.

Şemsettin Sami Vicdan adlı piyesinde vatana ihaneti, kendini garantiye almayı düşünen ve sonrasında sevdiği Liyonora'yı kıramayıp adının Alfons olmasını kabul eden, akabinde Don'luk unvanını da alan, Fatma'nın kardeşi Hasan, Rıdvan'a şunları söyler:

HASAN_ Bu memleket elbette düşmanın eline geçecektir. Mukavemet edenler de beyhude ölecekler veyahut esir olacaklardır. Şimdi sen ölmek veyahut esir olmak ve malını mülkünü belki de ömrünü kaybetmek istersen git Musa'yla beraber mukavemet et. Yok, yaşamak ve malına mülküne sahip ve hür olmak istersen gel şimdi yed-i reyi verelim hükümdar-ı müstakbelimize sadakat gösterelim istikbalimizi temin edelim.

RIDVAN_ Düşmana reyi mi verelim? Düşmana sadık olup da vatan ve milletimize din ve devletimize hıyanet mi edelim? Din ve vatan karındaşlarını unutup yalnız kendi istikbalimizi mi düşünelim? Hasan! (Şemsettin Sami, 2014, s.40)

Rızası olmadığı hâlde Fatma zorla alıkonur. Fatma'ya sahip olmak isteyen Rafael, şu sözleriyle dikkat çeker:

“RAFEEL_ İşte tuttum! Şimdi kimsenin diyeceği yok! İsmi hah Fatma olsun hah Meri olsun ne olursa olsun... Şimdi benim ganimetimdir, Nikâh lazım değil... Rıza vermeğe hacet yok. Benim esirimdir (Şemsettin Sami, 2014, s.78-79).”

Efendilik-kölelik ilişkisini Abdülhak Hâmid, Sabr u Sebat piyesinde işlemiştir. Çerkes kızı Gülfeşân, kendinden yaşça büyük olan Mün'im Efendi'ye cariyelik etmektedir. Mün'im Efendi, eski karısından olan Mehmet Efendi'yi Zehra Hanım'la evlenmediği için artık yok saymaktadır. Gülfeşân'dan ısrarla çocuk sahibi olmak istediğini ifade etmektedir:

“GÜLFEŞÂN_ ...Efendimden başka kimseyi sevmem. Ben sizin akça ile alınmış kulunuz değil miyim? Âzâd kabul etmez esiriniz değil miyim?... (Tarhan, 1998a, s. 48)”

Abdülhak Hâmid, İçli Kız piyesinde İçli Kız yani Sabiha Hanım, hizmetlerinde bulunan Perengiz'den ve onun hayatından yola çıkarak halayık sahibi olmanın yanlışlığını ifade etmektedir:

İÇLİ KIZ_ Bu halayık kısmına da ne kadar acırım. Bak mesela şu bîçareye... genç, güzel, mahcup, terbiyeli ancak tahsili eksik. Üç sene evvel İstanbul'a gelmiş, tamam on sekiz yaşında iken memleketinden ayrılmış... Kim bilir zavallının orada bir sevdiği, bir nişanlısı mı var nedir ki, iki lakırdıda bir, bana gelinlikten bahsediyor. Kim bilir, bîçare anasının yanında ne kadar rahatla, ne kadar ümit ile ömür sürmüştür? Buraya gelmiş. Eziyet görür, cefa görür, dayak yer, hakaret görür. Sahipleri kendi kulu imiş gibi kullanır. Acaba ben idareme karışır bir adam olsaydım, halayık kullanabilir miydim? Zannetmem. İnsafım beni me' ederdi. (Tarhan, 1998a, s. 92)

İçli Kız, devamında da aralarındaki eşitliğe vurgu yapar:

“PERENGİZ_ Küçük hanımcığım!. Bana kardeşim demeyiniz, Hanımefendi darılıyor.

İÇLİ KIZ_ Benim indimde herkes kardeşdir. Ayrı gayrı yoktur. Sen nasılsan ben de öyleyim (Tarhan, 1998a, s. 92).”

İçli Kız'ın yani Sabiha'nın dadısının kendi hayatını başkaları için, emrinde bulunduğu kişiler için nasıl feda ettiğini, kişi özgürlüklerinden nasıl vazgeçtiğini şu sözlerle anlamak mümkündür:

PERTEV KADIN_ Kızım, ben yok mu ben? Ben senin ninen için tazeliğimde kocaya varmadım, senin için de kocadım, bu yaşa geldim. Benim bu yarısı dökülmüş saçlarım, bir vakit samur gibiydi. Git gide ketene döndü. Nine için döndü. Benim bu feri gitmiş gözlerim o zaman nur gibiydi. Şimdi kararıp dünyayı görmez oldu. Senin için oldu. Nineni ben büyüttüm bezlerini ben yıkadım. Seni ben büyüttüm, saçlarımı ben ördüm. Senin çocuğunu da artık sen büyüt. Ninenin esiri idim. Felek elimden aldı. Senin âzâd kabul etmez kulunum... (Tarhan, 1998a, s. 178)

Abdülhak Hâmid'in, hürriyet anlamına gelen ve isim sembolizasyonlarından faydalandığı Liberte piyesinde; Liberte, sarayda Kral Despot tarafından zindanda tutulmaktadır. Liberte ise bir an önce sevdiği Nasyon'a kavuşmayı arzu etmektedir. Ancak bir süre sonra ümitsizliğe kapılır. Liberte, Nasyon'a karşı hissettiği bu duygularına Prens'in eşi Enstrüman şu şekilde karşılık verir:

“ENSTRÜMAN_ ...

Gâyur olsa nişanlısı bulunan

Liberte sarayda esir görünmek

gayretine dokunup, elde şan

işi ölmek olur, ya sürülmek... (Tarhan, 1998a, s. 215)”

Nasyon da Liberte'ye kalbî duygular beslemektedir ve bu duygularını dile getirirken Liberte'nin Kral Despot'un esiri olduğunu dile getirir:

NASYON_

...

Sen kırala esirsin, evlâ, ahsen.

Ben kendi kendimin esiriyim ya!

(Tarhan, 1998a, s. 228)

...

Kavm-i bî- hürriyet kadar nekbetî,

şâh-ı zâlim kadar muhakkar oldum!

Liberte kayboldu; gaybubeti

üzerine ancak iki şey buldum;

şu: onun aşkı, vatan muhabbeti!

İki şey görüyorum: Onlar da şu:

Senin hayalin, halkın akıbeti!..

(Tarhan, 1998a, s. 229)

Abdülhak Hâmid, Yadigâr-ı Harb piyesinde; vatanın savunması ve özgürlüğüyle ilgili olarak Osmanlı kumandanının sözlerini, hem Osmanlı Devleti'nin hem de yazarın bakış açısını ortaya koymakta ve savaş esirliğinin olduğunu da ortaya koymaktadır:

“OSMANLI KUMANDANI_ ... Prut başka, Dicle, Fırat başka!.. Her ne ise içinde bulunduğumuz bu vak'a oldukça mühim bir vak'a-ı tarihiye olacaktır... Mağluplara nüvaziş, esirlere bahşâyîş, Osmanlılık şanıındandır değil mi?.. (Tarhan, 1998a, s. 310-311)”

Abdülhak Hâmid'in Duhter-i Hindû piyesinde kocasından gizli Tomson ile aşk yaşayan Elizabet, hizmetindeki kişiler ile ilgili şunları söyler:

“ELİZABET_ Hintliler uşaklık, kulluk ettikleri adama sadık olurlar. Benim maiyyetimde olanlar da hep benim uşaklarımdır. Esrarımı kimseye söyleyemezler (Tarhan, 1998b, s. 68)...”

Abdülhak Hâmid'in sansürden etkilenen Finten piyesi, yazıldıktan on bir-on iki sene sonra ancak tefrika edilebilmiştir. Londra'da yazılan piyese göre; İngiliz asilzadeleri, bütün iyi yaşam koşullarını sadece asillerin hak ettiğine inanmaktadırlar. Asil soydan gelmeyenler ise asilzadelerin hizmetinde bulunmakla görevlidir.

Finten, Kanadalı bir bar çalışanıdır. Eşi Mister Kıros Avusturyalıdır. Kendisi asiller sınıfına girmek için Lord Dik'le girdiği ilişkiyi kanıt göstererek aslında uşağı

Davalaciro'dan olma oğlu “ucube” yi Lord Dik'in oğluymuş gibi gösterir. Amacı sınıf atlamak için Lord Dik'le evlenmektir ancak en büyük engel eşidir. Eşini öldürtmek üzere aşığı Davalaciro'yu ikna eder. Finten, uşağı Davalaciro'yu eşi Mistır Kros'u öldürmeye ikna ederken kendinin özgürleşmesini ileri sürer:

“FİNTEN_ ...Git, git, beni âzâd et. Tâ ki tamamıyla senin esirin olayım (Tarhan, 1998b, s. 195)!..”

Abdülhak Hâmid'in Eşber adlı, Fransız şair Corneille'in Horace piyesiyle benzerlikler taşıyan oyununda Eşber, vatanını savunan bir kahramandır ve İskender'e esir düşer. İskender'in eline esir düşen Eşber, İskender'in karşısında zincire bağlı olsa bile geri adım atmaz, meydan okumaya devam eder.

Abdülhak Hâmid, Tarık yahut Endülüs'ün Fethi piyesinde Zehra'nın Laîn Berberî ile ilgili söyledikleri esareti ortaya koymaktadır:

“ZEHRA_ ... O hilekâr bir orduyu esir etmek, bir kaleyi tahrib etmek istiyordu (Tarhan, 2002a, s.42).”

Ümerâdan Tarîf, esir olarak alınan askerler hakkında bilgi vermektedir:

“TARÎF_ ... Düşmanla bir iki kere çarpıştık, yedi sekiz yüz kadar var idiler. Müdafaaları nafile!.. Hepsi esir oldular (Tarhan, 2002a, s.49)...”

Musa, Tarık'a ertesi gün Endülüs limanında olma emri verince Tarık'ın “esir” benzetmesi dikkat çekmektedir:

“TARIK_ ...Silahlarımı alıp beni esirler gibi mi göndereceksiniz? Bir esir bir orduyu nasıl kullanır (Tarhan, 2002a, s. 51).”

İspanyolların ise Tarık'ı esir olarak ele geçirme hayali vardır:

“DON SOL_ Biz de Tarık'ı alırsız da esir tesmiye ederiz!... Yaşasın İspanya (Tarhan, 2002a, s. 58)!”

Ancak bu hayal tersine döner. Esir düşmekten korkan Kral, Tarık tarafından öldürülür:

“KRAL_ (*Kaçanlara*) Beni esir mi vereceksiniz?.. Alçaklar (Tarhan, 2002a, s. 61)!..”

Tarık, zalim biri olmadığını esirlere yapılması gereken muamelenin emrini verirken ortaya koymaktadır:

TARIK_ ... Esir olanlara, taleb-i aman eyleyenlere taltif ve mülâyemet gösterin. Kimsenin mal ve mülküne tasallut, hak ve kısmetine tecavüz, ırz ve namusuna taarruz etmeyin, yoksa sizi hırsız, asi, vahşi addederim!... İşte Endülüs'e girdik; size bir daha tekrar ederim: şeriatımızın emri, bizim

maksadımız zulmetmeyip adalet göstermek, tahribe kalkışmayıp imara çalışmaktır. (Tarhan, 2002a, s. 69)

Türk kadınının neden esir edilemediğine, vatan savunmasına destek veren mücahide bir bayandan şöyle bir açıklama getirilmiştir:

MÜCAHİDE_ ... Ben sizden yalnız kadınların harbe gitmesini tecviz ve teslim istiyorum... Biz de sizin gibi yaşar, sizin gibi ölürüz. Âmir de oluruz, memur da oluruz. Biz İspanya mahbubeleri gibi balolarda, bahçelerde görünmeyiz, medreselerde, ma'rekelerde görünürüz, onlar gibi çeng ü çigane zevkimize gitmez, biz yalnız nakkareler, galebeler çalmak isteriz. Onlar gibi mücevher kemerler değil, kılıçlar, hançerler kuşanırız. Onlar öyle olduklarıçün mahsûr kalırlar, esir olurlar. Biz böyle olduğumuz için düşman saraylarında kral hazinelerinde gezeriz!.. (Tarhan, 2002a, s. 79-80)

Tarık b. Ziyad, kendi kendiyile kaldığı bir an acizliğine vurgu yapar:

“TARIK_ ...Rabbim! Bana da biraz gurur gelse! Gurur ile çıksam, çıksam da sonra birden bire düşüp ne kadar âciz, ne kadar iktidarsız bir mahlûk olduğumu bir kere daha öğrensem!... Oku, İbn Ziyad, oku!.. Şu efserlerin her biri bir hükümdar-ı bedbahtın sergüzeştidir, oku İbn Nusayr'ın kölesi (Tarhan, 2002a, s. 88)!..”

Abdülhak Hâmid'in Tarık yahut Endülüs'ün Fethi piyesinin devamı niteliğindeki İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal oyununda harp esirliğinin söz konusu olduğunu Prenses İzabella'nın sözlerinden anlamaktayız. Prenses İzabella, eşitliğin gelmesiyle düşmanlığın ortadan kalkacağına dair inanç beslenmektedir:

“PRENSES İZABELLA_ ... Kraliçemizle beraber cümlemiz de harp esiriyiz. Müsavat gelince muâdat geçer (Tarhan, 2002a, s. 154).”

İspanyolların aralarında konuştukları “hürriyetli esir” kavramı, İspanya'nın Araplar tarafından fethinden sonraki hafiyelerin azalışıyla ilgilidir. Yazar, Arapların ülkeye hakimiyetinden sonra ülkeye özgürlüğün geldiğini ancak savaş esirliğinin de devam etmesiyle “hürriyetli esir” kavramının ortaya çıktığını tasavvur etmiştir:

“BİRİNCİ VE İKİNCİ İSPANYOL_ Gizli, aşikâr, istediğimiz gibi konuşmağa mezun değil miyiz? Mağlûp olduksa da kendimize mâlikiz. Bilmem nasıl diyeyim? Hürriyetli esirleriz. Malûm ya, şimdi eski hafiyeler filân kalmadı (Tarhan, 2002a, s. 209).”

İspanyol Kraliçe Eyla ve Florinda, piyesin farklı kısımlarında “kalben esirlik” kavramını ileri sürer. Kraliçe Eyla, Culyanus'un Müslümanlık'a geçerek

Müslim adını almasına ve bu duruma karşılık kendi içinde bulunduğu durumu ifade eder:

“KRALİÇE EYLA_ ...Sen mükâfat olarak nimet-i hidayete mazhariyyetle dil-sîr olmuşsun; bense mükâfat olarak kalben ve kalben esir oldum (Tarhan, 2002a, s. 180)!”

“FLORİNDA_ Biz de gidecek miyiz?

AZRÂ_ Bu سوالin cevabını ümerâmız verebilir, zaten siz esir-i harb değilsiniz, Madmazel Florinda! İster gider, ister kalırsınız.

FLORİNDA_ Keşki sizi tasdik edebilsem, Seyyide Azrâ, (*Kendi kendine*) Ben kalben esirim (Tarhan, 2002a, s. 215).”

Abdülhak Hâmid’in Abdullahü’s-Sagîr piyesinde tahtını kaybeden Abdullahü’s-Sagîr, gönlünü kaptırdığı Karolina’yla inzivaya çekilir. Abdullahü’s-Sagîr, ülkede kalmamasını esaret ile açıklamaktadır:

“ABDULLAHÜS’S-SAGÎR_ ...

Ben kalmaya etmedim cesaret;

Zirâ bu olurdu esaret.

Bundan dolayıydı hep o târâc,

Kılmak beni Endülüs’ten ihraç.

(Tarhan, 2002a, s. 466)”

Abdülhak Hâmid’in İlhanlılar devletinde Çoban ailesi ile İlhan (Ebu Said Bahadır Han) arasında geçen iktidar mücadelesini anlatan İlhan’da savaş esirliğinin konu edildiği görülmektedir:

“BİR SÂ’İ_

Yağbastı esir oldu cünûduyla beraber!

Mahmudnise merdan-ı anuduyla beraber.

Bir hayli sebât etti fakat... şimdi perişan!

(Tarhan, 2002b, s. 81)”

Emir Hasan, onları yenilgiye uğratar ancak merhamete gelerek aldığı emri yerine getirmez, Emir Çoban ve oğlunu serbest bırakır:

“EMİR HASAN_ (Yolu göstererek)

Destûr!

Taht-ı şâhîyi fakat sanmayasın mâl-i mezâd;

hâtır-ı yârı gözettik, seni ettik âzâd!

(Tarhan, 2002b, s. 82)”

Muzaffer'in piyeste çalkantılı bir hayatı vardır. Aslında bir şehzade olan Muzaffer'in annesi Şah İsmail'in karısı Taçlı Sultan, Osmanlı'ya Çaldıran Savaşı'nda esir olur. Taçlı Sultan'la evlenen Sultan Selim'in şeyhülislamlarından ve Muzaffer'in babası Cafer Çelebi, Taçlı Sultan'la evlendiği için idam edilir:

MUZAFFER_ Sultan Selim'le Şah İsmail'in Çaldıran'da ceng ettikleri zaman, her nasılsa Taçlı Sultan Osmanlılar eline geçer. Taçlı Sultan güzelmiş. Dediğim Cafer Çelebi bundan hoşlanır, kendine harem edinir. Sultan Selim bunu işitince Cafer Çelebi'yi celbeder ve katlini icab eden esbaba bunu da ilâve ederek katlettirir. (Tarhan, 2002b, s. 78-79)

Muzaffer, bu hikâyeyi başka biri yaşamışçasına Şirin'e anlatır, sonunda bu kişinin kendisi olduğunu söylediğinde ise Şirin ile Muzaffer'in süt kardeş olduğu ortaya çıkar.

Recaizade Mahmut Ekrem, Chataubriand'ın aynı adlı romanından tiyatroya aktardığı egzotik oyunu Atala'da, Moskoküljler kabilesi reisi Simagan, Nata kabilesinden Şaktas'ı esir düşürür. Simagan'ın kızı Atala ile Şaktas, birbirlerine ilgi duymaya başlarlar:

“ŞAKTAS_ Vay!.. Beni genç sevdiğim hitabına mı lâayık görüyorsun?.. Âh keşke bir bî- çâre esîr demiş olsan...

ATALA_ (Bir müddet sükût ettikten sonra muztaribâne) Güzel esîrim! Ben deli gibi senin arzuna muvâfakat ettim (Ekrem, 1997a, s. 83)...”

Recaizade'nin son piyesi olan Çok Bilen Çok Yanılır'da Kaymakam'ın kızı; Kaymakam, Azmi Efendi tarafından kandırılarak kızın hiç haberi olmadan Seyyah'a verilir:

“KAYMAKAM_ Ne demek... Muvâfakat kız bu güne kadar benimdi. Şimdiden sonra kendilerinin bir câriyeleridir (Ekrem, 1997a, s. 264).”

Recaizade, Vuslat adlı piyesinde gerçekte esir alıp satan ama görünürde kendini paşa eşi ve oğluna eş arayan bir anne olarak tanıtan Lütfiye Hanım, Vuslat'ı, Naime Hanım'dan satın almaya çalışır. Aynı zamanda evlilikle, nikah kıymak ile ilgili detay dikkat çekmektedir:

“LÜTFİYE HANIM_ ... oğluma şehir kızı almaya bir türlü cesâret edemiyorum. Odalık alayım da biraz geçinsinler. Eğer oğlum da ben de hoşlanırsak nikâh ederim diyorum. Birkaç vakitten beri her taraftan câriyeler getirttim. Gördüm hiçbir istediğim gibisini bulamadım (Ekrem, 1997a, s. 150)...”

Naime Hanım, Vuslat için ne kadar istediğini söyler:

“NAİME HANIM_ Öyle ise ben çok istemeyim... Siz de az vermeyiniz... Bitirelim vesselâm... Şimdi ben kıza bin altın ağırlık isterim (Ekrem, 1997a, s. 154).”

Miktarı fazla bulan Lütfiye Hanım, pazarlıkla altı yüz altına işi bağlar. Ancak Vuslat, evin, onu her gece odasına alan ve Namık Kemal’in Zavallı Çocuk oyununu, yazarın kendi adapte piyesi olan Atala’yı okutan oğlu Muhsin Bey’e içten içe duygu beslemektedir. Vuslat, bu evliliğe razı değildir. Nitekim, gemiyle Giritli Mustafa Bey’in konağına götürülür. Mustafa Bey, Vuslat’ın mutsuzluğunun farkındadır ve sütninesi Saliha Molla aracılığıyla Vuslat’ın derdini anlamaya çalışır:

“SALİHA MOLLA_ ... “Beni istemiyor onu kaydetmem lâkin kendi canına yazık. Böyle eriyip gideceğine isterse sanki buradan hoşnut değilse satayım, isterse âzâd edeyim, isterse İstanbul’a göndereyim, her ne isterse yapayım” diyor (Ekrem, 1997a, s. 199)...”

Vuslat, özgür olduğu takdirde ne yapacağını bilememektedir:

VUSLAT_ ... Âzâd olmak ise bütün bütün boş şey! Âzâd olup da burada kalacak isem onun ne hükmü olabilir? Yok gidecek isem ben nereye gidebilirim?.. Molla Hanım! (Göğsünü açıp göstererek) Ben şu hâlimle kolu kanadı kırılmış bir kuşa benzerim, öyle bir kuşun âzâdından ne çıkar ki benim kendimde çıkabilsin?.. (Ekrem, 1997a, s. 201)

Sami Paşazade Sezai’nin Şîr adlı piyesinde Afgan şehzadesi Şîr’i yakın askeri Ali, şöyle anlatır:

“ALİ_ Geçen Hint muharebesinde şehzademiz, serdarımız, şehri satvetiyle, şecaatiyle zîr-i tahtına alıp da bütün şehir halkını kılıcına boyun eğdirmiş, cümlesini esir eylemiş (Sami Paşazade Sezai, 2003, s. 362)...”

Ahmet Cevat’ın Yıldız’ın Sonu adlı, genel olarak 31 Mart Olayı’nın anlatıldığı piyeste bu olayı körükleyen Elmas Ağa adlı bir Habeşî köledir. Zencibeyaz ayrımından dolayı intikam alma duygusuyla bu işe kalkıştığı görülmektedir. Piyeste padişah ile birlikte olmaya zorlanan cariye Dürrürahşan da dikkat çekmektedir, padişahla beraber olduğu için kahrolmaktadır.

Hüseyin Suat'ın yazdığı *Şehbal* yahut *İstibdadın Son Perdesi*¹⁹ adlı oyununda bir süre sonra *Şehbal*'den bıkan Fehim Paşa, *Şehbal*'i döverek evden kovar. Evine dönemeyen *Şehbal*, bir eve hizmetçi olarak girer.

Hüseyin Nadir, tarihî bir olaydan yola çıkarak yazdığı piyesinde²⁰ Gazi Osman Paşa savaş esiri olarak Rus askerlerinin elindedir.

Kaytazzade Mehmet Nazım'ın *Safa* yahut *Netice-i İptilâ*²¹ piyesinde *Safa*, evin cariyelerinden *Vicdan*'a gönlünü kaptırmıştır. Gönlü *Safa*'da olan *Vicdan* ise gelebilecek kötülüklerden çekindiğinden *Safa*'yı paşa kızıyla evlenmesi yönünde telkin eder.

Musahipzade Celal'in, önce Avcı Mehmet sonra Köprülüler adını verdiği üç kısa perdeden oluşan piyesi, 17. yüzyılda cereyan eder. Osmanlı'da tahta geçecek padişahın kim olacağı sorularının olduğu bir dönemdir ve ülke pek de iyiye gitmemektedir. Bu zor durumdan devleti kurtaracak gözüyle bakılan Köprülü Mehmet Paşa, gerçekten de İstanbul'u abluka altında olmaktan kurtarır. Ardından görevi devralan Köprülü Fazıl Ahmet Paşa da Girit'in fethini gerçekleştirerek Osmanlı'ya güç katmıştır. Bu sırada bir Fransız şövalyesi, Venediklilerin Limni Adası'na yaptıkları saldırıda esir düşen Yeniçeri Mehmet'i getirirler. Yeniçeri Mehmet'in esir düşme nedeni ise, Mari adında bir Hristiyanla evlenmesidir.

Musahipzade Celal, İstanbul Efendisi adlı oyunu, esirci Afet'in cariye alıp satması üzerine kurulmuştur. Piyas, müzik eşliğinde tüm oyuncuların şu dizeleri söylemesiyle başlar:

“Çengi Afet esirci
Satar beyaz, hem zenci
Bu esir tüccarları,
Dolaşır civarları.

Toplayıp esirleri,
Bulup satar müşteri.
Biz burada nidelim,
Satılalım gidelim.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Suat, *Şehbal yahut İstibdadın Son Perdesi*, Şam, 1908/1324.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Nadir, *Devr-i Sabıkta Vükelâ*, İkdam Mat., 1908/1324.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaytazzade Mehmet Nazım, *Safa yahut Netice-i İptilâ*, Mirat-ı Zaman Mat., Lefkoşe, 1908.

Kızlar çalın çalpara,
Müşteri versin para.
Kızlar çalın çalpara,
Müşteri versin para.

(Musahipzade Celâl, 1970, s. 337)”

Dilâra’ya vurgun olan Dilâver, Dilâra’dan ayrı kalmaktansa esir kalmayı tercih eder:

Dilâver_ (Kendi kendine) Tali ha.. başkasını seven bir kızla evlenmek tali
ha.. kâşki Dilâram’dan ayrılmamak şartıyla ölünceye kadar esir kalaydım.
(Direğe dayanıp ağlar, herkesi birbirine Dilâver’i gösterir, müzik başlar).

Hepsi_

Köle idin âzat oldun..
Efendiye damat oldun.
Neden ağlar..
Niçin ağlar..

Dilâver_

Köle idim âzat oldum..
Sanmayınız ki şadoldum.
Neden ağlar..
Niçin ağlar..

(Musahipzade Celâl, 1970, s. 350-351)

Musahipzâde Celal’in dört perdelik piyesi Türk Kızı’nın ilk perdesi Meşrutiyet yıllarında bir Anadolu köyünde geçer. Gülsüm’ü bir katırcıya verirler ve Gülsüm, İstanbul’da Refî Efendi’nin evinde hizmetçi olarak satılır. Bu evde de Refî Efendi’nin oğlu Nazif, Gülsüm’e göz koyar ancak Refî Efendi Gülsüm’ün gönlü olan Yusuf’a ulaşarak Gülsüm’ün saadetini tesis etmek istemektedir. Lakin bir gece Nazif, Gülsüm’e afyon içirir ve gizlice odasına giderek ona sahip olur. Gülsüm’ün odasında da fesini unutunca Nazif’in annesi durumu anlar ve çareyi Gülsüm’ü evden kovmakta bulur. Gülsüm’ü o eve satan kadının işlettiği genelev, artık Gülsüm’ün yeni yaşam alanıdır, ancak sürekli ağlayan Gülsüm bu evden kaçmak istemektedir. Genelev sahibesi ise Gülsüm’ü hırsızlık yaptığı gerekçesiyle polise teslim eder.

Mithat Cemal Kuntay'ın Kemal²² adlı piyesinde siyahî hizmetkâr Mes'ud'un; kölelik, siyahî olmak ve gördüğü kötü muameleler üzerine görüşleri yer almaktadır. Evin kızı olan Neriman'a da aşk besleyen Mes'ud, Neriman'ın ölümü üzerine kendi canına kıyar ve hizmetinde bulunduğu Mahmut Nedim Paşa'nın "intihar etmeye dahi hakkı olmayan bu zenci kölenin yemek artığı gibi atılması"nı emrettiği ifadeler dikkat çekmektedir.

Güzel Rumeli²³'de Nebil Bey'in vatanperver oğlu Bâri Bey, Serez'in Yunan işgalinden kurtulması için yolun çete savaşlarından geçtiğini düşünmektedir. Bu anlamda gönüllü olarak savunmaya katılır. Kurulan bir pusuda Bâri Bey, annesi ve babasını şehit verir, kendi de esir düşer.

Osmanlıcılık fikriyle kaleme alınan Girid²⁴ İttihât ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden Silahçı Tahsin'e aittir. Piyeste Girit'in Yunanlılar tarafından işgali esnasında Girit'te yaşayan Müslüman ve Türk halkın perişanlığı, esir düşmesi, öksüz-yetim kalması anlatılmaktadır.

Ziya Gökalp, Alp Arslan Malazgird Muhârebesi adlı iki perdelik manzum piyesinde de esaret, hürlik kavramlarını işlemiştir:

...

Alp Arslan_ Şimdi emel, düşmanı ktır-ktır bölmektir.
Sen gitmezsen kim asker getirecek imdâda?
Bundan başka küçücük yavrular var yuvada.
Götürmezsen ma'sûmlar savaşta nerde kalsın;
Hem seni, hem onları düşman esir mi alsın?

Kadın Sultân_ Yâ sen esir düşersen?

Alp Arslan_ Sen gelir kurtarırısın...

Kadın Sultân_ Yâ kuvvetim yetmezse?

Alp Arslan_ Allah'a yalvarırısın!

...

(Gökalp, 1989, s. 226)

...

Atlılar_ Hep büründük kefene,
Vatan âit sevene,
Esir yaşamaktansa

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Mithat Cemal Kuntay, *Kemal*, Sırat-ı Müstakim Mat., İst., 1911/1327.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhyiddin Mekki, *Güzel Rumeli*, Vilâyat Mat., Elazığ, 1915/1331.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin, *Girid*, Selânik Asır Matbaası, 1910 /1326.

Gömülelim çemene!

... (Gökalp, 1989, s. 229)

2.2.2.1.2. *Beden Özgürlüğü*

Namık Kemal'in ikinci tiyatro eseri olan ve asıl adı Râz-ı Dil olan piyes, sansür, eserin bu isimde olmasından rahatsız olduğu için ancak Gülnihal adıyla basılmıştır. Terzi Mustafa'nın karısı, kocası sekiz aydır Kaplan Paşa'nın elinde tutulduğundan dolayı artık veryansın etmekte ve özgürlüğü kısıtlayıcı uygulamaları ortaya koymaktadır:

KADIN_ ...Kocam, sekiz aydır, zindanda. Azat ediniz de yine köleniz, kulunuz olsun!

KAPLAN PAŞA_ Vay, o mel'un daha sağ mı duruyor? Sekiz aydır yaşıyor, öyle mi? Şimdi, zindanın önünde boynunu vurun! Şu köpeği de yanı başına asıverin! Buraya, zorba kaçırmağa gelmiş. Şu yılan yavrularını da ezin, yaşatmayın! Büyürlerse, onlar da babaları gibi olur! *(Kadınla çocuklar feryâda başlar. Muhafızlar, üçünü de sürükleye sürükleye dışarıya götürür.)*

(Namık Kemal, 1988, s. 50-51)

Namık Kemal'in Kara Belâ piyesinde; Şah'ın, kızı Behrever'in hep istediği kişi olan Hüsrev'e vereceğini duyan Behrever'in sevinmesi gerekirken Behrever, Ahşid'in zorla kendine sahip olması sonrasında Hüsrev'le evlenmek istemediğini dile getirir. Bu durum da kişinin maddi ve manevi özgürlüğüne direkt olarak yapılmış bir saldırı olarak karşımıza çıkmaktadır ki Behrever'in sevdiği kişiden vazgeçmesi kadar zor bir kararı dahi Behrever'e aldırarak ölçüde Behrever'i derinden sarsmıştır.

Şemsettin Sami'nin ilk piyesi olan, altı fasıllık Besâ yahut Ahde Vefâ piyesinde başta Selfo olmak üzere beş kişinin Meşure'yi kaçırmaları hadisesi kişiyi zorla alıkoyma anlamına gelmektedir. Bu kısıtlamayı Meşure'nin annesi Vâhide'nin Fettah Ağa'nın hayatını kurtardıktan sonraki konuşmada görmek mümkündür:

“VÂHİDE_ (Ağlayarak) Ah! Bilsen!.. Zevcimi bugün öldürdüler!.. Evlâdım, kızım zevcimin katili elinde esir duruyor.

FETTAH AĞA_ Öyle ise, ben de sana – senin bana ettiğin hizmet kadar büyük değilse de – her nasılsa bir hizmet edebilirim (Şemsettin Sami, 2008, s.117).”

Şemsettin Sami'nin Gâve piyesinde Gâve ve oğulları eğlenceye katılmadığı hâlde Dahhâk'ın yolladığı Zâbit, hem kendinin hem oğullarının eğlenceye

katıldıklarını ileri sürerek Gâve'nin mallarının müsadere edip oğullarını da almak ister. Nitekim askerler Behram'ı alıp götürürler. Bir süre sonra Rüstem de götürülür.

Şemsettin Sami'nin Vicdan piyesinde kendi de Fatma'ya göz koymuş olan Kardinal, Fatma'yı görüntüde bir rahibe olmaya ancak gizlice İslamiyet'i de yaşamasına izin vermek suretiyle ve bir şartla affedeceğini söyler. O da kendisine varmasıdır. Fatma, iki esaret arasında sıkışıp kalmış konumdadır. Nitekim Fatma, affedilir ancak Kardinal'e direnir.

Ali Haydar Emir'in Nereye²⁵ adını taşıyan oyununda, Fehim Paşa'nın oyun kişisi olarak eserde yer aldığı görülmektedir. Tehdit ve şantajla elde etmeye çalıştığı Dilara, kaçarak Fehim Paşa'nın elinden kurtulur. Dilara'ya çok benzediği için Zehra ile evlenen Fehim Paşa'nın bir süre sonra ondan da gönlü geçecektir. Bu sefer baldızı Bedia'yı elde etmeye kalkışır.

Câniler Saltanatı²⁶ piyesinde Binbaşı Fazıl Bey'in eşi Necibe'yi Enver Paşa, zorla alıkoyar; aşkını ilan eder. Eşini çok seven Necibe direnir.

Canlı Cenâze yahut Yıldız'da Meşrutiyet Telâşları²⁷ piyesinin devamında hürriyet ilan edilir ancak padişah bu durumdan hoşnut değildir. Haremağası Cevher ile halkın arasına karışıp hürriyet aleyhtarlığı yaparlar fakat halk onları tanır ve alıkoyar.

Fehime Nüzhed'in Bir Zalimin Encamı²⁸ adlı piyesinde, İstibdat senelerinde hafiyelerin aile bütünlüğünü göz ardı edip ebeveynlerin çocuklarına besledikleri sevgiyi kullanarak onları evlatlarından ayırmakla tehdit etmesi işlenmiştir. İftira ve tuzakların aileleri parçaladığı oyunda, jurnalcilerin aynı zamanda ailelerin maddi varlıklarına da göz diktikleri görülmektedir.

Halil İbrahim'in Rüşvetle Mesnet²⁹ adlı oyununda ise hafiyelerin göz koydukları bir genç kızı sevdiğinden ayırarak alıkoymaları için genç kızın sevdiği

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Haydar Emir, *Nereye*, Kitaphane-i Leon Lütüfî Suhûlet Kütüphanesi, 1921/1337.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bulgurluzâde Rıza, *Câniler Saltanatı*, Kader Matbaası, İst., 1919/1335.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Doktor Kâmil, *Canlı Cenâze yahut Yıldız'da Meşrutiyet Telâşları*, Arşak Garoyan Mat., 1909/1325.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fehime Nüzhed, *Bir Zalimin Encamı*, Karabet Mat., İstanbul, 1908/1324.

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İbrahim, *Rüşvetle Mesnet*, İkbal Mat., İstanbul, 1910/1326.

erkeğe bir iftira atıp tutuklamalarının yeterli olduğunu, rüşvetle çok kolay bir şekilde makam-mevki sahibi olunabildiğini öğrenmekteyiz.

Mehmet Burhaneddin'in Fehim Paşa³⁰ adlı oyununda Fehim Paşa, Bursa eşrafından Tayyar Efendi'nin kızı Zekiye'yi beğenmektedir. Ancak Zekiye, Necati ile sözlüdür. Fehim Paşa için bu bir engel teşkil etmez, Zekiye'yi adamlarıyla kaçırttıktan sonra, bir mahzende alıkoyar.

Mehmet İhsan'ın Hırs-ı Saltanat yahut İntikam-ı Meşru-i Millet³¹ adlı 30 Mart günü Yıldız Sarayı'nda başlayan oyun, ayaklanma planlarının yapılmasıyla devam eder. Çıkan isyanları Hareket Ordusu bastırır. Selanik'te Alatini Köşkü'nde tutulan padişah ise Mithat Paşa ve Namık Kemal'in ruhlarına hesap verir. Padişah vicdan azabı içinde tüm bu olanlardan dolayı af diler.

Köy ve şehir hayatının işlendiği ve köyde yaşayanların şehirdekileri özendikleri, şehre taşınma hayallerini anlatan Hafıye Darbesi yahut Bir Kızın İntikamı³² adlı piyesin final bölümünde Sürur Paşa, Sabire'ye evlenme teklif eder ancak Sabire bu teklifi reddedince Sürur Paşa, zorla Sabire'ye sahip olmak ister.

2.2.2.1.3. Yaşama Özgürlüğü

Ahmet Mithat Efendi'nin Ahz-ı Sâr yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti piyesinde Matmazel Virginie ise iki adamını Nikola'ya göndererek onu öldürtür. Bu durum, insanın hayatını sonlandırarak yaşama özgürlüğünü kişinin elinden almaya örnek oluşturmaktadır. Eserin sonuna doğru Jön Fiyer'in aslında öldürülen Nikola'nın kız kardeşi Ana olduğu ve erkek kılığına girerek kardeşinin ölümüne neden olan Matmazel Virginie'in en yakınında olarak açıklarını bilip, eşini kimlerle nasıl aldattığına şahit olup "ahz-ı sâr"ı gerçekleştirecektir. Gerçekleri öğrenen Saint Honneur, Matmazel Virginie'e tabanca vererek kendi yaşamını sonlandırmasını aksi takdirde ertesi gün herkesin önünde kafasının kesileceğini söyler. Ardından Virginie, kendini öldürür.

Ahmet Mithat Efendi'nin Çerkes Özdenleri piyesinde Samurkaş'ın savaş meydanında kaçtığı yönündeki iftiralara daha fazla dayanamayan Samurkaş, intihar eder:

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Burhaneddin, *Fehim Paşa*, Matbaa-i İkbâl, 1911/1327.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İhsan, *Hırs-ı Saltanat yahut İntikam-ı Meşru-i Millet*, Arşak Garosyan Mat., İst., 1911/1327.

³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Vahid Lütfi, *Hafıye Darbesi yahut Bir Kızın İntikamı*, Der-Saâdet, 1912/1328.

SAMURKAŞ_ (*Tabancasını çıkarıp*) Metanet-i kalbi böyle göstermeli. Dikkat et Canpolat, dikkat et! Ellerim cüzice titriyor mu? Benzim atıyor mu dikkat et! Gözünde ölüm dirim müsavi olan kahraman işte ölümü böyle istikbal eder! (*diye tabancasını beynine sıkar. Ayak üzerinde bir kere döner, yere yıkılırken der ki*) Samurkaş ölümden... korkmaz. (*Bu son söz ile tekmi-i enfas eder.*) (Ahmet Mithat, 1998, s.350)

Ahmet Mithat Efendi'nin Fûrs-i Kadimde Bir Facia yahut Siyavuş adlı piyesinde İran şahı Keykavus'un zevcesi Sûdâbe, üvey oğlu Siyavuş'a gönlünü kaptırır. Siyavuş'un ise içinde bu türden bir sevginin olmaması dışında böyle bir ihaneti yapmaya hiç niyeti yoktur. Keykavus, Sûdâbe'nin de itirafıyla Sûdâbe'yi öldürtme kararı alır. Sonradan onu yaşatmanın öldürmekten daha ağır bir ceza olduğunu Siyavuş'la konuşması sonucu anlar ancak öldürme fikrini Sûdâbe'ye bildirdiğinde zevcesinin aşkı için canından, yaşama özgürlüğünden vazgeçmeyi göze alışı dikkat çekicidir:

“SÛDÂBE_ (*Kahramanâne ve fedkârâne bir tavırla*) Siyavuş'un aşkı yolunda kurban olmayı maalfithar kabul ederim. Cihandan intikam almış olamazsam bari kendi mecnunâne heveslerimden intikam almış olurum.

KEYKAVUS_ (*Teberdarlara*) Götürünüz şu melunu cellatlara! En büyük işkencelerle kafasını bedeninden ayırırsınlar (Ahmet Mithat, 1998, s.266).”

Yine aynı piyeste Efrasiyab, kızı Firengis'i Siyavuş'la evlendirmek istemektedir. Bu evliliğin önüne geçebilmek için Sûdâbe ve Siyavuş'un validesinin babası Gerşiyuz, düzmece bir mektupla Efrasiyab'ı Siyavuş'a düşman ederek Efrasiyab'ın Siyavuş'u öldürtmesine neden olmuşlardır:

“GERŞİYUZ_ (*Maktule dikkatli dikkatli bakmaya başlar. Biraz sonra hâlinde tavrında cinnet alâmetleri görülür. Senanın ön tarafına doğru koşarak*) Oh! Kurtuldum! Kurtuldum! (*Her tarafa koşmaya başlayarak*) Oh! Hilem meydana çıkmaksızın kurtuldum. Efrasiyab'ın veliahtı ben oldum. Turan şâhı ben oldum....Sûdâbe'ye müjde göndereyim (Ahmet Mithat, 1998, s. 300)...”

Ahmet Mithat Efendi'nin Hükm-ü Dil piyesinde bir asilzâde olan Margerit, bahçıvan Pol'e gönlünü kaptırmıştır. Margerit, bahçıvana o kadar tutulmuştur ki eğer ona kavuşamazsa ve başkasıyla zorla evlendirilirse canına kıyacağını ifade etmektedir:

“MARGERİT_ Ne olacak, hayatım da elimde değil mi? Ben de ol vakit fena âdetin şehidi olurum... Muvaffak olamazsam, bahtiyar olamazsam kendime kıyarım yine bu fena âdete bir ibret olduğum için bahtiyarım (Ahmet Mithat, 1998, s. 186).”

Namık Kemal’in Celaleddin Harzemşah piyesinin sonunda Mihr-i Cihan, esaret görmemek için Celâleddin’in ölümünün ardından kendi canına kıyar: “MİHR-İ CİHAN_ ...(Hançerle birkaç kere kalbinin üzerine batırarak) Ya Rabbi! Milletini mezellet içinde... ırzını düşman pençesinde görmemek için dünyada yaşamak istemiyen bîçâreye acı (Namık Kemal, 1969, s.203)!..”

Namık Kemal’in Gülnihal piyesinde kişinin yaşama özgürlüğünün elinden alınmasına örnek olacak şu sözler dikkat çekicidir:

GÜLNİHAL_ Sen daha bir yaşında idin. Onun küçük kardeşi Kahraman Bey’i şu zindan kapısının önüne astılar. Hiç aklımdan çıkmaz. Zavallı delikanlı, ipini koparmak için ellerini boynuna attı da, hep tırnakları ile şah damarlarını kopardı. Yine konaktakiler, salıncak sefâsı yapar gibi, eğleniyorlardı. (Namık Kemal, 1988, s. 15)

Aynı piyeste Hakim Hilmi Efendi ise kanunları işaret ederek olur olmaz her durum için ölüm emri veren Kaplan Paşa’nın bu gaddarlığını eleştirir:

HİLMİ EFENDİ_ ...Hiç “Ekmek hamur çıkıyor!” diyen adamın boynu vurulur mu? Hiç, kocasını hapisten çıkarmak için yalvarmağa gelen kadın asılır mı? Hiç, sekiz yaşında, altı yaşında masumların canına kıyılır mı? Artık, illâllah! Memlekette ne kadar adam varsa, hepsinin mi öldüreceksin? Sultan Selim ³³ : “Haksız yere hiçbir kimsenin bir kılına bir puluna dokunmayın!” diye, iki günde bir ferman gönderiyor. Siz, burada kan dökmekten başka bir şey düşünmüyorsunuz... (Namık Kemal, 1988, s. 51)

Muhtar Bey, adaletsizlikleri ve zalimlikleri ifade için şu cümleyi kurar:

“MUHTAR BEY_ Kimi en haklı bir iş için idam olunuyor, kimi en zalim bir hıyanet için mükafat görüyor (Namık Kemal, 1988, s. 107)...”

İsmet’le evlenmek isteyen Kaplan Paşa, Kaplan Paşa’nın zorla İsmet’e sahip olmasının önüne geçen Gülnihâl’i hançerle öldürür:

“KAPLAN PAŞA_ *(Hançerle vurup kapıdan dışarı atarak)* Al, köpek! Öldüğün vakit, dünya mı yıkılır? (Namık Kemal, 1988, s. 122)

...

³³ III. Selim

İSMET_ Anneciğim! Gülnihâl! (*İsmet yanına koşar. Gülnihâl kucağına düşer, ruhunu teslim eder.*) (Namık Kemal, 1988, s. 128)”

Namık Kemal’in Kara Belâ piyesinde sevdiği kişiden vazgeçmek zorunda kalan Behrever, kendi canını feda edecek kadar hayata küsmüştür. Ahşid’den, Hüsrev’den artık nefret ettiği ve öldürülmesi üzerine istediği zehri kendi içerek intihar etmiştir. Behrever’in bu hâlini gören Hüsrev ise önce Behrever’e bunları yaşatan Ahşid’i, sonra da kendini öldürür.

Namık Kemal’in Zavallı Çocuk piyesinde aslında Atâ Bey’i seven Şefika’nın, ailesi maddi sıkıntı içinde olduğu için hiç sevmediği biriyle evlendirilmek durumunda kalması sonucu, bu ağır yükün altından kalkamaması söz konusudur. Şefika, vereme yakalanır ve ölüm döşeğindeki duası şöyledir:

“ŞEFİKA_ ... Babasını hapisten kurtarmak için nefsinin feda eden kuluna merhamet et. Yarabbi! Ninesine, kardeşine sefalet çekirtmemek için mezara giden biçareye acı. Ah (Namık Kemal, 1961, s.91)!..”

Şefika’nın mecburiyetten başkasına vararak kendisiyle evlenemediğini ve bu nedenle vereme yakalandığını öğrenen Atâ Bey; çareyi, yaşama özgürlüğünden vazgeçerek kendini zehirlemekte bulur:

ATÂ_ Seni birine zorla nikâh ettiler de benim için verem oldun, ölüyorsun öyle mi? (Namık Kemal, 1961, s.94) ... Benim için tatlı canını feda ettin, benim için kıymetli nineciğinden, babacığınan ayrılıyorsun. Vücudumdan başka elimde bir şey yok ki teşekkür için yoluna feda edeyim. (Namık Kemal, 1961, s.95-96)

Şemsettin Sami’nin Gâve piyesinde âyin-i cemi icra edenlerden her gün kura ile belirlenecek iki kişinin idam edilmesi yönünde karar veren Dahhâk, kişilerin yaşama özgürlüğünü yok sayarak zalimlikler yapmaktadır. Bu zalimliklerin önüne ise demirci Gâve, çekiciyle gelip zalimlere gününü göstererek geçmiştir.

Şemsettin Sami’nin Seydi Yahya piyesinde Raze kenti tüccarlarından İbrahim, Ferdinando ve İzabella tarafından, şayet şehir teslim edilirse kimsenin canına, malına dokunulmayacağına dair kendine verilen mektuptan bahis açtığında Seydi Yahya’nın cevabı şöyle olur:

“SEYDİ YAHYA_ Bugün sana vaat etmişler ki; şehir teslim olursa kimsenin canına, malına dokunmayacaklardır! Böyle vaatlerini çok gördük; fakat hiç birinin

ıcrası görülmedi. Yarın şehre girdikleri gibi, katliam etmeye başlarlar; evlâdımızı esir ederler (Şemsettin Sami, 2008, s. 157)!”

Şemsettin Sami’nin Besâ yahut Ahde Vefâ oyununda kızı Meşure’yi, Recep’e veren baba Zübeyr’i, kızını Selfo’ya vermesi adına ikna için huzuruna getirten Demir Bey, Zübeyr’in kızını Recep’e vermede kararlı olduğunu görünce Zübeyr’i göğsünden vurur ve Zübeyr’in yaşama hürriyetini kısıtlar.

Abdülhak Hâmid’in Abdullahü’s-Sagîr piyesinde kan dökme yanlısı bir yönetici olmadığını Abdullahü’s-Sagîr, şu sözleriyle ifade eder:

“ABDULLAHÜ’S-SAGÎR_ ...

Bir felsefedir benim hayatım:

Yetmez mi adem?.. Ne lâzım idam!..

(Cemm-i gafire hitap ile)

Sizlersiniz işte beyyinâtım:

Hep sulh için eyledim ben ikdâm.

Harbetsem olurdunuz perişan!..

Bâki mi kalırdı dî ü mezheb?..

“Kan dök” mü diyor Hudâ-yı zî-şân?..

(Tarhan, 2002a, s. 482)”

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Liberte adlı piyesinde Liberte, öldürme cezasını da vahşet olarak nitelendirmekte ve sürgün cezasını uygun görmektedir:

“LIBERTE_

İdam vahşiyyet

fikrimce lâyük olan nefy ü icla.

(Tarhan, 1998a, s. 222)”

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Mâcerâ-yı Aşk piyesinde, Muzaffer’i evlat edinen, büyüten Mehmet Çorbacı, Muzaffer’i yeniçeri yapmıştır ancak Muzaffer, babasının öldürülüşünü öğrendiğinde Osmanlı ordusuna hizmet etmek istemeyerek birçok yer dolaşarak Tahran’da kalmaya karar verir; sarayda Şirin’i görür ve ona gönlünü kaptırır. Şirin önceleri bu aşka dirense de hatta Muzaffer’i şikayet edip hapse attırır, sonra o da Muzaffer’i sever. Araya girmiş yıllardan sonraki ilk karşılaşmada Şirin, Muzaffer’in süt kardeşi olduğunu öğrenir ve Muzaffer’in Şirin’e Mirza Celal’le ilgili yaptığı yakıştırmaların yersiz olduğunu göstermek adına zehir içer:

“ŞİRİN_ (Cebinden bir şişe zehr-âb çıkararak zahmetle içer...) Muzaffer! Şimdi nasıl!.. Yanıldığını anladın mı? Seni mi severmişim? Celâl’i mi istermişim? Yazık!

Sana da yazık, bana da... Yazık!.. Yazık ki hicranı savdık, birleştik. Araya bir kardeşlik girdi (Tarhan, 2002c, s. 84)...”

Şirin, Muzaffer’in verdiği panzehirle hayatta kalmayı başarır.

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Eşber piyesinde Eşber, Sumru’nun İskender’e âşık olduğunu öğrenir ve kız kardeşinin kendi düşmanına gönlünü kaptırmasını, söylediği sözleri hazmedemeyerek Sumru’yu hançerleyerek öldürür.

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın İlhan adlı piyesinde Emir Hasan’ın aldığı emri yerine getirmeyerek Emir Çoban ve oğlunu serbest bırakması üzerine İlhan tarafından öldürüleceğini tahmin ettiğinden intihar eder:

EMİR HASAN_ (*Çadırında*)

Git Hasan, leşker-i mel’unu bırak bî-rehber,
kaçamazsın, o taraf Kaf ve bu cânib Hayber.
Azm-i maktel ne gerek bunda dururken makber?
Etmesin kelleni ra’sân-ı siyaset bu haber.
İntihar eyleyerek âlemi kıl zîr ü zeber.
Mevt-i kat’iye terakkubdan ise... şimdi geber!
(*Kendini vurarak düşer.*)

(Tarhan, 2002b, s. 95)

Serbest kalan Emir Çoban ve oğlu, sığındıkları Gıyaseddin tarafından İlhan’ın emriyle öldürülür.

İlhan’a tüm olanlara rağmen gönülden bağlılığını sürdüren Bağdad Hatun’dan İlhan’ın gönlü geçer ve İlhan, bu sefer de Bağdad’ın yeğeni Dilşâd Hatun’u elde etmek ister. Dilşâd Hatun ise İlhan’ı sever gibi yapıp uykudayken İlhan’ı boğarak öldürmek suretiyle ailesinin intikamını almış olur:

“DİLŞÂD_

Olur o âfeti rüyada beklemek külfet

Al işte, gör beni! Hakkın senin... benim âfet!..

(*İlhan’ın üstüne çıkıp iki eliyle boğmağa başlar ve muvaffak olur...*) (Tarhan, 2002b, s. 105)”

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Nazife adlı piyesinde Ferdinando’nun Nazife’ye önce Fas’a gitmesine izin verip sonrasında bu fikrinden cayması üzerine Nazife, Ferdinando’ya teslim olmamak için canına kıyar.

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Nesteren piyesinde Behram’ın, oğlu Hüsrev’den istemesi üzerine Hüsrev, amcası Gazanfer’i öldürür. Babasını öldüren

kişiden Nesteren, intikam almaya niyetlidir. Hüsrev, çıktığı seferden zaferle dönerse Nesteren’le evlenmenin sözünü alır. Evlendikleri gece Hüsrev’i öldürme niyetinde olan Nesteren, zehir içerek canına kıyar ve ardından da Hüsrev, intihar eder. A’lâ da piyesin sonunda canına kıyar. Hâmid, zalim yönetici tipine cezayı, onu da öldürerek vermiş olmalıdır.

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Turhan piyesinde intihar eden Dilşâd, Ruhlar piyesinde pişmanlığını dile getirmektedir. Kanbur, Dilşâd’ın intiharına gerekçeler ileri sürerek günah işlemediği yönünde ona teselli vermektedir. Cinnet anı dışında böyle bir olayın cinayet olacağını dile getirmektedir :

KANBUR’UN RUHU_

Pek âşikâr:

Katil demek değil mi o bir rûh-ı ten-şikâr?
Söz yok senin o mesele-i zâilen için:
İlhan’dan intikam alışın âilen için,
hakkındı şüphesiz; ona şer’an denir kısâs;
vârid umûm için, bu değildir bir ihtisâs.
Olmuş da olsa halbuki bâdi-i iştihâr,
cinnet değilse aynı cinayettir intihar!

(Tarhan, 2002b, s. 271)

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Sardanapal piyesinde Yudes, Abdülbaal’e varmayı düşünse de artık Abdülbaal de Yudes’i istemez. Bunun üzerine Yudes, intihar eder. Yudes’in ölümü üzerine Akın Darakes de ölüme yürür:

“AKIN DARAKES_ (*Yudes’in naaşı üstünde*)

Cehennem bana şimdi imdâddır!..

Benim nârım ondan da müzdâddır!...

(Tarhan, 2000, s. 267)”

Adbülbaal de tüm bu yaşananlar sonucunda canına kıyar:

“ABDÜLBAAL_

(*Birdenbire ma’kes-i harîk olan gözleri dönerek hançeriyle âmâde-i intihar bir halde*)

Semender miyim ben?.. Zebâni miyim?.

Bu nîrân-ı isyana bâni miyim?..

Gurûb etti aşkım, o hüsn-i münîr;

Lehîbimden olsun adem müstenîr!..

(Tarhan, 2000, s.268)”

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Tarık yahut Endülüs’ün Fethi piyesinde, Arap bir mücahide gönlünü kaptıran Hristiyan bir kızın günahını kendine teslim olması koşuluyla çıkaracağını söyleyen Papaz, hatta ona intihar etmesi için yol göstermiştir: “PAPAZ_ ... Arap mücahidini sevmek daha büyük bir günah, bunu bir tarafa bırakalım, kıza nihayet ya bana veyahut şu hançere arz-ı teslimiyet etmesi lazım geleceğini anlattım, beni reddetti (Tarhan, 2002a, s.75)...”

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Tezer yahut Melik Abdurrahmanü’s-Sâlis piyesinde, Tezer’in hükümdar Melik’e idam kararı vermesi için çevresindekilerden, halktan baskı yapılır. Melik ise sevdiği kadının idam kararını vermekte zorlanmaktadır:

“MELİK_ Tâliim, mevkiim nasıl da yaman!
Bilmem şimdi ben aman Yarab?
Bana ettirmek istiyor i’dam
Emrimle kendimi i’dam!
...
Neylerim ben Tezer giderse, Tezer
Ki bu köhne zemin-i kismette.

(Tarhan, 2002a, s. 419)”

Melik, Tezer’in idamına karar verir, Rışar da Tezer’in ölümüne dayanamayarak intihar eder. Piyesin sonunda Melik, yazar tarafından “adem”e gönderilmiştir.

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın İlhan adlı piyesinin devamı niteliğinde olan *Turhan* piyesinde, Dilşâd Hatun bu sefer de Gıyaseddin’in intikamını almak için Gıyaseddin’in soytarısı Kanbur’a evlenme ve İlhanlı Devleti tahtı vaatinde bulunarak Gıyaseddin’i öldürtür. Tarihten gücünü alan piyeste savaş meydanında Murat Hüdavendigâr’ın Sırp Miloş tarafından öldürülmesi; Bayezıd’ın, taht için kardeşi Yakup Çelebi’yi öldürmesi hadiselerine de yer verilmiştir.

Piyeste kalbî duygular beslediği Yakup Çelebi’nin ölümünü kaldıramayan Dilşâd, bir cinnet anında canına kıyar; Kanbur da bu manzaraya dayanamayarak intihar eder:

DİLŞÂD HATUN_ (*Gittikçe fenalaşarak*)

Bunlar hakkında hep duâ-hân;
bunlar hakkında mes’edet-hân,
fâni, fâni, umum-ı efvâh.

(Herkesle beraber)

Eyvah, eyvah, eyvah, eyvah.

İlhan, İlhan, İlhan, İlhan.

(Dilşâd düşer...)

TURHAN_ *(Dilşâd'ı muayene ile)*

Şimdi eyvah!.. Öldü gerçekten!

(Hançerini çekerek)

Bana artık ne can gerek ne beden.

(İntihar ederek Dilşâd'ın üstüne yığılır.)

(Tarhan, 2002b, s. 192-193)

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Finten *adlı* eserinin sonunda Davalaciro, Mistır Kıros ile Finten'in Lord Dik'ten olduğunu ikna ettiği ancak Davalaciro'ya ait olan "ucube" oğlu; Finten ise Davalaciro'yu öldürür.

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal piyesinde Eyûb b. Habîb'in Aziz b. Musa'ya getirdiği mektupta "Düşes Döluzitaya'nın idam edildiği yazmaktadır (Tarhan, 2002a, s. 295)." Piyenin finalinde Halife Süleyman'ın Zâtülcemal'i yaralaması sonucu Zâtülcemal, hayatını kaybeder.

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın İçli Kız piyesinde Raife Hanım'ın para için karnındaki üç aylık bebeğini düşürmesi, neden olursa olsun kişinin yaşama özgürlüğünü elden almak anlamına gelmektedir:

"RAİFE HANIM_ ... A şaşkın, a şaşkın. Ben para tama'ıyla üç aylık çocuğumu düşürdüm, kendi ciğerpareme kıydım, acımadım da senin Sabiha'nı mı esirgeyeceğim (Tarhan, 1998a, s. 142)?.."

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Mâcerâ-yı Aşk piyesinde kendiyle evlenmeyip yakın arkadaşıyla kaçan Sâkıbe'den intikam almak isteyen Bedr-i Felek, Sâkıbe'yi öldüremeden şehzade Muzaffer tarafından öldürülür:

BEDR-İ FELEK_ (Etrafına bakarak gözü Sâkıbe'ye ilişince birden bire) Siz hepiniz beni affediyorsunuz, fakat ben daha hiçbirinizi affetmedim. *(Hançerini çekerek)* Davranmayın!.. *(Hançer elinde Sâkıbe'nin üstüne yürürken.)*

...

MUZAFFER_ (Bedr-i Felek'in ellerini tutup hançerini de aldığı halde) Bu hançerle sen Sâkıbe'nin nâ-hak kanını dökeneğine, ben seni gebertiversem olmaz mı?..(Bedr-i Felek'i yatırır, Muzaffer hançerle üstüne oturur, öldürür, sürükleye sürükleye dışarı götürürlerken) (Tarhan, 2002c, s.129-130)

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Zeynep piyesinde hayalet şeklinde Ceylan'ın karşısına çıktığı bir an Abbas, hayaleti alt etme niyetindeyken Ceylan'ı öldürür.

Recaizade Mahmut Ekrem'in Atala piyesinde Şaktas ve Atala birlikte kaçmalarının ardından Simagan'ın gönderdiği avcılar onları bulması üzerine esir Şaktas'ın canına kıyma fikrini ileri sürer:

“SİMAGAN_ ... işte bu esîri adetimiz üzere yakmak isterim... Çünkü görüyorsunuz ki kabahati ne kadar büyüktür (Ekrem, 1997a, s. 99)...”

Ölüm cezasının yerine farklı yaptırımların gündeme gelmesi de söz konusudur:

“SİMAGAN_ ... Lâkin... işitiyorum ki içimizde birtakım adamlar “Tutulan esirler yakılmasın da, hizmet ettirilsin... ekin ektirilsin... tarla sulattırılsın...” diyorlarmış (Ekrem, 1997a, s. 99)...”

Simagan'ın ölüm cezasına alternatif yaptırımlar hakkında etrafındakilerden fikir alması söz konusudur:

“SİMAGAN_ ...Hangisi bizim için hayırlı ise o tarafa gitmek için sizi buraya topladım... Bunun üzerine söyleşiriz, düşünürüz, taşınırız... Ben her ne kadar esirleri yakmak ister isem de yakmamak daha hayırlı olduğuna kanarsam ben de o taraftan olurum (Ekrem, 1997a, s. 100)...”

Simagan, sonunda esirlerin yakılması kararı çıkmış olsa bile, demokratik şekilde oylama yaparak adil bir yönetici olma özelliği göstermektedir:

SİMAGAN_ ... En iyisi bakalım huzzârın çoğu hangi tarafta ise onların fikrini kabul edelim... Esirler yansın diyenler elini kaldırsın!

(Huzzârdan birtakımı elini kaldırırlar)

...Nerede çokluk orada doğruluk... Bu iş bitti. Esirleri tuttuğumuz gibi aman vermeyip yakacağız...Bundan sonra esirleri yakmayalım demek hattâ kendi kendine bile yasaktır. Artık bu lâkırdı bitti. (Ekrem, 1997a, s. 104)

Annesinin vasiyeti üzerine Şaktas'la olamayacağını bilen Atala, kurtuluşu intiharda arar, zehir içerek canına kıyar.

Recaizade Mahmut Ekrem'in Afife Anjelik piyesinde Anjelik'in beslemesi Eliza, Anjelik'e, zindanda, Jozef'in Anjelik'e attığı iftiralar neticesinde eşi Mişel'den idam kararı çıkardığının haberini verir:

ELİZA_ ... İşittim ki sizi de öldürtmek için Mişel'den emir almış demiş ki sizin için hapishanede doğurdu, doğan çocuk Filip'e benziyor, şüphesiz

ondandır. Bu da namusa dokunacağından sizinle beraber çocuğun katli ve idamı lâzım delir diye. Mişel de zavallı ne bilsin, ölsün diye cevap göndermiş. (Ekrem, 1997a, s. 30)

Mişel seferden dönüp de gerçeklerin ne olduğunu bizzat Eliza'nın ağzından dinleyince canına kıymak için mürebbisi Fransuva'dan kendine zehir vermesini ister. Fransuva'nın kişinin kendi canına kıymasının yanlışlığıyla ilgili sözleri dikkat çekicidir:

FRANSUVA_ ... orasını iyi bilmek lâzımdır ki bize medâr-ı nutk ve hareket olan can bir cevher-i giran-kıymettir ki tasarruf-ı hakikîsi onu bize bahş eden Cenab-ı Hakk' a âit olduğu için bir insan gerek kendi canına ve gerek başkasının canına sû-i kasdde bulunduğu halde nezd-i ilâhîde mesul olur ... (Ekrem, 1997a, s. 46)

Sami Paşazade Sezai'nin Şîr piyesinde Şîr'in kardeşi Nahit Hanım, iktidar hırslarından dolayı Saibe'ye başka biriyle aşk yaşadığı yönünde iftira atar. Bunu öğrenen Şîr, eşi Saibe'yi hançerleyerek öldürdükten sonra olayın aslını öğrenir. Nahit'le olan yüzleşmesinde Nahit, zehir içerek canına kıyar. Eşine haksızlık yapan Şîr ise zehir içerek intihar eder.

Cenap Şahabettin'in Yalan piyesinde Selim'in ölümüne nelerin sebep olduğunu dolayısıyla 31 Mart Vak'ası'nın nasıl gerçekleştiğini annesi Hacer, kızı Fitnat'a şöyle anlatmaktadır:

HACER_ (Ara sıra mendiliyle gözlerini silerek) Hani ya, ilkbaharda İstanbul'da çok patırtı varmış, asker ayaklanmış demediler mi idi? Bizim muhtar yerinden haberin sağlamını duymuş. Sarayın adamları birkaç çavuşu, birkaç onbaşıyı para ile kandırmışlar... Para alanlar ön ayak olmuş, askeri kışkırtmış.. Hepsi toplanmış. Hürriyet istemeyiz diye bağırılmışlar. Selim de o azgınlara karıştı diye... (Cenap Şahabettin, 2005, s. 79)

Yine aynı piyeste eşi Ahmet'in oğulları Selim'in bu sebeple öldürülmesine çok içerlemesinden dolayı Hacer, Selim'in Ahmet'in oğlu olmadığı yalanını ortaya atar. Oğlunun "hürriyet istememesi" üzerine öldürülüşüne mi yoksa ortaya atılan yalandan dolayı "yirmi beş seneden beri namusunu kaybetmiş bir kadının kocası olma"ya mı kederleneceğini şaşırarak cinnet hâlinde eşi Hacer'i öldürür. Hacer öldükten sonra kızları Fitnat, işin aslını ortaya çıkarır:

"AHMET_ (Kendi kendine söyler gibi) Geberdi geberdi kaltak... Oh geberttim... Tahsildar Emin'in kucağından kalma karı geberdi...

FİTNAT_ (Hüngür hüngür ağlayarak) Ah babacığım ne yaptın? Zavallı anacığımı niçin kıydı?.. Seni teselli etmek için o yalanı uydurmuştu (Cenap Şahabettin, 2005, s. 91).”

Tahsin Nâhid’in Şahabettin Süleyman ile yazdığı, üç perdelik tarihî oyun Kösem Sultan’da iktidar hırsından dolayı kişinin yaşama özgürlüğünün elinden alınması söz konusudur. Valide Sultan, torunu IV. Mehmed’in tahta geçerek ülkeyi yönetmesi tehlikesinden dolayı torununu zehirli bir şerbet içirerek öldürmeye çalışsa da bunda başarılı olamaz. IV. Mehmed’in annesi Turhan Sultan ise iktidarı elde etmek için Kösem Sultan’ın ortadan kalması gerektiğine inanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Kösem Sultan, öldürülür.

Moralizade Vassaf Kadri’nin Yıldız Faciaları³⁴ oyununda Jön Türk karşıtı Fehim ve İzzet Paşa’nın Jön Türklere yaptıkları eziyetler ve haklarında idam kararı verilen vatanseverlerin, çocuklarına ekmek götürülmesi şeklinde son dileklerini ifade etmeleri dikkat çekmektedir.

Abdülhalim Hadi’nin kaleme aldığı Şefika’da Şefika’ya ağabeyinin arkadaşı Ahmet Haşim, duygularını açmak isterken Şefika’nın elini tutar. Hava değişimine gelen Hasib ise bu manzarayı görür ve Ahmet Haşim’i öldürür. Bundan pişmanlık duyan Hasib kendini bıçaklayarak öldürürken Şefika da Hasib’in bedeninden çıkardığı bıçakla canına kıyar.

Câniler Saltanatı piyesi tıpkı Hürriyet Kurbanları³⁵ piyesi gibi İttihat ve Terakki Fırkasını ve üyelerini eleştiren bir mahiyettedir. Enver Paşa’nın Harbiye’den sınıf arkadaşı olan Binbaşı Fazıl Bey, Enver Paşa’ya bir mektup kaleme alır ve mektubunda askeri boş yere kırdırdığını, hâlâ savaşı sürdürmenin bu millete bir ihanet olduğunu, zorbalıkla başa geldiklerini ifade eder ve istifa etmesi gerektiğini söyler. Bu mektuba çok sinirlenen Enver Paşa ise, Binbaşı Fazıl Bey hakkında öldürme emri verir. Binbaşı Fazıl Bey’in eşi Necibe’yi ise Enver Paşa, zorla alıkoyar, aşkını ilan eder. Eşini çok seven Necibe direnir, bunun üzerine Enver Paşa, Binbaşı Fazıl Bey’i öldürttüğünü söylediğindeyse Necibe kendini hançerleyerek öldürür, Enver Paşa tabancayla intihar eder. Binbaşı Fazıl Bey ise

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Moralizade Vassaf Kadri, *Yıldız Faciaları*, Suhulet Küt., İstanbul, 1911/1327.

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Adlî, *Hürriyet Kurbanları*, Edirne Vilâyet Matbaası, 1918/1335.

eşinin öldüğünü öğrenir, mezarına gider. Orada Enver Paşa'nın adamları tarafından öldürülür.

Aşk ve Namus³⁶ adlı piyeste, eşinden ayrılıp, Necib'le aşk yaşamaya karar veren Sâime'nin, Necib'in bu izdivaçtan vazgeçmesi üzerine ortada kalışı anlatılmaktadır. Parasız bir şekilde yaşamını dilencilik yaparak sürdüren Sâime, Necib'in kapısına para dilenmeye gittiğinde ise Necib'e ettiği laflar sonrasında Necib tarafından öldürülür. Necib de intihar eder.

Musahipzade Celal'in Türk Kızı piyesinde Gülsüm'ün yerini öğrenen Nazif, Gülsüm'ü orada bulur ancak karakoldaki neferlerden biri de Yusuf'tur. Nazif, Yusuf'u başından yaralar. Yusuf, Nazif'i öldürür. Sonrasında da Yusuf can verir.

Bir aile faciasıyla son bulan Aşk Uğrunda Cinayet yahut Bir Müteehhilin Fedakârlığı³⁷ piyesinde, tüm çevre tarafından kötü biriyle babasının zoruyla evlenmeye direnen genç kız Pâkize, babası tarafından öldürülür. Baba Nâdi Bey ise intihar eder.

Bir Fedakârın Ölümü³⁸ piyesinde genel olarak tutuklulara özellikle vatansever kişilere yapılan işkencelere yer verilmiştir. Şefkatî o kadar onurludur ki daha çok eziyet görmemek için intihar etmiştir.

Hafiye Darbesi yahut Bir Kızın İntikamı adlı piyesin final bölümünde Sürur Paşa, zorla Sabire'ye sahip olmak ister. Bunun üzerine Sabire, canına kıyar.

Girit'in Fethi³⁹ piyesi, Türklere uygulanan boykotu ve işlenen cinayetlerin Türklerin üzerine atılmasını gözler önüne sermektedir.

Gericî olayları ve Abdülhamit'in tahtan indirilişinin konu edildiği Yıldız'ın Sonu⁴⁰ piyesi, arka fonda "Din elden gidiyor." söylemiyle halkın galeyana getirildiğini ileri sürer. Eserin sonunda ayaklanmaya katılanların cezalandırılacağı, padişahın mal varlığına el konduğu ve hâlli ifade edilir. Padişah ise başkasıyla olan cariyesi Dürrürahşan'ı öldürür.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Hüsnî-Said Suzan, *Aşk ve Namus*, Matbaa ve Kitabhâne-i Cihan, 1913/1329.

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Nureddin, *Aşk Uğrunda Cinayet yahut Bir Müteehhilin Fedakârlığı*, Dr. Sahakyan Mat., 1911/1327.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, *Bir Fedakârın Ölümü*, Müşterek'ül Menfâ, Kostantiniye, 1910/1326.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdi Tevfik (Selânikli), *Girit'in Fethi*, Matbaa-i Nefaset, İst., 1911/1327.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Cevat, *Yıldız'ın Sonu*, Jirayir Keteon Mat., İst., 1909/1325.

Ali Haydar Bey'in kaleme aldığı İkinci Ersas piyesinde, Olimpiyat ve Persaim adlı iki kadınla evlenen Sasani hükümdarı İkinci Ersas'ın içinde bulunduğu arada kalma söz konusudur. Kıskançlıktan dolayı Persaim, Olimpiyat'ı öldürür.

Bükülmez Kol yahut 10 Temmuz⁴¹ adlı piyesin ilerleyen bölümlerinde ise Şemsi Paşa'nın öldürülmesi ve istibdadın sona ermesi sürecinin işlendiği görülmektedir.

Muhterem Katil⁴² oyununda Rus ordusunda yüzbaşılığa kadar yükselmiş olan Şahin, tam bir vatanperver olan kardeşi Doğan'dan gizli birtakım evrakları çalarken Doğan tarafından yakalanması ve öldürülmesi üzerine Doğan'a "muhterem katil" denmesini konu almaktadır.

Alafranga yaşam tarzının tenkit edildiği Sansar⁴³ piyesinde, annesinin baskısıyla yüksek dereceli bir devlet memuru olan Refik'le evlenen Lamia; sonrasında gönlünü teyzesinin oğlu Azmi'ye kaptırır. Azmi ve Lamia'yı uygunsuz bir vaziyette yakalayan Refik, iki aşığı öldürür.

Türk Kanı⁴⁴ 'nda Edirne'yi Bulgarların kuşatması sonrasında okulunu bırakarak harbe katılan lise öğrencisi Orhan, okulda Bulgarların kadın ve çocuklara yaptıkları eziyetleri öğrendikten sonra Bulgarlara karşı kin beslemeye başlamıştır. Okulda ise ahlak dersinde kin, nefret gibi duyguların yanlışlığının öğretilmesi Orhan'ı okuldan soğutur, önceleri abisi Nadir, okula dönmesi yönünde Orhan'ı telkin ederken sonradan o da Orhan'a hak verir ve beraber harbe katılırlar. Kilise hâline getirilen camide ayin yapılırken camiye saldırı düzenleyen Orhan kaçamadan yakalanır, Bulgar zabıt Orhan'a ölüm cezası verir; Bulgar cephaneliğine saldırı düzenleyen abi Nadir ise olay yerinde ölür.

Süleyman Sırrı piyesinde⁴⁵ Rumeli'nin farkındalığının artması ve bu esnadaki siyasi parti ve teşkilatlanmaları bastırmak için gönderilen Şemsi Paşa'nın öldürülmesini konu alır.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Rüştü, *10 Temmuz 1324*, Matbaa-i Emrî, Bursa, 1909/1324.

⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. Enis Avni (Akagündüz), *Muhterem Katil*, Ayyıldız Küt., İst., 1914/1330.

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmed Rauf, *Sansar*, Şûle Neşriyatevi, 1920. (Piyas, kitap hâlinde basılmadan önce 1912'de *İki Kuvvet* adıyla Servet-i Fünûn dergisinde tefrika edilmiştir. Servet-i Fünûn, Cilt: XLIV, Sayı: 1123, Sayfa:89, Sayı: 1137, Sayfa:453.)

⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Sırrı, *Türk Kanı*, Maarif Mat., İzmir, 1913/1329.

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Sırrı, *Şemsi Paşa ve 24 Haziran*, Selânik, 1911/1327.

Mithat Cemal Kuntay'ın Kemal adlı piyesinde evin kızı olan Neriman'a aşk besleyen Mes'ud, Neriman'ın ölümü üzerine kendi canına kıyar ve hizmetinde bulunduğu Mahmut Nedim Paşa'nın "intihar etmeye dahi hakkı olmayan bu zenci kölenin yemek artığı gibi atılması"nı emrettiği ifadeler dikkat çekmektedir.

Yakup Kadri Veda adlı piyesinde, Fransız Christine ile aşk yaşayan Ziyâ'nın, sevgilisinin üç gündür eve gelmemesi üzerine perişan olur. Parasız kalır, Christine ile bir daha birlikte olamayacağını anlayan Ziyâ, canına kıyar.

2.2.2.1.4. Aşka/ Sıkıntıya Esir Olma

Ahmet Mithat Efendi'nin Eyvah adlı, bir erkeğin birden çok eşinin olmasını eleştiren piyes, Meftun Bey'in, ilk eşi Sâbire Hanım ile tekrar bir başkasıyla evlenmek üzere tavla oynamasıyla başlar:

"MEFTUN BEY_ ... Ben seni yenersem sen bana izin vermiş ol, sen beni yersen benim de evlenmeğe hakkım kalmamış olsun da bundan sonra hiç bu şakayı etmemeyim (Ahmet Mithat, 1998, s. 39)."

Meftun Bey, hem Sâbire Hanım'la hem de Leyla Hanım'la evli olduğu hâlde bunu iki eşinden de saklamaktadır. Sâbire Hanım'ın babası, Meftun Bey'in düzenli olarak evden gidişlerinden şüphelenerek onu takip eder ve ikinci bir eşinin olduğu anlar. Bu durumu Meftun Bey'le konuşurken ikinci bir evliliğin bir özgürlük olduğu fikrine rastlamaktayız:

"RİFAT BEY_ ...Pek güzel, Allah mübarek eylesin. Halkın kârı da bizim ârımız mı? Fakat sen de bilirsin ki ne kadar saklamış olsak bir gün olup da Sâbire elbette haber alacak, haber aldığı gibi dayanamayacak (Ahmet Mithat, 1998, s. 51)."

Sâbire, bu durumu sonradan öğrenip daha çok acı çekmesin diye Rifat Bey, Meftun Bey'in Sâbire'yi kendinden soğutmasını istemiş, bunun üzerine Meftun Bey, şu lafları etmiştir:

"MEFTUN BEY_ ...Teklifinizi kabul elimden gelir şey değil. Ah ben pek biçare bir çocuğum. Kendime mâlik değilim. Ben Sâbire ile Leyla'nın esiri, memlûkü, kuluyum (Ahmet Mithat, 1998, s.52)."

Namık Kemal'in Vatan yahut Silistre adlı oyununda Zekiye, İslâm Bey'e duygularını dile getirirken kurduğu şu cümle dikkat çekmektedir:

"ZEKİYE_ ... Daima sen! Vücudumu mu istersin? İşte esirinim. Canımı mı istersin? Al da kurtulayım (Namık Kemal, 1965, s.27)."

Namık Kemal'in Akif Bey adlı piyesinde gerçekte Akif Bey'in tasavvur ettiği kadar masum olmayan eşi Dîlrûba, Akif Bey'i kendine adeta bağlamıştır. Bu

durum eserde *esir etmek* karşılığını bulmuştur. Sefere çıkan Akif Bey, dönememesi ihtimaline karşılık Şahin Bey’e vasiyetini iletir. Daha önce başkasıyla evlenen ve masumiyeti konusunda Şahin Bey’in zihninde soru işaretleri yaratan Akif Bey’in, eşi Dîlrûba’ya olan bağlılığına Şahin Bey şaşır kalır:

“ŞAHİN_ Dîlrûba’nın senden sonra kimseye varmayacağını nereden bildin? O kadar vefalı imiş de eski kocasının üzerine acaba sana nasıl varmış?.. Lâkin senin hâline taccüb ediyorum. Bir kadın... bir kadın Akif’i bu kadar kendine esir etsin (Namık Kemal, 1961, s.5).”

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Duhter-i Hindû piyesinde Surucuyi’nin Tomson’a olan aşkını dile getirdiği Tagannum’daki “sıkıntıya esir olmak” ifadesi dikkat çekmektedir:

“...
Yokladım cümle yâr u agyârı
bana benzer esîr-i mihnet yok
kimsede çare yok, suhûlet yok,
söylerim gerçi derd-i düşvârı.

(Tarhan, 1998b, s. 63)”

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın İçli Kız piyesinde Sabiha’nın nedimelerinden Hatice ile arasında geçen şu konuşmada Sabiha yakalandığı verem hastalığının kendini döşeğe esir ettiğini ifade etmektedir:

“HATİCE_ Hiş. Neye öyle tavana bakıyorsun? Yüzüme baksana. Merakıma dokunuyor.

SABİHA_ Kardeşçğim. Sen benim yüzüme bak da bana öyle dik dik lakırdı söyleme. Yirmi bir yaşında döşek esiri olmuş bir öksüz kızın yanında olduğunu unutma (Tarhan, 1998a, s.180).”

İçli Kız piyesinde daha önce yazılmış olan piyeslerdekinin aksine “sevdiğine kavuşamadığından verem olma ve sevdiği uğruna seve seve ölüme gitme” teminin farklılaştığı görülmektedir. Çünkü artık hayatının baharında olan Sabiha’nın hastalığa yakalanması ve ardından engel olunamaz şekilde ölüme yaklaşmasının bir pişmanlık şeklinde ortaya koyduğu görülmektedir. Sevdiğiyle evlenmiştir hatta bir çocuk sahibi de olmuştur ancak kendini bu kadar helak etmenin doğru olmadığı mesajını da yazar, okurlara vermiştir.

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Nazife piyesinde İspanya kralı Ferdinando, Nazife’ye gönlünü kaptırmasını, Nazife’ye esir oluşunu şu şekilde dile getirir:

“FERDİNANDO_ Bir köy kızının zebunu olmak!..
 Lâyık değil, amma oldu, eyvah!..
 Takdîr-i esaret etmiş Allah.
 Gönlüm bana, ben cihana hâkim,
 Hâkim ise gönlüm o zâlim!..

(Tarhan, 2002a, s. 520)”

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Tezer yahut Melik Abdurrahmanü’s-Sâlis piyesinde esasen elli yıl, piyeste elli beş yıl boyunca İspanya’ya hükümdarlık yapmış Melik Abdurrahmanü’s-Sâlis, hükümdarlığı boyunca yalnızca on beş gün saadet yaşadığını belirtmiştir. Hâmid ise bu saadeti Tezer ile yaşadığı aşka bağlayarak eserini kurgulamıştır.

Melik’in Tezer’e sözleri, aşkının bir ifadesidir:

“MELİK_ ...

Zâhiren bir rica gelirdi sözün.
 Bâtinen emrederdi sanki gözün.
 Ben de ettim, hemen görüp makbul,
 Emri infaz ile ricayı kabul!
 Seni tahlîs ile zarureten,
 Yani âzâd edip esaretten,
 Kendim oldum bugün esir-i heva!

(Tarhan, 2002a, s. 386)”

Tezer, gönlünü Rişar’a kaptırmıştır ve hâlâ Melik ile evliliği devam etmektedir:

“TEZER_...

Bir esirim kolayken ıtlâkım.
 Hür idim mazhar-ı esaret iken.

(Tarhan, 2002a, s. 407)”

Recaizade Mahmut Ekrem’in Atala piyesinde aralarındaki aşkın büyüklüğünü ifade için Şaktas, “esirlik” ifadesini kullanır:

“ŞAKTAS_ ...Şaktas o kadar hâin midir ki seni zorla kendine esîr etsin (Ekrem, 1997a, s. 92)?..”

Sami Paşazade Sezai’nin Şîr piyesinde Şîr’i anlatan yakın askeri Şîr hakkında şunları söylemiştir:

“ALİ_... hepsine galebe etmişken o memleket padişahının kızı sultan hazretlerinin hüsnüne, cazibesine mağlup olmuştu. Yüz binlerce halkın kılıcını döndüremediği kahramanı bir güzel gözün nigâh-ı cazibesi esir etmişti (Sami Paşazade Sezai, 2003, s. 362)...”

Yakup Kadri’nin Nirvana adlı piyesinde ölümü arzulayan Necdet’in, yaşamı algılayışı şöyledir:

“NECDET_ ... yaşamak bu bir alçaklıktır. Bu bir denaettir. (Vecdi gittikçe artarak) Yaşamak, esir olmak, yaşamak daima, daima tenezzül etmek (Karaosmanoğlu, 2002, s. 21)...”

2.2.2.1.5. Evlilikte Seçme Özgürlüğü

Şinasi’nin Şair Evlenmesi adlı oyununda işlediği konu, evlilikte özgürce seçimin olmadığı, görücü usulüyle evlenmenin normal karşılandığı bir toplum düzenine işaret eder ki eserde bu durum ders verilircesine eleştirilmiştir:

“HİKMET EFENDİ_ Ya birbirlerin ahvâlini asla bilmeyerek ev bark olanların hâli nasıl olur; var bundan kıyas eyle (Şinasi, 1974, s. 545)...”

Âli Bey’in Ayyar Hamza piyesinde Sena Bey’in babası onu zorla evlendirmek niyetindedir. Sena Bey’in gerçekten sevdiği Ziyba ise bu duruma kendini alıştırmaya çalışır:

“ZİYBA_ ...Lâkin sizin de iradeniz elinizde değil. Üstünüze hükmü cari bir pederiniz var ki bugünkü günde sizi bir başkasıyla evlendirmek istiyor (Âli Bey, 1968, s. 47)...”

Ahmet Mithat Efendi’nin Çerkes Özdenleri piyesinde korkudan bayılma mevzuu, Arslangöz’ün nişanı atma kararı almasına ve babası Timutaş’ın da Samurkaş’la görüşüp artık kızını ona veremeyeceğini bildirmesine kadar yankı bulmuştur.

Ahmet Mithat Efendi’nin Hükm-ü Dil piyesinde bir asilzâde olan Margerit, bahçıvan Pol’e gönlünü kaptırmıştır. Luiz’le aralarında geçen şu konuşmada sınıf farkını önemsemediğini ve kendini asıl mutlu edecek olanın istediği kişiyle evlenmek olduğu dile getirmiştir:

LUİZ_Canım iş öyle ama sen asilzâde, o pespaye. İzdivacınız olamaz da onunçün, yoksa...

MARGERİT_ (*Keserek*) Luiz, Luiz! Sen benim saadetimi istersen, benim Pol gibi bir bahçıvan karısı olmaklığımanı arzu edersin. Zira ben saadet-i hâl ve selâmet-i kalbi ancak bunda bulmaktayım. Niçin olmasın. Gönlüm benim değil

mi, nereye istersem sevk ederim. Birtakım çapkın⁴⁶ asilzâdelere tutulmaktansa, böyle âlicenab bir bahçivana karı olmak hayırlıdır. (Ahmet Mithat, 1998, s. 185)

Margerit ve Pol, kaçmaya karar verirler ve Margerit'in babası Kont ve annesi Finet de onların izini sürer. Kont'la yüzleşmelerinde Margerit'in bu olayı kanunlarla açıklaması, bu kaçışın yasalara aykırı olmadığını ifade etmektedir:

“MARGERİT_ Evet bir kız kendini bir delikanlıya teslim ederse, o delikanlı kızı istediği gibi idareye hakkı kanun-ı tabiat nazarında müsellemler olduğundan, işte bu hakka istinaden kaçırdı (Ahmet Mithat, 1998, s. 205-206)..”

Margerit'in annesi Finet'in de bu sevgiyi desteklemesi sonucu Kont ikna edilir. Margerit ve Pol, Kont'un elini öper, ayaklarına kapanırlar.

Ahmet Mithat Efendi'nin Açıkbaş piyesinde Hüsnü Bey, kızı Yekta Hanım'ı Şehsuvar Bey ile evlendirme niyetindedir. Ancak hem aradaki yaş farkından hem de Yekta Hanım'ın Fettan Efendi'yle evlenmek istemesinden dolayı çatışmaktadırlar:

YEKTA HANIM_ Bir kere Şehsuvar Bey benim dengim değil efendim. O ellisini geçmiş, ben henüz on altı yaşında bir çocuğum. Yarın, on sene sonra, o gelecek altmışına, ben gireceğim yirmi altı yaşına. Bunda münasebet var mı?

...

HÜSNÜ BEY_ ... Şehsuvar Bey azıcık geçkince olmakla beraber sana pek münasip bir kocadır. Bir genç kocadan ziyade Şehsuvar Bey'den memnun olursun. (Ahmet Mithat, 1998, s. 87)

Piyeste ortaya çıkan Açıkbaş Hoca aslında Yekta Hanım'ın evlenmek istediği Fettan Efendi'dir. Batıl inançlara körü körüne bağlılığın eleştirildiği oyunda Fettan Efendi, Açıkbaş Hoca kılığıyla Yekta Hanım'la görüşmelerini sürdürmektedir ve hoca kisvesi altında söyledikleriye herkesin “düşünmeden inanma” sına neden olmaktadır.

Ahmet Mithat Efendi'nin Eyvah piyesinde Meftun Bey, kendini Sâbire'den soğuttuktan sonra Rifat Bey, kızını başka biriyle evlendirme fikrindedir. Kendi için çok normal karşıladığı ve kendine hak gördüğü bu durumu Meftun Bey, Sâbire için düşünmek dahi istememektedir:

MEFTUN BEY_ Farz-ı muhâl olarak farzedeyim ki benden soğusun. Haydi benden ayrılın. Benden ayrıldıktan sonra bütün bütün soğuyup beni

⁴⁶ Bu kelime alıntı yapılan metinde çapkın şeklindedir.

unutması için kocaya vereceklermiş. Ya ben buna nasıl takat getirebilirim?
Of Allah'ım! Of! Doluya koyuyorum olmuyor, boşa koyuyorum dolmuyor.
Çatlayacağım hâlime merhamet et. (*Oda içinde gezinir, gezinir de*) O ne? İki
karı almışsam gâvur olmadım a. Allah'ın emri değil mi? Dörde kadar bile
evlenebilirim... (Ahmet Mithat, 1998, s.55)

Ahmet Mithat Efendi'nin Fûrs-i Kadimde Bir Facia yahut Siyavuş piyesinde Efrasiyab, kızı Firengis'i Siyavuş'la evlendirmek istemektedir. Firengis'in ve Siyavuş'un aklında böyle bir izdivaç hiç yokken devletin bütünlüğü adına böyle bir karar alınır, bu kararı Efrasiyab'ın mütemeni Piran ve Efrasiyab, Firengis'e açıklar. Firengis'in reddetme gibi bir hakkı yoktur:

“PİRAN_Halbuki ana Siyavuş'tan münasip koca, şâhımız Efrasiyab'a da, Siyavuş'tan münasip damat olamaz.

EFRASIYAB_ Bundan maada Keykavus'tan sonra mülk-i İran da Siyavuş'un hakkıdır. Kendisini Turan'a da veliaht... yani sana müşterek edersem işte İran ve Turan'ın melikesi sen olmuş olursun (Ahmet Mithat, 1998, s. 276).”

Firengis, bu fikri ilk duyduğunda itiraz dahi etmemişti ancak bu izdivacı bozmak isteyen amcası, bu evliliği bozmak için Firengis'e, münecimlerin bu izdivaçta zevceye musibet geleceğini, evlenmekten vazgeçmesinin daha doğru olduğunu bildirmiştir. Firengis'in yine evlilik kararı aldığı anda olduğu gibi evlenmeme kararını da kendi başına alamadığı görülmektedir:

“EFRASIYAB_ Kabul etmiyor mu? O nasıl lakırdı Firengis?

FİRENGİS_ Babamın emrine itaat etmemek haddim değilse de amcam münecimlere baktırmış, bu izdivaçta şehzadeye bir şey yoksa da zevcesine pek büyük bir musibet muhakkak imiş (Ahmet Mithat, 1998, s. 283).”

Namık Kemal'in Zavallı Çocuk adlı üç fasıllık piyesinde, Şefika'nın evlendirilmesi konusunda verdiği tepki ailesi tarafından gönül rızası olmadığı şeklinde değil de ailesinden ayrılmak istemediği şeklinde yorumlanmıştır. Şefika'nın onların düşündüğü kişiyle evlenmek istememe gibi bir özgürlüğünün olduğu, kendinin sevip beğendiği bir kişiyle evlenmesi fikri Şefika'nın ailesinde yoktur:

HALİL BEY_ Hanım! Öyle söylüyorsun ama kızın hâlini görmedin mi?

TAHİRE HANIM_ Hâlini ne göreyim? Biraz ağladı, biraz nazlandı, o kadar değil mi? Hangi kıza anası babası “Seni filâna vereceğiz” der de kız sevin. Gösterir? Şefika o kadar terbiyesiz mi ki, bizden utanmasın? Hangi kız

babasından, anasından ayrılacağını işitir de memnun olur? Şefika o kadar merhametsiz mi ki, bizden ayrılacağına hiç teessüf etmesin? (Namık Kemal, 1961, s.71)

Şefika'nın birini sevmeyeceği düşüncesi ailesi açısından şu şekilde piyeste yer almıştır. Şefika'nın ninesi, onu Şefika'dan yaşça büyük ve maddi durumu iyi olan bir Paşa'yla evlendirmek niyetindedir. Yaşça kendi dengi birini bulabilecek bir ortamın olmadığını ifade eden cümlelerden ise toplumsal açıdan sosyalleşmenin olmadığı, sosyolojik açıdan kadın-erkek birlikteliğinin pek sağlanamadığı ortaya konmuştur:

TAHİRE HANIM_ O yaşta çocuk sevdayı ne bilecek? Zâhir on dört yaşında masumları bırakalım, istedikleri gibi evlensinler, istedikleri adama varsınlar, öyle mi? Sonra dünyada ninenin, babanın ne lüzumu kalır? Şimdi Şefika meselâ kasabın çırağını seviyorum derse kolundan turalım da koynuna mı atıverelim?

HALİL BEY_ Kasabın çırağını değil, lâkin akrasından birini severse niçin vermiyeyim de senin kırk yaşındaki paşana vereyim?

TAHİRE HANIM_ Bey, Allahı seversen öyle münasebetsiz münasebetsiz lâkırdılar söyleme! Paşa kırk yaşında imiş, değil a, velev ki olsun, Şefika'nın varacağı adam sanki hiç kırk yaşına girmiyecek mi? Akrasını o nerede bulup da sevecek? Biz nerede bulup da vereceğiz? (Namık Kemal, 1961, s.72-73)

Tahire Hanım'ın şu sözleri, Şefika'nın aklındaki kişi ile evlenmesi yönünde Tahire Hanım'ın Şefika'yı ikna etmeye çalışması yönüyle piyeste yer almıştır:

“TAHİRE HANIM_ Paşa seni görmüş, hüsnünü beğenmiş, irfanını işitmiş, bir kat daha meyli artmış, istiyor. Adamın kimsesi yok. Bu yaşında koca bir konağın hanımefendisi olacaksın. Kırk kişi sayende geçinecek, kırk kişi emrinle oturup kalkacak. Daha ne istersin (Namık Kemal, 1961, s.75)?”

Evlenme hadisesiyle ilgili olarak Şefika'nın babası Halil Bey, Şefika'yla yaptığı görüşmede Şefika'nın birlikte büyüdüğü ve yaşça daha denk olan Atâ Bey ile evlenmesi fikrini Şefika'ya sorduğunda Şefika, gerçekte Atâ Bey'i sevdiği hâlde bunu babasına söyleyemeyecek kadar evlilikte seçme özgürlüğünden mahrumdur:

“HALİL BEY_ Canım dünyada neler olmaz. Meselâ... Bizim Atâ... Bu kadar vakittir berabersiniz, belki...

ŞEFİKA, *nihayet derecede bir ikdam ile kendini zaptederek emin bir tavır ile* _ A, bey babacığım, Atâ Bey⁴⁷ benim kardeşim değil mi (Namık Kemal, 1961, s.76)?”

⁴⁷ İlk baskı: Atâ (Alıntı yapılan metne aittir.)

Babasına, Atâ Bey'i sevdiğini itiraf edemeyen Şefika, Tahire Hanım'a gerçek hislerini anlatır; Atâ Bey'i sevdiğini başka birisiyle evlenmek istemediğini söyler:

“ŞEFİKA_ Paşaya veremeyin. O konak bana cehennem olacak, o devletler, o saadetler bana kabir azâbı gibi gelecek (Namık Kemal, 1961, s.78).”

Bunun üzerine Tahire Hanım, bu evliliğin altında yatan asıl sebebi açıklayarak adeta Şefika'yı bu evliliğe mecbur bırakır:

TAHİRE HANIM_ ... Şimdi fakir olduk, ayda iki bin kuruşla geçiniyoruz. Zararı yok, geçinelim. Lâkin babanın beş yüz kese borcu var. Sarrafı öldü, varisleri şimdi istiyorlar. Nikâh olursa paşa sana babanın sarraftaki senedini ağırlık verecek. Şimdi anladın mı? O kıymetli babacığının hapislerde çürüdüğünü, benim kederimden öldüğümü, nazlı kardeşinin yalınayak sokaklarda süründüğünü ister misin?

ŞEFİKA_ ... Hepinizi hapisten, ölümden, sürünmekten ben mi kurtaracağım? Beni onun için mi paşaya vermek istiyorsunuz? Feda... feda olsun. Gönlüm de feda olsun, canım da feda olsun. Atâ... Atâ da feda olsun. Yaparım, bundan sonra ne emrederseniz onu yaparım. (Namık Kemal, 1961, s.79-80)

Namık Kemal'in Gülnihal piyesinde İsmet Hanım'ı, Paşo Hanım oğlu Kaplan Paşa ile evlendirmek istemekte ancak İsmet Hanım bu evliliği istemez. Bunun üzerine Paşo Hanım, sanki İsmet Hanım böyle bir evliliği yapmaya mecburmuş gibi davranır:

“PAŞO HANIM_ ...Sen kimsin ki oğlumu istemeyeceksin? Canına kastin mi var (Namık Kemal, 1988, s. 41)?”

İsmet Hanım, zorla bu evliliğin yapılması hâlinde aşkı uğruna canından vazgeçeceğini ifade eder:

“İSMET_ ... On altı yaşında bir sevdalı bir kız nasıl kolay ölmüş, o vakit görürsünüz (Namık Kemal, 1988, s. 41)!”

İsmet, Kaplan Paşa ile evlenmeyeceği takdirde sevdiği Muhtar'ın ve kendi başına gelecekleri az çok tahmin etmektedir:

“İSMET_ ... Oğlun bir günahsız, haydut gibi, muhafızlarına tutturur, yanımdan kaldırır, zindanlara atar, zincirlere vurur, sonra bana mektup yazar: ‘Bir şartım var. Eğer kabul edersen, onun canını kurtarırsın!’ der... Paşa, benim ırzımı diyet parası mı sayıyor (Namık Kemal, 1988, s. 41)?”

Şemsettin Sami'nin Gâve piyesinde Pervîz'e gönlünü kaptıran Hûbçehr'in istediği kişiye varamayacak olmanın verdiği esaret ile ilgili sözleri şöyledir:

“PERVÎZ_ Vazgeçmeli; bu muhabbetten vazgeçmeliyim! Bir padişah kızının bir kula ne ümidi olabilir? Ben Dahhâk'ın kızı; o bir çoban çocuğu; babamın bir kölesi...Ah! Zavallı ben (Şemsettin Sami, 2008, s. 273-274)!”

Hûbçehr'in korktuğu başına gelir ve babası Dahhâk'ın⁴⁸ veziri Kahtân'la evlendirilir. Bunu kabul edemeyen Hûbçehr, babası Dahhâk'a Pervîz'i sevdiğini söyleyince Dahhâk, ikisini zulme uğratar. Haklarında idam kararı verilir.

Şemsettin Sami'nin Besâ yahut Ahde Vefâ piyesinde amca çocuğu olan, birlikte büyüyen ve birbirlerine derin sevgi besleyen Recep ve Meşure'nin evlenmeleri için Meşure'nin babası izin vermiştir ve nişanlamıştır. Ancak Meşure'nin annesi Vâhide, bu evliliğe rıza göstermemekte ve Meşure'yi isteyen, durumu gayet iyi olan Burçlulardan Selfo'ya vermeye söz vermiştir. Annenin bu sözü verirken kızına danışmaması, kızının fikrini almaması Meşure'nin evlilik kararı alması özgürlüğünü kısıtlamıştır.

Birbirini seven Fatma ve Rıdvan, Rıdvan'ın evlenme kararını ertelemesi üzerine şöyle bir konuşma yapar:

FATMA_ Rıdvan canıma kastediyorsun! Muradın nedir?

RİDVAN_ Fatma neden korkuyorsun? Ben sana ümit tarafını gösteriyorum.

Sen ölümden mi korkuyorsun? Yok, Fatma yok. Ölümden korkma. Bu günkü günde bizim için ölüm bir büyük saadettir! Benim korktuğum ölüm değil hayattır hayat! Evet hayat! Çünkü biz yaşarsak nasıl yaşayacağız? Bilir misin?

Ben zincirde, zindanda! Ölünceye kadar güneşin yüzünü görmeyeceğim! Sen esir! Abd memlûk! Hayvan gibi elden ele satılacaksın! Cizvit papazların, gaddar şövalyelerin aguşuna gireceksin! (Şemsettin Sami, 2014, s.33)

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Eşber piyesinde vatanını savunan bir kahraman olan Eşber, İskender'e aşık olan kardeşi Sumru'yu vatana ihanet gerekçesiyle öldürmüştür. Böylelikle birbirini seven iki aşık kavuşamazlar.

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın İlhan piyesinde Tatar hükümdarı Ebu Said Bahadır Han (İlhan), zalimlikleriyle nam salmış bir yöneticidir. Veziri olan Emir Çoban'ın kızı Bağdad'ı sevmektedir ancak İlhan'ın karakterini iyi bilen Emir Çoban, İlhan'a gönülden bağlı olan kızı Bağdad'ı Emir Hasan ile evlendirir.

⁴⁸ Hûbçehr, eserin sonunda gerçek babasının Dahhâk değil, Cemşid'in oğlunun kızı olduğu gerçeğini öğrenir.

Emir Hasan, İlhan'ın kendine vadettiği makam-mevki ile eşi Bağdad'dan ayrılmayı kabul eder ve yine İlhan'ın isteği üzerine eski kayınpederi Emir Çoban ve onun oğlu Hulû Han'a savaş açar.

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Mâcerâ-yı Aşk piyesinde Erdişir Mirza'nın kızı Sâkıbe ile Erdişir Mirza'nın kardeşi ve yönetimde daha çok sözü geçen Adil Behram'ın oğlu Bedr-i Felek ile evlendirilmek istenir. Adil Behram'ın eşi Züleyha Begüm ile Erdişir Mirza'nın eşi Dilârâ Sultan arasında geçen konuşma, kişinin böyle bir özgürlüğünün olmadığı fikrini ortaya koymaktadır:

“ZÜLEYHA BEGÜM_ Ben Sâkıbe Suktan'ın hâinden bir şey anlayamıyorum, acep bizim Bedr-i Felek'i istemiyor mu?

DİLÂRÂ SULTAN_ O nasıl lakırdı? Onun isteyip istemediğini dinleyecek miyiz (Tarhan, 2002c, s. 39)?..”

Sâkıbe'nin sonradan cariyesi olan Gülnaz'ın, asıl kimliği İran soyundan Mirza Hasan Han'ın kızı Zeynep Begüm, ailesiyle yaptığı seyahatte kervanlarının basılmasından önce yüzünü bile görmediği Haydar ile evlendirilmiştir. Şüphesiz Hâmid, bir kişinin evlilik kararını dahi alamaması durumunun yanlışlığı ortaya koymak adına eserlerinde ve aynı eser içinde farklı kişileri de bu şekilde yansıtmaya yoluna gitmiştir.

Sâkıbe, bu evliliği istememektedir çünkü gönlü Bedr-i Felek'in yakın arkadaşı Haydar'dadır:

“SÂKİBE SULTAN_ ... Zifaf için ikametime bir mahal yaptılar, vücuduma mezar gibi sıklet veriyor! Hayatımı öyle bir adam ısmarladılar... Vicdanıma ecel gibi ölümü indiriyorlar!.. Havda Hayhar, Haydar diye sadalar dolaşıyor. Sanki sevdiğimi melekler çağırıyorlar (Tarhan, 2002c, s. 42)!..”

Nitekim Sâkıbe, intihar edeceğini söyleyerek Haydar'ı kaçırmaya ikna eder.

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Nesteren piyesinde Gazanfer ve Behram iki yönetici kardeştir ve Kabil Melikliği yapmaktadırlar. Çocukları Nesteren ve Hüsrev ise birbirlerini sevmektedirler ancak iki kardeşin anlaşamaması üzerine evlenemezler.

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Sabr u Sebat piyesinde Mehmet Bey, hem kendi ailesi tarafından hem de Paşa tarafından, zorla Paşa'nın kızı Zehra Hanım'la evlendirilmek istenmektedir. Mehmet Bey, bu izdivaca net bir şekilde karşı çıkar ve karşılığında Paşa, onu kovar:

“MEHMET BEY_ ...Fakat sizin de malumunuz olsun ki bu âlemde bir muhal varsa o da benim evlenmemdir. Kerimenizin bana harem olduğunu görmenizin ihtimali yoktur. Ben buradan giderim, hepinize arkamı dönmüş olurum. Sözümden yine dönmem (Tarhan, 1998a, s. 27)...”

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Sardanapal piyesinde Sardanapal, ihtilali ortadan kaldırmak için kızı Yudes’i ihtilalcilerden Abdülbaal’e vermek niyetindedir. Ancak Yudes, Akın Darakes’i sevmektedir. İhtilalci olan Akın, aşkı ve ideali arasında sıkışarak vatani tercih eder.

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Zeynep piyesinde Hint padişahı olan A’lâ’nın kızı Zeynep, babası tarafından Abbas ile evlendirilmek istenir. Zeynep bu evliliğe karşıdır. Zeynep’in gönlü eşi Zehra’nın ölümünü unutmak için derviş kılığında dolaşan kişide yani Abbas’tadır. Babasının evlendirmek istediği kişiyle gönlünü kaptırdığının aynı kişi olduğunu bilmemektedir:

“ZEYNEP_

Evvel bana siz sormadınız hiç;
makbul ola mümkün mi bu tebhîç.”

Evlenmeyi reddeden kızını A’lâ, zindana attırır. Zeynep zindandayken kendisinde olağanüstü yetiler ortaya çıkar, sevdiği kişinin Abbas olduğunu anlar. A’lâ, Zeynep diye Ceyran adlı cariyeyi Abbas’la evlendirir.

Recaizade Mahmut Ekrem’in *Atala* piyesinde farklı dinlere inanmaları Atala ve Şaktas’ın birliktelikleri için engel görülmektedir:

“ATALA_ Benim dînim beni senden daima ayırır (Ekrem, 1997a, s. 83)...”

Annesinin vasiyeti üzerine Şaktas’la olamayacağını bilen Atala, kurtuluşu intiharda arar, zehir içerek canına kıyar.

Recaizade Mahmut Ekrem’in *Vuslat* piyesinde Naime Hanım, kızı gibi gördüğünü söylediği *Vuslat*’ı, ona sorma ihtiyacı duymadan Lütfiye Hanım’ın oğluna verebileceğini dile getirmektedir:

“NAİME HANIM_ ... siz bunu oğlunuza alacaksınız.. Âh eğer kıismetse size verebilirim (Ekrem, 1997a, s. 152).”

Ancak Muhsin Bey’i seven ve git gide kötüleşen *Vuslat*’ı Mustafa Bey, İstanbul’a Muhsin Bey’in yanına getirir. Muhsin Bey de tıpkı *Vuslat* gibi yataklara düşmüştür. Birbirlerine kavuştukları an ikisi de ruhunu teslim eder.

Recaizade Mahmut Ekrem'in Çok Bilen Çok Yanılır piyesinde Kaymakam'ın kızı, Kaymakam, Azmi Efendi tarafından kandırılarak kızın hiç haberi olmadan Seyyah'a verilir.

Cenap Şahabettin'in Körebe piyesinde Yusuf Lemi Bey, görücü usulü evlendirilmek istenmektedir. Arkadaşı Kâmrân ise bu tip bir evlenmeyi Lemi Bey'e yakıştıramamaktadır:

“KÂMRÂN_ Şu idarehaneyi açtığından beri lâ-akal iki yüz zevcenin hürriyetini istirdat eden Lemi, nasıl oluyor da kelepçeye kollarını uzatıyor (Cenap Şahabettin, 2005, s. 62)?”

Aslında böyle bir evlenmeye Lemi Bey de pek sıcak bakmamaktadır. Hatta devri için çok ilerici bir görüş ortaya koyarak eşlerin birbirlerini tanımadan evlenmelerinin yasaklanması gerektiğini dile getirir:

“LEMİ_ İşte ben diyorum ki izdivacı bu zulmetten kurtarmalı, ben vaz-ı kanun olsam birbirini tanımayanlar arasında nikâhı yasak ederdim (Cenap Şahabettin, 2005, s. 63).”

“LEMİ_ ... Körebe oyununa gelemem. Ben nikâhtan evvel Bedi Hanım'ı görmeli ve kendisiyle hiç olmazsa bir saat anlaşmalıyım (Cenap Şahabettin, 2005, s. 75).”

Kendisine gelen görücülerin rahatsız edici tavırlarını ve kişinin bir meta aracı olarak yansıtılmasını Bedia'nın cümlelerinden öğrenmekteyiz:

BEDİA_ ... Görücüler koyun veya at alır gibi beni gözden geçiriyorlar...
Dışlerimi görmek için güldürdüler. Kayınvalide olacak hanım: “İsminiz nedir hanım kızım? Hangi mektepte okudunuz? Piyano çalar mısınız? Resim yapar mısınız?” ve daha bilmem neler sorup duruyordu. Dilimde bir kusur var mı anlamak için bir tartıp yağımı anlamadıkları, bir de ellerinde metre vücudumu ölçmedikleri kaldı. (Cenap Şahabettin, 2005, s. 67)

Hüseyin Suat'ın Şehbal yahut İstibdadın Son Perdesi adlı oyununda Fehim Paşa, tesadüfen gördüğü Şehbal'e ilgi duyar. Ancak Şehbal, Cemal ile evlidir. Cemal'i ortadan kaldırmak için Fehim Paşa, Cemal'i tutuklatır ve Şehbal, Fehim Paşa'nın tehditlerine boyun eğerek eşi Cemal'den ayrılıp Fehim Paşa ile evlenmek zorunda kalır.

Tahsin Nâhid'in "bir perdelik tek mekân, tek gün sınırlamasıyla ifade bulan piyesi *Hicrânlar*⁴⁹"ı (Gümüş, 2003, s. 39)" Eserde Müeyyed adlı genç komşu kızı Vediâ'yı sevmektedir. Ancak Vediâ'nın ailesi onu bir başkasıyla, Vediâ da Müeyyed'i sevdiği hâlde evlendirirler. Vediâ, bu evlilikte mutluluğu yakalayamaz, Müeyyed de kendini içkiye verir, vereme yakalanır. Vediâ'nın ailesinin fikri ise zamanla değişir, artık kızlarının Müeyyed'e varmasına rıza gösterirler ancak Müeyyed'in hastalığı had safhaya ulaşmıştır ve iki aşık birbirlerine varamadan Müeyyed hayatını kaybeder.

Tahsin Nâhid'in *Firar*⁵⁰ adlı piyesinde genç zâbit Zeyyat, aşk yaşadığı Fâhire'ye haber vermeden orduya dönmüştür. Zeyyat'tan haber alamayan Fâhire ise ailesinin baskılarına dayanamayarak yaşlı Hayri Bey'le evlenir. Piyesin sonunda Zeyyat'ın, Hayri Bey'in ilk evliliğinden olma oğlu olduğu ortaya çıkar.

Ebüzziya Tevfik'in *Ecel-i Kazâ* piyesinde Erzurum valisi Laz Ahmed Paşa'nın kızı Nimet, sevdiği kişi olan Pertev ile değil amcazadesiyle evlendirilmek istenir. Bu duruma hem Pertev hem de Nimet çok üzölmektedirler. Pertev ile arkadaşı Fâzıl, yaptıkları konuşmada Nimet'in bu evliliğe direnmesi hâlinde neler olabileceğini mülâhaza ederler:

"FÂZIL_ ... Ben yarın Nimet Hanım'a haber gönderirim; söz vermez; söz vermedikten sonra da nasıl nikâh edecekler?

PERTEV_ Hiç öyle şey mi olur? Beni kurtarmak ümidiyle o bî-çârenin cânına mı kıyacaksın? Paşa'nın ne zâlim olduğunu bilmez misin? Söz vermese ona ne yapar (Ebüzziya Tevfik, 2000, s.54)?"

Nimet'in evlendirilmek istediğı amcasının oğlu Numân'ın şu sözleri, Nimet'e sevmeye, âşık olma hakkı dahi tanımamaktadır:

"NUMÂN_ İş nâmusâ intikâl ediyor. Bizim hânedânımızda yetişmiş bir kızın aşk ile ne münasebeti var? Eğer rivâyet sahih ise aybını kara toprak setr etsin (Ebüzziya Tevfik, 2000, s.62)."

Şahabettin Süleyman'ın *Çıkmaz Sokak* adlı piyesinde Makbule ve Refika arasındaki tartışmaların nedeni, yıllar önce Refika'nın kendi çıkarları için

⁴⁹ Metin And, *Hicrânlar* adlı piyesin Namık Kemal'in Zavallı Çocuk piyesinden esinlenilerek kaleme alındığını söyler. Detaylı bilgi için Metin And, *Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Tiyatrosu 1908-1923*, s.119.

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Nâhid, *Firar*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaası, 1910/1326.

Makbule'yi yaşlı eşinin yine yaşça büyük kardeşiyle evlendirmesinden ileri gelmektedir.

İtalyan zulmünün, savaşta beraber ölen genç âşıkların, şehri İtalyanlara satmak isteyen Belediye Başkanı'nın konu edildiği Devlet-i Aliye-İtalya Muharebesi yahut General Ganova'nın Nedameti⁵¹ piyesi gençlerin birbirine kavuşamaması bakımından dikkat çekmektedir.

Abdülhalim Hadi'nin kaleme aldığı Şefika'da gazeteden alınan seferberlik haberinin akabinde Şefika, sevgilisi Hasib'in cepheye gitmesine karşıdır ancak Hasib'in vatana olan aşkı ağır basar.

Fehime Nüzhed'in Adalet Yerini Buldu⁵² oyununda ise, genç sevgililer birbirinden ayrı tutularak onlara işkence yapılır, bazen hafiyenin ailenin içinden, en yakından biri de olabileceği gerçeğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

İhsan Hüznî'nin İntihâ-yı Gâram⁵³ adlı piyesinde anne-babasını kaybettikten sonra amcasının yanında yaşamaya başlayan Şevket Bey'in, amcasının kızı Nedime'ye gönlü kayar. Nedime de Şevket'i sevmektedir. Tıbbiye'yi bitirdikten sonra amcası eğitim amacıyla Şevket'i Avrupa'ya gönderir. Nedime'nin annesi bu gönül ilişkisini sezer ve iki gencin kavuşmasına engel olur. Nedime, vereme; Şevket ise ölümcül bir hastalığa yakalanıp ölür.

Aşk konusunda ebeveynleriyle aynı olmayan beklentilere sahip gençlerin yaşadıklarının dramlaştırıldığı Kaytazzade Mehmet Nazım'ın Safa yahut Netice-i İptilâ piyesi dikkat çekmektedir. Mahmut Efendi oğlu Safa'yı, istibdat idaresinin ileri gelen paşalarından birinin kızıyla evlendirerek başına gelebilecek kötülüklerin önünü alma gayesindedir.

Musahipzâde Celal'in dört perdelik Anadolu köyünde geçen piyesi Türk Kızı'nda amcasının oğlu Yusuf'la sözlü olan Gülsüm, köyün muhtarı tarafından yeğeni Süleyman ile evlendirilmek istenmektedir. O sırada Yusuf'un askere gitmesiyle muhtarın yeğeni Süleyman, Gülsüm'e zorla sahip olmaya kalkışır.

Musahipzade Celal'in İstanbul Efendisi adlı piyesinde Dilâra'ya vurgun olan Dilâver, Dilâra'dan ayrı kalmaktansa esir kalmayı tercih eder:

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrahman Ali, *Devlet-i Aliye-İtalya Muharebesi yahut General Ganova'nın Nedameti*, İkbal Mat., Trabzon, 1912/1328.

⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz. Fehime Nüzhed, *Adalet Yerini Buldu*, Karabet Mat., İstanbul, 1910/1326.

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Hüznî, *İntihâ-yı Gâram*, Manzûme-i Efkâr Matbaası, 1915/1331.

“Dilâver_ (Kendi kendine) Tali ha.. başkasını seven bir kızla evlenmek tali ha (Musahipzade Celal, 1970, s. 350)..”

Musahipzade Celal’in Mâcun Hokkası piyesinde Seher, Rüstem Kaptan’ı sevmektedir ancak Rüstem Kaptan uzun yıllar denizde kaldığından Seher’e göz koyan Dölsüz Yunus, Seher’e, Rüstem’in öldüğünü söyler. Seher’i bunun üzerine Akif’le evlendirmeye karar verirler, bunu duyan Seher bayılır. Bunun üzerine Rüstem Kaptan çıkagelir ve iki sevgili birbirine kavuşur.

Alafranga yaşam tarzının tenkit edildiği Sansar piyesinde, annesinin baskısıyla yüksek dereceli bir devlet memuru olan Refik’le evlenen Lamia; sonrasında gönlünü teyzesinin oğlu Azmi’ye kaptırır. Azmi ve Lamia’yı uygunsuz bir vaziyette yakalayan Refik, iki aşığı öldürür.

Mustafa Hilmi’nin Bahtiyar yahut Son Günlüğü adlı piyes, birbirine kavuşamayan vezir kızı Münire ile fakir aileden gelen Âdil’in aşkını onu almaktadır. Bu izdivaca şiddetle karşı çıkan Münire’nin babasının ölümü üzerine kavuşmalarındaki engel ortadan kalkmıştır.

Halil İbrahim’in Rüşvetle Mesnet adlı oyununda Mürüvvet, üvey annesi tarafından masum insanları jurnalleyerek yükselmiş Hurşit’le evlendirilmek istenmektedir. Mürüvvet ise çalışkan ve onurlu Yüzbaşı Enver’i sevmektedir. Mürüvvet’in babası da kızını Hurşit’e vermeyi aklına koymuştur. Enver engelini ortadan kaldırmak için Enver’e üvey anne iftira atar ve yakalatır. Hürriyetin ilanıyla ise kötüler adalete teslim edilir, Enver hapisten çıkar ve Mürüvvet ile evlenir.

Hüseyin Nazmi’nin Genç Bir Zâbit adlı piyesinde Fikret Bey, Hilmi Efendi’ye, hasta olan kızıyla evlenmesini söyler, o da evlenir.

Hisse-i Şâyia⁵⁴ adlı piyeste boşanmış anne baba arasında kalan Mahmure’nin kiminle evleneceğine dahi karar verememesi, annesinin baskısıyla Necmi ile evlenmek zorunda kalışı anlatılmaktadır.

Bâria⁵⁵ adlı piyeste Adnan Bey, oğlu Halit’i, oğlunun isteğini sormaksızın vezirin kızı Bâria ile evlendirmesi söz konusudur.

Mehmed Sırrı’nın Gelin İntihabı⁵⁶ adlı piyeste görücü usulü evlenme ve yeni usul evlenme karşılaştırılmıştır. Paşa kızını görüp beğenen ve annesini istemek

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnürrefik Ahmed Nuri, *Hisse-i Şâyia*, Halk Kitabhânesi.

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemalzâde Ali Ekrem, *Bâria*, Matbaa-i Agop Matiosyan, 1908/1324.

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmed Sırrı, *Gelin İntihabı*, Şems-ı Tab’ İdârehânesi, İzmir.

üzere konağa gönderen Ahmet, gelinin istediği özelliklerin hiçbirine sahip değildir ve bu yüzden onunla evlenmek istemez. Bunun yanında Ahmet'in annesi evin hizmetçisini beğenir, dışlerine bakmaya çalışır ancak, hizmetçi; kendinin hayvan olmadığı ifade ederek kahve tepsisini Ahmet'in annesinin üzerine fırlatır.

Raif Necdet'in Tirâje piyesinde, babası Tirâje'yi Nevres Bey adlı yaşlı, zengin biriyle evlendirmek istemektedir. Ancak, Tirâje, bu konu her açıldığında sinir krizleri geçirmektedir. Nitekim Tirâje, daha fazla direnemeyerek Nevres Bey'le evlenmek zorunda kalır ancak karı-koca ilişkisi yaşamazlar ve Tirâje, Harb-i Umûmi'nin ortaya çıkmasıyla hastanede gönüllü hemşirelik yapar, kendini yaralılara adar.

Sözde Sebat adlı beş fasıllık tiyatro oyununda ekonomik durumu iyi olan Çavuş Başı'nın karısı Nezihe Hanım, kırk gün boyunca oğlu İzzet'e görücü usulü ile kız aradıktan sonra tesadüf eseri odun kırma işiyle uğraşan Said'in evine gelerek Said'in kızı Naime'yi görür, oğluna ister. İlk etapta kızın annesi Safiye, kendi ekonomik durumlarının çok iyi olmaması dolayısıyla bu işin olamayacağı hissine kapılsa da ikna olması uzun sürmez ve kızının fikrini dahi merak etmeden kızını hemen verir ve şu sözleri ekler:

“SAFİYE_ (Sevinç yüzü) Efendim bizim gibi ednâlar, siz efendilerimizin pek aşağı uşağınızı bile dâmad edinmek haddimiz değildir. Nerede kaldı ki oğlunuzu... Kızı şimdi ister iseniz, alınız götürünüz. Hizmet-i âlînzde câriyeniz olsun (Duymaz, 2000, s.94).”

Yusuf Ziyâ'nın Nâme⁵⁷ adlı piyesinde yaşlı bir paşaya verilmek üzere görücü kadınlar tarafından beğenilen Mürüvvet'in bu izdivacı istememesi ancak babasının ısrarla bu evliliği istemesi söz konusudur.

2.2.2.1.6. Tutukluluk ya da Sürgün ile Özgürlüğünü Kaybetme

Ahmet Mithat Efendi'nin Fûrs-i Kadimde Bir Facia yahut Siyavuş piyesinde Keykavus'un hiddeti şu cümlelerine yansımıştır:

KEYKAVUS_ Seni ömrünün son gününe kadar cehennemden daha karanlık bir zından içinde hapsedeceğim.

SÛDÂBE_ Senin cellatlarının göremedikleri işi zindanda ben kendi kendime de görebilirim.

KEYKAVUS_ Yanına telef-i nefse âlet olabilecek hiç bir şey koydurmam.

SÛDÂBE_ Başımı zından duvarlarına vura vura kendimi helâk ederim.

⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Ziyâ, *Nâme*, Büyük Mecmua, 1919/1335.

KEYKAVUS_ (*Teberdarlara*) Zindanın ta orta yerinde bir kazık çaksınlar. Sûdâbe'yi duvara yetişemeyecek kadar kısa bağlasınlar, nefsinin telef edememek için ne lâzımsa yapsınlar. Haydi! Alınız, götürünüz. (Ahmet Mithat, 1998, s.268)

Namık Kemal'in Gülnihal piyesinde Muhtar Bey, boynunda zincir, elleri kelepçeli bir şekilde zindana getirildiğinde ahâliden Hacı Hüsrev, bu zulmün sadece sıradan kişilere değil, paşa soyundan gelen kişilere de uygulandığını ortaya koyar: "HACI HÜSREV_ Maşallah, beyler de mi zindana girmeğe alıştı? Allah versin, birkaç gün bizimle beraber otursunlar da, ellerine fırsat geçince gazap ettikleri adamı gönderdikleri yer nasıl yermiş öğrensınler (Namık Kemal, 1988, s. 62)!.."

Muhtar Bey, kendi canını tehlikeye atarak Zülfikar Ağa'nın kardeşini kurtarmıştır:

"ZÜLFİKAR AĞA_ Macaristan'a ilk geçtiğimiz gün, kendi canınızı tehlikeye koymuştunuz da, düşmanın elinden bir delikanlının canını kurtarmıştınız. Hatırınızda mıdır (Haz. Akyüz, 1988, s.80)?"

Şemsettin Sami'nin Gâve piyesinde Hûbçeher, babası Dahhâk'ın veziri Kahtân'la evlendirilir. Bunu kabul edemeyen Hûbçeher, babası Dahhâk'a Pervîz'i sevdiğini söyleyince Dahhâk, ikisini zulme uğratar. Haklarında idam kararı verilir. Bunun üzerine Ferhât, Pervîz'i zindandan çıkarıp yerine kendi oğlunu koyar. Ferhât, öz oğlunun ölümünü, Pervîz'in hayatını kurtarmak için göze alır.

Şemsettin Sami'nin Seydi Yahya piyesinde zindandaki mahkumlar arasında geçen konuşmada hürlük üzerine söylenenler dikkat çekicidir:

COVANNÎ_ Ey! Niçin?.. Adamlardan kaçıp da dağlarda gezmenin sebebi nedir?

CAKOMÎ_ Adamlar menfurumdur!.. Bir şehrin içinde yaşamakla bu zindanda yaşamanın indimde hiç farkı yoktur!

COVANNÎ_ Adamlardan nefret etmenin sebebi nedir?

CAKOMÎ_ Sebebini söyledim; çünkü adamlar hür değildirler, âdet, görenek, tamah, haset, hile kendilerini zapt eylemiştir! Adamlarla beraber yaşamak için bunların esiri olmalı! (Şemsettin Sami, 2008, s. 195-196)

Tutuklulardan birçoğunun suçsuz yere hüküm giydiğini öğrenen Zindancı'nın yaptığı meslekle ilgili düşüncesi şöyledir:

"ZİNDANCI_ Bu âlemde maişet ne güç şeydir! İnsan bir parça ekmek bulup karnını doyurmak için neler irtikâb etmeye mecbur!.. Evet! Bende yalnız şu

karnımı doyurmak için hemcinsimden bu kadar ferdin men'-i hürriyetine âlet oluyorum (Şemsettin Sami, 2008, s. 198)!..”

Şemsettin Sami'nin Vicdan piyesinde dinini değiştirme kararından vazgeçen Fatma, Kardinal tarafından zindana atılır. Kendi de Fatma'ya göz koymuş olan Kardinal, Fatma'yı görüntüde bir rahibe olmaya ancak gizlice İslamiyet'i de yaşamasına izin vermek suretiyle ve bir şartla affedeceğini söyler. O da kendisine varmasıdır. Fatma, iki esaret arasında sıkışıp kalmış konumdadır. Nitekim Fatma, affedilir ancak Kardinal'e direnince tekrar zindana atılır.

“RAHİBE_ Dün kiliseye gönderdiğiniz kız için söyleyeceğim... Bodrumun içine koyduk... Şimdi ne türlü muamele edelim? Zincire mi koyalım? Ekmeksiz mi bırakalım (Şemsettin Sami, 2014, s.134)?..”

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Liberte piyesinde Liberte, sarayda Kral Despot tarafından zindanda tutulmaktadır. Liberte ise bir an önce sevdiği Nasyon'a kavuşmayı arzu etmektedir. Rüyasında Nasyon ile konuşur. Zindana gelen Despot'a derdini anlatır. Finalde Despot, Liberte'yi Nasyon'a verir.

Kral Despot ile Liberte'nin, sarayın zindanında yaptıkları konuşmada Liberte mutlak güçten, ilahi adaletten söz eder:

LIBERTE_

...

Fakat bir de bütün kuvvetlerin mülhak
olduğu bir kuvve-i ma'delet var,
ki nâmı hak, hükûmeti mutlaktır,
icâd-ı âlem, mahv-ı cihaniyân
hep onun fermanına muallaktır;
onun nazarında her şey nümâyân,
onun kanununda herkes siyyândır;
ona imtisâl et, ondan ibret al!
Sen tahkir edersen sana ziyandır,
insanı Allah hıfzeder, ey kıral!

(Tarhan, 1998a, s. 243)

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Sabr u Sebat piyesinde Gülfeşân, çocuk sahibi olmak istemediğini net bir şekilde ifade ettiğinde ise Mün'im Efendi onu, hizmetinde bulunan Beşir'e emrederek zindana kapattırır:

“MÜN'İM EFENDİ_ ... Şimdiden sonra bu kız yanıma çıkacak değildir. Yer katındaki penceresiz odaların birinde oturacak... Kimse ile görüşüp konuşmayacak. Gamdan başka yiyecek, gamhânenen başka yer, karanlıktan başka ortalık, senin

çehrenden başka da inşan yüzü görmeyecek.. İşte bu kadar.. Al götür (Tarhan, 1998a, s. 53)!”

Üç yıl boyunca Mün'im Efendi, Gülfeşân'ı zindanda tutar. Ancak ölüme yaklaştığını anlayınca ona bu inadının sebebini sormaya karar verir:

MÜN'İM EFENDİ_ ...Kendini bana âzâd ettirmedeğin için yine esirliğinden kurtulmayacaksın. Hanım olmağı istemedin, yine halayık olacaksın. Meğer ki seni bugün âzâd edeyim. Lâkin etmeyeceğim, seni âzâd etmeyeceğim, meğer ki ettiğin inadın sebebini bileyim.

...

GÜLFEŞÂN_ ... Bundan beş sene evvel dünya yüzünde kimselere varmamağa ahdettim. Ölümün her türlüşünü gözüme alıp sabr etmeğe işte bunun için mecburdum. Bu ahdi de kendi kendime etmedim. Ahdimiz karşılıklıdır. Bir beyle beraber. (Tarhan, 1998a, s. 76-77)

Gülfeşân'ın bahsettiği bu bey, Mehmet Bey'dir. Babası Mün'im Efendi'nin ölümü üzerine babasının evine geldiğinde sevdiği kızı, yeni adı Gülfeşân eski adı Raksâver'i görünce şaşkına döner.

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Sabr u Sebat piyesinde evlenmeyi reddeden kızını A'lâ, zindana attırır. Zeynep zindandayken kendisinde olağanüstü yetiler ortaya çıkar, sevdiği kişinin Abbas olduğunu anlar. A'lâ, Zeynep diye Ceyran adlı cariyeyi Abbas'la evlendirir.

Recaizade Mahmut Ekrem'in Afife Anjelik piyesinde Fransız Kont'u Mişel'in eşi olan Anjelik, eşi savaşa gidince Mişel'in hane müdürü Jozef tarafından rahatsız edilir. Jozef, ilgisine karşılık vermeyen Anjelik'i zindana atarak cezalandırır:

“ANJELİK_ ... Bu gün tamam sekiz aydır ki bu zindan-ı belâda me'luf-ı ıztırabım (Ekrem, 1997a, s.23).”

“ANJELİK_ ... Of geceler geçiyor, günler gidiyor, hâlâ burada esir-i derd ü belâyım. Yarab helâkime terakkubla ne elemli intizar içindeyim (Ekrem, 1997a, s. 29).”

Anjelik'in beslemesi Eliza, Anjelik'e, zindanda, Jozef'in Anjelik'e attığı iftiralar neticesinde eşi Mişel'den idam kararı çıkardığının haberini verir:

ELİZA_ ... İşittim ki sizi de öldürtmek için Mişel'den emir almış demiş ki sizin için hapishanede doğurdu, doğan çocuk Filip'e benziyor, şüphesiz ondandır. Bu da namusa dokunacağından sizinle beraber çocuğun katl ve

idamı lâzım delir diye. Mişel de zavallı ne bilsin, ölsün diye cevap göndermiş. (Ekrem, 1997a, s. 30)

Cellatlar Jozef'ten öldürme emri almalarına rağmen Anjelik'in suçsuzluğuna inanarak onu salıverirler.

Ahmed Bahri'nin *Gasp ve Nedamet Yine İhanet*⁵⁸ adlı otuz beş perdelik oyununun on sekizinci perdesinden itibaren Namık Kemal'in sürgün edilmesi olayının anlatıldığı görülmektedir. Piyeste Namık Kemal, hürriyet temalı şiirler okur.

Mesâib-i İstibdatdan Sansür Darbeleri⁵⁹ adlı altı perdelik oyun, günlük gazetelerde sansür niteliğindeki kısımları araştırmakla görevli Matbuat-ı Dâhiliye Müdürü Cemâl Bey'in bir makalede rastladığı "Ara sıra kevâkib uçuyor gibi." cümlesindeki yıldızların aslında Yıldız Sarayı'nı kastettiği düşüncesiyle durumu saraya jurnaller. Cemâl Bey'in bu tutumundan dolayı Fahri Bey önce zindana yollar, sonra sürgün edilir. Nitekim hürriyetin ilanıyla halk, Cemâl Bey'i mevkiinden indirir ve Fahri Bey de sürgünden döner.

Hüseyin Nadir, tarihî bir olaydan yola çıkarak yazdığı piyesinde Gazi Osman Paşa savaş esiri olarak Rus askerlerinin elindedir. Zindanda yılları geçen Naci Bey ile savaşın gerçeklerini anlatmak için kitap yazma girişiminde bulunduğu için hapse atılan Ali Bey, beraberce firar ederler.

Sultan Murad⁶⁰'da Sultan Murat'ın tutuklu olduğu yılları, Hasan Paşa'nın baskıları dile getirilir.

Ermeni Mazlumları⁶¹, Ermenilere karşı ayaklanan Müslüman halk, Artin Efendi'nin evinin önünde toplanır ve tehditler savurmaya başlar. O günün sabahında Artin Efendi'nin kardeşi Müslüman halk tarafından linç edilir. Halk eve girecekken halkı engellediği gerekçesiyle Fazıl Bey, hafiyeler tarafından jurnallenerek sürgüne gönderilir.

⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Bahri, *Gasp ve Nedamet ve Yine İhanet*, Yeni Asır Mat., Selânik, 1910/1326.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fuat, *Mesâib-i İstibdatdan Sansür Darbeleri*, İkbâl-i Millet Mat., İstanbul, 1909/1325.

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Moralızade Vassaf Kadri, *Sultan Murad*, İkbâl Kitabevi, İst., 1911/1327.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İhsan, *Ermeni Mazlumları veya Fedâkâr Bir Türk Zâbiti*, Dersââdet İkdâm Mat., 1908/1324.

Sait Hikmet'in Mazi ve Âti⁶² adlı, saraya yakın dalkavuk tiplerin (Hakkı Bey) dünya görüşü ile bu tavrın karşında yer tutan dürüst, genç kuşağın (Jön Türklerin ileri gelenlerinden Refik) zihniyetinin karşılaştırılması şeklinde kurgulanan piyeste dürüst, ayakları yere basan gencin (Selahattin), jurnalci babasının evinden gitmesi söz konusudur. Kendinden yüksek mevkideki birini yanlışlıkla jurnallediği için Hakkı Bey, sürgün edilmiştir.

İstibdat karşıtlarının yaşadıkları zorlukları konu alan ve hafiyelik mefhumunu da işleyen Menfiler yahut Felâket-i İstibdat⁶³ oyununda ülkenin kötüye gidişini fark edip dillendiren hatta arkadaşlarıyla bir layiha hazırlayıp saraya sunmak isteyen Hami Efendi sürgün edilir.

2.2.2.1.7. Din ve Vicdan Özgürlüğü

Şemsettin Sami'nin Vicdan piyesinde bir Arap kızı olan Fatma, mecburen adını ve dinini değiştirmek durumunda kalır ki zorla din değiştirmek, kişinin istediği dine inanmayı elinden alınması din ve vicdan özgürlüğünün olmadığı bir kanıttır:

KARDİNAL_ ... (Fatma'ya) Ey kızım? Din-i İsevî'yi kabul eyledin değil mi?

HASAN_ (Fatma'ya yavaşça) Kabul ettim de.

FATMA_ (Sesi titreyerek) Ka... Ka... bu... l... Eyle... dim.

KARDİNAL_ Aferin! İsmin nedir?

HASAN_ (Fatma'ya yavaşça) Elizabetta de Elizabetta!

FATMA_ E... li... za... be... ta. (Şemsettin Sami, 2014, s.107)

Papa'dan gelen fermana göre Müslümanlık'tan Katolikliğe dönenlere Katolik kızı verilmemesi hükmü yer alır, bunu duyan Hasan İslamiyet'e dönüş yapar. Din ve vicdan özgürlüğü hakkında Hristiyan Liyonora'nın kendi isteğiyle Müslümanlık'a geçmesi ve adının da artık Mazlume olması, özgürlüklerin dile getirilmesi konusunda önemli bir noktadır:

“LİYONORA_ Öyle ise biz selâmetimizi ancak İslamiyet'te bulabiliriz (Şemsettin Sami, 2014, s.157).”

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Duhter-i Hindu oyununda Tomson, Surucuyi'nin dinini değiştirmesini ister ve Tomson'ın verdiği cevap, din ve vicdan özgürlüğüne

⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Sait Hikmet, *Mazi ve Âti*, Aşyan: 16-21. sayılar, İstanbul, 1908/1324.

⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Selânikli Hilmi, *Menfiler yahut Felâket-i İstibdat*, İst., 1911/1327.

Tomson'ın saygı duyduğu izlenimi verse de aslında bu dayatma, kökten bu özgürlüğün Surucuyi için önemslenmediğini ortaya koymaktadır:

“SURUCUYİ_ Olsun Tomson, senin dediğin olsun. Lâkin, ben yine dinimi terk etmeyeyim olmaz mı?..

TOMSON_ Londra'ya gittikten sonra ihtiyarın ile terk edersin (Tarhan, 1998b, s. 46).”

Henüz yedi ve on yaşında evlenen köylü kızlar, on yedi yaşındaki Surucuyi'ye evlilik konusunda öğütler verirler, artık bir an önce evlenmesi gerektiğini ifade ederler. Bu esnada da evlenme kurallarından bahsederler; aynı sınıftan, dinden olmayanların kendi dinlerine göre evlenmesinin yasak olduğunu söylerler:

SUMRU_ ... Bizim mezhebimizce senin gibi on yedisinde bir kız anasına babasına sormadan beğendiği adama varabilir. Veda⁶⁴ da yazılıdır, bir kız bulduğundan üç sene sonraya kadar bekler, yani büyüklerine itaat eder, büyükleri yine evlendirmezse, beğendiğine varmağa hakkı olur.

TİLİJA_ Lâkin bir dinde bulunmak, bir kavimden, bir cinsten olmak şartıyla varır.

İLAMYA_ Akrabasından olan bir adama varamaz. Kendine her veçhile akran olmayan, bulunduğu sınıfta bulunmayan bir adama varamaz. (Tarhan, 1998b, s. 49)

Köylü kızların “*Hiç düşünmedin mi a kız? Bu senin dinine yakışır mı? Dini başkaların sade eli elimize sürülse nehr-i mukaddeste*⁶⁵ *birkaç kerre gusletmeyince temizlenmeyeceğimizi bilmiyor musun? Hiç düşünmedin mi ki, Brahma dininde olan bir kız şayet bir münkir ile ülfet edecek olursa, Brahmenler huzurunda pek çok yüz suyu, pek çok gözyaşı dökmek lâzımdır ki gûnahtan kurtulsun? Sen!.. O Frenk dilberinin mendiliyle yüzünü sildin. O günden beri gözümüze pek kirli, pek çirkin görünüyorsun.* (Tarhan, 1998b, s.52)” sözlerine karşı Surucuyi'nin fikri dikkat çekicidir:

“SURUCUYİ_ Ben, bana iyilik etmek isteyen bir adamın iyiliğini reddedemem... Kim olursa olsun. Hangi dinde bulunursa bulunsun!.. Bence hepsi birdir (Tarhan, 1998b, s.52).”

Tomson ile Elizabet'in ilişkisini öğrenen ve Tomson'ı öldürmeye yeltenenen Elizabet'in kocası Sir Bortel, Tomson'ı öldürmesin diye Surucuyi araya girer ve Tomson'ın kendini sevdiğini söyler. Tüm bu yaptıklarına rağmen Surucuyi, Tomson'ın hayatını kurtarır ancak Tomson, Surucuyi'yi hâlâ istememektedir:

⁶⁴ Brahma dininin kurallarının yazılı olduğu kutsal bilgi demektir.

⁶⁵ Ganj Nehri: Hint âdetlerine göre ölenin cesedi yakıldıktan sonra , külleri Ganj'a dökülür.

“TOMSON_ (Geri çekilerek) Ben şimdi onu seviyorum, çünkü benim dinimdendir. Seni sevmem, çünkü putperestsin!..

SURUCUYİ_ Ben “gönlüm gibi dinimi de terk ederim” dedim sana.. Şimdi de emret, senin emrin bana dinimden müessirdir, sen bana dinimin sahibinden büyük âmirsin (Tarhan, 1998b, s. 104)!..”

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın İbn Musa yahut Zatü’l-Cemal oyununda Abdülaziz b. Musa, Tedmir ile yaptığı konuşmada; Kraliçe Eyla ve Müslim üzerinden din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili görüşlerini dile getirmektedir:

ABDÜLAZİZ b. MUSA_ ... Müslüman olmak veya Hristiyan kalmak gibi ahvale gelince enhâr-ı edyânın menbaı olan fezâ-yı hakikatten neş’et etmiş bir nâdire-i kudret için diyanet ve milliyet tefrikalarını düşünmek iktiza etmez. Eyla, benim nazarımda ne Müslim ne İsevîdir; din ve vicdan ile tedeyyün etiş bir mahlûk-ı ulvîdir. (Tarhan, 2002a, s. 245)

Rahibin ağzından da halkın istediği dini yaşayabildiğinin ifadesi, din ve vicdan özgürlüğünün İspanya’ya hakim olduğu ortaya koymaktadır:

“AZİZ b. MUSA_ ...Sizler de amin olunuz. Müslim, Mesihî, Musevî benim nazarımda herkes müstehak-ı adalettir. Hukukça hepiniz müsâvât-ı kâmileye mazharsınız...

RAHİPLERDEN BİRİSİ_ Biz teessüs etmekte olan hükûmet-i İslâmiyye zamanında hürriyet-i mezhebiyyemize daha ziyade sahip olduk (Tarhan, 2002a, s. 263)...”

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Tarık yahut Endülüs’ün Fethi oyununda Müslümanlık’a geçen Culyanus’a Tarık, Müslim adını verir:

“TARIK_ Culyanus, sen İspanyalılara “düşman, düşman” diyorsun, biz de seni “Müslim” diye çağıralım.

CULYANUS_ Madem ki zaten de müslim oldum, pek münasip. Sayenizde bir de nâm kazanmış olurum (Tarhan, 2002a, s.66)...”

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Tarık yahut Endülüs’ün Fethi oyununda Endülüs’ün fethinden sonra orada yaşayacak olan halkın özgürlük sınırları bir şartnâmeyle belirlenmiştir:

“TARIK_ ...Mevcut olan kiliseler hâliyle bırakılacak, fakat ruhsat verilmedikçe yeniden kilise yapılmayacak... Her fert kendi dinin usulünü, kendi milletinin âyini icrâda muhtar olacak, her iki taraf halkı da kendi kânîn-i diniyye ve siyasileryle idare olunacak (Tarhan, 2002a, s. 86)...”

Hüseyin Câvid'in Şeyh San'an⁶⁶ adlı, dinin fitne doğuran bir mefhum olarak algılanmasından ötürü sosyalist ideoloji barındıran piyesi, tüm dinlerin aslında tek bir esasta toplandığını, farklı dinlere mensup kişilerin evlenmelerinde de bu özgürlükçü bakış açısı dolayısıyla herhangi bir engel olmayacağını ifade etmiştir.

Musahipzade Celal'in Köprülüler piyesinde bir Fransız şövalyesi, Venediklilerin Limni Adası'na yaptıkları saldırıda esir düşen Yeniçeri Mehmet'i getirirler. Yeniçeri Mehmet'in esir düşme nedeni ise, Mari adında bir Hristiyanla evlenmesidir. Mari ise eşini kendi dindaşlarına karşı silahla savunduğu için suçlu görülmektedir. Mari tam öldürülecekken adanın çevresinde Türk gemileri görülür.

2.2.2.1.8. Seyahat Özgürlüğü

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Duhter-i Hindû piyesinde köylü bir kız olan Sitelina'nın, Surucuyi'yi tek başına dışarıda görünce verdiği "Bir genç kızın yalnız gezmesi hem ayıp hem tehlikelidir (Tarhan, 1998b, s. 48)." tepkisi özgürce dolaşım hakkının eserin geçtiği dönemde Hindistan'da olmadığını ortaya koymaktadır. Lâkin Hâmid'in eserini Hindistan'ı görmeden kaleme aldığını dikkate alırsak büyük ihtimalle kendi memleketinden yola çıkarak eserinde böyle bir diyaloga yer verdiğini söyleyebiliriz.

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Sabr u Sebat piyesinde vakanın geçtiği zamanlarda Türk kadınlarının Avrupa'ya seyahat edememesi eserde yerini şu şekilde almıştır:

"MADMAZEL SOLTİKOF_ Lâkin evli olsanız hareminizi buraya getiremezsiniz. Türk kadınları Avrupa'ya seyahat edemezler değil mi?
FESLİ ZAT_ Evet (Tarhan, 1998a, s. 66)..."

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tarık yahut Endülüs'ün Fethi oyununda Endülüs'ün fethinden sonra orada yaşayacak olan halkın özgürlük sınırları bir şartnâmeyle belirlenmiştir:

"TARIK_ Evvelâ, Arap ordusuna teslim olunan Tuleytula şehrinin halkı kemâfissabık serbest olacak, kadın, erkek kimse esir addolunmayacak. İsteyen dilediği yere gidebilecek, fakat emlâkini teessüs eden Arap hükûmetine terkedecek (Tarhan, 2002a, s. 86)..."

⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Câvid, *Şeyh San'an*, Açıksöz Elektrik Mat., 1918.

2.2.2.1.9. Ekonomik Özgürlükler

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Duhter-i Hindû piyesinde sömürgeci Hint halkı ekonomik zorluk içindedir ve böyle bir durumda ağır vergileri ödeyemez durumdadırlar. Sömürgeci Sir Bortel ise özgür bir vatani olmayan halka zulmedeceğini şu sözleriyle ifade eder:

“SİR BORTEL_ ... İşte madem ki köylülerimiz vergilerini edâ edemiyorlar, isyan ediyorlar demektir. Madem ki isyan ediyorlar, ben de zulüm etmeğe kendimi mecbur bilirim (Tarhan, 1998b, s.84).”

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tarık yahut Endülüs'ün Fethi oyununda Endülüs'ün fethinden sonra orada yaşayacak olan halkın özgürlük sınırları bir şartnâmeyle belirlenmiştir:

“TARIK_ ...Zürrâ ve tüccar ve erbâb-ı hıref ü sınıyi kemâfissabık ziraatle ve ticaret ve sanatıyla meşgul olacak (Tarhan, 2002a, s. 86), ...”

Afife Kemâl'in yazdığı İrşâd-ı Sebâb⁶⁷ adlı piyesinde, kadınların da sosyal hayatta var olması gerektiği, evlendikten sonra çalışma hayatlarına devam etmeleri, çocuk sahibi olunca bir köşeye çekilmemeleri fikri ileri sürülmektedir.

Aşk ve Namus adlı piyeste, eşinden ayrılıp, Necib'le aşk yaşamaya karar veren Sâime'nin, Necib'in bu izdivaçtan vazgeçmesi üzerine ortada kalışı anlatılmaktadır. Parasız bir şekilde yaşamını dilencilik yaparak sürdüren Sâime, Necib'in kapısına para dilenmeye gittiğinde ise Necib'e ettiği laflar sonrasında Necib tarafından öldürülür. Necib de intihar eder.

2.2.2.2. Toplumsal Özgürlük Konulu Tiyatrolar

2.2.2.2.1. Kavram Olarak “Özgürlük”

Şemsettin Sami Seydi Yahya oyununda açıkça hürlik ve esirlik arasında kıyaslama yapar:

“SEYDÎ YAHYA_(Müteessir olarak) Gerçek! Lâkin düşmana serfûrû etmeyerek son nefese dek hür yaşayarak açlıktan ölmek ile, düşmanın tig-i intikamına tecribegâh olmak, veyahut düşmanın eline esir düşüp denâetle yaşamının beyninde dağlar kadar fark vardır (Şemsettin Sami, 2008, s. 158)!”

Abdülhak Hâmid'in Duhter-i Hindû oyununda Tomson, Elizabet'i kocasından kıskanmaktadır. Tomson, ilişkilerini istedikleri gibi yaşayabilecekleri ülke olan Amerika'ya, hürriyet olduğu gerekçesiyle gitme istediğindedir:

⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Afife Kemâl, *İrşâd-ı Şebâb*, Matbaa-i âmire, 1918/1334.

“TOMSON_ ... Hürriyet isteyen Amerika’ya gider. Adalet Amerika’dadır. Hürriyet ile müsavat Amerika’dadır, Amerika’da herkes birdir... Amerika’da hürriyet vardır, böyle kayıtlar, esaretler yoktur (Tarhan, 1998b, s. 96)...”

Abdülhak Hâmid’in Eşber oyununda İskender’i seven bir başkası Rukzan da aşkından dolayı İskender’in atının ayakları altında kalıp can verir ve İskender’in bu durum karşısında kılı kıpırdamaz. Rukzan’ın naaşının yanı başındaki Aristo, adalet, zalimlik, özgürlükle ilgili fikirlerini dile getirir:

ARİSTO_

...

Bir nâm alacak o şâh-ı zâlim;
Dünyaları kaplıyor mezâlim.
Almaz bunu havsalam, hayalim:
İnsanda nedir bu cehl-i muzlim?..

Hem- cinsini makbere delâlet,
Îrâs-ı mazarrat u sefâlet:
Yârab, bu ne vahşiyane haslet!..
Âyâ bu mu bizdeki adâlet?.

Kan akmada râyet-i zaferden:
Ma’dud oluyor bu zîb ü ferden.
Âzâde olaydılar seferden,
Bir ordu çıkardı bir neferden.

...

(Tarhan, 2000, s.111-112)

Abdülhak Hâmid, “Liberte oyununda Liberte ile hürriyeti; Nasyon ile milleti; Liberal ile Mithat Paşa’yı ve Despot ile de Sultan II. Adbülhamid’i kastetmiştir (Karaburgu, 2010, s. 382).”

Despot adlı hükümdarın kızı olan Liberte, özgürlüğe kavuşmayı şöyle ifade etmiştir:

“LİBERTE_

Tahlîsim mümkün; lâkin
bu uğurda dökülecek kan ister!
Yani hürriyetim harb ile mümkün
Gözyaşıyla biten nahl-i emelim,
Şimden sonra kan ile beslenecek.

(Tarhan, 1998a, s. 208)”

En büyük hain olarak görülen Liberal'in kötü emellerinin farkında olan Liberte, Liberal'in gitmesi gerektiğini şu sözlerle dile getirir:

LİBERTE_ Gider! Çünkü halka hürriyet verdi
beni Nasyon'a ilka edecek!
Gider! Çünkü mülke emniyet verdi,
istiklâlimizi ibka edecek!
Gider! Çünkü millet adamıdır,
Vatana, millete hizmet ediyor!
...
Gider! Çünkü kahraman-ı âlemdir,
kiral battı, hep Liberal diyorlar!
...
Elhâsıl Liberal gider, gidecek!
Çünkü kiralın hukukunu ta'dîl,
İktidarını tahdîd edecek
Çünkü maksadı bu hey'eti tebdil,
Cühelâyı azl, ulemâyı ibka
Hâinleri de tagrib ü iclâdır!..

(Tarhan, 1998a, s. 222-223)

Liberal gittiği takdirde oluşacak değişimleri de Liberte şu şekilde ifade eder:

“LİBERTE_ ...
Mehâkim, kavanîn, mecâlis, âdâb,
hukuk, insaniyet, adâlet gelir!
Hep birlikte icrâ-yı keyf ü işret,
hep müştereken hiss-i gam u keder
hep ittihâd, hep hüsn-i muâşeret,
hep adl ü müsâvat, herkes birader
zından yıkılır! Esaret nefye gider!
Hürriyet nedir, o zaman görsünler!..

(Tarhan, 1998a, s. 224)”

Yazar, Liberte'yi görenlerin aklını başından alan güzel bir kız olarak hayal etmiş ve özgürlük kavramını da bu bağlamda tanımlamıştır:

“LİBERTE_ ...
Liberte açık meşrepli bir kızdır,
Nasyon'u tahrik eder dediler?

Esrar-ı saray müthiş, mekruh, murdar!
 Duyulması mûcib-i melâl olur;
 Liberte o serâirden haberdar,
 Nasyon’a söyler; ihtilâl olur
 dediler!.. Bunun için ki hükümdar
 Liberte’yi sevmez fakat esirger!

(Tarhan, 1998a, s. 231)”

Liberte, Nasyon’a varabilmesinin yolunun Kral’dan geçtiğini bilmektedir ve bulduğu çözüm şudur:

“LIBERTE_ ...

Ben kiralın gönlüne girsem gerek:
 Sadık kalbe hiss-i hürriyet gibi!
 Vicdanına insem seza: Mübârek
 mezarlara nûr-ı hidâyet gibi!
 O gün ölmüş hamiyyeti can bulur!..
 Halkı esir gördükçe müteessir,
 âzâd gördüğü halde mesrur olur!..

(Tarhan, 1998a, s.235)”

Bu manzum piyeste *cumhuriyet* sözcüğünün iki defa geçmesi, özgürlüğün varması istenen noktayı ortaya koyması bakımından önemlidir. *Cumhuriyet* sözcüğünü ilk olarak umûm “*Cumhuriyet teşkil edecek* (Tarhan, 1998a, s. 257)!..” cümlesiyle dile getirmiş, son olarak da Les Enspire’in “*Yaşasın cumhuriyyet!* (Tarhan, 1998a, s. 268)” nidasıyla piyeste yerini almıştır.

Eser baştan sona sembolik bir anlatıma sahiptir. İsim sembolizasyonlarının hakimiyetindeki bu üslup ile yazar, soyut olan hürriyet, hak, adalet, eşitlik, liberalizm, millet gibi kavramları okurun zihninde somutlaştırmayı hedeflemiştir. Özgürlük anlamına gelen Liberte, eğer Nasyon’a yani millete kavuşamazsa onun için var olmanın bir ehemmiyeti yoktur. “*Mukbil yaşamazsak müdbir ölürüz* (Tarhan, 1998a, s. 237)!” ile “*Beraber doğduk! Beraber ölürüz* (Tarhan, 1998a, s.237)!” ifadeleri özgürlük ile millet kavramları arasındaki bağlantıyı anlatması bakımından önemlidir.

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın İbn Musa yahut Zatü’l-Cemal piyesinde Markiz’in şu itirafı ve hürriyetle ilgili fikirleri dikkat çekmektedir:

“MARKİZ_ ... Düşündükçe milliyetimden mahcub daha doğrusu her gün mağlub oluyorum. Hürriyet ve istiklâlini pâymâl-ı istibdâd eden bir millet kadar idbâr ve musibeti seyr-i serî ile davet eder alet yoktur (Tarhan, 2002a, s. 155)...”

Abdülhak Hâmid, Sabr u Sebat oyununda hürlik konusuna Mün'im Efendi ölüm döşeğindeyken şu şekilde yer verilmiştir:

“HOCA LOKMAN_ (Beşir'e) Ey hür müdür? Kendisi hür müdür?

BEŞİR AĞA_ Hür müdür? Ne demek?.

GÜLFESÂN_ (Bir âh-ı derûnî-i bî- ihtiyar ile) Değilim, hür değilim, esirim (Tarhan, 1998a, s. 82).”

Recaizade Mahmut Ekrem'in Atala piyesinde Simagan, sonunda esirlerin yakılması kararı çıkmış olsa bile, demokratik şekilde oylama yaparak adil bir yönetici olma özelliği göstermektedir:

SİMAGAN_ ... En iyisi bakalım huzzârın çoğu hangi tarafta ise onların fikrini kabul edelim... Esirler yansın diyenler elini kaldırsın!

(Huzzârdan birtakımı elini kaldırır)

...Nerede çokluk orada doğruluk... Bu iş bitti. Esirleri tuttuğumuz gibi aman vermeyip yakacağız...Bundan sonra esirleri yakmayalım demek hattâ kendi kendine bile yasaktır. Artık bu lâkırdı bitti. (Ekrem, 1997a, s. 104)

Cenap Şahabettin'in Yalan piyesinde Selim'in ölme sebebinin “hürriyet istememek” şeklinde öğrenen baba Ahmet, bu durumu hazmedememektedir:

AHMET_ Muhtar şöyle dedi. (Hiddetle) Hürriyet istemeyiz demişler. Bu nasıl lakırdı? Kafeste kuşlar hürriyet için çırpınır. Kapana tutulan kurt hürriyet için ulur. Oltaya tutulan balıklar hürriyet için çırpınır da biz mi, insanlar mı, hürriyet istemeyecek? Hürriyet istemiyorlar da öküz gibi boyunduruk altında, eşek gibi ağzında gem, ayaklarında zincir sürüyerek mi yaşamak istiyorlar?.. (Cenap Şahabettin, 2005, s. 81)

Ahmet, konuşmasının devamında istibdat senelerinin kötü etkileri üzerinde durur:

AHMET_ Otuz seneden beri böğrümüzü çürüten jandarma tekmelerinin acısını Selim duymadı mıydı? Babasının omuzlarındaki dipçik berelerini görmedi miydi? Hürriyeti kaldırıp da eski hükûmeti, bize zaptiyelerini, zaptiyelerinin atlarını besleten, yorganlarımızı bakırlarımızı sattıran, bizi mektepsiz, tarlasız, fakir, çıplak bırakmak isteyen hükûmeti mi getirmek istiyorlar? (Cenap Şahabettin, 2005, s. 81)

Eşi Ahmet'in, oğulları Selim'in bu sebeple öldürülmesine çok içerlemesinden dolayı Hacer, Selim'in Ahmet'in oğlu olmadığı yalanını ortaya atar. Bunun üzerine Ahmet, Selim'in sözde babasına uygun olarak bu davranışı göstermesini mantığa bürür:

“AHMET_ Şimdi her şey anlaşılıyor değil mi kızım? Tahsildar Emin'in oğlu. Bir veledizina. Elbette hürriyet istemez. Elbette eski hükûmeti ister. Onu ister ki babası gene köyleri soyabilsin, harap kulübeleri kirletsin. Öz evlât aslına çeker (Cenap Şahabettin, 2005, s. 88).”

Ebüzziya Tevfık'ın Ecel-i Kaza piyesinde Nimet ve Pertev arasındaki “romantik aşk”ın aslında, istibdat-hürriyet konularını sembolik olarak barındırdığı söylenebilir. Nimet'in baskıcı bir idareci olarak aile fertlerine de bu baskıyı sonuna kadar gösterdiği ve Nimet'in özgürce karar vermesi önündeki en büyük engelin babası oluşu, bu eserin dikkat çeken bir başka yanıdır.

Tahsin Nâhid'in Fecriâti edebiyatının kadın şairlerinden Ruhsan Nevvâre ile kaleme aldığı Jön Türk adlı oyunu, babasının ölümü üzerine amcası tarafından büyütülen Nihâd'ın, Independence Bilouge gazetesi okuması ve vatanın elden gittiği yönünde kuzeni, aynı zamanda sevdiği kız Leylâ ile konuşmasıyla başlar. Piyeste istibdat devri eleştirisi, “istibdat kurbanları” ele alınırken Nihâd, bu durumun üstesinden gelmek için yeni bir oluşumun gerektiği üzerine düşünceler beslemektedir:

NİHÂD_ (Leylâ'ya doğru yürüyerek hayâlî bir tavırla kat'î ve âmir) İttifâk etmeli... Büyük bir ittifâk... Hükümetin her türlü icrââtını hükümsüz bırakacak kuvvetli bir ittifâk...

LEYLÂ_ (Nihâd'ın sözünü keserek gayet ‘asabî) Sus Allah ‘aşkına... Emsâlini görmedin değil; kim muvaffak oldu... İşte hepsini mahv ettiler... İstibdâda bu kadar kurban yeter...

NİHÂD_ Peki ne yapalım? Bu hâle ser-fürû edip oturalı mı?.. Bunlar istibdâda kurban olmuyor. Vatan fedâ-yı nefis ediyor.. İstibdâd milletin giyotini, müstebidler ise cellâdları... (Gümü, 2003, s. 109)”

Nihâd, bulunduğu devri kastedecek şekilde “ölmeyi; kir, pislik içinde yaşamaya” yeğ tutar:

“NİHÂD_ ...Böyle levs içinde sürünmektense hürriyet için kurbân olanlara iltihâk ederim (Gümü, 2003, s. 109).”

Nihâd'ı babasının ölümü üzerine büyüten amcası Kâzım Paşa, istibdat idaresinin önde gelen isimlerindendir. Nihâd ile yaptıkları konuşmada Nihâd, istibdat yönetiminin olumsuzluklarını şu şekilde sıralar:

NİHÂD_ Paşa! Ma'ârif, mektepleri mahv etmek için tertîb olunmuş bir eşkiyâ çetesine, gazeteleri birer riyâ mecmu'asına, tiyatroları halka ta'lîm-i rezâlet eden eşna' bir şeye benzettiniz. Ticâret olmasın diye yolları kapattınız, köprüleri yıktınız, şimendiferleri ecbeilere sattınız, 'adâleti hakkı muhâfaza için öyle hâkimler, ta'yîn ettiniz ki zindânlar, hapishâneler mazlumlara, hamiyetlilerle; konaklar kâşâneler, katiller, hırsızlarla doldu. Cânı, nâmusu, mâlî, sıyânet için öyle bir zâbıta teşkil ettiniz ki engizisyona rahmet okuttu... (Gümüş, 2003, s. 113)

Bu konuşma üzerine amca Nihâd'a sert çıkar ve Nihâd da devrin büyük problemi hafiyelik kurumuna lafı getirir, düşünce özgürlüğüne sahip olduğunu söyler:

“PAŞA_ (Hidettle) Nihâd bu sözleri bir daha tekrar ettiğini duymayayım! NİHÂD_ (Birden ‘amcasına dönerek) Niçin hafiyeler mi duyacak? Allâh hepsini kahr etsin. Oh kat'ıyyen biliniz ki vicdanımın sesini dinlemekten ve onun emr ettiği gibi hareket etmekten beni hiçbir şey men' edemez (Gümüş, 2003, s. 114).”

Bu tartışmadan sonra Nihâd, o evde daha fazla kalamayacağını anlayarak evden, vatanın kurtuluşuna hizmet için ayrılır. Kâzım Paşa ise bu durumdan kendisi olumsuz etkilenmesin diye hafiyelere Nihâd'ın arkadaşları vasıtasıyla kaçtığını jurnaller.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hürriyetin kazanılması üzerine Kâzım Paşa arkadaşı Lütfî ile şu konuşmayı gerçekleştirir:

“LÜTFÎ_ Vallâhi Paşam ben size evvelce o kadar söyledim. Isrâr etmeli hatta kan dökmeli de bunlara hürriyeti verdirmemeliydi. (Mel'ûnâne) Size bu memleketin halkını sayıyla vermediler a...

PAŞA_ (Te'essüfle) Oh sorma Lütfî bir hatâdır oldu. Kimi gönderdikse onlara iltihâk etti (Gümüş, 2003, s. 129).”

O esnada hürriyet aleyhtarı halk, akın akın Paşa'nın evine baskına gelir. Paşa'nın memuriyetinden azl kararı öğrenilir. Hürriyetin ilanıyla, istibdat artık sona ermiştir. Babasının düştüğü bu durum karşısında canına kıymaya yeltenen Leylâ'ya ise Nihâd engel olur:

“NİHÂD_ ... Düşün Leylâ hem mümkün olduğu kadar kendini topla da öyle düşün. İntihâr edeceksen... Memlekete böyle bir saadet bahşeden Cenâb-ı Hakka ilk şükrânımız bir cinâyet, bir ‘isyân mı olsun? Biliyor musun ki intihâr Cenâb-ı Hakka ‘isyândır (Gümüş, 2003, s. 135)...”

Nihâd, ailelerine sürülen bu lekenin temizlenmesi için intihardan daha faydalı ve ufuk açıcı bir yöntem olarak Anadolu’ya gitme fikrini ileri sürer, Samsun’dan başlayarak bu millete hizmet etmeye karar verirler:

NİHÂD_ İstibdâdın çirkin bir neticesi olarak ‘Arabistan’ın kenârlarında, Anadolu’nun içlerinde öyle yerler vardır ki hürriyyetin ne demek olduğunu, millet, devlet neye dendiğini bilen hiç kimse yoktur. İşte oralara gitmeli, geceli gündüzlü çalışmalı, elimizden geldiği kadar âhâliyi okutmali, çalışmağa sevk etmeli devletin, milletin ne demek olduğunu anlatmalı; hürriyetin şânını ‘alâ etmeli... İşte o zaman millet bizi ‘afv eder; işte bu sebeple ‘âi’lemize sürülen leke temizlenmiş olur. (Gümüş, 2003, s. 137)

Leylâ ve Nihâd’ın son sözleri ise piyesin temasını yansıtmaktadır:

“HER İKİSİ_ Yaşasın hürriyet, yaşasın müsavat, yaşasın ‘Osmânlılar. (Gümüş, 2003, s. 138).”

31 Mart Olayı’nı konu alan otuz beş perdelik Gasp ve Nedamet ve Yine İhanet adlı piyeste ise hürriyetin ilanı, gerici medreseliler, oyun kişisi olarak Sultan Abdülhamit, Mithat Paşa, Namık Kemal gibi isimler mevcuttur.

Yıldız’ın Sonu piyesinde, gerici olayları ve hürriyet söylemleriyle Abdülhamit’in tahtan indirilişi konu edilmiştir.

Şüpheliler⁶⁸ piyesi Amerikan Koleji’nde öğrenim gören kızların, Amerikan kızların özgürlüklerine duydukları hayranlığı ve özentiye dile getirmesi bakımından mühimdir.

Ali Haydar Emir’in Nereye adını taşıyan oyunu, hafiyelerin gerçekte vazifeleri dışında birtakım gizli kapaklı işlerle uğraştıklarını ortaya koyan bunun yanı sıra ve bundan hareketle rejim tenkiti barındıran bir piyestir. Ayrıca dönemin müstebitlerinden Fehim Paşa’nın oyun kişisi olarak eserde yer aldığı görülmektedir. Hürriyetin ilanı ile Fehim Paşa’yı halk, linç eder.

Câniler Saltanatı piyesi İttihat ve Terakki Fırkasını ve üyelerini eleştiren bir mahiyettir. Enver Paşa’nın Harbiye’den sınıf arkadaşı olan Binbaşı Fazıl Bey, Enver Paşa’ya bir mektup kaleme alır ve mektubunda askeri boş yere kırdırdığını,

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Nâci, *Şüpheliler*, Meşrûtiyet Kütübhânesi, 1914/1330.

hâlâ savaşı sürdürmenin bu millete bir ihanet olduğunu, zorbalıkla başa geldiklerini ifade eder ve istifa etmesi gerektiğini söyler.

Doktor Kâmil'in Mithat Paşa'nın duruşmasını ve akabinde boğduruluşunu anlattığı piyesi de dikkat çekmektedir. Bükülmez Kol yahut 10 Temmuz adlı piyesin ilk sayfasına Doktor Kâmil, Tevfik Fikret'in şu beyitini not düşmüştür:

“Zulmün topu var, güllesi var, kal'ası varsa

Hakkın da bükülmez kolu dönmez yüzü var.”

Bu beyitten de yola çıkarak eserin adının neden *Bükülmez Kol* olduğu anlaşılmaktadır. Eserin mukaddime bölümünde ise İttihat ve Terakki fikirlerinin bir yansıması görülmektedir. Birinci ve ikinci perdesi Harbiye Mektebi eczanesinde geçmekte olan piyeste eczanede hükümet aleyhine konuşan ve İttihat ve Terakki yanlısı olan biri doktor biri eczacı dikkat çekmektedir. Ayrıca Doktor, kumandanın kız kardeşi Nihal ile görüşmekte ve baş başa kaldıklarında dahi vatan, hürriyet kavramları üzerine konuşmaktadırlar. Eserin ilerleyen bölümlerinde ise Şemsi Paşa'nın öldürülmesi ve istibdadın sona ermesi sürecinin işlendiği görülmektedir.

Doktor Kâmil'in bu ilk piyesinin devamı niteliğinde olup 31 Mart Olayı'nı anlatan bir diğer piyesi ise Canlı Cenâze yahut Yıldız'da Meşrutiyet Telâşları'dır. Doktor Kâmil, bu eserine ise Namık Kemal'den bir alıntıyla başlar:

“Ne mümkün zulm ile bidâd ile imhâ-yı hürriyet

Çalış idrâki kaldır muktedirsен ademiyetten”

Eserin kapağında II. Abdülhamit'in iskeleti şeklinde tasvir edilmiş bir karikatür olan piyesin ilk perdesinde “peri-i hürriyet”, askerlere görünerek hürriyetin gelişini müjdeler. İkinci perdede Manastır'da Nüzhetiye Bahçesi'nde orkestranın çaldığı hürriyet şarkıları eşliğinde doktor, eczacı ve halk eğlenmektedir. Eserin devamında hürriyet ilan edilir ancak padişah bu durumdan hoşnut değildir. Haremağası Cevher ile halkın arasına karışıp hürriyet aleyhtarlığı yaparlar fakat halk onları tanır ve alıkoyar.

Doktor Kâmil'in Dönmez Yüz yahut Hürriyet Ordusu⁶⁹ piyesinde de 31 Mart Olayı'nda erlerin softalar ve alaylı subaylar tarafından kandırılışı konu edilmiştir. Eser, 31 Mart Olayı'nın padişah ve kolağası Cevher tarafından organize edildiğini iddia etmekte ve piyes, halkı ayaklandırmak için plan yapılması ile

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Dr. Kâmil, *Dönmez Yüz yahut Hürriyet Ordusu*, Necm-i İstikbal Mat., İst., 1909/1325.

başlamaktadır. Hürriyet yanlısı yazıların padişahın canını fazlasıyla sıkması, 31 Mart Olayı'nın gerçekleşmesi ve Meşrutiyet'in zarar görmesi padişahı oldukça keyiflendirmektedir. Akabinde Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girerek İstanbul kuvvetlerini etkisiz hâle getirmesi ve saraya ulaştırdıkları dokuz maddelik beyanname ile padişah artık meşrutiyet yanlısı bir görünüm içine girer. Finalde ise Abdülhamit tahttan indirilip yerine V. Mehmet Reşat geçirilir.

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarını konu alan İstiklâl-i Osmanî⁷⁰ oyununda Selçuklu'dan bayrağı devralan Osman Bey'in Tekfurları yenerek ve topraklar kazanarak hürriyet elde edişi anlatılmaktadır.

Fehime Nüzhed'in Adalet Yerini Buldu oyununda hürriyet taraftarı, ileri görüşlü tip olarak Burhan dikkat çekmektedir. Burhan'ın karşısına masum insanları jurnalleyerek bundan kazanç sağlayan Fazıl Bey konmuştur.

Fehime Nüzhed'in Bir Zalimin Encamı adlı piyesinde, istibdat senelerinde hafiyelerin aile bütünlüğünü göz ardı edip ebeveynlerin çocuklarına besledikleri sevgiyi kullanarak onları evlatlarından ayırmakla tehdit etmesi işlenmiştir. İftira ve tuzakların aileleri parçaladığı oyunda, jurnalcilerin aynı zamanda ailelerin maddi varlıklarına da göz diktikleri görülmektedir.

Mesâib-i İstibdatdan Sansür Darbeleri adlı altı perdelik oyun, günlük gazetelerde sansür niteliğindeki kısımları araştırmakla görevli Matbuat-ı Dâhiliye Müdürü Cemâl Bey'in bir makalede rastladığı "Ara sıra kevâkib uçuyor gibi." cümlesindeki yıldızların aslında Yıldız Sarayı'nı kastettiği düşüncesiyle durumu saraya jurnaller. Cemâl Bey'in bu tutumundan dolayı Fahri Bey önce zindana yollarır, sonra sürgün edilir. Nitekim hürriyetin ilanıyla halk, Cemâl Bey'i mevkiinden indirir ve Fahri Bey de sürgünden döner.

İstibdat senelerinin gaddarlık sembolü olan Fehim Paşa'nın yaptığı adam kayırma, haksızlık, hırsızlık vb. kötü tutumları ise Hüseyin Suat'ın Şehbal yahut İstibdadın Son Perdesi adlı oyunun konusu olarak görmekteyiz.

Bursa Askerî İdâdîsi'nin Müdürü olan Kolağa Halil Rüştü, 10 Temmuz 1324 adlı oyununda sisteme küsen, kenara çekildikleri hâlde halkı bilinçlendirmeye çalışan kahraman tipler yer almaktadır. Eserde halkın haksızlıklara karşı çıkması istenmekte, halkın uzun süre bu baskıya tahammül edemeyeceği ve vatan sevgisi

⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Emin Ali, *İstiklâl-i Osmanî*, Naim Nuri Mat., Zonguldak, 1921/1337.

işlenmiştir. Hasan Efendi ve Zeyneb Hanım'ın kızları Leman, önce kadınların da toplumsal hayatta artık rol aldıklarından ve erkeklerin yapabildikleri mesleklerle sosyal hayata karıştıklarından bahseder. Leman, Fehmi'yi sevmektedir ancak Leman'ın ailesinin Fehmi'nin evi geçindirebileceğine dair inancı yoktur. Akabinde postacının getirdiği gazeteden hürriyetin ilan edildiğini öğrenen aile, kızları Leman'ın Fehmi'yle evlenmesine rıza gösterir. Dördüncü ve son perdede halkın tüm kesimi, hürriyeti kutlamakta ve uzun nutuklar atmaktadır.

Genç Zabit yahut İstibdadın Zulümleri⁷¹ oyununda Meşrutiyet yıllarında yazılan diğer piyeslerin aksine bu oyun; hafiyeleri dürüst, işini layıkıyla icra etmek adına iktidar ve rejim aleyhtarlarının peşine düşen ve rüşvet almayan kişiler olarak ele almıştır.

Hüseyin Câvid'in sosyalist ideolojiyi barındıran eseri Şeyda⁷² da matbaada çalışan Kara Musa ve kardeşinin işveren tarafından ezilmesine üzülen işçiler, matbaa yönetimine gelerek haklarını arama girişiminde bulunurlar. Hatta işçiler haklarını aradıkları bir bildiri de hazırlamışlardır.

Hüseyin Nadir, tarihî bir olaydan yola çıkarak yazdığı piyesinde Naci Bey'in oğlu İhsan da padişahın aleyhinde söylemlerde bulunduğu için hafiyelerce tutuklanmıştır ancak o esnada hürriyetin ilanıyla haksız yere tutuklananlar serbest kalır, Naci Bey ve arkadaşları İhsan'ı kurtarır.

İhsan Adli'nin Hürriyet Kurbanları adlı piyesinde İttihat ve Terakki idaresinin ağır eleştirisinin yapıldığı ve 1908'den sonra hürriyet isteyenlerin büyük bir hayal kırıklığına uğradığının ifade edildiği görülmektedir:

“ ...

Olmasın mahmul fikrim cinnete;
Hizmet etmek istemiştım millete,
Aldanıp efsane-i hürriyete,
Uğradım bir itisaf-ı zillete.

Ahd ü Peymanlar, kaseimde berhava;
Olmaz alçaklarda namus ü haya!
Hak ve hürriyet ne bîsud iddia

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Nazmi, *Genç Zabit yahut İstibdadın Zulümleri*, Zaman Küt., İst., 1910/1326.

⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Câvid, *Şeyda*, Açısöz Elektrik Mat., 1917.

Lânet olsun böyle Meşrutiyete!

(Akı, 1989, s. 75)”

Eski bir İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan İhsan Adli, üyelerin önceleri emellerinin sadece Meşrutiyet rejimini getirmek olduğunu ancak sonradan kişisel birtakım çıkarların cemiyeti yönlendirdiğini eserde, Enver Paşa ağzından aktarmaktadır:

ENVER_ (Kadeh elde) memleket otuzüç senelik bir istibdâd-ı müthişin, baştan başa zebun-ı karı iken biz, evet bizler, zulüm ve esâret aleyhine kıyâma cesâret ettik; kanımız bahasına istihsâl-i hürriyet eyledik. Millet sayemizde esaretten kurtuldu. Fakatvâ esefa mazhâr olduğu naim-i hürriyetin kadrini bilmeyerek tarik-i küfrana saptı. Bununla üçüncü defadır ki hayatımıza, mevcudiyetimize suikast olunuyor... Zulüm ve esareti, hürriyet-i mukaddesemize tercih edenler arzularına lââyık olmakta gecikmeyecekler. Şu fark ile ki fimâbâd bizim esirlerimiz, bizim zulm-ı didegânımız olarak yaşayacaklar veya öleceklerdir. (Akı, 1989, s. 30)

Kaytazzade Mehmet Nazım'ın Safa yahut Netice-i İptilâ piyesinde düşüncenin ifadesinde de serbestiyetin olmadığı, bir içki sofrasında Safa'nın hükümet aleyhine yaptığı konuşmadan sonra hapse atılmasından anlaşılmaktadır. Nitekim hürriyetin ilanıyla Safa ve Vicdan heyecandan ölürlür.

Kâzım Nâmi'nin Nasıl Oldu? adlı piyesinde genç subayların bir araya gelerek ülke sorunlarını konuştukları ve çözüm yolları aradıkları, diğer milletlerin refah içindeyken Osmanlı'nın baskı ile uğraşmasına tepki göstererek Kanun-ı Esâsî'nin kabul edilmesi gerektiği fikri ileri sürülmektedir.

Mehmet Burhaneddin'in Fehim Paşa adlı oyununda ise gerçek hayatta var olan istibdat idaresinin ileri gelenlerin Fehim Paşa'nın yaptıkları anlatılmaktadır. Yaptığı kötülüklerle halkın da tepkisini toplayan Fehim Paşa, hürriyetin ilanıyla kaçmaya çalışırken tanınır ve halk tarafından linç edilir.

Mithat Cemal Kuntay'ın Kemal adlı piyesinde siyahî hizmetkâr Mes'ud, kölelik, siyahî olmak ve gördüğü kötü muameler üzerine görüşleri yer almaktadır.

Jön Türkleri kontrol altında tutmaya çalışan yönetime karşı duran aydınların yer aldığı Mukaddime-i İnkılâp⁷³, yine dikkat çeken oyunlar arasındadır.

⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Moralızade Vassaf Kadri, *Mukaddime-i İnkılâp*, İkbal Kitabevi, İst., 1909/1325.

Sultan Murad'da Sultan Murat'ın tutuklu olduğu yıllar, Hasan Paşa'nın baskıları dile getirilir.

Osmanlı İstiklâli⁷⁴ adlı Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılları konu edilen piyeste yazarın “kurultay”a yer vermesi ve bu “kurultay”da halkın arzularının devlet tarafından önemsenmesi hatta gayrimüslim halka da birtakım hakların verilmesi konusu işlenmiştir.

Ermeni Mazlumlari piyesinde Ermenilere karşı ayaklanan Müslüman halk, Artin Efendi'nin evinin önünde toplanır ve tehditler savurmaya başlar. Halk eve girecekken halkı engellediği gerekçesiyle Fazıl Bey, hafiyeler tarafından jurnallenerek sürgüne gönderilir. Aradan on iki sene geçip de Kanun-ı Esâsî ilan edilince af ile beraber Fazıl Bey, evine döner. Onu karşılamaya Artin Bey de gelir ve Fazıl Bey, orada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikirlerinden oluşan uzun bir propaganda konuşması yapar. Bu konuşmasında eski rejimi Ermenilere kötü yaptırımlar uyguladığı gerekçesiyle tenkit eder. Eserin bütününde yazarın, Osmanlıcılık fikriyle hareket ettiği görülmektedir.

Mehmet İhsan'ın Hırs-ı Saltanat yahut İntikam-ı Meşru-i Millet adlı 30 Mart günü Yıldız Sarayı'nda başlayan oyun, ayaklanma planlarının yapılmasıyla devam eder. Çıkan isyanları Hareket Ordusu bastırır.

M. Sezâi'nin Mithat Paşa yahut Hükm-i İdam piyesinde “Meşrutiyet tiyatrosunda siyasi piyeslerde sık sık kullanılan hayalet ve hürriyet perisi tabloları bu piyeste de motif olarak kullanılmıştır (Yalçın, 1985,s. 59).”

Tut Tut Kaçıyor Millet Hâini Arap İzzet'in Komedi⁷⁵ adlı oyunda ise dönemin bir diğer müstebiti İzzet Paşa ele alınmıştır. İzzet Paşa İngiltere'ye iltica etme isteğini İngiliz hükümetine yazdığı bir kartla bildirir ve Marya isimli gemiyle kaçmaya hazırlanır. Bu esnada tanınmamak için kılık değiştirir, berberine bambaşka bir tıraş yaptırarak peşine düşen binbaşı ve askerleri atlatıp gemiye binmeyi başarır.

Süleyman Sırrı piyesinde Rumeli'nin farkındalığının artması ve bu esnadaki siyasi parti ve teşkilatlanmaları bastırmak için gönderilen Şemsi Paşa'nın öldürülmesini konu alır. Meşrutiyetin ilanında Şemsi Paşa'nın öldürülmesi hadisesinin önemi büyüktür. Eserde Şemsi Paşa'nın yaveri Selim de Paşa'nın iyi

⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Reşat, *Osmanlı İstiklâli*, İttihat Mat., İzmir, 1913,1329.

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Tefik, *Tut Tut Kaçıyor Millet Hâini Arap İzzet'in Komedi*, 1908/1324.

niyetinin kurbanı olduğunu ancak hürriyetin gelişine de bu anlamda sevindiğini ifade etmektedir.

Saffet Nezihi'nin *Garibeler*⁷⁶ piyesinde yönetimde adam kayırmalar, liyakat esasına uygun olmayan idarecilerin komik duruma düşüşleri hicvedilmiştir. Bunun yanında tüm olanları dağdaki eşkıyalar okuduklarında kendilerini “daha insafli” olarak nitelendirmektedirler çünkü kendileri en azından parası olmayandan değil zengin olandan maddi menfaat elde ederken mebuslar fakir-zengin düşünmeden herkesin, tüm milletin parasını almaktadır.

İzah ve İstizah⁷⁷ piyesi de yönetimde liyakatsizlik, adam kayırma konularının eleştirildiği bir oyundur. Bu iki oyunun sonucunda Saffet Nezihi'nin Millet Meclisi'nin ülke sorunlarına bu görüntü içindeyken çare bulamayacağı düşüncesinde olduğu sonucuna varmak hatalı olmayacaktır.

Sait Hikmet'in Mazi ve Âti adlı oyunu konusu itibariyle farklılık göstermektedir. Saraya yakın dalkavuk tiplerin (Hakkı Bey) dünya görüşü ile bu tavrın karşında yer tutan dürüst, genç kuşağın (Jön Türklerin ileri gelenlerinden Refik) zihniyetinin karşılaştırılması şeklinde kurgulanan piyeste dürüst, ayakları yere basan gencin (Selahattin), jurnalci babasının evinden gitmesi söz konusudur. Kendinden yüksek mevkideki birini yanlışlıkla jurnallediği için sürgün edilen Hakkı Bey, hürriyetin ilanı ile aftan faydalanıp kahraman bir vatansever edasıyla omuzlar üstünde eve taşınır. Hakkı Bey, ironik bir şekilde ortaya çıkan sahte kahramanları da tenkit eder. Piyes aslında bir duruşu olmayan, değişen toplumsal genel geçerlere göre şekil alan insanların eleştirisini Hakkı Bey üzerinden yapmaktadır.

İstibdat karşıtlarının yaşadıkları zorlukları konu alan ve hafiyelik mefhumunu da işleyen Menfiler yahut Felâket-i İstibdat oyunu, özgürlüğün zor elde edildiğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Piyesin ileri sürdüğü tez, herkesin işini layıkıyla yerine getirmesi hâlinde -rejimin ne olduğunun da önemi olmaksızın- idarenin olması gerektiği gibi işleyeceğidir. Ülkenin kötüye gidişini fark edip dillendiren hatta arkadaşlarıyla bir layiha hazırlayıp saraya sunmak isteyen Hami Efendi sürgün edilir. Hürriyetin ilanı ile her şey düzene girer. Piyeste dikkat çeken bir diğer husus da hazırlanan layihanın padişaha direkt olarak mı yoksa “ezilmiş

⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Saffet Nezihi, *Garibeler*, Resimli Kitap Dergisi, İst., 1908/1324.

⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Saffet Nezihi, *İzah ve İstizah*, Suhulet Mat., İst., 1910/1326.

milletlerin hâmisî olarak görülen İngiltere (Yalçın, 1985, s. 82)” kanalıyla mı ulaştırmanın doğru olacağının düşünülmesidir. Bu durum bize İngiltere’yi iç meselelerin çözümünde bir hakem olarak belirlediğimizi göstermektedir. Nitekim Edebiyat-ı Cedide sanatçılarının istibdadın son bulması için İngiltere’den yardım isteyen ve İngiltere’nin Transval’de yaptıkları katliamı överek arayı iyi tutmayı amaçlayan bir bildiriye imza attıkları da bilinmektedir. (Yalçın, 1975, s.131-132)⁷⁸

Bir Fedakârın Ölümü piyesinde genel olarak tutuklulara özellikle vatansever kişilere yapılan işkencelere yer verilmiştir. Mısır ve Paris’te çalışmalarını yürüten Cemiyet-i Ahrar üyesi rejime karşı fikirlerle yetişmiş bir Harbiye talebesi olan Şefkatî, üzerinden çıkan ihtilal hazırlığının planlandığı mektup sonrasında tutuklanmış ve gördüğü işkencelere rağmen bu mektubun menşeyini söylememiştir. Hatta Şefkatî o kadar onurludur ki daha çok eziyet görmemek için intihar etmiştir.

Köy ve şehir hayatının işlendiği ve köyde yaşayanların şehirdekileri özendikleri, şehre taşınma hayallerini anlatan Hafiye Darbesi yahut Bir Kızın İntikamı adlı piyesin final bölümünde Sürur Paşa, Sabire’ye evlenme teklif eder ancak Sabire bu teklifi reddedince Sürur Paşa, zorla Sabire’ye sahip olmak ister. Bunun üzerine Sabire, canına kıyar. Hürriyetin ilanıyla beraberse Sabire’yi yakalamaya gelen Paşa’nın adamları, kaçmayı tercih ederler.

Ziya Gökalp, Alp Arslan Malazgird Muhârebesi adlı oyununda Alp Arslan, Kayser’e İslam dininin temelinde hürriyet olduğunu söyler:

...

Kayser_ *O tarafa doğru secde eder.*

Ey adlin büyük Rabb’i, ey Allah’ın hür oğlu!

Alp Arslan_ Bizde câiz değildir Rab tanımak bir kulu,
Allah’ın oğlu değil, ona edilmez secde..

Kayser_ Âh, nasıl gelmeyeyim, ben size karşı vecde?
Anladım ki dininiz hür esaslı bir dindir:
Müslümân’ım diyenler Kah bir dine mü’mindir.

Alp Arslan_ Dinimizin temeli mahabbetle hürriyet,
Müvahhit olanları hep görürüz bir ümmet..

... (Gökalp, 1989, s. 232)

⁷⁸ Ayrıca II. Meşrutiyet Dönemi’yle ilgili daha çok hatıra için bkz. Haz. Celile Eren (Ökten) Argıt, *Mizâncı Murad Bey’in II. Meşrutiyet Dönemi Hâtıraları Hürriyet Vâdisinde Bir Pence-i İstibdâd - Enkâz-ı İstibdâd İçinde Züğürdün Tesellîsi- Tatlı Emeller- Acı Hakikatler*, Marifet Yay., 1997.

2.2.2.2.2. *Vatanın Özgürlüğü*

Ahmet Mithat Efendi'nin Çerkes Özdenleri piyesinde vatanın özgürlüğü için savaşıp canını ortaya koyan kahramanların yanında, savaşta korkudan bayılan Samurkaş üzerinden Arslangöz'ün dostları olan kızların ağzından bazı tespitler yapılmaktadır:

“FEJİDET_ ...Öte tarafta din uğruna can kıskanmayıp seve seve canını feda edecek arslanlara edilecek alkışları, korkusundan bayılan bir yüreksiz de ederlerse arslan ile köpeği, kaplan ile kediye fark etmemiş olurlar (Ahmet Mithat, 1998, s. 307).”

Arslangöz'ün nişanlısı Samurkaş'ın savaş alanındaki bu söylentilerine karşı söyledikleri dikkat çekicidir:

“ARSLANGÖZ_ ...Korkma, alçak korkma! Meydan-ı vatanın kudsiyetine göre senin gibi alçakların kanı dökülse bile o hâk-i pâki tezyin etmiş olmaz. Telvis etmiş olur. Sen var, kork, bayıl, geber! Evet! Korkundan ödün patlayıp geber kibir kaza kurşunuyla gidip de yanlışlıkla vatanın kınalı kanlı kurbanlarından sayılmayasın (Ahmet Mithat, 1998, s. 314)!”

Namık Kemal'in Akif Bey piyesinde Şahin Bey'in Akif Bey'e yönelttiği “sefere çıkmaktan korkma” ithamına Akif Bey'in verdiği vatan sevgisini ifade eden şu cevabı dikkat çekmektedir:

“AKİF BEY_ ...Hiç kimse vatanının uğruna ölmekten çekinir mi? Hiç ben bugün için doğduğumu, bugün için asker olduğumu bilmez miyim?.. Vatanımı ne kadar seversem haremimi de ona yakın seviyorum, ayıp mı? Haremimden ayrılırken kederle ayrılırım, yine devletim için ölürken meserretle ölürüm (Namık Kemal, 1961, s.2).”

Namık Kemal'in Celâleddin Harzemşah piyesinde Celâleddin, babası Mehmet ile yaptığı tartışmada vatanın özgürlüğü uğruna canını verebileceğini dile getirir:

“CELÂLEDDİN_ ... Padişahım milletimi sevdiğim, millet yolunda can vermek istediğim için siz, beni şahsınıza, devletinize hain mi zannediyorsunuz (Namık Kemal, 1969, s.53)?”

Yine bir konuşmada Celâleddin, vatan uğruna canını feda etmenin ulviliğinden şöyle söz eder:

“CELÂLEDDİN_ ... Din kavgasında, insaniyet yolunda, vatan fedakârlığında itaat için büyüğe, küçüğe mi bakılır? Dünyada Hak yoluna can vermek isteyenleri(n) önünde bulunmak gibi büyüklük mü olur (Namık Kemal, 1969, s.55)?”

Celâleddin, babasını haksız gördüğü noktaları dile getirirken yine vatanın kutsiyetine vurgu yapar:

“CELÂLEDDİN_ Sizin gibi padişahın bendesi de onlar gibi olur. Bir insana göre vata, valideden mübarek! Bir padişaha göre teba evlâttan mukaddem değil midir? Siz vatanınızı, teb'anızı düşmana terk ettiniz (Namık Kemal, 1969, s.56)...”

Celâleddin, Tatar istilasından milleti korumak adına gitmeye hazırlanırken eşi Neyyire ve oğlu Kutbeddin şunları dile getirirler:

NEYYİRE_ Celâl'im, Tatarlar beni esir etmeğe çalıştılar. Meğer senden ziyade, ırzına düşman imişler! Sayende şimdiye kadar bir gül dikenini dokunmamışken üzerimde yirmi kadar ok yarası var. Bu bîçare çocuk da ölüm hâlinde. Allah aşkına bizi bu mel'unların elinde bırakma!

KUTBEDDİN_ Padişahım! Babacığım! Dört yanımdan yaralıyım, beni elinle öldür! Ben o mel'unlara hizmetkârlık edemem!.. (Namık Kemal, 1969, s.84)

Namık Kemal, Vatan yahut Silistre piyesinin İhda kısmında eseri, vatani korumak için canını bağışlamış mücahitlere ithaf etmiştir. Eserin iki adının oluşu ve Namık Kemal'in mektuplarında daha çok *Silistre* adının kullanılmasının sebebi ise istibdat idaresini *Vatan* sözcüğünü kullanarak kuşkulandırmamak içindir.

İslâm Bey, Zekiye'ye cepheye gideceğinin haberini verince Zekiye ilk etapta bu duruma şaşkınlığını ve üzüntüsünü saklayamaz. Zekiye'ye İslâm Bey'in cevabı ise vatanın bağımsızlığı konusunda ders niteliğindedir, Zekiye'ye gönülden bağlı olan İslâm Bey, sevdiğinden vazgeçme derecesinde vatanına sevdalıdır:

İSLÂM BEY_... Hiç nasıl olur ki, hasmın silahı vatana çevrilsin de karşısında iptida benim göğsümü bulmasın? Hiç nasıl olur ki, vatan muhatarada bulunsun da ben evimde rahat oturayım? Hiç nasıl olur ki, devlet yerinden oynasın da ben mıhlanmış gibi burada kalayım? Hiç nasıl olur ki, vatan muhabbeti bugün her şeyden mukaddes olsun da ben yalnız senin muhabbetinle uğraşayım? Vatan!.. Vatan muhatarada diyorum... İşitmiyor musun? (Namık Kemal, 1965, s.29-30)

İslâm Bey, kendinin bu vatanın savunması için dünyaya gönderildiğini düşünmekte ve bunun için de görevini en iyi şekilde yapmaya can atmaktadır:

“İSLÂM BEY_ Beni Allah yarattı, vatan büyüttü. Beni Allah besliyor, vatan için besliyor. Ben anamın karnında vatana geldiğim vakit açtım, vatan karnımı doyurdu... Çıplaktım, vatan sayesinde giyindim. Vatanımın nimeti kemiklerimde duruyor. Vücudum vatanın toprağından, nefesim vatanın havasından... Vatanımın uğrunda ölmeyeceksem ya ben niçin doğdum (Namık Kemal, 1965, s.30)?”

Tüm bu konuşmaların ardından, Zekiye, İslâm Bey'in gitmesine razı olur. İslâm Bey giderken "Yaşasın vatan!" demeden önce, şunları söyler:

"İSLÂM BEY_ Vatanda senin gibi bir kız görmek indimde sana malik olmaktan da büyüktür (Namık Kemal, 1965, s.32)."

"İSLÂM BEY_ Hem yaşayacağız hem vatanın istikbaldeki ikbalini göreceğiz hem dünyada vatan uğruna ölmeyi bin yıl yaşamaktan hayırlı bilir çocuklar bırakacağız (Namık Kemal, 1965, s.33)."

İslâm Bey, vatan düşman elindeyken rahatça oturanlara ve vatanın özgürlüğü için bu durumun vehametini şu şekilde değinmiştir:

"İSLÂM BEY_ İnsan vatanın ayaklar altında çiğnendiğini görürse yaşamaz. Velinimetini aya altında görüp de yaşayan köpekten alçaktır (Namık Kemal, 1965, s. 38)."

Eser "Yaşasın vatan! Yaşasın Osmanlılar!" nidalarıyla sonlanır.

Şemsettin Sami'nin Besâ yahut Ahde Vefâ piyesinde Tepedelen Hanedanlarından Demir Bey'in ağaları olan Ornus ve Arslan'ın arasındaki şu diyalog, vatanın özgürlüğü uğruna verilen mücadelenin kutsiyetini ortaya koymaktadır:

ORNUS_ Evet, Trablus'a pederimle beraber gittilerdi. Zavallı peder orada kaldı!

ARSLAN_ Allah rahmet eyleye! Ölüm borcumuzdur, hepimiz öleceğiz, vatan uğruna ölmek bin kat âlâdır! Ben doğrusu pederlerimizin bahtına gıpta ederim. Seninkinin kemikleri Trablus çöllerinde! Benimkinin Kürdistan dağlarına, (*Solçe'yi göstererek*) Onunkinin kemikleri de Tuna sahillerinde kalmıştır! Ne âlâ! Yaşadıkça vatana hizmet eylemek! Öldükten sonra da kemikleri vatanın hududu boyunca –Sanki muhafız- bırakmak! (Şemsettin Sami, 2008, s.86)

Uzun yıllar vatan savunmasında farklı coğrafyalarda çarpışmış olan Fethi Ağa'nın vatan özlemi, vatanın bağımsızlığını dolayısıyla özgürlüğünü kazanması için gösterdiği olağanüstü çaba şu sözlerle ifade edilmiştir:

FETTAH AĞA_ Yirmi senelik gazabından sonra akıbet bugün vatanımı görüyorum... Vatan, mukaddes vatan! Seni bir daha görmeğe muvaffak oluyorum!... Ne garip hâldir ki insan doğduğu, büyüdüğü yerden ayrılır; gider, pek uzağa gider, lâkin gönül –imkânı yok- ayrılmaz! Daima vatanına merbuttur! Vâkı'â ben bu yirmi seneyi de vatanımın haricinde geçirmedi, her nerede bulundum ise, vatanımdı. Evet, Trablus da vatanımızdır, Tuna da

vatanımızdır! Vatanımız olmayaydı, muhafazası için kan dökmezdik...

(Şemsettin Sami, 2008, s.110-111)

Şemsettin Sami, Seydi Yahya piyesinin birinci faslının birinci sahnesine, Türk milletinin ne kadar özgürlüğüne düşkün bir millet olduğunu Seydi Yahya üzerinden, şu sözlerle anlatmıştır:

“SEYDİ YAHYA_ ... Yoksa teslim olmaklığımızı mı bekliyorsunuz? Teslim olmazdan evvel öleceğimizi daha anlayamadınız mı (Şemsettin Sami, 2008, s. 147)?..”Raif Necdet’in Tirâje piyesinde, babası Tirâje’yi Nevres Bey adlı yaşlı, zengin biriyle evlendirmek istemektedir. Ancak, Tirâje, bu konu her açıldığında sinir krizleri geçirmektedir. Nitekim Tirâje, daha fazla direnemeyerek Nevres Bey’le evlenmek zorunda kalır ancak karı-koca ilişkisi yaşamazlar ve Tirâje, Harb-i Umûmi’nin ortaya çıkmasıyla hastanede gönüllü hemşirelik yapar, kendini yaralılara adar.

Seydi Yahya, dört oğlunun açlıktan öldüğünü gören, eşinin düşman elinde ölümüne şahit olan ve kendinin de açlıktan bir deri bir kemik kaldığını gözlemlediğini kadına üzülenek şu sözleri söyler:

“SEYDİ YAHYA_ ...Evet! Ben onun için yaşıyorum; kader beni evlâd-ı vatani düşmenlerin eline düşürmemek için yaşıyor (Şemsettin Sami, 2008, s. 150)!”

Vatanının çıkarlarını para için gözetemeyecek kadar maddiyata düşkün Zeyd tipinin de esere dahil edilmesi, toplumda vatanperverlerin yanında çıkarlarına düşkün kişilerin de varlığını ortaya koymaktadır. Nitekim Zeyd, nöbetçi olduğu gece, düşmana Seydi Yahya’yı ve yanındakileri teslim eder, kendisine vaat edilen yirmi bin talleri de alamadan, ölür. Böyle kişilerin sonunun hüsrana olduğu mesajı eserde işlenmiştir.

Şemsettin Sami’nin Vicdan piyesinde Fatma, vatanın özgürlüğü için sevdiğini askere yollamaktan çekinmez:

“FATMA_ ... Vatan muhataradadır. Git vatana olan borcunu eda et. Benim gözyaşıma bakma. Benim fğanıma kulak asma. Git aslanım git! Vatani kurtarırsan kahraman gibi dönersin o vakit görüşürüz (Şemsettin Sami, 2014, s.36)..”

Özgürlüğü olmayan bir vatanın akıbeti, Rıdvan’ın cümleleriyle şöyledir:

RİDVAN_ ...Fatma bu mukaddes vatani esir görmekten cami-i kebir minarelerinde çanın sesini dinlemekten, mallarımızı, evlerimizi, düşmanlarımızın elinde, biraderlerimizi, babalarımızı, evlatlarımızı,

düşmanların hizmetinde, şimdiye kadar yüzlerini ağyar gözü görmemiş olan bakirelerimizi düşmanların esaretinde görmekten ise ölmek... Ve hususıyla vatanın uğruna ölmek bin kat âlâdır. (Şemsettin Sami, 2014, s.37)

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Cünûn-ı Aşk piyesinde bir İngiliz kızı olan Florence'in sömürgeciliği savunduğu şu sözleri dikkat çekicidir:

“FLORENCE_ ...Ben, izi

belli olmayarak, sû-yı maksuda yürür,
bütün zehirlerini beraber götürür,
hezâr-ser bir ejderha millet, hezâr-pâ
bir ahtapot devlet ve pür-zûr ü bî-pervâ
bir haşmet ü azamet mümessilesiyim!
Hind'de oynar bir İngiliz hâilesiyim!

(Tarhan, 1991, s. 54) ”

Florence'in bu sömürgeci yaklaşımından rahatsız olan Mihrace'nin gönlünü ikinci kez kaptırdığı kişi olan Eugenie, asil bir İngiliz ailenin yanında çalışmaktan mutlu olsa da sınıf farkını hissederek yaşadığından içten içe asillere karşı tepkiseldir. Mihrace'nin dolaşma teklifini dahi “ ...Ben hâkir ü fakır/ bir kız, bir şehzâde-i zi-iştihâr ile/ nasıl çıkabiliriz (Tarhan, 1991, s. 55)?” diyerek reddeder.

Mihrace, Eugenie ile İngiltere'ye gitme kararını İngiltere'nin hür oluşuyla açıklamaktadır:

“MİHRACE_ Başka nereye gidebilirdik, hür İngiltere dururken (Tarhan, 1991, s. 60)?”

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Duhter-i Hindû piyesinde İngiliz asker Tomson ile Hintli güzel Surucuyi, birbirine âşık olur. Tomson, Surucuyi'yi alıp İngiltere'ye götürmek istediğini ifade ederken İngilizlerin Hindistan'a uyguladıkları sömürgeyi hatırlatacak ifadeler kullanır. Bu sömürgecinin adaletle yapıldığını ifade eden Tomson'a Surucuyi'nin cevabı dikkat çekicidir:

“TOMSON_ ... Seni bu vahşi dağlardan kurtarayım. İngiltere bahçelerine götüreyim.. Görenler İngiltere'de güzellik de terakki etmiş desinler. Memleketimizin medeniyet ve mamuriyetini temâşâyâ gökten melekler inmiş zannetsinler ve bilmeyenler de bilsinler ki, İngilizler adaletle mâlik oldukları Hindistan ikliminden İngiltere'ye neler naklederlermiş.

SURUCUYİ_ (*Kendi kendine*) Kahpeliğini adalet zannediyor (Tarhan, 1998b, s. 45)!..”

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Eşber piyesinde Pencab hükümdarı Eşber, düşmanı İskender'e karşı vatan savunması yapmaktadır. İskender'in abisi Eşber'i öldürmesinde korkan Sumru, Eşber'i vatan savunması yapmaktan vazgeçirmeye çalışır. Eşber için, Sumru'nun sarf ettiği şu sözler, kabul edilir nitelikte değildir:

SUMRU_

Olsan da vatan için fedâkâr,
Evlâdı o nâmı eyler inkâr.
Pek boştur o halka yaver olmak;
Zir'a biliriz ki hepsi akmak.
Almış ne olur bu mülkü düşmen?.
Bir başka taraf olurdu me'men.
Millet nola düşse ıstıraba,
Olmuş ne çıkar vatan harabe?.
Lâzım mı bize vatanla millet?.
Biz var olalım yeter bu devlet!..

(Tarhan, 2000, s.81)

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal piyesinde İspanyol halktan olan Sulla'nın, karşı çıkılan Müslüman komutanlardan Tarık ve Musa hakkındaki görüşleri dikkat çekicidir:

“SULLA_ ... İşte İslamiyet beşeri ittifaka davet ediyor. İşte Araplar bu daveti ilân ile muhabereyi mahva çalışıyorlar. Musa'dan niçin şikayet edersiniz ki Musa bize hürriyetler verdi. Tarık'ı neden zalim görürsünüz ki Tarık İspanya'da adalet ne demek olduğunu gösterdi (Tarhan, 2002a, s. 151).”

Abdülaziz b. Musa'nın cebinden çıkararak okuduğu kâğıtta, kendisinin vatan özgürlüğü uğruna yapamayacağı hiçbir şeyin olmadığı yazılıdır:

“ABDÜLAZİZ b. MUSA_

Vatan azîmetinde milletin delil-i râhıyım;
Gaza yolunda bir ketîbenin ümmidgâhıyım.
Hevâ-yı vasl-ı yâr ile hamîyyetim mi kalmasın?
Ki ben bütün mücahidin-i ümmetin penâhıyım.

... (Tarhan, 2002a, s. 204)”

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Liberte piyesinde Liberte, Enstrüman'ın eşi Prens'in tasvip etmediği yanlarını sıralarken yazar, aslında, olması gereken toplum düzeni, eşitlik, millet hakkında da okura göndermelerde bulunur:

“LIBERTE_ ...

Kanundan ziyade kırala tâbi,
 saray indinde mahkemedен büyük!
 Sanki halk esir, vükelâ tevâbi
 yalnız kiral büyük her şey küçük!..
 Millet neymiş? Hiç!.. Başlıca kârı
 kırala hizmet, kırala sadakat!
 İşte kocanın kusuru, efkârı;
 buna sebep nedir? Mahzâ hamâkat!..

(Tarhan, 1998a, s. 220)”

Yazarın zâlim-mazlum dengesinin değişeceği yönündeki düşünceleri yine Liberte’nin sözleriyle eserde yer alır:

LİBERTE_ ... Şayeste-i tebrik
 bir menfi’dir ki mazlûmen gider!
 Fakat o menfi-i bedbahta nefrîn
 ki zâlim gidip mazlum avdet eder!
 O hâin demektir; nefyi hakka karîn..
 Oraya mazlûmen giden gayretmend
 bir gün zâlimi te’dîb için döner!
 Bugün firarda aciz bir müstemend
 yarın celladı keser, zulmü çiğner!
 Menfâ hem zındandır, hem cây-ı safâ:
 Orada zâlim ağlar, mazlum güler.
 Fakat ağlayacak gitmiyor, hayfa!
 Bugün ekser nefyolunan gülenler...

(Tarhan, 1998a, s.221)

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Sardanapal piyesinde Sardanapal, ihtilali ortadan kaldırmak için kızı Yudes’i ihtilalcilerden Abdülbaal’e vermek niyetindedir. Ancak Yudes, Akın Darakes’i sevmektedir. İhtilalci olan Akın, aşkı ve ideali arasında sıkışarak vatani tercih eder. İhtilal, saraya kadar yaklaşınca Sardanapal, sarayı kendi ve kızı Yudes içerideyken ateşe verir. Akın, bu duruma dayanamaz ve Yudes’i kurtarır ancak bu sefer de Yudes, Akın’ı reddeder.

Eserin başında, Abdülhak Hâmid’in içinde “*Takriben otuz dört sene mukaddem yazdığım bu kitabı bundan yirmi şu kadar sene evvel tab’ettirmek sadedinde bulunmuş ve fakat bazı yağmagerân-ı tasallutât-ı hafıyyeleri yüzünden bastırmağa muvaffak olamamıştım... Hem müessir hem eser ba’demâ âzâde-ser*

A.H. (Tarhan, 2000, s.132)” ifadeleri bulunan bir not eklemiştir. Yayın özgürlüğünün o yıllardaki karşılığını anlamak adına önemli not olduğu aşikârdır. Yazar, ancak yıllar sonra eserini yayınlayabilmiştir.

İhtilalcilerden olan ve Babil valiliği yapan Bilis, oğlu Akın Darakes’in müstebit Sardanapal’ın kızı Yudes’e âşık olduğunu öğrenince kişi özgürlüklerine ve vatanın özgürlüğü için çaba göstermenin ulviyetine vurgu yaparak şunları söyler:

BİLİS_

Kişi hür olunca, değildir revâ
Bu surette olmak esîr-i hevâ⁷⁹
Vatan hizmetiyle mübâhi iken,
Ne lâıyk bu sevdâ-yı vicdan-şiken?..
Düşün ki vücudundaki âb ü gil,
Vatandan demektir, hevâdan değil.
Olurken vatan pür- gubâr-ı keder,
Türâb-ı tenin duymak icâb eder!

(Tarhan, 2000, s. 137)

Baskıcı bir yönetimle ülkeyi idare eden Sardanapal’e karşı bazı kişiler ihtilal hazırlığındadır:

“SEBAD_

Kulun söylemiştim: Bozuktur hilâl;
Olur memlekette bu yıl ihtilâl.

SARDANAPAL_

Masal dinlemek vaktim etti güzâr;
Ne inkâr-ı cürm et ne i’tizâr.
Bu müşkil işi eyle zindanda hal!

(*Sardanapal’in işaretiyle birkaç müsellağ nefer Sebad’ı yerinden indirerek götürmeğe hazırlanırlar.*)(Tarhan, 2000, s. 186)”

Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Tarık yahut Endülüs’ün Fethi piyesinde kadın haklarıyla ilgili olarak Zehra’nın şu sözleri dikkat çekicidir:

“ZEHRA_ ... Siz kadınlığı akîm addediyorsunuz. Hâlbuki o hukuku ıskat edilmiş bir yetimdir (Tarhan, 2002a, s.41).”

⁷⁹ Mısralar yerine:

BİLİS (Akın’a) Seni hür bıraktım görüp ben revâ / Bununçün mü oldun esîr-i hevâ? (Not, alıntı yapılan metne aittir.)

Tarık'ın kadın eğitimi ve kadınların toplumdaki önemiyle ilgili şu ifadeleri kullandığı görülmektedir:

“TARIK_ Bir milletin nisvanı derece-i terakkisinin mizanıdır. Tedenniye mâil olan bir cemiyet-i nisâiyye mensup olduğu kavm-i mürebbinin marifetsizliğine delâlet eder (Tarhan, 2002a, s. 81).”

İspanyol kumandan Merkado, Kral için değil vatan için can verdiğini ifade eder:

“MERKADO_ (*Vurularak*) Ben kaçmıyorum Rodrik! Ben, ben ölüyorum!.. Fakat senin için değil!.. Vatan için ölüyorum!.. Yaşasın vatan (*Ölür.*)(Tarhan, 2002a, s. 61).”

Endülüs'ün fethinden sonra orada yaşayacak olan halkın özgürlük sınırları bir şartnâmeyle belirlenmiştir:

TARIK_ Evvelâ, Arap ordusuna teslim olunan Tuleytula şehrinin halkı kemâfissabık serbest olacak, kadın, erkek kimse esir addolunmayacak. İsteyen dilediği yere gidebilecek, fakat emlâkini teessüs eden Arap hükûmetine terkedecek... Mevcut olan kiliseler hâliyle bırakılacak, fakat ruhsat verilmedikçe yeniden kilise yapılmayacak... Her fert kendi dinin usulünü, kendi milletin âyinini icrâda muhtar olacak, her iki taraf halkı da kendi kânîn-i diniyye ve siyasileriyle idare olunacak. Zürrâ ve tüccar ve erbâb-ı hıref ü sinayi kemâfissabık ziraatle ve ticaret ve sanatıyla meşgul olacak, mekteplerde herhangi lisan istenilirse tahsil olunacak... (Tarhan, 2002a, s. 86)

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tayflar Geçidi piyesinde Hâmid, İlhan ve Turhan'daki kişilerinin dışında ileri gelen sanatçılardan oluşturduğu bir kişi kadrosunun hayaletleri (tayfları) üzerinden bir anlatıma gitmiştir. Yazar, eserde; Namık Kemal'i millet, vatan kavramlarının mucidi olarak nitelendirmiştir:

KANBUR'UN TAYFI_ ...

Namık Kemal olursa muhalif ne dersiniz?

Elbet onun kemalini teslim edersiniz.

Dünya seferlerinde bu dâhiye daima,

“Millet, vatan” muhabbeti olmuştu reh-nümâ.

Osmanlı âleminde o sâhib-hurûc idi;

“millet, vatan” muhabbetinin belki mucidi.

Hürriyetin müdafî-i yektâsı her zaman;

hem üstâd-ı şî'r ü edeb hem de kahraman.

Cenâverânedir edebiyyata hizmeti;
gösterdi müstebidde o er hakk-ı ümmeti.

(Tevakkuf. Devam)

Ashâb-ı tâc, avâmı bugün saymıyor hevâm.

...

(Tarhan, 2002b, s. 248-249)

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Turhan piyesinde Kanbur, aslında Gazan Han'ın sakatlığı dolayısıyla saraydan uzaklaştırılan oğlu Turhan'dır. Dilşâd Hatun'la devletin idaresini gerçekleştirirlerken Haçlı Seferleri dolayısıyla Osmanlı'ya yardım etmek üzere Kosova'ya giderler. Yükselişte olan Türkçülük akımının da etkisiyle yazar, piyese böyle bir bölüm eklemiş olmalıdır. Vatan savunmasına destek verilmesi, işgal güçlerine karşı birlik olma durumu vatanın özgürlüğünün korunması anlamına gelmektedir. Nitekim Yakup Çelebi'ye yapılan yardımla savaş, zaferle sonuçlanır ve Dilşâd Hatun, Yakup Çelebi'nin İlhan'a benzerliğinden oldukça etkilenir. Savaş meydanında Murat Hüdavendigâr, Sırp Miloş tarafından öldürülür, Bayezid, taht için kardeşi Yakup Çelebi'yi öldürür.

Abdülhak Hâmid, Yadigâr-ı Harb piyesinde; vatani olağanüstü bir varlığa, periye benzetmiş ve halkın vatani uğruna canını seve seve feda edeceğini ifade eder söylemlere sıklıkla yer vermiştir. 1919'da yazılan bu eserin yazıldığı dönemin izlerini taşıdığı, farklı cephelere halktan oluşturulan grupların gönderilmesi sahnesiyle yazarın, vatanın özgürlüğü ve bu özgürlüğü elde etmek uğruna yapılanları ortaya koyduğu söylenebilir:

“DELİKANLILAR TARAFINDAN BİRİSİ_ Biz de senin aşkınla, ey Türklerin ezeli validesi vatan, biz de senin aşk-ı mukaddesinle o kahraman evlâdına iltihak ederiz!.. Hep senin sahnende doğduk; senin nimetinle yaşıyoruz; ve senin yoluna ölmeye de hazırız (Tarhan, 1998a, s. 278)!..”

Yaralanan bir düşman askerini, kendi de yaralı olan Türk askeri tedavi olması için yine düşmanların yıktığı hastaneye götürmekteyken yolda zâbite denk gelir. Savaş anında yaşanan acı olaylara gönderme yapılan ve Türk askerinin karakterini ortaya koyan şu sözler dikkat çekmektedir:

“TÜRK NEFERİ_ Hem de bunun kılıcı ile yaralandım efendim!.. Ama onun yarası benimkinden daha ağır... Acıdım.

ZÂBİT_ ... Bakılsın, iyi olsun da kendisini yaraladığı Türk neferinin kurtardığını bilsin!.. Mecruh ve esir öldürmek gibi cinayetlerin de kendilerine mahsus olduğunu öğrensın (Tarhan, 1998a, s. 281)!..”

Sami Paşazade Sezai'nin Şîr piyesinde Şîr'in haremi Saibe Hanım'ın babasının vefat haberi gelince Şîr, bu haberi sevinçle karşılamış ve kayınpederinin zalimlikleri karşısında vatanın kurulduğunu dile getirmektedir:

“ŞÎR_ ... Pederin gittiyse vatanın kurtuldu. Sence vatan muhabbeti peder muhabbetine müreccah değil midir (Sami Paşazade Sezai, 2003, s. 374)?”

Tahsin Nâhid'in Fecriâtî edebiyatının kadın şairlerinden Ruhsan Nevvâre ile kaleme aldığı *Jön Türk* adlı oyunu, babasının ölümü üzerine amcası tarafından büyütülen Nihâd'ın, *Independence Bilouge* gazetesi okuması ve vatanın elden gittiği yönünde kuzeni, aynı zamanda sevdiği kız Leylâ ile konuşmasıyla başlar. Bu konuşmada hem vatanın özgür olması gerektiği vurgulanmış hem de basın faaliyetlerinin ülke sınırları içinde tam anlamıyla yapılamadığı ve vatanla ilgili gelişmelerin bile dış basından öğrenilebildiği ifade edilmiştir:

NİHÂD_ ... (Hiddetle) Yok ölmüyor, öldürüyorlar, zavallı milleti mahv ediyorlar (gazeteyi elinden atarak) ve biz bu hâkikatleri, bütün bu acı felâketleri Avrupalılardan öğreniyoruz. Dün Mısır, bugün Girit, yarın Selânik bütün Makedonya gidiyor... Sonra... (bir lahza-i tevakkufla) sonra... sonra mükâseme... zillet (cesaret ve hiddetle) oh aslâ... aslâ tahammül olunmaz. (Gümüş, 2003, s.108)

İtalyan zulmünün, savaşta beraber ölen genç âşıkların, şehri İtalyanlara satmak isteyen Belediye Başkanı'nın konu edildiği Devlet-i Aliye-İtalya Muharebesi yahut General Ganova'nın Nedameti piyesi de Trablusgarp üzerine kaleme alınanlardanır. Eserde İtalyanların çıkartma yapması sebebiyle gönüllü olarak askere gitme kararı alana Said ve onun sevgilisi Gülfem dikkat çekmektedir. Gülfem tıpkı Namık Kemal'in Vatan yahut Silistre piyesindeki Zekiye gibi erkek kılığına girerek vatan savunmasına gider.

Yazılışı, kesin bir savaş mağlubiyeti almış ve ümitsizlik ortamının hâkim olduğu bir zamana denk gelen Abdülhalim Hadi'nin kaleme aldığı Şefika'da gazeteden alınan seferberlik haberinin akabinde savaş yaralarını saramayan bir milletin tekrar cephelere toplanması yazar tarafından tenkit edilmiştir.

Girit'in Fethi piyesi, Türklere uygulanan boykotu ve işlenen cinayetlerin Türklerin üzerine atılmasını gözler önüne sermektedir.

Çanakkale cephesinin işlendiği piyes *Solgun*⁸⁰'da Seniha, seferberliğin ilanıyla sevgilisi Behiç'i Çanakkale'ye uğurlamıştır. Behiç, savaşta yara alır. Behiç'i çok görmek isteyen Seniha'yı babası hastaneye götürür. Behiç ölür, Seniha'da yalnızlık ve üzüntüden vereme yakalanır.

Ahmet Tevfik'in *İstibdadın Son Günü* yahut *Zavallı Valide*⁸¹ adlı oyununda ise, yargı eleştirisinin yapıldığı görülmektedir. Oyunda nedensiz tutuklamalar, Türk olmayan hâkimlerin verdiği yanlı hükümlerin gerçek vatanseverlerde tepkiyle karşılandığı görülmektedir.

Câniler Saltanatı piyesi İttihat ve Terakki Fırkası'nı ve üyelerini eleştiren bir mahiyettir. Enver Paşa'nın Harbiye'den sınıf arkadaşı olan Binbaşı Fazıl Bey, Enver Paşa'ya bir mektup kaleme alır ve mektubunda askeri boş yere kırdırdığını, hâlâ savaşı sürdürmenin bu millete bir ihanet olduğunu, zorbalıkla başa geldiklerini ifade eder ve istifa etmesi gerektiğini söyler. Bu mektuba çok sinirlenen Enver Paşa ise, Binbaşı Fazıl Bey hakkında öldürme emri verir. Binbaşı Fazıl Bey'in eşi Necibe'yi ise Enver Paşa, zorla alıkoyar, aşkını ilan eder. Eşini çok seven Necibe direnir, bunun üzerine Enver Paşa, Binbaşı Fazıl Bey'i öldürttüğünü söylediğindeyse Necibe kendini hançerleyerek öldürür, Enver Paşa tabancayla intihar eder. Binbaşı Fazıl Bey ise eşinin öldüğünü öğrenir, mezarına gider. Orada Enver Paşa'nın adamları tarafından öldürülür.

Doktor Kâmil'in *Dönmez Yüz* yahut *Hürriyet Ordusu* piyesinde 31 Mart Olayı'nda erlerin softalar ve alaylı subaylar tarafından kandırılışı konu edilmiştir. Eser, 31 Mart Olayı'nın padişah ve kolağası Cevher tarafından organize edildiğini iddia etmekte ve piyes, halkı ayaklandırmak için plan yapılması ile başlamaktadır.

Türkçülük düşüncesiyle kaleme alınan ve Ziya Gökalp etkisinin görüldüğü *Muhterem Katil* oyunu epik karakter taşıyan ve vatanın özgürlüğünü dile getiren bir niteliktedir. Rus ordusunda yüzbaşılığa kadar yükselmiş olan Şahin, tam bir vatanperver olan kardeşi Doğan'dan, gizli birtakım evrakları çalarken Doğan tarafından yakalanması ve öldürülmesi üzerine Doğan'a "muhterem katil" denmeye başlanmıştır.

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Fahri, *Solgun*, Mahmut Bey Mat., 1919/1335.

⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Tevfik, *İstibdadın Son Günü yahut Zavallı Valide*, İkbâl Küt., İstanbul, 1910/1326.

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarını konu alan İstiklâl-i Osmanî oyunu Selçuklu'dan bayrağı devralan Osman Bey'in Tekfurları yenerek ve topraklar kazanarak hürriyet elde edişi anlatılmaktadır.

Faik Ali Ozansoy'un Payitahtın Kapısında⁸² adlı Çanakkale'yi işleyen piyesinde, nişanlısı Hırâman'ı İstanbul'da bırakarak Gelibolu'ya giden Zâhir, savaşta yara alınca kaldırıldığı çadır hastanesinde gönüllü olarak savaşa katılan nişanlısı Hırâman'la karşılaşır. Eserin bütününde savaş yorgunu bir millet olmanın da etkisiyle savaş aleyhtarlığı söz konusudur.

Yaradılış Cilvesi⁸³ ruhlar aleminde cereyan eden bir piyestir. Melekler ve dünyaya gönderilecek ruhlar arasındaki yaradılışa dair konuşmalardan sonra piyeste Anadolu'nun Harb-i Umûmî'de çektiği sıkıntılara, milletin fakirliğine, Allah'a isyan ve inanç arasında ikiliğe yer verilir.

Halil Rüştü, 10 Temmuz 1324 adlı sisteme küsen, kenara çekildikleri hâlde halkı bilinçlendirmeye çalışan kahraman tiplerin yer aldığı oyununda, halkın haksızlıklara karşı çıkması istenmekte, halkın uzun süre bu baskıya tahammül edemeyeceği ve vatan sevgisi işlenmiştir.

Savaş aleyhtarı bir başka tutumu da savaşın bitimine yakın ve alegorik şekilde yazılmış olan Sulh ve Harb⁸⁴ piyesinde görmekteyiz. Piyenin kişileri Tarih, Harb, Sulh, Merih gibi sembolizasyonlarla oluşturulmuştur. Savaş karşıtı olan Tarih ve Sulh'un karşısında Harb ve Merih vardır.

Melikzade Fuat'ın Edirne Müdafaası yahut Şükrü Paşa⁸⁵ piyesi, Bulgar zulmünü, Edirne'nin açlığa terk edilişini, savaşarak vatanperverlik ortaya koyan âşıkları konu alır. Bu piyeste de Münire'nin kendini Münir diye tanıtarak sevdiği Muhib'in ardından cepheye gitmesi söz konusudur. Vatan yahut Silistre'nin tesiri bu piyeste de ortadadır.

Musahipzade Celal'in Köprülüler piyesi 17. yüzyılda cereyan eder. Osmanlı'da tahta geçecek padişahın kim olacağı sorularının olduğu bir dönemdir ve ülke pek de iyiye gitmemektedir. Bu zor durumdan devleti kurtaracak gözüyle

⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz. Faik Ali (Ozansoy), *Payitahtın Kapısında*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1918/1336, İst.

⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Feyzullah Sacit, *Yaradılış Cilvesi*, Manzum- Millî Fâciâ, Kanaat Mat., 1919/1335.

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Alaeddin, *Sulh ve Harb*, Orhaniye Mat., 1922/1338.

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Melikzade Fuat, *Edirne Müdafaası yahut Şükrü Paşa*, Şems Mat., İzmir, 1913/1329.

bakılan Köprülü Mehmet Paşa, gerçekten de İstanbul'u abluka altında olmaktan kurtarır. Ardından görevi devralan Köprülü Fazıl Ahmet Paşa da Girit'in fethini gerçekleştirerek Osmanlı'ya güç katmıştır. Bu sırada bir Fransız şövalyesi, Venediklilerin Limni Adası'na yaptıkları saldırıda esir düşen Yeniçeri Mehmet'i getirirler. Yeniçeri Mehmet'in esir düşme nedeni ise, Mari adında bir Hristiyanla evlenmesidir. Mari ise eşini kendi dindaşlarına karşı silahla savunduğu için suçlu görülmektedir. Mari tam öldürülecekken adanın çevresinde Türk gemileri görülür.

Çanakkale savunmasını konu alan Mithat Cemal'in Yirmisekiz Kanunu-evvel piyesinde Balkanlar ve Galiçya yenilgisini mühimmat sıkıntısıyla açıklayan Paşa'ya, Adil Bey'in itiraz etmesi ve akabinde Adil Bey'in aslında çarpışmalar esnasında korkarak kaçtığını Paşa'nın hatırlatması üzerine Adil Bey'in kendini kötü hissetmesi anlatılır. Eserin devamında Balkanlar ve Galiçya'dan Çanakkale'ye giden askerlerin iyi bir sevk ve idareyle başarılı müdafaaları konu edilmiştir. Adil Bey de bu sefer yiğitçe savaşmış ve bacağına kaybetmiştir.

Güzel Rumeli'de Yunanistan ile olan siyasi ilişkiler üzerinde durulmaktadır. Oyunda, Nebil Bey'in vatanperver oğlu Bâri Bey, Serez'in Yunan işgalinden kurtulması için yolun çete savaşlarından geçtiğini düşünmektedir. Bu anlamda gönüllü olarak savunmaya katılır. Kurulan bir pusuda Bâri Bey, annesi ve babasını şehit verir, kendi de esir düşer.

Yazarın bir başka eseri olan Vatan Daha Güzel⁸⁶ adlı oyun ise yine vatanın özgürlüğü, savunması konusunu işlemesi yönünden önemlidir. Piyeste Bedi'i Bey, I. Dünya Savaşı'nın çıkmak üzere olduğunu gazeteden öğrenir ve içindeki vatanperver kişi ortaya çıkar. Oğlu Süphan da küçük yaşına rağmen savaş çıkması hâlinde gönüllü olarak savaşa katılmak ister. Süphan'ın okul arkadaşı Velid Bey'se Süphan'ın kız kardeşi Heyfa'ya aşiktir ancak savaş çıkması hâlinde vatan aşkının her şeyin önüne geçeceğini ifade eder. Nitekim seferberlik ilan edilir hatta Bedi'i Bey'in eşi Pakize Hanım, kızı, hizmetçileri de savaşa gönüllü olarak giderek geri hizmette bulunmaktadır. Bedi'i Bey, Artvin ve Ardahan'ın tekrar vatan toprağına katılması gibi çok mühim başarılarla imza atar, yaralandığı bir muharebede ise seyyar hastaneye kaldırıldığında eşi, kızı ve hizmetçisiyle tekrar bir araya gelir.

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhyiddin Mekki, *Vatan Daha Güzel*, Ma'muret ül Aziz-Vilâyet Mat., tarihsiz.

Jön Türkleri kontrol altında tutmaya çalışan yönetime karşı duran aydınların yer aldığı Mukaddime-i İnkılâp, yine dikkati çeken oyunlar arasındadır.

Gerici olayları ve Abdülhamit'in tahtan indirilişinin konu edildiği Yıldız'ın Sonu piyesi, arka fonda “Din elden gidiyor.” söylemiyle halkın galeyana getirildiğini ileri sürer. Genel olarak 31 Mart Olayı'nın anlatıldığı piyeste bu olayı körükleyen Elmas Ağa adlı bir Habeşî köledir. Zenci-beyaz ayrımından dolayı intikam alma duygusuyla bu işe kalkıştığı görülmektedir.

Ermeni Mazlumları, Ermenilere karşı ayaklanan Müslüman halk, Artin Efendi'nin evinin önünde toplanır ve tehditler savurmaya başlar. O günün sabahında Artin Efendi'nin kardeşi Müslüman halk tarafından linç edilir. Halk eve girecekken halkı engellediği gerekçesiyle Fazıl Bey, hafiyeler tarafından jurnallenerek sürgüne gönderilir. Aradan on iki sene geçip de Kanun-ı Esâsî ilan edilince af ile beraber Fazıl Bey, evine döner.

Mehmet İhsan'ın Hırs-ı Saltanat yahut İntikam-ı Meşru-i Millet adlı 30 Mart günü Yıldız Sarayı'nda başlayan oyun, ayaklanma planlarının yapılmasıyla devam eder. Çıkan isyanları Hareket Ordusu bastırır. Selanik'te Alatini Köşkü'nde tutulan padişah ise Mithat Paşa ve Namık Kemal'in ruhlarına hesap verir. Padişah vicdan azabı içinde tüm bu olaylardan dolayı af diler. Bu piyeste yazar 31 Mart ayaklanmasının padişahın planladığını iddia etmektedir.

Mehmet Raif'in Osmanlı İtalya Trablusgarp Muharebesi yahut Osmanlı Muzafferiyeti⁸⁷ oyunu, Trablusgarp Savaşı'nı konu alan tarihî nitelikli bir piyestir.

Türk Kanı'nda Edirne'yi Bulgarların kuşatması sonrasında okulunu bırakarak harbe katılan lise öğrencisi Orhan, okulda Bulgarların kadın ve çocuklara yaptıkları eziyetleri öğrendikten sonra Bulgarlara karşı kin beslemeye başlamıştır. Okulda ise ahlak dersinde kin, nefret gibi duyguların yanlışlığının öğretilmesi Orhan'ı okuldan soğutur, önceleri abisi Nadir, okula dönmesi yönünde Orhan'ı telkin ederken sonradan o da Orhan'a hak verir ve beraber harbe katılırlar. Kilise hâline getirilen camide ayin yapılırken camiye saldırı düzenleyen Orhan kaçamadan yakalanır, Bulgar zabıt, Orhan'a ölüm cezası verir; Bulgar cephaneliğine saldırı düzenleyen abi Nadir ise olay yerinde ölür.

⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Raif, *Osmanlı İtalya Trablusgarp Muharebesi yahut Osmanlı Muzafferiyeti*, Ahenk Mat., İzmir, 1911/1327.

Muhiddin Baha'nın Halife Ordusu⁸⁸ adlı oyunu Harb-i Umûmî'ye katılıp katılmamanın piyes kişilerince tartışıldığı ve seferberliğin ilanıyla birçok cephenin mekân olarak karşımıza çıktığı bir piyestir. Müslümanlardan oluşan "Halife Ordusu" pek çok devleti püskürtür. Gerçeğe uygun olmasa da piyeste Hint ve Arap Müslümanlar İngilizlerin safında yer almayarak İslam ordusuna hizmet etmişlerdir.

Süleyman Sırrı'nın Gayz⁸⁹ piyesinde, patlak veren Balkan Savaşı'nın üzüntüsünü duyan eski asker Hasan Efendi, geçmiş başarılı günleri özlemle anar. Elinde Fransızca kitap okuyan oğlu Rıza ise çıkan Balkan Harbi'yle hiç ilgilenmemekte, Batı hayranlığı duymaktadır. Aksine ablası Narin ise harpte hemşirelik yapmakta, eve harpten haberlerle gelir. Ablasının da etkisiyle Rıza, gönüllü olarak cepheye gitmeye karar verir.

Salih Zeki tarafından kaleme alınan Öldüren Söz, Öldürülemeyen Aşk adlı Aydın'ın bir köyünde geçen piyes, köyün erkeklerinin savaşa çağırılması ve herkesin canı gönülden savaşa gitmeye istekli oluşu ile başlamaktadır. Aileleriyle vedalaşan gençler savaşmak için Çanakkale'ye gideceklerdir. Mehmet Çavuş da evine gider, annesi, eşi ve çocuğuyla vedalaşır. Mehmet Çavuş'un babası da savaşta şehit düşmüş biridir, o yüzden evde bir hüznün hâkimidir. Nitekim savaşta Mehmet Çavuş kolunu kaybeder ve mütarekenin de sağlanmasıyla askerler silahlarını bırakıp evlerine dönme emri alırlar. Köyüne dönen Mehmet Çavuş, oğluna artık savaşın bittiğini ve her milletin vatanında hür bir şekilde yaşayacağını anlatır. Ancak Yunanlılar bir süre sonra İzmir'i işgal eder ve İzmirli Türklere zalimlikler yaparlar. Zorla Yunan bayrağını öptürmeye çalışırlar, Yunan gücünü kabul etmeyenleri ölümle tehdit ederler. Yunanlıların sadece İzmir'le yetinmeyeceğini gören Mehmet Çavuş, eşini ve çocuğunu Anadolu'nun iç kesimlerine göndererek annesiyle köyde kalıp düşmana sonuna kadar direnmeyi göze alırlar.

Bir Fedakârın Ölümü piyesinde genel olarak tutuklulara özellikle vatansever kişilere yapılan işkencelere yer verilmiştir.

Osmanlıcılık fikriyle kaleme alınan Girid piyesinde Girit'in Yunanlılar tarafından işgali esnasında Girit'te yaşayan Müslüman ve Türk halkın perişanlığı, esir düşmesi, öksüz-yetim kalması anlatılmaktadır.

⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhiddin Baha, *Halife Ordusu Mısır ve Kafkasya'da*, Muayyen Hilal Mat., 1915/1331.

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Sırrı, *Gayz*, Nefâset Mat., 1912/1328.

Tunalı Hilmi'nin II. İnönü Muharebesi'nin yapıldığı sene yazdığı Köylü Memiş Çavuş Rüyada piyesi, doksan yaşındaki Memiş Çavuş'un bir ağacın altında uyuyakalması ve rüyasında Sultan Osman Türbesi'nin Yunanlılar tarafından tarumar edildiğini görmesi, ardından da bununla mücadele edilip Yunan'ın mağlup edilmesi üzerine Memiş Çavuş'un uykudan uyanması şeklinde kurgulanmıştır.

Ziya Gökalp, Alp Arslan Malazgird Muhârebese adlı iki perdelik manzum piyesinde vatanın özgürlüğünü şu şekilde dile getirmiştir:

“ ...

Alp Arslan_ Ey Kayser şimdi hem siz, hem de bütün sürünüz,

Nefer, zâbit, general baştan başa hürsünüz..

Birer hil'at giyiniz yaldızlı kaftanımızdan,

Yurdunuza yol açık gitmeğe vatanımızdan..

...

(Gökalp, 1989, s. 231)”

BÖLÜM III: YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma 1860-1923 yılları arasında yazılmış şiir ve tiyatro eserlerindeki “özgürlük” kavramının işlenişi irdelediğinden alan odaklı bir çalışmadır. Literatür taraması yapılarak tespitte bulunulmuştur.

3.2. Evren ve Örneklem / Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma evreni 1860-1923 yılları arasında yazılmış olan şiir ve tiyatro türündeki eserlerin bütünüdür. Örneklem ise bütün bu eserler arasında “özgürlük” kavramının işlendiği ya da sezdirildiği şiir ve tiyatro türündeki eserlerdir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada verilerin toplanması bir araç ile yapılmayıp veriler literatür taraması ile elde edilmiştir.

3.4. Verilerin Toplanması

Alan odaklı olarak yapılan bu çalışmada veriler, literatür taraması ile toplanmıştır.

3.5. Verilerin Çözümlemesi

Veri çözümlemesiyle ilgili olarak herhangi bir istatistiki analiz çalışması yapılmayacak olup sadece tablo ile incelenen tiyatro türündeki eserlerde tespit edilen özgürlük türlerinin gösterimi çalışmaya eklenmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde genel ifadeler yer verilerek toplanan verilerin çözümlemesi yapılmıştır.

BÖLÜM IV: SONUÇ

1860-1923 yılları arasında yazılan şiir ve tiyatro türündeki eserlerde yer alan özgürlük kavramının incelendiği bu çalışmada, özellikle 1860 yılından itibaren yazılan metinlerin incelenmesinin nedeni, Türk siyasi yaşamında çok mühim bir yeri olan, 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başlayan ve sonrasında 1860'ta başlayan Yenileşme Dönemi Türk Edebiyatı'nın, edebiyatımızda yeni yeni kullanılmaya başlanan fikir ve kavramlar açısından zengin bir dönem oluşturmasındandır. Demokratikleşmenin hız kazanmasıyla birlikte özgürlük kavramının da dönem aydınları tarafından sorgulanmaya başlanması, o dönemlerden itibaren verilen eserlerde de daha çok rastlanmasına olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda Tanzimat Dönemi kapsamında yazılan şiir ve tiyatrolarda özgürlüğün kavram olarak ele alındığı ve sorgulandığı görülmektedir. İstibdat yönetiminin ağırlığını göstermesi ve akabinde II. Meşrutiyet'in ilanı ile siyasi mânâda özgürlüğün edebî eserlerde daha çok yer almaya başladığı gerçeğini gözler önüne sermektedir. Denebilir ki siyasi gelişmeler ve dönemin yönetsel anlayışı edebî eserlere nelerin konu edilip nelerin edilemeyeceği noktasında da aydınları yönlendirmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle ve ülke olarak vatan savunmasında kadın-erkek rol almaya başladığımız süreçten itibaren özgürlük kavramı vatanın özgürlüğü şeklinde edebî eserlerde karşımıza çıkmaya başlamaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün kurmaya çalıştığı yeni Türkiye cumhuriyetinin temelinde de geçmişten bu yana irdelenen özgürlük fikrinin etkisi büyüktür. Lakin istibdat devrindeyse yasaklı kelimelerin oluşu ve sansürün uygulanmasından ötürü edebiyatçılarımızın konu seçiminde ve seçilen konunun dile getirilişinde sıkıntılar yaşadıkları kendi eserlerine düştükleri notlarla da tarihe geçmiştir.

Özgürlük kavramının incelendiği ilk bölümde özgürlük kelimesinin ve anlamdaş sözcüklerinin neler olduğu üzerinde durularak özgürlük kelimesinin etimolojik incelemesi yapılmıştır. Ardından kavramın açıklamasına geçilerek dirsek temasında olduğu diğer kavramlarla arasındaki bağ, düşünürlerin görüşleri referans alınarak aktarılmıştır. Bağlantı kurulan bu alt başlıklar şunlardır:

- Özgürlük – Zorunluk - Sorumluluk
- Özgürlük ve İhtiyaç
- Özgürlük ve Süreklilik

- Özgürlük ve Seçme
- Özgürlük ve Eşitlik
- Özgürlük ve Kölelik
- Özgürlük ve Mutlak Varlık

Özgürlük kavramının katettiği yolun incelendiği ve anayasal düzenlemelerle bu kavramın hem Batı’da hem de Türkiye’de geçirdiği aşamalar devam eden bölümde gözler önüne serilmiştir. Ardından *Manevi/Maddi/Ekonomik/Politik* olmak üzere dört temel aşamada ve alt başlıklarıyla özgürlük kavramının türleri ele alınmıştır.

Çalışmanın asıl konusu olan şiir ve tiyatro türünde özgürlük kavramının ele alınışının değerlendirmesi ise ilk olarak şiir türüyle başlamıştır. 37 farklı şairin, birden çok şiirinin alıntı yapıldığı bu çalışmada, şiir türündeki eserler temelde bireysel ve toplumsal özgürlük şiirleri olmak üzere iki aşamada incelenmiştir. Bireysel özgürlük şiirleri;

- Köleliğe Karşı Duruş
- Düşünce Özgürlüğü Konulu Şiirler
- Hürriyete/Kedere/Gurbete/Sevgiliye Esir Olmak

şeklinde sınıflandırılmıştır.

Toplumsal özgürlük şiirleri ise;

- Fikrî Anlamda “Özgürlük” Şiirleri
- Siyasi Anlamda “Özgürlük” Şiirleri
- Hamaset Temalı Şiirler

başlıkları altında incelenmiştir. Kimi zaman tek bir şiirden birden çok alıntı yapıldığından, şairlerin birçoğunun şiirlerinin isminin olmamasından ve bazen epigraf türünde kullanılan şiirlerde özgürlük kavramı tespit edildiğinden net bir alıntı yapılan şiir sayısı tespiti yapılamamıştır. Yaklaşık bir sayı vermek gerekirse en az 150 farklı şiirden alıntı yapıldığı bilgisi yanlış olmayacaktır. Örnek vermek gerekirse sadece Mehmet Akif Ersoy’un, 24 şiirinde özgürlük kavramı tespit edilmiş ve uzun manzumeler şeklinde oluşturulan bu metinlerin çoğunun birden çok kısmında farklı özgürlük türlerine ilişkin ibarelere rastlanmıştır.

İnceleme sonucunda lirik şiirlerde özgürlük kavramının bireysel yanının, özellikle sevgiliye/aşka/sıkıntıya esir olmak şeklinde ele alındığı görülmektedir. Özgürlük kavramının işlendiği hamaset temalı şiirlere, diğer özgürlük alanlarına

oranla şiir türünün yapısı gereği daha sık rastlanmıştır. Çünkü epik bir anlatımla vatanî duyguları okurlarla buluşturmak şüphesiz birçok şairin daha çok tercih ettiği bir yoldur. Bu bağlamda vatanın özgürlüğü konusunda okurları bilgilendirmek gerektiğinde hamaset temalı şiirlere yönelmek doğru olacaktır.

Şiir türüyle ilgili gerekli değerlendirmeler ve sınıflandırmaların ardından tiyatro türündeki incelemeye geçilmiştir. Toplam 131 piyeste özgürlük kavramının nasıl ele alındığı irdelenmiştir. Bu çalışmada *Vatanın Özgürlüğü*, vatan için gösterilen fedakârlıkların yanı sıra sömürge milletlerin durumunu ortaya koyan eserlerin incelemesi de yer almaktadır. Yine aynı şekilde *Beden Özgürlüğü* başlığında, beden özgürlüğünün ihlal edildiği durumlar gözetilmiştir. Denebilir ki özgürlük kavramının ele alınışında sanatçılar, sadece olması gerekeni değil aynı zamanda antiözgürlük hâllerini de okurlarla buluşturarak zihinlerde oluşması gerekeni tersten giderek okurlarla buluşturmışlardır.

Evlilikte Seçme Özgürlüğü genel başlığının detayında *Sevdiğine Varamama*, *İstediği Kişiyle Evlenememe - Zorla Bir Başkasıyla Evlendirilme* gibi alt başlıkların da göz önünde tutulması söz konusudur. Hem eserlerden alıntılar yapıldığı kısımda hem de oluşturulan tabloda *Evlilikte Seçme Özgürlüğü* genel başlığı kullanılmıştır. Aynı zamanda diğer özgürlük alanlarında da olduğu gibi *Evlilikte Seçme Özgürlüğü*'nde de bu özgürlük alanının olmadığı çokça örneğe rastlanmış ve olmaması gereken üzerinden asıl arzulanan, ideal düzen arzulanmıştır. *Yaşama Özgürlüğü* başlığında da *Kendi Canına Kıyma*, *Kişinin Yaşama Özgürlüğünü Elinden Alma* gibi spesifik konuları da barındıracak şekilde eserler değerlendirilmiştir.

Tiyatro türündeki eserlerde de tıpkı şiir incelemesinde olduğu gibi bireysel özgürlük konulu ve toplumsal özgürlük konulu tiyatrolar olmak üzere iki temel aşamada inceleme gerçekleştirilmiştir. Bireysel özgürlük konulu tiyatrolar, şu şekilde sınıflandırılmış ve 131 piyesin kaçında hangi özgürlük türünün bulunduğu aşağıda parantez içi ifadelerle gösterilmiştir:

- Esirlik/ Kölelik/ Halayıklık/ Cariyelik (38)
- Beden Özgürlüğü (14)
- Yaşama Özgürlüğü başlığı altında Kendi Canına Kıyma (29) / Kişinin Yaşama Özgürlüğünü Elinden Alma (39)
- Aşka/ Sıkıntıya Esir Olma (10)

- Evlilikte Seçme Özgürlüğü başlığı altında Sevdiğine Varamama (16) / İsteddiği Kişiyle Evlenememe - Zorla Bir Başkasıyla Evlendirilme (36)
- Tutukluluk ya da Sürgün İle Özgürlüğünü Kaybetme (16)
- Din ve Vicdan Özgürlüğü (6)
- Seyahat Özgürlüğü (3)
- Ekonomik Özgürlükler (4)

Toplumsal özgürlük konulu tiyatrolar bu çalışmada, şu şekilde sınıflandırılmıştır:

- Kavram Olarak “Özgürlük” (47)
- Vatanın Özgürlüğü (51)

Bu istatistiki verilerden yola çıkarak bireysel özgürlüğün, toplumsal konulu özgürlüklere oranla daha çok alt konu başlıklarının olduğu gözlenmiştir. Bunun nedeni bireyin, toplum içinde var olabilmesi için, daha çok özgürlük alanıyla kuşatılmasının hem geçmiş yüzyıllarda hem de modern çağlarda kaçınılmaz oluşudur. Bireye verilen bu özgürlük alanlarının ne kadar çok olduğu ve ne ölçüde sağlıklı bir biçimde uygulanabilirliği toplum mühendisliğinde büyük bir öneme sahiptir. Toplum olmak ise bir olabilmeyi, ortak maddi ve manevi değerler çerçevesinde birlikte yaşayabilmeyi ifade ettiğinden özgürlük kavramı açısından da temel birtakım değerler etrafında toplanabilmeyi gerektirmektedir. Toplumsal özgürlük konulu tiyatroların sadece iki başlıkta ele alınabilmesi bunun bir sonucudur.

Özgürlük kavramının irdelendiği bölümde, özgürlük kavramının türlerinin daha çeşitli olduğu ancak edebî bir eserde özgürlük kavramının bu denli çeşitlilik göstermediği de bulgular arasındadır. Bunun nedeninin ise, bir edibin, bir filozof kadar ele alınmak istenen kavramda, derinlemesine bir şekilde bilgisini ortaya koymasının, bir edebî eser içinde çok mümkün olmadığı düşünülebilir. Çünkü genel olarak sanatçılar, -ister oluşturdukları eser bir şiir olsun ister piyes- ortaya koydukları sanat metni dolayısıyla okurlarına, kitabî bilgiyi, direkt bir şekilde vermektense kurgunun içinde ya da verilmek istenen duyguya uygun olarak kullanmayı ve daha yumuşak geçişlerle yapmayı uygun görmektedir. Bu nedenledir ki aslında çok daha teferruatlı olan özgürlük kavramı, eserlerde, kurguya ve duyguya uygun olabildiği ölçüde kendine yer bulabilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat (1998). *Ahmet Mithat Efendi Bütün Oyunları*, İnci Enginün (haz.), İstanbul: Dergâh.
- Akı, N. (1963). *XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosu Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları: 37, Fen-Edebiyat Fakültesi-Ders Kitapları Serisi: 1, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Akı, N. (1989). *Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi I Başlangıçtan Cumhuriyet Devrine Kadar*, İstanbul: Dergâh.
- Akif Paşa. (2002). *Türk Şiirinde Yokluk Fikri ve Âkif Paşa'nın Adem Kasidesi*, Ali İhsan Kolcu (haz.), Ankara: Akçağ.
- Aktaş, Ş. (1996). *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojiisi I (1860-1920)*, Ankara: Akçağ.
- Aldağ, Z. Ş. (2008). *Türk Tiyatrosunda Kurtuluş Savaşı 1919-1928*, İstanbul: 3F.
- Âli Bey. (1968). *Ayyar Hamza*, Mustafa Nihat Özön (haz.), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- And, M. (1971). *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu 1908-1923*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara: Bilgi.
- And, M. (1972). *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu 1839-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara: Mars.
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (2005). *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük (10. Baskı)*, Ankara.
- Aytaş, G. (2002). *Tanzimatta Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ.
- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat.
- Başgil, A.F. (2006). *Demokrasi Yolunda (2. Baskı)*, İstanbul: Yağmur.
- Berkes, N. (2013). *Türkiye'de Çağdaşlaşma (19. Baskı)*, İstanbul: Yapı Kredi.

- Cenap Şehabettin. (2005). *Cenap Şehabettin'in Tiyatroları*, Enver Töre (haz.), İstanbul: Kitabevi.
- Cenap Şahabeddin. (2011). *Cenab Şahabeddin'in Bütün Şiirleri*, Kaplan, M., Enginün, İ., Emil, B., Birinci, N. ve Uçman, A. (haz.), İstanbul: Dergâh.
- Cezar, M. (1991). *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, İstanbul: Akbank Ak.
- Çağrııcı, M. (1998). "Hürriyet", DİA, c.18, İstanbul, s.502-505.
- Çetin, M. (2002). *Tanzimattan Günümüze Türk Şiiri Antolojisi 1. Cilt*, Ankara: Akçağ.
- Çetişli, İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Demir, Ş. ve Karataş, C. (2007). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay.
- Dewey, J. (1964). *Özgürlük ve Kültür*, Vedat Günyol (Çev.), Çan Yayınları.
- Duman, H. H. (2005). *Metin Çözümleme Yöntemleri Tanzimat Dönemi*, İstanbul: Duyap.
- Duymaz, R. (2000). *Muhayyelât ile Sözde Sebat'ın Karşılaştırılması*, Nüans Ajans.
- Ebüzziya Tevfik. (2000). *Ecel-i Kazâ—Ebüzziya Tevfik*, Âlim Gür (haz.), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Ekrem, R. (1941). *Çok Bilen Çok Yanılır*, Mustafa Nihat Özön (haz.), İstanbul: Remzi.
- Ekrem, R. M. (1997a). *Recaî-zade M. Ekrem Bütün Eserleri I*; İsmail Parlatır, Nurullah Çetin ve Hakan Sazyek (haz.), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Ekrem, R. M. (1997b). *Recaî-zade M. Ekrem Bütün Eserleri II*; İsmail Parlatır, Nurullah Çetin ve Hakan Sazyek (haz.), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Enginün, İ. (1991). *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları İlaveli 2. Baskı*, İstanbul: Dergâh.
- Enginün, İ. ve Kerman, Z. (2011). *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri I Şiir (1860-1923)*, İstanbul: Dergâh.
- Er, T. (2014). *Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye'de Sansür*, Ankara: Berikan.
- Ergun, S. N. (1941). *Namık Kemal'in Şiirleri*, İnkılâb Kitabevi.

- Ersoy, M. Â. (2014). *Mehmet Akif Ersoy Safahat*; Ömer F. Huyugüzel, Fazıl Gökçek ve Rıza Bağcı (haz.), İstanbul: Dergâh.
- Esen, B. N. ve Nebioğlu, O. (tarihsiz) *Kölelik ve Hürriyet*, İstanbul: Nebioğlu.
- Eşref (1964). *Bütün Eşref*, Fahri Uzun (haz.), İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası.
- Eşref (1978). *Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları*, Hilmi Yücebaş (haz.) İstanbul: Gül.
- Eşref (1988). *Şair Eşref*, Önder Göçgün (haz.) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Eyuboğlu, İ. Z. (1989). *Türkçe Kökler Sözlüğü*, İstanbul: Remzi.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gümüş, H. N. (2003). *Tahsîn Nâhid ve Ruhsân Nevvâre, Hayatları, Düzyazıları ve Ortak Eserleri Jön Türk*, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hacıkadiroğlu, V. (2002). *Özgürlük Ahlakı*, Cem Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1966). *Başlangıcından Bugüne Özgürlük Düşüncesi*, İstanbul: Varlık.
- https://tr.wikisource.org/wiki/İnsan_ve_Yurttaş_Hakları_Bildirisi
- https://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html
- Hürriyet Bildirgeleri (1983). *Hürriyet Bildirgeleri (Magna Carta'dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne)*, Janko von Musulin (derl.), Necmi Zeka (çev.), Belge Yayınları.
- İskender, S. (1982). *Hürriyet*, Ankara: İlk-San.
- Kabacalı, A. (1990). *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti.
- Kaplan, M., Enginün, İ. ve Emil, B. (1974). *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I 1839-1865*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

- Kaplan, M., Enginün, İ. ve Emil, B. (1978). *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II 1865-1876*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Kaplan, M., Enginün, İ., Emil, B. ve Kerman, Z. (1978). *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Kaplan, M., Enginün, İ., Emil, B. ve Kerman, Z. (1982). *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi IV (Ekrem, Hâmid, Sezaî ve Ara Nesil)*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Kaplan, M., Enginün, İ., Emil, B. ve Kerman, Z. (1989). *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi V*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Karaburgu, O. (2010). *Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tiyatro Eserleri Üzerinde Bir Araştırma ve İnceleme*, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2002). *Tiyatro Eserleri*, İstanbul: İletişim.
- MEB (2008). *MEGEP Gazetecilik Türk Basınının Doğuşu ve Gelişimi*, Ankara.
- Mill, J. S. (2003). *Hürriyet Üzerine-On Liberty*, Mehmet Osman Dostel (çev.), Liberte Yayınları.
- Millî Egemenlik Belgeleri (2015). Sefer Yazıcı (derl.), TBMM Basımevi.
- Montesquieu (1998). *Kanunların Ruhu Üzerine I*, Fehmi Baldaş (çev.), İstanbul: Toplumsal Dönüşüm.
- Musahipzade Celâl. (1970). *Musahipzade Celâl "Bütün Oyunları"*, Orhan Hançerlioğlu (haz.), Milliyet Yayınları, Baha Matbaası.
- Nâhid, T. (2005). *Tahsin Nâhid'in Piyesleri*; Ayfer Yılmaz ve Kâzım Çandır (haz.), Ankara: Ürün.
- Namık Kemal. (1957). *Namık Kemal'in Şiirleri*, Vasfî Mahir Kocatürk (derl.), Buluş Yayınevi, Kültür Matbaası.
- Namık Kemal. (1965). *Vatan yahut Silistre*, 6.baskı, Mustafa Nihat Özön (haz.), İstanbul: Remzi.
- Namık Kemal. (1969). *Celaleddin Harzemşah Namık Kemal*, Hüseyin Ayan (haz.) İstanbul: Hareket.

- Namık Kemal. (1988). *Gülnihâl Namık Kemâl*, Kenan Akyüz (haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 997, Ankara: Sevinç.
- Namık Kemal. (1989). *Namık Kemal Kara Belâ*, A. Feriha Sever (haz.), Kültür Bakanlığı Yay:1036, Ankara: Ofset Repromat.
- Namık Kemal. (1999). *Namık Kemal'in Şairliği ve Bütün Şiirleri*, Önder Göçgün (haz.), Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Nayır, Y. N. (1954). *Türk Yenilik Şiiri Antolojisi (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar)*, İstanbul: Varlık.
- Okurer, C. (2009). *Milliyetçiliğimizin Temel Fikirleri*, Dergâh Yayınları.
- Öner, N. (1987). *İnsan Hürriyeti*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 781.
- Özgül, M. K. (2016). *Şiir Hazanında Gazel Dökenler-IV Osman Nevres Efendi*, İstanbul: Kitabevi.
- Sami Paşazade Sezai. (2003). *Sami Paşazade Sezai Bütün Eserleri 1*, Zeynep Kerman (haz.), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Schauer, F. (2002). *İfade Özgürlüğü: Felsefî Bir İnceleme*, M. Bahattin Seçilmişoğlu (çev.), Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.
- Seçkin, M. (2004). *Kurtuluş ve Kurtuluşun Temel Kitabı Gazi M. Kemal*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm.
- Süleyman Nazif. (1988). *Süleyman Nazif*, Şuayb Karakaş (haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 968, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Süleyman Nazif. (2010). *Süleyman Nazif*, Önder Göçgün (haz.), AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 400, Ankara.
- Şahabettin Süleyman. (2008). *Şahabettin Süleyman'ın Tiyatroları*, Cafer Şen (haz.), Ankara: Akçağ.
- Şemsettin Sami. (2008). *Şemseddin Sami'nin Tiyatroları*, Enver Töre (haz.), İstanbul: Assos.

- Şemsettin Sami. (2014). *Vicdan: beş fasıldan ibaret tiyatro eseri*, İrfan Morina (haz.), Logos-A, Üsküp.
- Şinasi (1860). *Şair Evlenmesi*, tef. Tercümân-ı Ahvâl gazetesi, Maarif Vekaleti Umumi Kütüphanesi, Kutu 49, Nu. 7014, Ankara.
- Şinasi (2005). *Şinasi Bütün Eserleri-Müntehabât-ı Eş'arım*, İsmail Parlatır ve Nurullah Çetin (haz.), Ankara: Ekin.
- Tanpınar, A. H. (2003). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan.
- Tarhan, A. H. (1979). *Abdülhak Hâmid Tarhan Bütün Şiirleri I*, İnci Enginün (haz.), İstanbul: Dergâh.
- Tarhan, A. H. (1998a). *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları I*, İnci Enginün (haz.), İstanbul: Dergâh.
- Tarhan, A. H. (1998b). *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları III*, İnci Enginün (haz.), İstanbul: Dergâh.
- Tarhan, A. H. (2000). *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları IV*, İnci Enginün (haz.), İstanbul: Dergâh.
- Tarhan, A. H. (2002a). *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları V*, İnci Enginün (haz.), İstanbul: Dergâh.
- Tarhan, A. H. (2002b). *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları VI*, İnci Enginün (haz.), İstanbul: Dergâh.
- Tarhan, A. H. (2002c). *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları VII*, İnci Enginün (haz.), İstanbul: Dergâh.
- Tevfik Fikret. (2004). *Tevfik Fikret Bütün Şiirleri*; İsmail Parlatır ve Nurullah Çetin (haz.), AKDITYK, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tevfik Fikret. (2005). *Rübâb-ı Şikeste Tevfik Fikret*, Abdullah Uçman ve Hasan Akay (haz.), İstanbul: Çağrı.
- Töre, E. (2006). *II. Meşrutiyet Tiyatrosu (Yazarlar ve Piyesler)*, İstanbul: Duyap.
- Ülken, H. Z. (2013a). *Millet ve Tarih Şuuru (2. Basım)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ülken, H. Z. (2013b). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yalçın, A. (1985). *II. Meşrutiyet’te Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası.

Yalçın, H. (1975). *Edebiyat Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: Baha.

Yurdakul, M. E. (1989). *Mehmed Emin Yurdakul’un Eserleri- I Şiirler*, Fevziye Abdullah Tansel (haz.), AKDITYK, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Zekiyan, B. (1982). *Humanizm*, İstanbul: İnkılâp ve Aka.

Ziya Paşa (1992). *Terci-i Bend ve Terkid-i Bend*, Hüseyin Yorulmaz (haz.), Çağaloğlu, İstanbul: Çıdam.

EK

TİYATRODA ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ ELE ALINIŞI TABLOSU (1860-1923)

ESERİN ÖZELLİKLERİ			TOPLUMSAL ÖZGÜRLÜKLER		BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER								
YAZARIN ADI	PİYESİN ADI	PİYESİN BASIM YILI	KAVRAM OLARAK ÖZGÜRLÜK	VATANIN ÖZGÜRLÜĞÜ	ESİRLİK/ KÖLELİK/ HALAYIKLIK/ CARIYELİK	BEDEN ÖZGÜRLÜĞÜ	YAŞAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	AŞKA/SIKINTIYA ESİR OLMAK	EVLİLİKTE SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜ	TUTUKLULUK YA DA SÜRGÜN İLE ÖZGÜRLÜĞÜ KAYBETME	DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ	EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER
A. A.	Devlet-i Aliye-İtalya Muharebesi yahut General Ganova'nın Nedameti	1912		✓					✓				
A. H.	Şefika	1920		✓			✓		✓				
A.H.T.	Abdullahüs-Sagîr	1331/ 1915 (y.)- 1335/ 1919 (ba.)			✓		✓						
A.H.T.	Cünûn-ı Aşk	1914- 1917 (y.)- 1925 (tef. ba.)		✓									
A.H.T.	Duhter-i Hindû	1876	✓	✓	✓		✓	✓			✓	✓	✓

TİYATRODA ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ ELE ALINIŞI TABLOSU (1860-1923)

ESERİN ÖZELLİKLERİ			TOPLUMSAL ÖZGÜRLÜKLER		BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER								
YAZARIN ADI	PİYESİN ADI	PİYESİN BASIM YILI	KAVRAM OLARAK ÖZGÜRLÜK	VATANIN ÖZGÜRLÜĞÜ	ESİRLİK/ KÖLELİK/ HALAYIKLIK/ CARİYELİK	BEDEN ÖZGÜRLÜĞÜ	YAŞAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	AŞKA/SIKINTIYA ESİR OLMAK	EVLİLİKTE SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜ	TUTUKLULUK YA DA SÜRGÜN İLE ÖZGÜRLÜĞÜ KAYBETME	DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ	EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER
A.H.T.	Eşber	1880	✓	✓	✓		✓		✓				
A.H.T.	Finten	1886-1887 (y.)/1912 (tef.)/1916 (ba.)			✓		✓						
A.H.T.	İbn Musa yahut Zatü'l-Cemal	1335/1919		✓	✓		✓				✓		
A.H.T.	İçli Kız	1875			✓		✓	✓					
A.H.T.	İlhan	1335/1919			✓		✓		✓				
A.H.T.	Liberte	1893	✓	✓	✓		✓			✓			

TİYATRODA ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ ELE ALINIŞI TABLOSU (1860-1923)

ESERİN ÖZELLİKLERİ			TOPLUMSAL ÖZGÜRLÜKLER		BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER								
YAZARIN ADI	PİYESİN ADI	PİYESİN BASIM YILI	KAVRAM OLARAK ÖZGÜRLÜK	VATANIN ÖZGÜRLÜĞÜ	ESİRLİK/ KÖLELİK/ HALAYIKLIK/ CARIYELİK	BEDEN ÖZGÜRLÜĞÜ	YAŞAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	AŞKA/SIKINTIYA ESİR OLMAK	EVLİLİKTE SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜ	TUTUKLULUK YA DA SÜRGÜN İLE ÖZGÜRLÜĞÜ KAYBETME	DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ	EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER
A.H.T.	Mâcerâ-yı Aşk	1873			✓		✓		✓				
A.H.T.	Nazife	1876					✓	✓					
A.H.T.	Nesteren	1878					✓		✓				
A.H.T.	Ruhlar	1338/1922					✓						
A.H.T.	Sabr u Sebat	1875	✓		✓				✓	✓		✓	
A.H.T.	Sardana-pal	1876 (y.)/1908 (tef.)/1915 (ba.)		✓			✓		✓				
A.H.T.	Tarık yahut Endülüs'ün Fethi	1335/1919		✓	✓		✓				✓	✓	✓

TİYATRODA ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ ELE ALINIŞI TABLOSU (1860-1923)

ESERİN ÖZELLİKLERİ			TOPLUMSAL ÖZGÜRLÜKLER		BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER								
YAZARIN ADI	PİYESİN ADI	PİYESİN BASIM YILI	KAVRAM OLARAK ÖZGÜRLÜK	VATANIN ÖZGÜRLÜĞÜ	ESİRLİK/ KÖLELİK/ HALAYIKLIK/ CARİYELİK	BEDEN ÖZGÜRLÜĞÜ	YAŞAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	AŞKA/SIKINTIYA ESİR OLMAK	EVLİLİKTE SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜ	TUTUKLULUK YA DA SÜRGÜN İLE ÖZGÜRLÜĞÜ KAYBETME	DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ	EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER
A.H.T.	Tayflar Geçidi	1333/1917		✓									
A.H.T.	Tezer yahut Melik Abdurrahma-nü's-Sâlis	1297/1881					✓	✓					
A.H.T.	Turhan	1332/1916		✓			✓						
A.H.T.	Yadigâr-ı Harb	1335/1919		✓	✓								
A.H.T.	Zeynep	1908					✓		✓	✓			
A.M.E.	Açıkbaş	1875							✓				
A.M.E.	Ahz-ı Sâr yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti	1875			✓		✓						
A.M.E.	Çengi yahut Daniş Çelebi	1877			✓								

TİYATRODA ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ ELE ALINIŞI TABLOSU (1860-1923)

ESERİN ÖZELLİKLERİ			TOPLUMSAL ÖZGÜRLÜKLER		BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER								
YAZARIN ADI	PİYESİN ADI	PİYESİN BASIM YILI	KAVRAM OLARAK ÖZGÜRLÜK	VATANIN ÖZGÜRLÜĞÜ	ESİRLİK/ KÖLELİK/ HALAYIKLIK/ CARİYELİK	BEDEN ÖZGÜRLÜĞÜ	YAŞAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	AŞKA/SIKINTIYA ESİR OLMAK	EVLİLİKTE SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜ	TUTUKLULUK YA DA SÜRGÜN İLE ÖZGÜRLÜĞÜ KAYBETME	DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ	EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER
A.M.E.	Çerkes Özdenleri	1877		✓	✓		✓						
A.M.E.	Eyvah	1872						✓	✓				
A.M.E.	Fürs-i Kadimde Bir Facia yahut Siyavuş	1877					✓		✓	✓			
A.M.E.	Hükm-ü Dil	1875			✓		✓		✓				
A. T.	Girit'in Fethi	1911		✓			✓						
Afife Kemâl	İrşâd-ı Sebâb	1918											✓
Ahmet Bahri	Gasp ve Nedamet ve Yine İhanet	1908	✓							✓			
Ahmet Cevat	Yıldız'ın Sonu	1909	✓		✓		✓						

TİYATRODA ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ ELE ALINIŞI TABLOSU (1860-1923)

ESERİN ÖZELLİKLERİ			TOPLUMSAL ÖZGÜRLÜKLER		BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER								
YAZARIN ADI	PİYESİN ADI	PİYESİN BASIM YILI	KAVRAM OLARAK ÖZGÜRLÜK	VATANIN ÖZGÜRLÜĞÜ	ESİRLİK/ KÖLELİK/ HALAYIKLIK/ CARIYELİK	BEDEN ÖZGÜRLÜĞÜ	YAŞAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	AŞKA/SIKINTIYA ESİR OLMAK	EVLİLİKTE SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜ	TUTUKLULUK YA DA SÜRGÜN İLE ÖZGÜRLÜĞÜ KAYBETME	DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ	EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER
A. Fahri	Solgun	1919		✓									
Ahmet Nâci	Şüpheliler	1914	✓										
Ahmet Tevfik	İstibdadın Son Günü yahut Zavallı Valide	1910		✓									
Âli Bey	Ayyar Hamza	1871			✓				✓				
Ali Haydar Bey	İkinci Ersas	1866					✓						
Ali Haydar Emir	Nereye	1921	✓			✓							
B. R.	Câniler Saltanatı	1919	✓	✓		✓	✓						
C.Ş.	Körebe	1917							✓				

TİYATRODA ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ ELE ALINIŞI TABLOSU (1860-1923)

ESERİN ÖZELLİKLERİ			TOPLUMSAL ÖZGÜRLÜKLER		BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER								
YAZARIN ADI	PİYESİN ADI	PİYESİN BASIM YILI	KAVRAM OLARAK ÖZGÜRLÜK	VATANIN ÖZGÜRLÜĞÜ	ESİRLİK/ KÖLELİK/ HALAYIKLIK/ CARIYELİK	BEDEN ÖZGÜRLÜĞÜ	YAŞAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	AŞKA/SIKINTIYA ESİR OLMAK	EVLİLİKTE SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜ	TUTUKLULUK YA DA SÜRGÜN İLE ÖZGÜRLÜĞÜ KAYBETME	DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ	EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER
C.Ş.	Yalan	e.b.	✓				✓						
Doktor Kâmil	Bükülmez Kol yahut 10 Temmuz	1911	✓				✓						
Doktor Kâmil	Canlı Cenâze yahut Yıldız'da Meşrutiyet Telâşları	1909	✓			✓							
Doktor Kâmil	Dönmez Yüz yahut Hürriyet Ordusu	1909	✓	✓									
E. A.	Muhterem Katil	1914		✓			✓						
E.T.	Ecel-i Kazâ	1872	✓						✓				
Emin Ali	İstiklâl-i Osmanî	1921	✓	✓									

TİYATRODA ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ ELE ALINIŞI TABLOSU (1860-1923)

ESERİN ÖZELLİKLERİ			TOPLUMSAL ÖZGÜRLÜKLER		BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER								
YAZARIN ADI	PİYESİN ADI	PİYESİN BASIM YILI	KAVRAM OLARAK ÖZGÜRLÜK	VATANIN ÖZGÜRLÜĞÜ	ESİRLİK/ KÖLELİK/ HALAYIKLIK/ CARIYELİK	BEDEN ÖZGÜRLÜĞÜ	YAŞAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	AŞKA/SIKINTIYA ESİR OLMAK	EVLİLİKTE SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜ	TUTUKLULUK YA DA SÜRGÜN İLE ÖZGÜRLÜĞÜ KAYBETME	DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ	EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER
F. A. O	Payitahtın Kapisında	1918		✓									
F. N.	Adalet Yerini Buldu	1910	✓						✓				
F. N.	Bir Zalimin Encamı	1908	✓			✓							
F. S.	Yaradılış Cilvesi	1919		✓									
Fuat	Mesâib-i İstibdatdan Sansür Darbeleri	1909	✓							✓			
H. İ.	Rüşvetle Mesnet	1910				✓			✓				
H.S.Y.	Şehbal yahut İstibdadın Son Perdesi	1908	✓		✓				✓				
Halil Rüştü	10 Temmuz 1324	1909	✓	✓									

TİYATRODA ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ ELE ALINIŞI TABLOSU (1860-1923)

ESERİN ÖZELLİKLERİ			TOPLUMSAL ÖZGÜRLÜKLER		BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER								
YAZARIN ADI	PİYESİN ADI	PİYESİN BASIM YILI	KAVRAM OLARAK ÖZGÜRLÜK	VATANIN ÖZGÜRLÜĞÜ	ESİRLİK/ KÖLELİK/ HALAYIKLIK/ CARİYELİK	BEDEN ÖZGÜRLÜĞÜ	YAŞAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	AŞKA/SIKINTIYA ESİR OLMAK	EVLİLİKTE SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜ	TUTUKLULUK YA DA SÜRGÜN İLE ÖZGÜRLÜĞÜ KAYBETME	DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ	EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER
Hasan Nazmi	Genç Zabit yahut İstibdadın Zulümleri	1910	✓						✓	✓			
Hüseyin Câvid	Şeyda	1917	✓										
Hüseyin Câvid	Şeyh San'an	1918									✓		
Hüseyin Nadir	Devr-i Sabıkta Vükelâ	1908	✓		✓					✓			
İ. A.	Sulh ve Harb	1922		✓									
İ. H.- S. S.	Aşk ve Namus	1913					✓						✓
İbnür-refik Ahmed Nuri	Hisse-i Şâyia	1916							✓				

TİYATRODA ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ ELE ALINIŞI TABLOSU (1860-1923)

ESERİN ÖZELLİKLERİ			TOPLUMSAL ÖZGÜRLÜKLER		BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER								
YAZARIN ADI	PİYESİN ADI	PİYESİN BASIM YILI	KAVRAM OLARAK ÖZGÜRLÜK	VATANIN ÖZGÜRLÜĞÜ	ESİRLİK/ KÖLELİK/ HALAYIKLIK/ CARİYELİK	BEDEN ÖZGÜRLÜĞÜ	YAŞAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	AŞKA/SIKINTIYA ESİR OLMAK	EVLİLİKTE SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜ	TUTUKLULUK YA DA SÜRGÜN İLE ÖZGÜRLÜĞÜ KAYBETME	DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ	EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER
İhsan Adli	Hürriyet Kurbanları	1918	✓										
İhsan Hüznî	İntihâ-yı Gâram	1915							✓				
K.A.E.	Bâria	1908							✓				
K.M.N	Safa yahut Netice-i İptilâ	1908	✓		✓				✓				
Kâzım Nâmi	Nasıl Oldu?	1920	✓										
M. B.	Fehim Paşa	1911	✓			✓							
M. F.	Edirne Müdafaası yahut Şükrü Paşa	1913		✓									
M. C.	İstanbul Efendisi	1914			✓				✓				
M. C.	Köprülüler	1912		✓	✓						✓		
M. C.	Mâcun Hokkası	1916							✓				

TİYATRODA ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ ELE ALINIŞI TABLOSU (1860-1923)

ESERİN ÖZELLİKLERİ			TOPLUMSAL ÖZGÜRLÜKLER		BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER								
YAZARIN ADI	PİYESİN ADI	PİYESİN BASIM YILI	KAVRAM OLARAK ÖZGÜRLÜK	VATANIN ÖZGÜRLÜĞÜ	ESİRLİK/ KÖLELİK/ HALAYIKLIK/ CARİYELİK	BEDEN ÖZGÜRLÜĞÜ	YAŞAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	AŞKA/SIKINTIYA ESİR OLMAK	EVLİLİKTE SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜ	TUTUKLULUK YA DA SÜRGÜN İLE ÖZGÜRLÜĞÜ KAYBETME	DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ	EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER
M. C.	Türk Kızı	1909			✓		✓		✓				
M.C.K	Kemal	1911	✓		✓		✓						
M.C.K	Yirmisekiz Kanunu-evvel	1918		✓									
M. M.	Güzel Rumeli	1915		✓	✓								
M. M.	Vatan Daha Güzel	y. b.		✓									
M. N.	Aşk Uğrunda Cinayet yahut Bir Müteehhi- lin Fedakârlığı	1917					✓						
M. V.	Mukaddi-me-i İnkılâp	1909	✓	✓									

TİYATRODA ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ ELE ALINIŞI TABLOSU (1860-1923)

ESERİN ÖZELLİKLERİ			TOPLUMSAL ÖZGÜRLÜKLER		BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER								
YAZARIN ADI	PİYESİN ADI	PİYESİN BASIM YILI	KAVRAM OLARAK ÖZGÜRLÜK	VATANIN ÖZGÜRLÜĞÜ	ESİRLİK/ KÖLELİK/ HALAYIKLIK/ CARİYELİK	BEDEN ÖZGÜRLÜĞÜ	YAŞAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	AŞKA/SIKINTIYA ESİR OLMAK	EVLİLİKTE SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜ	TUTUKLULUK YA DA SÜRGÜN İLE ÖZGÜRLÜĞÜ KAYBETME	DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ	EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER
M. V.	Sultan Murad	1911	✓							✓			
M. V.	Yıldız Faciaları	1911		✓			✓						
Mahmut Reşat	Osmanlı İstiklâli	1913	✓										
Mehmet İhsan	Ermeni Mazlumları veya Fedâkâr Bir Türk Zâbiti	1908	✓	✓						✓			
Mehmet İhsan	Hırs-ı Saltanat yahut İntikam-ı Meşru-i Millet	1911	✓	✓		✓							

TİYATRODA ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ ELE ALINIŞI TABLOSU (1860-1923)

ESERİN ÖZELLİKLERİ			TOPLUMSAL ÖZGÜRLÜKLER		BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER								
YAZARIN ADI	PİYESİN ADI	PİYESİN BASIM YILI	KAVRAM OLARAK ÖZGÜRLÜK	VATANIN ÖZGÜRLÜĞÜ	ESİRLİK/ KÖLELİK/ HALAYIKLIK/ CARİYELİK	BEDEN ÖZGÜRLÜĞÜ	YAŞAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	AŞKA/SIKINTIYA ESİR OLMAK	EVLİLİKTE SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜ	TUTUKLULUK YA DA SÜRGÜN İLE ÖZGÜRLÜĞÜ KAYBETME	DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ	EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER
Mehmet Raif	Osmanlı İtalya Trablus-garp Muharebesi yahut Osmanlı Muzafferiyeti	1911		✓									
Mehmet Rauf	Sansar	Tef. 1912/ ba. 1920					✓		✓				
M. Sezâi	Mithat Paşa yahut Hükm-i İdam	1912	✓										
Mehmet Sırrı	Gelin İntihabı	y. b.							✓				

TİYATRODA ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ ELE ALINIŞI TABLOSU (1860-1923)

ESERİN ÖZELLİKLERİ			TOPLUMSAL ÖZGÜRLÜKLER		BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER								
YAZARIN ADI	PİYESİN ADI	PİYESİN BASIM YILI	KAVRAM OLARAK ÖZGÜRLÜK	VATANIN ÖZGÜRLÜĞÜ	ESİRLİK/ KÖLELİK/ HALAYIKLIK/ CARIYELİK	BEDEN ÖZGÜRLÜĞÜ	YAŞAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	AŞKA/SIKINTIYA ESİR OLMAK	EVLİLİKTE SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜ	TUTUKLULUK YA DA SÜRGÜN İLE ÖZGÜRLÜĞÜ KAYBETME	DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ	EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER
Mehmet Sırrı	Türk Kanı	1913		✓			✓						
Mehmet Tevfik	Tut Tut Kaçıyor Millet Hâini Arap İzzet'in Komedi	1908	✓										
Mu. B.	Halife Ordusu	1915		✓									
Mustafa Hilmi	Bahtiyar yahut Son Günlüğü	1874							✓				
Namık Kemal	Akif Bey	1874		✓				✓					
Namık Kemal	Celâleddin Harzemşah	1883		✓	✓		✓						
Namık Kemal	Gülnihâl	1875			✓	✓	✓		✓	✓			

TİYATRODA ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ ELE ALINIŞI TABLOSU (1860-1923)

ESERİN ÖZELLİKLERİ			TOPLUMSAL ÖZGÜRLÜKLER		BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER								
YAZARIN ADI	PIYESİN ADI	PIYESİN BASIM YILI	KAVRAM OLARAK ÖZGÜRLÜK	VATANIN ÖZGÜRLÜĞÜ	ESİRLİK/ KÖLELİK/ HALAYIKLIK/ CARIYELİK	BEDEN ÖZGÜRLÜĞÜ	YAŞAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	AŞKA/SIKINTIYA ESİR OLMAK	EVLİLİKTE SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜ	TUTUKLULUK YA DA SÜRGÜN İLE ÖZGÜRLÜĞÜ KAYBETME	DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ	EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER
Namık Kemal	Kara Belâ	1876			✓	✓	✓						
Namık Kemal	Vatan yahut Silistre	1873		✓				✓					
Namık Kemal	Zavallı Çocuk	1873					✓		✓				
R.M.E.	Afife Anjelik	1870					✓			✓			
R.M.E.	Atala	1873	✓		✓		✓	✓	✓		✓		
R.M.E.	Çok Bilen Çok Yanılır	y.1874/ ba. 1916			✓				✓				
R.M.E.	Vuslat	1874			✓				✓				
Raif Necdet	Tirâje	1919		✓					✓				
S. P. S.	Şîr	1879		✓	✓		✓	✓					
S. S.	Gayz	1912		✓									
S. S.	Şemsi Paşa ve 24 Haziran	1911	✓				✓						

TİYATRODA ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ ELE ALINIŞI TABLOSU (1860-1923)

ESERİN ÖZELLİKLERİ			TOPLUMSAL ÖZGÜRLÜKLER		BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER								
YAZARIN ADI	PİYESİN ADI	PİYESİN BASIM YILI	KAVRAM OLARAK ÖZGÜRLÜK	VATANIN ÖZGÜRLÜĞÜ	ESİRLİK/ KÖLELİK/ HALAYIKLIK/ CARİYELİK	BEDEN ÖZGÜRLÜĞÜ	YAŞAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	AŞKA/SIKINTIYA ESİR OLMAK	EVLİLİKTE SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜ	TUTUKLULUK YA DA SÜRGÜN İLE ÖZGÜRLÜĞÜ KAYBETME	DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ	EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER
Salih Zeki	Öldüren Söz, Öldürüle-meyen Aşk	1919		✓									
Saffet Nezihi	Garibeler	1908	✓										
Saffet Nezihi	İzah ve İstizah	1910	✓										
Sait Hikmet	Mazi ve Âti	1908	✓							✓			
Sâlim	Sözde Sebat	1871			✓				✓				
Selâ-nikli Hilmi	Menfiler yahut Felâket-i İstibdat	1911	✓							✓			
Ş. A. H	Bir Fedakârın Ölümü	1910	✓	✓			✓						

TİYATRODA ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ ELE ALINIŞI TABLOSU (1860-1923)

ESERİN ÖZELLİKLERİ			TOPLUMSAL ÖZGÜRLÜKLER		BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER								
YAZARIN ADI	PİYESİN ADI	PİYESİN BASIM YILI	KAVRAM OLARAK ÖZGÜRLÜK	VATANIN ÖZGÜRLÜĞÜ	ESİRLİK/ KÖLELİK/ HALAYIKLIK/ CARİYELİK	BEDEN ÖZGÜRLÜĞÜ	YAŞAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	AŞKA/SIKINTIYA ESİR OLMAK	EVLİLİKTE SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜ	TUTUKLULUK YA DA SÜRGÜN İLE ÖZGÜRLÜĞÜ KAYBETME	DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ	EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER
Ş. S.	Çıkma Sokak	Tef. 1909/ ba. 1913							✓				
Şe. Sa.	Besâ yahut Ahde Vefâ	1875		✓		✓	✓		✓				
Şe. Sa.	Gâve	1877			✓	✓	✓		✓	✓			
Şe. Sa.	Seydi Yahya	1876	✓	✓	✓		✓			✓			
Şe. Sa.	Vicdan	Tah. 1877		✓	✓	✓			✓	✓	✓		
Şinasi	Şair Evlenmesi	Tef. 1860							✓				
Tahsin Nâhid	Firar	1910							✓				
Tahsin Nâhid	Hicrânlar	1908							✓				
Tahsin Nâhid	Jön Türk	1909	✓	✓									
Tahsin Nâhid	Kösem Sultan	1912					✓						

TİYATRODA ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ ELE ALINIŞI TABLOSU (1860-1923)

ESERİN ÖZELLİKLERİ			TOPLUMSAL ÖZGÜRLÜKLER		BİREYSEL ÖZGÜRLÜKLER								
YAZARIN ADI	PİYESİN ADI	PİYESİN BASIM YILI	KAVRAM OLARAK ÖZGÜRLÜK	VATANIN ÖZGÜRLÜĞÜ	ESİRLİK/ KÖLELİK/ HALAYIKLIK/ CARİYELİK	BEDEN ÖZGÜRLÜĞÜ	YAŞAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	AŞKA/SIKINTIYA ESİR OLMAK	EVLİLİKTE SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜ	TUTUKLULUK YA DA SÜRGÜN İLE ÖZGÜRLÜĞÜ KAYBETME	DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ	SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ	EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER
Tahsin (Silah-çı)	Girid	1910		✓	✓								
Tunalı Hilmi	Köylü Memiş Çavuş Rüyada	1921		✓									
Vahid Lütfi	Hafiye Darbesi yahut Bir Kızın İntikamı	1912	✓			✓	✓						
Y.K.K.	Nirvana	1909						✓					
Y.K.K.	Veda	1909					✓						
Yusuf Ziyâ	Nâme	1919							✓				
Ziya Gökalp	Alp Arslan Malazgird Muhârebesi	1922	✓	✓	✓								